

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

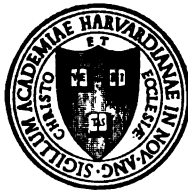
Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

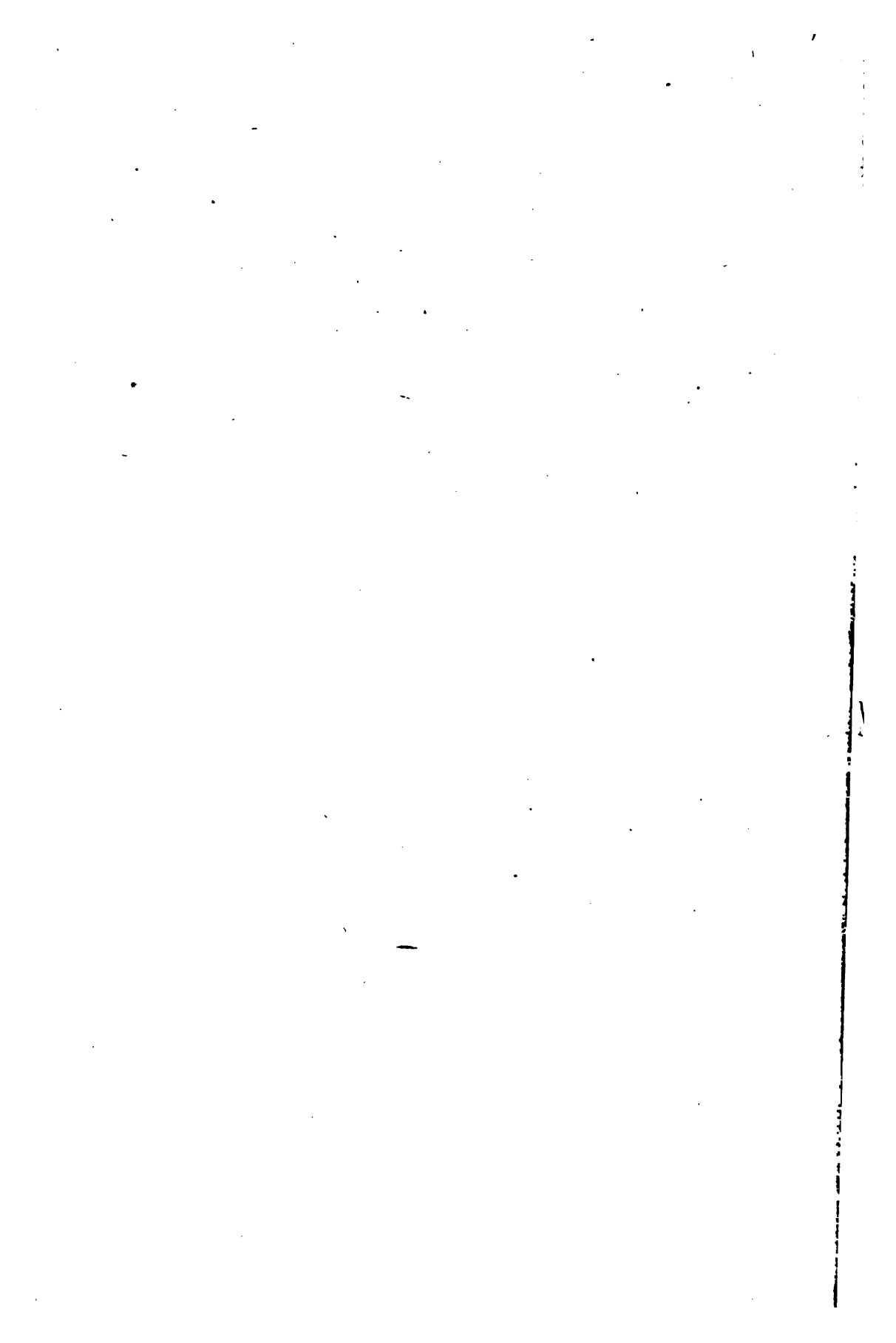
Harvard College Library

FROM THE

SUBSCRIPTION FUND

BEGUN IN 1858

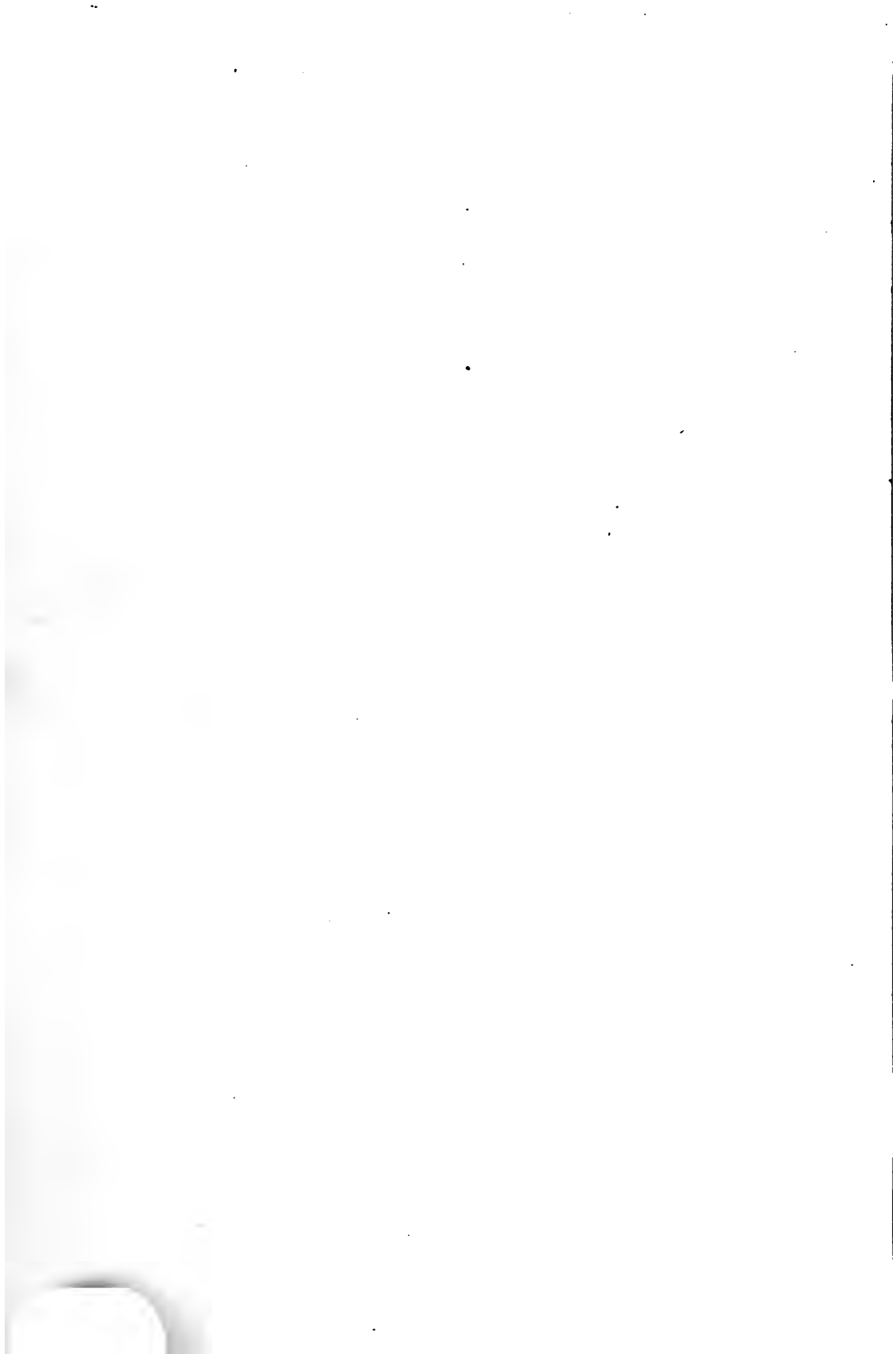

J. B. van Mar?

BOUWSTOFFEN VOOR EEN GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN BOEKHANDEL.

BOUWSTOFFEN

VOOR EEN

GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN BOEKHANDEL,

GEDURENDE DE HALVE EEUW 1830—1880.

DOOR

A. C. KRUSEMAN.

UITGEGEVEN DOOR DE

VEREENIGING TER BEVORDERING VAN DE BELANGEN DES BOEKHANDELS.

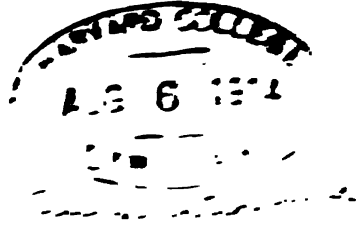
TEN VOORDEELE VAN HET „ONDERSTEUNINGSFONDS.”

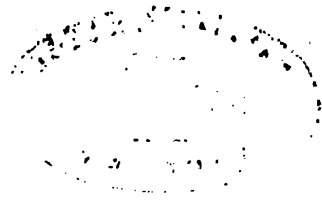
TWEEDE DEEL.

AMSTERDAM.

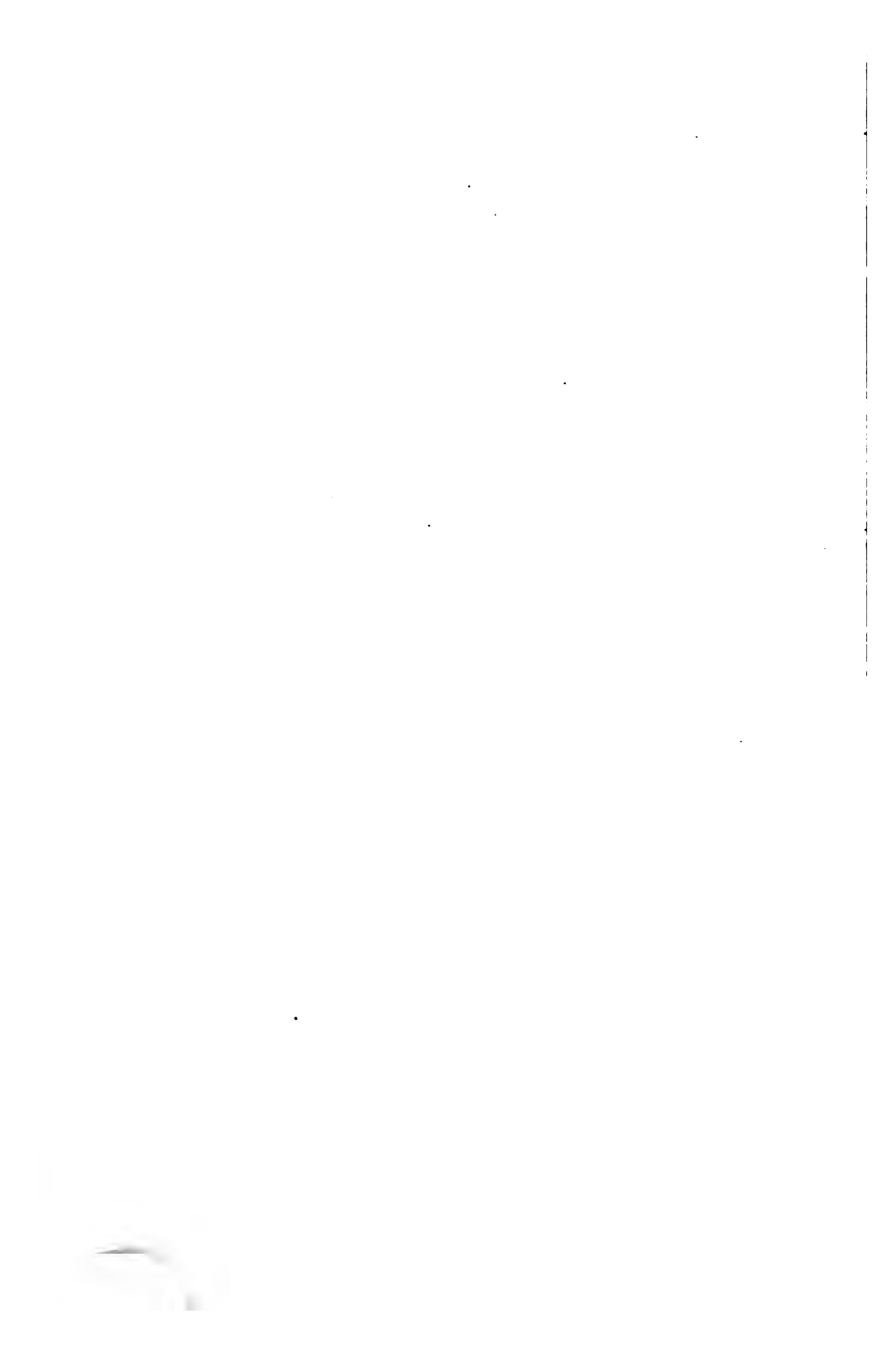
P. N. VAN KAMPEN & ZON.

1887.

1860 tot 1869.

BOEKENLIJSTEN.

Rechts- en Staatswetenschap.

Schuurman, *De Nederl. Staatsmoetten* 6.65, -- van IJsselsteijn, *Aant. Wetboek van Strafrecht* 5.25, -- de Pinto, *Wetboek Burgerl. Rechtsvordering* 6.25, -- Opzoomer, *Het Burg. Wetboek verklaard* 33.75 (2e druk 1875), -- de Gelder, *Woordenboek Registrativ* 11.70, -- de Gelder, *Regt van Successie* 7.75, -- de Wal, *Ned. Handelsrecht* 14.70, -- Holtius, *Handel- en Zeerecht* 18.50, -- Levy, *Duitsche Handelswetgeving* 14.70, -- Kist, *Het Handelspapier* 3.25 (2 drukken), -- Diephuis, *Nederlandsch Handelsrecht* 11.70 (2e druk 1874), -- Pothier, *Verbintenissen* 10.30, -- Verloren, *Staat- en Bankroeten* 3.90, -- *De Raad van State, Afd. Geschillen* (beg. in 1863), -- van Emden, *Regtspraak* 8.—, Goudsmit, *Pandecten-systeem* 5.25, -- Kist, *Beginnelsen Handelsrecht* 23.85 (onderdeelen zijn, om herdrukken, afzonderlijk vermeld), -- v. Swinderen, *Begrip van diefstal* 5.75, -- Diephuis, *Handb. Burg. Regt* 11.70 (2e druk 1876), -- Feith, *Groninger Beklemtrecht* 6.—, Vroom, *Wetgeving Registrativ* 7.65, -- Noordziek, *Beraadslagingen 2e Kamer Burg. Wetboek* 23.—, -- Lenting, *Schets Nederl. Staatsbestuur* 3.25 (4e druk 1879), -- Hartman, *Het Bestuur der Gemeenten* 16.50, -- Coninck Liefsting, *Beginnelsen Bezitrecht* 8.25, -- Greeve, *Wet Gemeentebesturen* 3.90, -- Cremers, *De Gemeenteret* 3.75 (2e druk 1870), -- v. Oosterwijk, *De Gemeenteret* 15.30, --

Smidt, *Wet Armbestuur* 4.— (3e druk 1871), — Verwoert, *Burgerl. stand* 4.25, — Wagenaar, *Gemeentelijke administratie* 6.50 (2e druk 1870), — Schnurman, *Wet Jagt en Visscherij* 4.25 (3e druk 1873, 4e 1878), — Blaupot ten Cate, *Wet Lager Onderwijs* 5.90 (2e druk 1875, 3e 1879), — Kreenen, *Wet Middelbaar Onderwijs* 4.50, — Boissevain, *De Schoolwet* 3.15, — Steyn Parvé, *Wet Middelb. Onderwijs* 3.20, — Sprenger v. Eijk, *Wetgeving Successie* 4.40, — Schreuder en van Maanen, *Wet Schutterijen* 6.15, — Engels, *De Belastingen* 3.90, — Sickenga, *Geschiedenis der Belastingen* 3.—, v. d. Brugghe, *Système Pénitentiaire Irlandais* 3.80, — Hugo de Groot, *De jure praedae Commentarius* 4.80, — Kiehl, *Le Gouvernement représentatif* 6.60, — Wertheim, *Manuel des Consuls* 16.—, Hooijer, *Kerkordeningen* 5.50, — Opwyrd, *Geneesk. Wetten* 7.—, Groen van Prinsterer, *Aan de Kiezers* 3.—, de Hartog, *Gronden Staats-, Prov. en Gem. inrigting* (2e druk 1871, 3e 1873), — de Gelder, *Grondboek voor Notarissen* 6.—, Hoogvliet, *Arresten Notariele Wetenschap* 6.—, Hoogvliet, *Wetten Notar. Wetenschap* 4.50, — Vissering, *Practische Staathuishoudkunde* 9.90 (3e druk 1872, 4e 1878), — de Bosch Kemper, *De Wetenschap der Zamenleving* 10.75, — van Rees, *Gesch. Staathuishoudkunde* 10.70, — de Bosch Kemper, *Aanteekeningen Nederl. Staatsregt* 8.—. En kleinere staathuishoudkundige werken van N. G. Pierson, Mees, Kiehl, Roger, Rondelet, About. — Voorts: Groen van Prinsterer, *Parlementaire Studiën* 8.40, — Thorbecke, *Hist. Schetsen* (2e druk 1872), — Groen van Prinsterer, *Nederl. Gedachten* 26.30, — Vreede, *Een 20 jarige strijd* 4.80, — Vissering, *Herinneringen* 10.25, — Betz en Olivier, *Politieke beschouwingen* 4.90.

Over koloniale aangelegenheden: Last, *De Ned. Ind. Wetboeken* 13.—, Keijzer, *Het Regt van den Islam* 3.60, — de Waal, *Koloniale Politiek* 4.80, — van Deventer, *Geschiedenis van het Landstrelael* 24.75, — de Waal, *Aantrekningen* 12.—, van Soest, *Ge-*

schiedenis van het Kultuurstelsel 8.40, — Pierson, *Voorlezingen over het Kultuurstelsel*, — van Hoëvell, *Parlementaire Redevoeringen* 14.10; benevens menigte van kleinere geschriften van Franssen van de Putte, Hasselman, Morbotter, van Praag, van Hoëvell, van Rees, van der Gon Netscher, van Bosse, Lion, Elout, Money, Kraijenbrink, Rochussen, Multatuli (*Over vrijen arbeid*), Vitalis, Busch, van der Hout, van den Bergh, Bekking, van der Hoeven, van den Bosch, van Vliet, van der Wijck, Wintgens, N. G. Pierson.

Belangstelling wekten een aantal kleinere geschriften over de *afschaffing van de doodstraf*, over *gevangeniswezen*, over de *afschaffing der slavernij*, over *kinderarbeid in fabrieken*, over *armverzorging*, over *de kloosters in Nederland* (het werkje daarover van Hugenpoth tot den Berenclauw, in 1861 uitgegeven, kreeg kort na elkander vijf drukken). In 1869 maakte veel opspraak het boekje getiteld: *Sagittarius, Parlementaire portretten*, welks afkomst aan verschillende personen van naam toegedacht, maar lang geheim bleef. Eindelijk werd het openbaar, dat de geestige schrijvers waren C. van Lier en Mr. J. Belinfante. — ¹

Voorts verschenen de volgende tijdschriften: *Bijdragen tot*

¹ Meer beweging dan belangstelling wekte een in 1865 naamloos uitgegeven boek, getiteld: *De Reactionairen en Conservatieven hier te lande sedert de Grondwetsherziening van 1848*, bijeenverzameld uit de geschriften van Is. J. Lion, toen hoofdredacteur van het *Dagblad van 's Gravenhage* (vroeger van organen van de tegenpartij). Als een staaltje van de liefelijke bedoeling met dit boek (*f* 3.—) zegt de schrijver in zijn prospectus, dat hij zal geven: een karakteristiek en ontmaskering van hun heilloos woelen en wroeten: van hun verderfelijke politieke oogmerken; van hun trouwelooze parlementaire taktiek: van hun gehuichelde gehechtheid aan het Huis van Oranje: van hun kabalen en kuiperijen, hun aansporing tot straatrumoer: bovenal van hunne Godtergende koloniale politiek, geheel berekend en ingerigt op vuig eigenbelang en gunstbejag: van hunne mishandeling en uitmergeling van den weerloo-

de kennis van het Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur, uitgegeven door Betz, Boer en Hubrecht, 5 50 (beg. in 1860)¹, — *De Notariële Nieuwsbode* 8.— (1863—73), — *Tijdschrift v. h. Nederl. Regt*, onder redactie van Oudeman en Diephuis 4.— (1868—76)², — Vreede, *Le Conservateur* (1868—70), — *Regtskundig Weekblad v. h. Notarisambt* 10.— (beg. in 1869); het *Jaarboekje voor het Notariaat* 0.90 (1862—64), en het *Jaarboekje voor het Notarisambt* 1.— (1867—79).

zen Javaan, met wiens zweet en bloed zij zich vetmesten." Alles meer bijzonder aan het adres van F. A. van Hall, J. J. Rochussen, Dr. G. Simons, R. J. Schimmelpenninck, G. Groen van Prinsterer, M. W. Wintgens (alias Windgans), C. Hoekwater, Mr. J. K. van Goltstein, Mr. P. Mijer, C. F. Pahud, Mr. C. van Foreest, Mr. Kien, Mr. W. M. de Brauw, van Lijnden, Mr. van Asch van Wijck, van Lycklama, Graaf van Heiden Reinestein, E. C. H. van Doorn, Dr. A. Vrolik, Forstner van Dambenoy, Boreel van Hogelanden, Jhr. Hartsen, van der Heim van Duivendijke, Schimmelpenninck van der Oye, van Nispen van Pannerden, Prof. Vreede, A. J. de Bull, enz.

Zijn openbaringen zullen zijn:

»gloeiend van beproefd liberalisme,
 boeiend door oorspronkelijkheid,
 vloeiend van stijl en taal,
 bloeiend van kracht en gezonden redeneertrant,
 groeiend tot politieke onovertrefbaarheid, en
 broeiend op de gouden eijeren der opvolgende huurders zijner innige overtuiging en moraliteit."

De eerste aflevering droeg tot motto de volgende aanhaling van een van Lion's vele schotschriften:

»Zoo zou mijne verachting ook treffen hem, die, hoe hoog gepluust ook, HET ZOU DURVEN WAGEN (!!) een bod te doen voor mijne pen! Die pen — hoe zwak ze dan ook zij — ZE IS NIET TE KOOP! Liever verbrak ik haar voor altijd, dan ze te doopen in betaalde inkt."

¹ Voortzetting van het *Tijdschrift voor administratief regt*,

² Vervolg op de *Opmerkingen en Mededeelingen*,

Genees- en Heelkunde.

Oorspronkelijk: Ilcken, *Oogheelkunde* 3.90, — Simon Thomas, *Das vrrengte Becken* 12.60, — Dusseau, *Bijzondere Ontleedkunde* 1.80, — v. d. Lith, *Het Krankzinnigengesticht te Utrecht* 2.90, — Kerbert, *Repertorium v. Geneesk. praktijk* 4.90, — Schroeder v. d. Kolk, *Pathologie en Therapie der Krankzinnigheid* 3.20, — Lubach, *Handboek der Gymnastiek* 2.50 (2e dr. 1870), — Eshuijs, *De Gymnastiek* 3.90, — Ali Cohen e. a. *Gezondheidsregeling* 12.50, — Dusseau, *Systeem der Ontleedkunde* 3.80, — Mulder, *Verspreiding Cholera* 3.75, — *Oud en Nieuw uit de praktijk der Genees- en Heelkunde* 16.80, — *Verslagen van de Vereen. voor volksgezondheid*, — Heynsius, *Onderzoekingen in het Physiologisch Laboratorium*, — Rissik, *De praktiseerende Geneesheer*.

Kleinere geschriften van v. Rijn v. Alkemade, Ali Cohen, Fokker, Schroeder v. d. Kolk, Donkersloot, Donders, van Roijen, van Hasselt, Luber, Allebé, v. Capelle, Snellen (*Letterproeven voor gezichtssterkte*), Vestdijk, Luyten, v. d. Lith, Halbertsma, v. d. Hegge Zynen, Kerbert, Gori, Vos, Baart de la Faille, Middendorp, Timmerman, Landré, Vinkhuizen, Grinwis, Snoep, Lubach, Coronel e. a.

Vertaald: Niemeijer, *Ademhaling en Bloedsomloop* 4.90, — Combe, *Leer der gezondheid* 3.60, — Gunther, *Heelk. Kunstbewerkingen* 5.80, — Sobernheim, *Geneesmiddelleer* 11.40, — Wunderlich, *Geschied. der Geneeskunde* 4.40, — Förster, *Pathol. Anatomie* 4.80, — Vogel, *Kinderziekten* 6.60, — Klaus, *Zakboek der Therapie* 5.40, — Hyrtl, *Pract. Ontleedkunst*, — Siebold, *Leer der Verloeskunde*, 4.50 (2 drukken), — Bock, *Het boek van den zieken en gezonden mensch* 3.85, — Stromeyer, *Militaire Genees- en Heelkunde* 8.50, — Gross, *Handb. der Heelkunde* 15.—, Cullerier, *Venerische ziekten* 28.—, Paul, *Bijzondere Heelkunde* 5.40, — Bécclard, *Natuurk. v. d. mensch* 4.70, — Taylor, *Leer der Vergiften*

5.60, — Linhart, *Heelk. kunstbewerkingen* 12.90, — Seitz en Zehender, *Oogheelkunde* 16.90, — Spiegelberg, *Verloskunde* 4.35, — Fischer, *Heelkunde* 3.95, — Hermann, *Physiologie* 3.90, — Stromeijer, *Beleedigingen van het hoofd* 3.60, — Braun, *Compend. Vrouwenziekten* 3.75, — Kunze, *Overzicht geneesk. praktijk* 3.75, — Trölsch, *Ziekten van het oor* 3.50, — Hartmann, *Alg. Pathologie* 6.90, — Lebert, *Pathologie en Therapie* 8.75, — Lebert, *Handb. pract. geneeskunde* 7.50 (2e dr. 1872), — Hennig, *Ziekten der kinderen* 6.—, Zeisll, *Constit. Syphilis* 4.50, — Pitha en Billoth, *Heelkunde* 42.—, *Geneeskundige Bibliotheek* (waarin verschenen: Aitken, *Wetenschap en Praktijk der Geneeskunde* 16.35, — Byford, *Ziekten van het vrouwelijk geslacht* 4.40, — Benedict, *Electro-Therapie* 4.40, — Fonsagrives, *De Longtering* 3.45, — Isnard, *Gebruik van Arsenigzuur* 1.95, — Reich, *De oorzaken der ziekten* 4.40, — Traube, *Ziekten Ademhaling en Bloedsomloop* 3.10, — Forbes Winslow, *Vormen der Hersenziekten* 3.75, — Tanwich, *Ziekten van de Maag* 2.30, — Werber, *Geneesmiddelleer* 4.75, — Murchison, *Ziekten van den lever* 3.10.), — Bardeleben, *Prakt. Heelkunde* Deel I 7.90, — Banga, *Geschiedenis der Geneeskunde* 5.80, — Tanner, *Path. Ther. Zakwoordenboek* 4.50, — Gerhardt, *Auscultatie* 3.25, — Gross, *Heelkunde* 15.—, Niemeijer, *Percussie en Auscultatie* 6.—, Oppoltzer, *Ziekten van het hart* 4.—, Casper, *Handb. der geregelijke geneeskunst* 10.80.

Kleinere geschriften van Wunderlich, Appia, Lyons, Althaus, Funke, Schmid, Schreber, Baunscheidt, Macé, Kloss, Henoeh, Flor. Nightingale, Dunant (*Een stem der menschheid op het slagveld*¹), Eulenburg, Brown, Czermak (*Keelspiegel*), Ziemsen, Erhard, Schweiger (*Oogspiegel*), Hoppe, Forster, Lazansky, Tilt, Faber, Diegelmann, Macpherson, Ruprecht, Tibold, Quenstedt,

¹ Naar aanleiding van dit geschrift, dat groote belangstelling wekte, werd de vereeniging »Het roode kruis" gesticht.

Tenwick, Kluge, Wittstein, Reilingh, Diemer, Ochwedt, Bock e. a.

Voorts verschenen de volgende tijdschriften: *Pharmaceutisch Weekblad*, red. Opwyrda 4.50 (begonnen in 1864), — *Tijdschrift voor Gezondheidsleer*, red. Pous Koolhaas 1.50 (1866—67), — *De praktizeerende Geneesheer* 2.50 (beg. in 1868). En het *Geneeskundig Jaarboekje* 2.90 (1862—68).

Natuur- en Wiskundige Wetenschappen.

Natuurkunde.

Staring, *Kaart van de Natuurkunde en Volkslijf in Nederland* 10.50, — Figuiet, *Wonderen van den nieuweren tijd* (vert.) 4.—, Darwin, *Het ontstaan der soorten* (vert.) 4.65, — Wittwer, *De Aarde en hare wonderen* (vert.) 3.60, — Lampert, *Wonderen der Schepping* (vert.) 5.75, — Krecke, *Het Klimaat van Nederland*. (*Nat. Hist. v. Ned.*) 7.05, — Grube, *Schetsen leven der natuur* (vert.) 5.60, — v. d. Broek, *Natuurwerkingen* 12.20, — *Natuurk. Verhandelingen Utrechtsch Genootschap* (begonnen in 1862), — Kuijper, *Natuur- en Staathuishk. Atlas* 13.50, — v. Oven, *Studien Natuurkunde* 3.—, Brutel de la Rivière, *Natuurkunde* 3.50 (2e dr. 1876), — Rau, *Populaire Natuurkunde* (vert.) 5.20, — Verne, *Vijf weken in een luchtbol* (vert.) 3.30¹, — Bosscha, *Leerboek*

¹ De *Wonderreizen* van Jules Verne, door de Fransche akademie bekrond, maakten, om haar wetenschappelijken inhoud en hoogst boeienden vorm, door heel de wereld een opgang als zelden aan eenig boek te beurt valt. In Holland was dit in buitengewone maat het geval en voor een groot deel te danken aan de opvolgende uitgevers, die deze kopijen in handen kregen en er al meer en meer de waarde van begrepen. De eerste verhalen verschenen heel eenvoudig, als kinder-leesboeken, ten minste als boekjes voor jongelui, met chromolithographiën in gekleurde omslagen. Zij maakten weinig beweging, totdat de uitgever P.

der *Natuurkunde* 11.70, — Winkler, *Op en in de Aarde* 9.25, — *Archives de la Société Neerl. des Sciences Exactes* 8.80 (beg. in 1866), — Böhner, *Kosmos* (vert.) 14.40, — Masius, *Natuurstudien* (vert.) 4.80, — Harting, *Vooroereldlijke scheppingen* 6.50, — Krecke, *Meteorologie* 6.40, — Figuiet, *Wonderen der Wetenschap* 22.—, Koot, *Schoolplaten Natuurkunde* 22.—, Ganot, *Handboek der Natuurkunde* 6.— (5e dr. 1879), — Ule, *Popul. Natuurkunde* 4.60, — Grinwis, *Wrijvings-electriciteit* 5.90, — v. d. Ven, *Begins. Kosmographie* (2e dr. 1878).

Kleinere geschriften van Bernstein, Ohm, Schroeder v. d. Kolk, de Vriese, Faraday, Hartwig, Kleucke, Winkler, Sartorius, Maury, Felisch, Stamm, Unger.

Tijdschriften: *Tijdschrift voor de kennis der onweegbare stoffen* 5.— (1860), — *De Navorscher op het gebied der Photographie en Phototypie* uitg. door Schaarwächter 4.— (begonnen in 1866), — *Isis, Weekblad voor Natuurwetenschap*, red. Huisinga 6.— (beg. in 1866), — *Archives du Musée Teyler* 4.— (begonnen in 1866), — *Archives Néerlandaises des sciences exactes etc. par la Soc. Holl. à Harlem* 6.— (beg. in 1866).

van Santen het oog sloeg op een Fransche geïllustreerde uitgaaf en begreep een dergelijke hier te kunnen overbrengen. Hij maakte zich van de kopijrechten meester en bezorgde een zeer goede vertaling van de deeltjes zijner eerste reeks. Op zijn fondsveiling, na zijn spoedigen dood, werden de voorhanden deelen, 22.000 in getal, met de clichés voor de rest, gekocht door J. G. Robbers voor de kapitale som van f30.000.—. Spoedig moest deze eerste reeks van 42 deeltjes herdrukt worden, en wel met een oplaag van 5000 exx.; een tweede reeks volgde met een oplaag van 8000 exx., zoodat het getal van Verne's geïllustreerde *Wonderreizen*, hier te lande gedrukt en grootendeels verkocht, het verbazend cijfer van 250.000 deelen bereikte. — De uitgever Robbers heeft met deze onderneming, evenals met zijn vroegere: Wood's *Onbeschaafde Volken* en Keller's *Europa*, getoond, dat er voor een uitgever van moed en talent nog wel handelswegen te vinden zijn.

Scheikunde.

Mulder, *Stöckhardt's Plantenvoedsel* 2.50, — Mulder, *Scheikunde der bouwbare aarde* 18.45, — Graham, *Onbew. Scheikunde* (vert.) 30.—, Gorup Besanez, *Organische Scheikunde* (vert.) 6.20, — Postel, *Grondbeg. Scheikunde* (vert.) 3.90, — Wagner, *Handboek Fabriekscheikunde* (vert.) 4.75, — Liebig, *Scheikunde toegepast* (vert.) 8.10, — E. Mulder, *Leerb. der Scheikunde* 13.25, — Regnault en Strecker, *Onbew. Scheikunde* (vert.) 6.20, — Schmid, *Nijverheids-scheikunde* 3.90, — E. Mulder, *Scheikundige aantekeningen* 10.55, — Troost, *Leerb. der Scheikunde* 5.20, — Gerding, *Zakwoordenb. der Scheikunde* (vert.) 9.60 (2e dr. 1873), — Liebig, *Scheikunde Landbouw en Physiologie* (vert.) 8.10, — Geerts, *Quantit. Scheikunde* 5.50, — Fresenius, *Qualit. Scheik. Analyse* (vert.) 5.80, — Roscoe, *Leerb. Scheikunde* (vert.) 3.80 (5e dr. 1879), — Oudemans, *Handl. Pharmacognosie*.

Kleinere geschriften van v. Tonningen, v. Baumhauer, Liebig, Holtzappel, Hoffmann, Rammelberg.

Sterrekunde.

Petit, *Sterrekunde voor den beschaafden stand* (vert.) 3.60, — Hoek, *Recherches astronomiques* 7.50, — Kaiser, *Annalen der Sternwarte* (begonnen in 1869).

Kleinere geschriften van Schaub, Hoek, A. C. Oudemans.

Zeevaartkunde.

Mossel, *Kennis van het schip* 6.—, Boulet en Otterloo, *Beschr. vreemde havens* 13.50, — v. Rees, *Marine-woordenboek* 3.—, Brouwer, *Sterre- en zeevaartkundige tafelen* 7.—, Tideman, *Woordenboek Scheepsbouw* 5.40, — Fokkens en Otterloo, *Vreemde havens* 6.25, — Dieperink, *Handb. Zeevarenden* 3.75, — Brouwer, *Zeevaartkunde* 12.20, — Mossel, *Manoeuvres Zeil- en Stoomschepen* 4.50, — Tideman, *Het Scherpsstoomwerktuig* 4.75.

Kleinere geschriften van v. Galen.

Tijdschrift voor het Zeewezen, red. Jacob Swart 6.— (begonnen in 1863), vervolg op de *Verhandelingen en Berigten*.

Wiskunde.

Bierens de Haan, *Propriétés etc. d. Intégrales* 18.—, Stankart, *Regeling van kompassen* 5.—, Schrön, *Gevoene Logarithmen* 3.15,— Verdam, *Spherische Trigonometrie* 4.75, — Lobatto, *Lessen Hoogere Algebra* 3.60 2e druk (3e dr. 1878), — van Geer, *Leerb. Meetkunde* 4.35, — Fort en Schlömilch, *Leerb. der Anal. Meetk.* 5.— (2e dr. 1872), — Vorsterman v. Oijen, *Theorie Rekenkunde* 3.90 (2e dr. 1873), — Bierens de Haan, *N. tables d'Intégrales* 14.—, Simon en Badon Ghyben, *Beginselen Statica* 7.70, — Colenso, *Begins. Algebra* 1.80 (2e dr. 1870 3e 1878), — Delprat, *Statica* (3 drukken), — Donck, *Cijferk.* (2e dr. 1874, 3e 1879).

Kleinere geschriften van Haanen, Pimentel, Lobatto, Bierens de Haan, van Geer, Kepper.

Tijdschriften: *Tijdschrift voor de Stelkunde*, red. Geist 1.80 (1860—62), — *Rekenlust*, uitgeg. door het Onderw. Gen. van Z.-Vlaanderen 0.50 (1860—61), — *Tijdschrift voor Reken-, Stel- en Meetkunde* red. Acquoi, Bloem e. a. 0.50 (beg. in 1863), — *Tijdschrift ter oefening in Rekenvoorstellen*, red. Fokkens 0.90 (begonnen in 1869).

Natuurlijke Historie.

Burgersdijk, *De Dieren* 60.—, Pollen et v. Dam, *Faune de Madagascar* 87.65, — Finsch, *Papageien* 25.—, Keulemans, *Onze Vogels* 36.—, Schlegel, *Gewervelde Dieren, Vogels (Natuurl. Hist. van Nederl.)* 11.—, Snellen van Vollenhoven, *Vervolg op Sepp, Nederl. Insecten I—III* 112.50, — Lubach, *Ethnologie van Nederland (Nat. Hist. van Ned.)* 5.40, — Harting, *De bouwkunst der dieren* 5.90 (2e dr. 1871), — Harting, *De magt van*

het klein 2.90 (2 drukken), — Schlegel, *De Zoogdieren v. Nederland* (*Nat. Hist. v. Ned.*) 2.80, — Schlegel, *De Kruipe dieren v. Ned.* (*Nat. Hist. v. Ned.*) 2.80, — Harting, *Leerb. der Dierkunde* 58.80, — Bronme, *Atlas Nat. Geschiedenis* 6.25, — Schlegel, *Musée d'Hist. Nat.* 24.80, — Snellen van Vollenhoven, *Faune Entom. Indo-Neerl.* 20.50, — Schlegel, *Vogels van Ned. Indië* 18.80, — Schlegel, *Dierentuin Natura Artis Mag.* 15.—, Zimmermann, *De Mensch* (vert.) 7.50, — Brehm, *Het leven der Vogels* (vert.) 5.90, — van der Hoeven, *Philosophia Zoologica* 5.—, Snellen v. Vollenhoven, *Grdaantewisseling Insecten* 5.40, — Salverda, *Wandplaten Nat. Historie* 7.50, — Snellen v. Vollenhoven, *Esquisses hyménoptérologiques* 7.—, Snellen v. Vollenhoven, *de Vlinders van Nederland* 9.50.

Kleinere geschriften van Snellen v. Vollenhoven, Heer, Wittewaal, Winkler, Bernstein, Blanchard, Pollen, v. d. Hoeven, Wagner, Vierhout.

Coster, *Plantkunde* 4.40, — Miquel, *Flora v. Ned. Indië, met Bijvoegsel* 59.20, — *Nederlands Plantentuin* 25.—, Witte, *Handb. voor den Bloementuin* 2.50 (2e dr. 1877), — *Bloemkundig Woordenboek* 4.80, — Oudemans, *Leerb. der Plantkunde* 16.85, — Witte, *In 't lommer* 3.— (2e dr. 1873), — Witte, *De plant* 3.—, *De Nederl. Boomgaard* 70.—¹, Witte, *Nederl. Flora* 38.—, Suringar, *De Sarcine* 10.50, — Witte, *Schetsen Plantenrijk* 7.80, — Miquel, *Flora Japonica* 24.—, (Mej. de Leeuw), *Brieven van een Landmeisje*, — Witte, *'t Grootte in 't kleine* 2.50 (2e dr. 1873), — Davidis, *Tuinboek* 1.80 (3e druk 1879).

Kleinere geschriften van Spoor, Miquel, Hoffmann, Rauwenhoff, Kloete Nortier, W. F. R. Suringar, Witte, de Vos.

¹ Dit werk, met Witte's *Flora*, behoort tot de kostbaarste en keurigste werken door J. B. Wolters (E. B. ter Horst) uitgegeven. Ze zijn toonbeelden van teekening (door A. J. Wendel), kleuring en typographische zorg en kunnen wedijveren met de beste buitenlandse pracht-uitgaven.

Voorts het tijdschrift, *Magazijn voor Landbouw en Kruidkunde*, uitgeg. door Ballot 3.— (1861—76).

Uilkens, *Warmoeziersboek* 2e druk 5.90, — Staring, *Huisboek v. d. Landman* 7.90, — Schneider, *Brieven over den Akkerbouw* (vert.) 3.75, — Staring, *Landbouclesen* 2.50, — Uilkens, *Handb. Landbouw* 3.60, — v. Hall, *Landhuishoudkunde* 3.60, — Boer, *Landhuishoudk. leesboek* 6.60, — de Sturler, *Handb. Landbouw in Nederl. Oost-Indië* 15.40, — Wagenfeld, *De bekwame Veearts* 2.90 (2e dr. 1871).

Kleinere geschriften van Snellen v. Vollenhoven.

Geologie.

Gresler, *De Aarde, haar kern* (vert.) 2.90, — Winkler, *Handb. der Geologie* 5.—, Winkler, *Leerb. der Aardkunde* 2.50, — Lyell, *Oudheid van het menschelijk geslacht* (vert.) 7.80, — Winkler, *Leerboek der Delfstofkunde* 2.50, — Winkler, *Schatten van den Aardbodem* 4.85, — Hartog Heys v. Zouteveen, *Handb. Mineralogie* 4.80, — Winkler, *Op en in de Aarde* 3.90 (2e druk 1874, 3e 1879).

Kleinere geschriften van v. Kobell, Page, Ritter, Quenstedt.

Waterbouw- en Werktuigkunde.

Nierstrasz, *Afmeting Stoomwerktuigen* 2.50, — Janse, *Vraagstukken Waterbouwkunde*, — v. d. Ven, *Begins. Mechanica* 3.65, — van Oven, *Leerb. Werktuigkunde* 5.60, — Kramers, *Technologisch Woordenboek* 15.30, — Bourne, *Stoomwerktuigkunde* 5.70, — Lucckenbacher, *Leerb. Machinen en Mechanica* (vert.) 3.50, — Grothe, *Mechanische Technologie* 6.75 (2e druk 1870, 3e 1879), — Os-kamp, *Leer der beweging* 5.10, — Weisbach, *De Ingenieur* 7.50 (2e dr. 1876), — Delprat, *Werktuigkunde* 3e druk 2.—, Hoorweg, *Vraagst. Werktuigkunde* 3e dr. 2.25.

Kleinere geschriften van Schneither, van Dienen,

Obreen, van Koten, Armengaud, Dibbetz, Surie, Holman, Schwab, Buchner, Reuther, de Vries Robbé.

Tijdschrift van het Kon. Instituut van Ingenieurs (begonnen in 1869, voortzetting der *Verhandelingen* enz.).

Bouwkunde.

Rose, *De leer v. h. Ornement* 8.—, Templeton, *Bouwen- en Werktuigkunde* (vert.) 3.25, -- Vogel, *Grieksche Bouwstijl* 10.—, v. Eijck v. Zuylichem, *Style Ogival* 2.50, — Harte, *Bouwkundige Ontwerpen* 9.30, — Lakerveld en Brocx, *Handb. v. Bouwkundigen in Ned. Indië* 25.—, Scheffelaar, *Handb. Timmerman* 3.15, --- Tide-
man, *IJzer en staal* 11.40, — Groneman, *Hedend. Bouwkunst* 38.—, van Grieken, *Bouwkundig Album* 24.—, Möller, *Spits- en Rondbogenstijl* 7.50.

Kleinere geschriften van Cuypers, Fink, Menzel.

Tijdschriften: *De Nederlandsche Industriëel. Weekblad voor Nijverheid, Koophandel en Zeevaart* 6.--- (beg. in 1862), — *De Opmerker. Werkblad voor Architecten, Ingenieurs enz.* red. W. van Gendt 6.60 (beg. in 1866).

Godsdienst en Wijsbegeerte.

Vissering, *Het N. Testament* 2.35 (2e druk 1878), — Lipman, *Het N.-Testament* 5.---, v. Koetsveld, *Christ. Huisbijbel* 9.—, *Prachtbijbel* (Roelants) 15.—, *Kaapsche Kinderbijbel* 5.—, *Familiebijbel* (Kruseman) 27.65, — *Bijbel* (Campagne) 11.—, *Statenbijbel* (v. Velsen) 12.80, --- *Bijbel met platen v. Doré* (D. A. Thieme) 90.90, — *Bijbel van Luther* (Allart) 34.—, *Het N.-Testament. Vertaling Synode* 7.20.

Zeller, *Bijbelach Woordboek* 12.—, Jorissen, *Bedenk. Godgeleerdheid* 4.40, v. Oosterzee, *De Ned. Herv. Kerk* 5.20, — Gieseler,

Bijz. Dogmengeschiedenis 4.10, — Schleiermacher, *Brieven* 5.20. — Fruytier, *Gerichtshandelingen* 5e druk 4.60, — Harting, *Grieksch Woordenboek N.-Testament* 5.95, — Nieman, *Kennis van den Islam* 4.50, — van Hengel, *Geschiedenis zedelijke en godsdienstige beschaving*, verm. door Diest Lorgion 10.80, — Hoffmann, *Symbolik Belijdenisschriften* 4.50, — Kremer, *Een steen des aanstoots* 11.50, — Spinoza, *Opera, Suppl.* 4.50, — van Vloten, *Baruch d'Espinoza* 3.50 (2e druk 1871), — Hoekstra, *Ontwikkeling Zedelijke idee* 3.50, — Bouman, *Godgeleerdheid in Nederland* 4.20, — de Greuve, *Redeneerkunde* 3.75, — Auberlen, *Rekenschap Christelijk Geloof* 3.90, — Réville, *Etudes St. Matthieu* 3.80, — van der Linde, *Schelling's Wijsbegeerte* 7.75, — Scholten, *Geschiedenis v. d. Godsdienst*, 2e en 3e druk, 3.—¹, Dozy, *Het Islamisme* 5.40², — Tiele, *De Godsdienst van Zarathustra* 4.30², — van Oordt, *De Godsdienst der Grieken* 5.35², — Rauwenhoff, *Geschiedenis v. h. Protestantisme* 9.35², — Kuenen, *De Godsdienst van Israël* 11.—², Meijboom, *De Godsdienst der Noormannen* 7,15², — Pierson, *Geschiedenis v. h. R. Katholicisme* 19.55², — Ch. de la Saussaye, *De Brief aan de Hebreëen* 7.50 (2 drukken), — Hofst. de Groot

¹ De 1e druk was niet in den handel.

² Deze en de zes volgende ¹ zijn gedeelten van het werk: *De Voornaamste Godsdiensten*.

De uitgaaf van *Geschiedenis der Godsdiensten* was zoowel een zaak van eer als van hoop op voordeel. De vaste begeerte om dit plan, naar aanleiding van de klimmende belangstelling in de godsdienstwetenschap, tot verwezenlijking te brengen deed alle bezwaren te boven komen. Het vond dezelfde hindernissen als de vroeger bij denzelfden uitgever verschenen onderneming *Natuurlijke Historie van Nederland*, een verzameling van monographiën, die een geheel moesten uitmaken; en wel 1° om de rechte mannen te vinden voor hun taak, en 2° dezen over te halen, warm te maken, om dien studie- en schrijftarbeid te aanvaarden. Bij allen was, bij het eerste aanzoek, hetzelfde antwoord gereed: »Onmogelijk! Wij staan nog aan het begin van ons onderzoek; kom terug als wij

en v. Herwerden, *De Moderne Theologie* 2e dr. 3.60, — Kuenen, *Het ontstaan der Boeken O. Testament* 15.15, — Hoekstra, *Beginselen der oude Doopsgezinden* 3.50, — Meijboom, *De Openbaring verklaard* 3.75, — Kits van Heijningen, *Leven van Jezus* 4.80 (2e dr. 1868), — Auberlen, *Goddelijke Openbaring* 3.60, — Pierson, *Rigting en leven* 3.90, — Robinson, *Overeenstemming der Evangelien* 4.55 (R. Kathol.), — Gardner, *Geloofsbelijdenissen van alle Volken* 26.40, — da Costa's *Bijbellezingen* 22.80, — Meijboom, *Gods- en Godsdienstleer* 3.90, — Dozy, *De Israeliten te Mekka*¹, — Wislicenus, *Het*

beter klaar zijn!" Tot allen was hetzelfde wederwoord: »Niet onmogelijk! Geef wat gij hebt en vinden kunt, en uw lezers zullen u dankbaar zijn!" Zoo mocht de *Geschiedenis der Godsdiensten* gaandeweg haar bewerkers vinden en begon zij, bij afleveringen, haar reeks in 1862 met Dozy's *Islamisme*. Zij ging geregeld voort tot 1872 en vormde toen 12 deelen met platen. Zij werd later, in 1882, aangevuld door Kern's *Boedhisme*, dat reeds van den beginne afaan beloofd en onder handen genomen was. — De uitgaaf, wetenschappelijk uitnemend geslaagd, vond bij velen hooge waardeering, bij het publiek kalme belangstelling, bij den handel een genoegzaam, maar, althans in de eerste tien jaren, geen beloonend debiet. Onderscheiden onderdeelen werden in andere talen overgebracht.

¹ Dozy *De Israeliten te Mekka* 1864.

Een boek, waarvan de schrijver zich een buitengewonen opgang voorstelde, zoowel in het buitenland als hier. Daarom wenschte hij ook een bijna gelijktijdige uitgaaf in het Hoogduitsch. De uitgever bezorgde die en verzond er van 1500 exx. naar W. Engelmann in Leipzig, maar kreeg na verloop van eenige jaren daarvan 1390 exx. terug met de betuiging, dat het een raadsel mocht heeten, hoe zulk een boek, en nog veel meer hoe een werk als de *Geschiedenis der Godsdiensten* in een klein land als Holland genoeg aftrek kon vinden om te durven ondernomen worden. Om den uitgever van Dozy's *Israeliten te Mekka* niet al te bitter teleur te stellen had Engelmann dat boek overal waar hij maar kon in bibliotheken gestopt, maar het bij geen mogelijkheid tot een debiet van meer dan 100 exx. kunnen brengen. Een reeks als de *Geschiedenis der Godsdiensten* zou in Duitschland nooit kunnen ondernomen worden zon-

N. Testament voor denken 3.60, — Schenkel, *Het beeld van Jezus* 3.75, — Scholten, *Het Evangelie van Johannes* 5.65, — Schenkel, *Protestantisme, Katholicisme* 3.—, Hoekstra, *Bronnen v. godad. geloof* 3.90, — Hall, *Protestantsche Polemik* 6.70, — *Werking der Natuurwetten op zedelijk gebied* 10.75, — Martin, *Verklaring der Evangelien* 4.55 (R. Kathol.), — Costerus, *De geestelijke mensch* 5.—, Beukelman, *De leer der Waarheid* 3.60, — Calvijn's *Institutie* 11.50, — Strauss, *Het leven van Jezus* 8.—, Straatman, *Stichting des Christendoms* 3.20, — Moll, *Misbruikte Bijbelplaatsen* 3.25, — Bronsveld en Hogerzeil, *Bibliotheek v. Theologie* 3.80 (1865—67), — Tiele, *Vergel. Gesch. der Godsdiensten* 8.50, — Muller, *Christ. Dogma der Grieksche kerk* 3.50, — Ponte, *Voorn. waarheden van het R. Katholiek geloof* 9.15, — Cramer en Lamers, *Bijdr. Godgeleerdheid*, — A Lasco, *Opera* ed. Kuijper 15.—, Gunning, *Blikken in de Openbaring* 7.80, — Tischendorf, *De Apocryfe Evangelien* 3.50, — Kalvijn's *Verklaring van het N. Testament* 5.—, Matthes, *Het boek Job* 8.—, Herbart, *Overzicht der Wijsbegeerte*, door Burger 3.—, Ulrici, *Lichaam en ziel* 3.30, — Bartholmess, *Geschiedenis van de Godsdienstleer* 5.70¹, — de Pressensé, *Geschiedenis der drie eerste eeuwen der Chr. Kerk* 12.—¹, von Raumer, *Palestina* 6.35¹, — Richter, *Katholiek en Evang. Kerkrecht* 9.65¹, — Palmer, *Pastoraal Theologie* 4.75¹, — Godet, *Commentaar op Johannes* 9.70¹, — de Pressensé, *Jezus Christus en zijn tijd* 3.90¹, — Bonifaz, *Het Apostolisch onderwijs*¹, — Erdmann, *Gesch. der Wijsbegeerte*¹, — Keil, *Hist. en Krit. Inleiding O.-Testament*¹, — De-

der geldelijken steun van regeering of genootschappen. »Maar hij vertrouwde wel" (o, liefelijke waan!) »dat zulks ook wel in Holland zou gebeurd zijn."

¹ De elf aldus gemerkte werken werden opgenomen in de *Godgeleerde Bibliotheek uit het Buitenland* (1863—75).

litzsch, *Commentaar op de Psalmen* 8.40¹, — Strauss, *Sinai en Golgotha* 12.50, — Vitringa, *De Emanatieler* 3.40, — v. Oosterzee, *De Theologie des N. Verbonds* 3.50, — Stemler, *Het Evangelie van Johannes* 6.—, Terwogt, *Flavius Josephus' Werken* 20.—, Kalvijn, *De Evangelien* 5. , van Oosterzee, *De Heidelb. Catechismus* 6.50 (2e druk 1872), — Scholten, *Het oudste Evangelie* 4.60, — Stricker, *Jezus van Nazareth* 4.90, — Duker en van Manen, *Oud Christ. Letterkunde* 5.80, — Reusch, *Bijbel en Wetenschap* 3.— (R. Katholiek), — v. d. Wijck, *Zielkunde* 4.90, — Blom, *De Brief van Jacobus* 3.20, — van Heusden, *Waarheid en godsdienst* 4.50, — Doedes, *Hermeneutik* 1.25 (2e druk 1878), — Pierson, *De oorsprong der moderne rigting* 1.90 (2 drukken), — Deharbe, *Kath. Geloof- en Zedeleer* 9 — (2e druk 1874), — van Heusde, *de Socratische school* 3e druk 5. , Muré, *Bijbelsche Geschiedenis* 27.— (2e druk 1878) (R. K.), — Creutzberg, *Bijb. Geschiedenis* 4.50 (2e druk 1873, 3e 1879).

Kleinere werken van Frohndorf, Janssonius, Schwartz, v. d. Bruggen, Wijbelingh, Wortabet, Mulder, Ostertag, Steyn Parvé, Feith, Douwes, Marheineke, Knapp, Nap. Roussel, Lang, v. Rhijn, Chantepie de la Saussaye, Albert, v. Hengel, Hugenholtz, Hoekstra, Duker, Hoffmann, Hofstede de Groot, Prins, Constant de Rebecque, About, Poolman, de Jong, Kramer, Chauvy, Nicolas, Macduff, van Herwerden, Pierson, van der Tuuk, Auberlen, Straatman, Pleyte, Thoden van Velzen, Bouman, Opzoomer, Reitsma, Hooijkaas, Réville, Foster, Gorter, Ware, Ketteler, Pape, Bronsveld, Hahn, Bunyan, Lambert, Gouda Quint, Warmoltz. Tideman, Kits van Heijningen, Swiers, de Heest, van der Trappen. Brummelkamp, Bähring, van den Hoorn, de Cocq, Antonides, Dibbetz, Agricola, Spitzen, Rénan, Harthoorn, Splitgerber, Martin, Robinson, Theesing, Simons, Bovet, Nitsch, Thieme, Blom, Busken Huet, Poelman, Fischer, Vinke, van Koets-

veld, Channing, Gunning, ter Haar, Riet, Fortini, Colani, Paulus, Cumming, Winslow, Neurdenburg, Bastide, Breukelman, Gunst, Ellis, Tiele, Schleiermacher, Hogerzeil, Tischendorf, Ottema, Schmiedl, Luthardt, Hartsen, Zimmerman, Roorda v. Eijsinga, P. Janet, Baumgarten, Muurling, Allihn, Coles, Doedes, Lambers, Maronier, Rutgers, Schaff, Tholuck, Matthes, Stanhurst, Trip, l'Ange Huet, Pieters, Udemans, van Heusden, Fliedner, Vos, Jonker, Lederhose, Hausrath, Astré, Haverkorn v. Rijsewijk, Cramer, Olevianus, Carpentier Alting, Nippold, Weir, Grosjean, Michelsen, Langhans, Steeg, Zahn, Bonifas, A. Kuijper, Jongeneel, Bolmers, Beck, Luthardt, Warneck, Naville, Niepoort, Meijer, de Haas, Zeller, Deetman, Alford, Riemens, Gispon, Held, Junius, Pecaut, Scholten.

Tijdschriften: Ch. de la Saussaye, *Bijbelstudien* 3.60 (1860—63), — *Doopsgezinde Bijdragen*, per jaar 1.40 (1861—75), — *Kerkelijk Weekblad der Prov. Friesche Vereniging* 5.— (1863—76), — *Bibliotheek van moderne Theologie en Letterkunde*, verz. door Maronier 4.50 (beg. in 1862), — *Stemmen voor Waarheid en Vrede*, red. Tinholt en Bronsveld (nieuwe serie van *de Boekzaal*) 5.90 (beg. in 1864), — *Theologisch Tijdschrift*, red. v. Bell, Hoekstra, Kuenen e. a. 6.— (beg. in 1866), — *Studiën op Godsdienslig, Wetenschappelijk en Letterkundig gebied* 15.— (1868—75), — *Nieuw Kerkelijk Weekblad*, red. Mosselmans en van Gilse 4.60. — *Kerkhistorisch Jaarboekje* 0.90 (1864—65).

Stichtelijke lektuur.

Zuiver stichtelijke boeken van eenigen omvang of boven de f 4.— en f 5.— begonnen tot de zeldzamer verschijnselen te behooren, of zijn voor het meerendeel reeds in de vorige afdeeling opgenoemd, aangezien de meesten steeds een meer of minder wetenschappelijk gehalte meêbrachten. Wij noemen er nog slechts

enkele. De overige menigte meenen wij, beknoptheidshalve, alleen door de namen der schrijvers te kunnen aanduiden, vooral ook omdat hun titels meer als het ware uithangborden dan aanwijzingen van beteekenis zijn.

Erskine, *Schatkamer van Godgeleerde Verhandelingen* 18.—, Mel, *Laatste woorden van stervenden* 5.—, ten Kate, *De Middelaar Gods* 7.50, — Bunyan's *Pelgrimstogt* geïllustreerd 17.—¹, *Bijbelsch Magazijn voor alle standen* goedk. editie 16.50, — v. Oosterzee, *Gewijde Bladen* 15.—, *Geschiedenis der Martelaren* 10.80², — Broes, *De peinzende Christen* 8e druk 3.50, — Gerdes' *Bibliotheek* 4.20, — Sonstral en van Lummel, *Jaarboeken v. h. Godsbestuur* 10.75, — 3 60, — Arndt, *De Huiskerk* 4.20.

Leerredenen van Colani, v. Oosterzee³, Cohen Stuart, Harms, Swalue, Kohlbrugge, Coquerel, Bouman, Chantepie de la Saussaye, Hoffacker, Kingsley, Knapp, Hoekstra, Egeling, Busken Huet, v. d. Linde, Rau, Sypkens, Mounier, Beyma, Bryce, Breunissen Troost, Smijtegelt, Lodenstein, v. d. Groe, Mel, Prins, Proes, Wolters, v. Velsen, Laurillard, Beets, Vinke, Venture, Scheffer, de Waal, Comrie, *Néérlands kavisel*, *Wekelijksche Volksleerredenen*, uitgeg. door de Vereen. „Jesus en dien gekruisigd 2.60 (beg. in 1866), Gezelle Meerburg, Mosselmans, Pierson, Terpstra, Steenmeijer, Eigeman, de Geer, Réville, Cramer, Enderle, van Gorkum, Zellner, Kluever, du Cloux, Hasebroek, Krijt, Bax, Sikkes, de Liefde, Spurgeon, Moltzer, Rauwenhoff, A. Kuijper, Beversen, Gildemeester.

¹ Bunyan's *Pelgrimstogt* en *Christens Reize* e. a. dateeren van 1729. Of geheel of verkort kwamen er hier te lande wel 30 uitgaven van in 't licht.

² Dit boek was in geen 200 jaren herdrukt. G. Ph. Zalsman gaf er een nieuwe uitgaaf van uit met een oplaag van 1500 exx., die weldra uitverkocht was. Sinds kwam er ook een uitgaaf van bij Swaan en een andere bij Schenk Brill.

³ *Woorden des levens* 3e druk.

Kleinere werken van Nap. Roussel, v. d. Gon, de Keyser, Stadius Muller, Mc. Cheyne, Ambrosius, Koch, Seinecke, Bunnan, Brave, Mel, Clarisse, Souvestre, Molster¹, v. d. Hoeve, Wildermuth, v. Horn, Ravesteyn, v. Koetsveld, Elise v. Calcar, Schmaltz, Schoeffler, Bolm, Ponsonby, Hasebroek, Holst, Immens, ten Kate²; Smijtegelt, Kits v. Heijningen, Spieker, de Pressensé, Strauss, Tryfosa, Brummelkamp, Smith, Wood, v. Meeteren, Macduff, Brock, Charlesworth, Robert, Hesseveld, Zschokke, Floor, Buisson, Haynes, Sargent, Brewster, Reade, Marvel, Prins, de Gasparin, van Spall, Staudemeier, Guizot, Winslow, Zaalberg, Matthes³, Bunsen, Wightman, v. d. Groe, Bickerstedt, Temple, Law, Hoekstra⁴, Muurling, Baardman, Feije, Schmidt, Tholuck, van Niel, Parker, German, Bouman, de Koning, Kraft, Drelincourt, Philpot, Busch Keizer, Krummacher, Rau, de Ridder, Molenaar, Nisse, Willink v. Bennebroek, Carilus, Taylor, Freedly, Martin, Witkop, de Haan, Beecher, ten Brink, Adriani⁵, Ch. de la Saussaye, Janet, Abboth, v. d. Hoeven, Spencer, v. d. Meulen, Thieme, Jorissen, Doorenbos, Frölich, Costerus, v. Meurs, ter Haar, Hellenbroek, Looman⁶, Nichols, Offerhaus, Bennink Janssonius, Floor, Steldanus, Tiele, Teeustra, Mirus, Hartwig, Brink, Comrie, Schuurman, Nathusius, Sewell, van Hengel, Knap, Moor, Beyschlag,

¹ Van Molster's *Liederen en Gebeden*, 1e druk in 1848, verscheen in 1860 de 5e.

² Ten Kate, *Wij zullen elkander wederzien*, 1861 1e druk, 1873 3e. Ten Kate, *Huisboek* (Godsd. poëzy) 1860 1e druk, 1876 3e.

³ Matthes, *De nieuwe richting* 1e druk 1866, 3e 1876.

⁴ Hoekstra, *Geloof des harten* kreeg in 1862 den 3en druk. *Zijn Geloof en leven des Christens* ook den 3en. De 1e druk van het eerstgenoemde werk verscheen in 1852, die van het tweede in 1856.

⁵ *Uren aan den rustdag gewijd* (2 bundels, 2e dr. 1864).

⁶ Looman, *Godsd. Bijbellezer* 1864 3e druk, 5e 1878.

Schwartz, Guntrie, Vinet, Romeijne, Couvée, Robertson, v. d. Ploeg, Naville, Gärtner, Baumgarten, Peaux, Heldring, Lang, Piccardt, Verhoef, Carpentier Alting, v. d. Trappen, Blume, Baxter, Groenevelt, Lubker, Ferguson, v. Campen, Biervliet, Grosjean, Banning, Misérus, Hebert, Hugenholtz, Gerdes, Halm, v. Leeuwaarden, Smits, Buitendijk, v. d. Schraft, Theesingh, Laurillard¹, Huydecoper, Monod, Stoltz, Uden Masman, Charlotte Elisabeth, Bougucnon, Schmaltz, Stark, Beecher Stowe², Boston, Buser, Guthry, Watts, Goebell, Hoek, Vos, Ulrici, Hoorman, de Haas, Mallan, Vincent, de Liefde, Coquerel, Dyserinck, de Leeuw, Poulain, Schuurman, Ahlfield, P. Huët, Macduff, v. Toorenenbergen, Agatha, Haarman, Meijer, Elisa Polka, Boston, Fruytier, Colenbrander, Brown, Temmink, Duytsch, Pierik, Muller, Oersten, Newton, Fullink, v. Herrevink, Gerth v. Wijck, Shipton, Brandt, Hoffacker, Moltzer, v. d. Broek, Zahn³, Coles⁴.

Voorts verschenen de volgende tijdschriften:

Stemmen van denkenden en voor denkenden 2.— (1860—63), — *De Stem*, red. Haastert en Groeneweg 1.— (1860), — *Ermelo's Zendingsblad*, door Witteveen 1.— (1860—66), — *Berigten van de Utrechtsche Zendingsvereeniging* 1.20 (begonnen in 1860), — *De Handwijzer, Evangeliebode voor oud en jong* 1.30 (beg. in 1863), — *De Vereeniging. Christelijke stemmen*, red. Heldring en Hoedemaker 6.— (1863—38), — *De Jongelingsbode* uitgeg. door het Ned. jonge-

¹ Laurillard, *Geen dag zonder God* 3e druk 1875; *Voor meer dan één leven* 3e druk 1869, van verscheiden andere werkjes 2e drukken.

² *Kleine Vossen* 1e druk 1866, 4e 1871.

³ Van Zahn's *Bijbelsche Geschiedenis* (1e druk 1843) verscheen in 1872 het 34e duizendtal. Van zijn *Geschiedenis der Christelijke Kerk* (1e druk 1844) in 1879 de 9e druk.

⁴ Coles, *Gods Souvereiniteit* in 1865 6e druk.

lings-verbond, red. v. Oosterwijk Bruyn 1.— (beg. in 1863), — *De Olijftak*, (1863—65), — *De Zaaier, Tijdschrift voor burger en boer* 3.60 (1864—78), — *De Wekstem*, red. Donner, Diemer en Felix 6.— (beg. in 1865), — *De Christelijke familiekring*, uitgeg. door de Ned. Schoolvereeniging 2.90 (beg. in 1866), — *Het Morgenlicht. Stichtelijk dagboek*, red. Slotemaker 4.80 (beg. in 1866), — *Nieuw en Oud*, red. Hagen, Knappert e. a. 3.50 (1866—74), — *De goede Zaaier, Tijdschrift voor Katholieken* 0.80 (beg. in 1866), — *Geloof en leven*, red. van der Ven en Vrendenburg 2.— (beg. in 1867), — *Geloof en Vrijheid, Tweemaandelijksch tijdschrift*, red. von Baumhauer, Brouwer e. a. 5. (beg. in 1867), — *Taal des Geloofs, Godsdienstige toespraken*, red. de Meijer 1.80 (1867—78), — *Het eeuwige Evangelie, Christelijk Maandschrift*, red. Lamers en Cramer 1.80 (beg. in 1868), — *De Nieuwe Richting in het leven*, red. Carpentier Alting e. a. 2.40 (1868—72), — *Geïllustreerd Zendingsblad voor het huisgezin*, Orgaan van het Java-Comité, red. Looman 2.— (beg. in 1868), — *De Christenbode* 1.— (beg. in 1868), — *De kleine Zendbode* 1.15 (beg. in 1868), — *Maandrozen, ter eere van het H. Hart van Jezus*, red. van Pierik 2.20 (beg. in 1869), — *Pius IX, Roomsche Cath. Zondagsblad* 3.— (beg. in 1869).

En de Jaarboekjes *Zalsman's Jaarboekje voor Kerk, School en Zending* 0.30 (beg. in 1866¹), — *Zondagschool-Atlas* 0.40 (beg. in 1867).

Geschiedenis.

Algemeene en Buitenlandsche Geschiedenis.

Bosscha, *Gesck. van N. en O. Europa* 3.90, — Prescott, *Re-*

¹ Aan het hoofd van de lijst van intekening 1869 staan de portretten van de eerste leeraars aan de theologische school te Kampen, opgericht 6 Dec. 1854: T. T. de Haan, S. van Velzen, A. Brummelkamp en H. de Cocq.

gering van Philips II 11.85, — Macaulay, *Hist. en Letterk. Schetsen* 4.70, — *Histor. herinneringen Middeleeuwen, met photographiën* 12.—, Assmann, *Alg. Gesch.* 4.20, — *Hist. Geogr. Woordenboek* 28.60, — Steyn Parvé, *Gesch. van Italië* 7.90, — Görnitz, *Bibliotheek der Geschied.* 8.—, Wijne, *Gesch. der Oudheid* 4.25, — Rüstow, *De Duitsch-Deensche oorlog* 7.20, — Streckfuss, *Gesch. d. wereld* 20.— 1, Weber, *Handb. Alg. Geschiedenis* 14.25 (2e dr. 1874), — Forster, *Van Elba naar St. Helena* 6.95, — Koelman, *In Rome, — Napoleon, Gesch. van J. Caesar* 10.80², — Riet-

¹ Binnen een maand tijds waren van dit werk bij intekening 2800 exx. geplaatst, zonder aanbieding of colportage, waaronder, ten blijk van belangstelling op kleinere plaatsen, 61 te Dockum, 22 te Franeker 22 te Bolsward. Het getal groeide aan tot 40000.

² *Geschiedenis van Julius Caesar*, door keizer Napoleon III, dat in 1865 verscheen, maakte vrij wat beweging reeds voor dat het was uitgegeven. Er liepen allerlei geruchten omtrent den oorsprong van het boek, want ieder begreep natuurlijk, dat een man als Napoleon geen tijd gevonden kon hebben, al had hij ook het talent gehad, om een boek te schrijven als het leven van Caesar.

Een pracht-editie, ten getale van 4500 exx., met alle weelde op de keizerlijke drukkerij gedrukt, was voornamelijk bestemd voor present-exemplaren aan gekroonde hoofden en aanzienlijken, en kwam niet in den handel, aangezien de rest der oplaag door vooruitbestelling van particulieren, voor 50 francs het deel, vóór de uitgaaf reeds besproken was. De gewone editie zou 9 Maart verschijnen, te gelijk met vertalingen in het Duitsch, Engelsch, Italiaansch, Portugeesch, Russisch, Deensch, Zweedsch, Hongaarsch, Poolsch en Hollandsch, die aan de betrekkelijke uitgevers gegund waren geworden onder strikte voorwaarde, dat zij de Fransche bladen naar gelang die klaar waren ter vertaling ontvangen zouden, maar dat er niets omtrent den inhoud vóór de uitgaaf mocht uitlekken. De opgang, dien het boek maakte, was niet gelijk men verwacht had. Alleen de Deutsche uitgaaf werd in groot getal verspreid. De uitgever Gerold verkocht van zijn eerste, dure, editie 40,000 exx., en legde te gelijk een goedkoopere op, waarvan de eerste aflevering in dezelfde week van haar verschijning driemaal moest herdrukt

stap, *De oorlog Duitschland-Italië* 4.—, Engelen, *Gesch. van de 18: eeuw* 4.90, — Kolb, *Geschiedenis der Iescharing* 8.80, — Obreen, *De Noord Amerik. oorlog* 10.60. — Lindo, *Ontwikkeling van het Engelsche Volk* 5.50, — Bancroft, *Gesch. der Vereen. Staten*, Deel I, 4.50, — Nösselt, *Alg. Geschiedenis* 10.15, — Pimentel, *Overzicht van Buckle's Alg. Geschiedenis* 5.—, Assmann, *Alg. Gesch. op aardrijksk. grondslag* 4.40, — *De Veldtocht van 1866 in Duitschland* 10.40, — Mühlfeld, 1848—1866 9.60 (2e druk 1875), — Mulder, *Alg. Geschiedenis* 3.80 (7e druk 1879).

Kleinere werken van Wijne, Dozy, v. Sijpesteijn, Feith, Ising, Bresciani, Schubert, Stucke, van Oordt, Thijssen, Motley, Kléncke, v. Rees, de Goeje, Eelco Verwijs, Habets, Bohl, Colhorn, Schwegler, Kaunegiesser, Grube, Engelbregt, Meidinger, Noël, Smiles, Jorissen, Zeeman, Réclus, Kopp, Tornberg, Thackeray, Michaud, Bungener, Janssen, Cherbuliez, Kiehl, Dingemans, Freytag, de Bas, Roijaards, Bosscha, Boissevain, Blanc, Laboulaye, v. Nes, Hozier, Kits v. Heijningen, Simons, Eberty.

Vaderlandsche Geschiedenis.

Motley, *History of the united Netherlands* 14.40¹, — Motley, *Geschiedenis der Vereen. Nederlanden* 23.10 (2e druk 1878), — Witkamp en Hekking, *Amsterdam* 6.50, — v. Deventer, *Gedenkstukken Oldenbarnevelt* 9.75, — v. Lennep, *Leven v. C. en D. J. v. Lennep* 16.10, — v. Lennep, *Geschied. des Vaderlands in platen*

worden. — Overigens deelde dit vorstelijk boek in het lot van zooveel onvorstelijken: het verscheen met beweging en verdween ongemerkt.

¹ Om nadruk hier te lande te voorkomen op verzoek van den uitgever Mart. Nijhoff door de firma Murray te Londen gedrukt. De oorspronkelijke uitgaaf kostte 36.—. De nadruk werd er niet door belet: maar Nijhoff verkocht er toch meer dan 1000 exx. van.

7.85¹, — Knoop, *Krijgs- en geschiedkundige Geschriften* 13.—, Brill, *Voorlez. Geschied. Vaderlands* 9.10, — *Mededeelingen Gesch. 's Gravenhage* 9.50, — de Jonge, *Opkomst v. h. Ned. gezag in N. Indië* 42.50, — v. Loon, *Ned. Historiepenningen, Supplement* 43.90, — *Archief van Zeeland* 12.—, *Repertorium Geschied. des Vaderlands* 6.—, Hofdijk, *Oranje en zijn keurvendel* 11.90, — Löher, *Jacoba van Beijeren* 9.30, — Lod. Mulder, *Duyck's Journaal* 21.25, — Lauts, *Veroveringen in Ned. Indië* 20.45, — v. Sijpesteyn, *Geschiedk. Bijdragen* 8.—, *Genealogische kwartierstaten* 81.—, Hofdijk, *Vóór 300 jaren* 11.25, — Hofdijk, *Geschied. des Nederl. Volks* 10.—, Wicquefort, *Hist. des Provinces unies* 26.—, Stamkart, *De 80 jarige oorlog* 8.—, Nuijens, *Gesch. Nederl. Volk* 22.60, — Bührman, *Gesch. d. Vaderlands* 17.20, — Motley, *Opkomst Ned. Republiek (volksuitgaaf)* 5 60 (2e druk 1874), — van Hogendorp, *Brieven en Gedenkschriften* 11.25, — *Oorkondenboek v. Holland en Zeeland* 26.25, — Lauts, *Geschiedenis der Nederlanders in Indië* 14.60, — v. Lennep en ter Gouw, *Uithangteekens* 10.80, — Bakker Dirks, *De Nederlandsche Zeemacht* 14.—, d'Ablaing v. G., *Nederlandsche Gemeentewapens* 14.—, Schotel, *Oud-Holl. Huijgezin; Maatschappelijk leven; Erredienst; Volksverhalen* 30.85, — van der Wulp, *Catal. Bibliotheek Pamfletten Meulman*, — van Lennep, Moll en ter Gouw, *Ned. Volksleven* 75.— (2de druk 1870)², — Kuijpers, *Geschiedenis der Artillerie* 13.50, — van Lennep en ter Gouw, *Het boek der opschriften* 5.90, — ter Gouw, *Volksvermaken* 8.80³, — *Vóór 300 jaren. Volksblaadjes* 9.60, — Wit-

¹ Ernstiger, maar even populaire opvatting van het gestaakte plan van 1854.

² Met gravuren naar de historische galerij in de kunstzaal van »Arti et Amicitiae» te Amsterdam.

³ Vóór de uitgaaf van v. Lennep en ter Gouw, *de Uithangteekens*, en ter Gouw, *de Volksvermaken*, werd door de schrijvers ter vervollediging

kamp, *Gesch. der 17 Nederlanden* 35.—¹, *Album van Goeverneurs v. Ned. Indië*, — Gerlach, *Fastes militaires Indes Orient.* 14.—, Pompe, *Gesch. der Ned. Overz. bezittingen* (2e druk 1872), — Wijnne, *Gesch. v. h. Vaderland* (5e dr. 1877).

Kleinere werken van Hofdijk, Westerhoff, Hermans, Schotel, Thorbecke, v. Zuijlen, Lod. Mulder, ten Brink, de Geer, Eekhoff, Hoogstraten, L. P. C. v. d. Bergh, Rochemont, Elberts, ter Gouw, Soutendam, Kleijn, Dercksen, Bakh. v. d. Brink, Rogge, Buddingh, Piccardt, Pan, Beeloo, Bosboom-Toussaint, Weitzel, Sassen, Koch, Engels, Halberstadt, v. Gorcum, Hartmann, Teenstra, v. d. Veen, Fokker, Eng. Gerrits, Knottenbelt, Spengler, Sonstral, Rogge, Kramers, Elout, de Stoppelaar, Buser, Witkamp, Rutte, de Superville, Reitsma, Jorissen, v. Vloten, Jonckbloet, P. Nijhoff, de Boer, Lenting, de Meester, v. d. Wijck, van Doren, de Gelder, Wijune, Sautyn Kluit, Acker Stratingh, Honig, Bijleveld, Sepp, Janssen, v. Rees, Alb. Thijm, Holtrop, Telting, v. d. Heim, Kroon, Klose, Tydeman, Jedeboer, de Haan, v. d. Linde, Scheffer, P. L. Muller, de Voogt, Lauts, Wolbers, Staats Evers, v. d. Hoeven, Wijnmalen, Huberts, Veegens, Babut, v. d. Graff.

van hun werk een goede weg ingeslagen. Zij vroegen openlijk in de dagbladen om medewerking van den kant van het publiek. Ieder, vooral ouderen van dagen, die iets wist van plaatselijke openbare volksvermaken, werd dringend uitgenoodigd daarvan mededeeling te doen aan de verzamelaars; even als aan allen, die in het bezit waren van desbetreffende platen, schilderijen, beeldhouw- of snijwerken, verzocht werd daarvan ten koste der uitgevers afteekeningen te laten maken. Het gevolg hiervan was, dat beide werken konden versierd worden met een menigte houtsneden, die voor de geschiedenis van ons volk van geen gering belang waren.

¹ Met vier premien: twee banden, een wapenkaart, een atlas en een groote chromolithographie.

Tijdschriften: *Onze tijd. Studiën en berichten over personen en gebeurtenissen van den dag*, red. Dozy 6.— (1863—76), — *Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheidkunde van de Provincie Groningen*, red. A. Stratingh e. a. 3.90 (1863—73), — *De oude tijd*, door J. ter Gouw 3.90 (1869—74).

Kerkelijke Geschiedenis.

Glasius, *Gesch. der Synode 1618* 5.—, Janssonius, *Gesch. v. h. kerkgezang* 3.20, — Gieseler, *Kerkel. geschiedenis* 4.—, Sepp, *Pragm. geschied. der Theologie* 5.60 (3 herdrukken), — Eisenlohr, *Het Israëlitische Volk* 7.—, *Gesch. der Chr. kerk in Nederland. In tafereelen*, door Beets, Moll, ter Haar e. a. (vervolg op *Gesch. Chr. kerk*) 20.10 (1860—69), — Strauss, *Ulrich van Hutten* 5.—, Griesinger, *Verborgenheden van het Vaticaan* 4.55, — Bohl, *Pius VII* 6.—, Hartog, *Gesch. der predikkunde* 4.75, — Hasc, *Gesch. der Kerk* 5.40, — Schultz Jacobi, *Oud en nieuw uit de gesch. der Luth. Kerk* 8.—, Hofdijk en v. d. Kellen, *Kloosterorden in Nederland* 12.30, — Sonstral, *Gesch. van het Hussitisme* 8.25, — *Tafereelen uit de Gesch. d. Protestantsche kerk* 1.80 p. jaar, (1863—75), — Moll, *Kerkgeschiedenis v. Nederland* 22.—, *Waarachtige geschiedenis der vrome martelaren* 10.80, — Chantral, *Leven der Pausen* 12.—. Janssen, *De kerkhervorming in Vlaanderen* 7.50, — Montijn, *Geschied. der Hervorming* 2e druk 8.40, — Hausrath, *Gesch. van Jezus' tijd* 4.—, *De Geestenwereld, Geschied. van het bijgeloof* 4.—, Rutjes, *Leven van Pius IX* 5.10, — Nippold, *De Christelijke wereld in de laatste halve eeuw* 6.—, Muller, *Bonifacius* 6.90, — van Loon, *Bekn. Chronol. overz. Kerkgeschiedenis* 3.40 (2e druk 1878), — de Keyser, *De Wartburg* 4.80 (3e druk 1868).

Kleinere werken van Nagtglas, Boeles, Ostertag, v. d. Kemp, Leipoldt, Rogge, Perk, Hofstede de Groot, Schotel, Nonhebel, v. Belkum, White, v. Vloten, Coquerel, v. Toore-

nenbergen, Nuijens, Groen v. Prinsterer, Bungener, Sneckenburger, van Oordt, Parker, Meijer, de Keijser, Dozy, Lang, St. Priest, Oort, Wijnmalen, v. Oosterzee, Réville, Hartmann, v. Heukelom, Thiele, Credner, Nöldeke, Snellebrand, Brouwers, Diest Lorgion, Looman, Weydemann, v. d. Baan, Tjeenk Wilink, v. d. Veen, v. d. Tuuk, v. Kooy.

Tijdschrift: *Studiën en Bijdragen op het gebied der historische Theologie*, red. Moll en de Hoop Scheffer (beg. in 1868).

Aardrijkskunde.

Land- en Volkenkunde. Reisbeschrijving.

Winkler Prins, *Handb. der Aardrijkskunde* 9.65, — *Bijdragen tot de kennis der provincie Groningen* 7.50, — v. Lijnden, *Souvenirs du Japon* 90.—, v. Doren, *Bijdragen tot de kennis der Overzeesche landen* 4.85, — *Aardrijksk. en Statist. Woordenboek van Ned. Indië*, — *Meetek. beschrijving v. h. Kon. der Nederlanden* 6.—, Ritter, *Nacht en morgen uit het Indische leven* 6.—, de Hollander, *Land- en Volkenkunde v. Ned. Indië* 4.— (3e druk 1874), — Plantenga's *Verskillende Reisboeken*, — Frijlink, *Handb. der Aardrijkskunde* 4e druk 4.90, — Tiele, *Mémoires sur les journaux des Navigateurs Neerl.* 7.50, — Krecke, *Natuurk. Aardrijkskunde* 3.10 (4e druk 1878), — Rietstap, *De Wereldbol* 10.—¹, Oliphant, *Zending van Lord Elgin naar China* 11.20, — Huberts, *Aardrijkskunde* 3.75, — Pompe van Meerdervoort, *Vijf jaren in Japan* 9.20, — Witkamp, *Landen en Volken* 3.20, — Otterloo, *Leerb. der Aardrijkskunde* 26e druk, — de Hollander, *Aard-*

¹ Als een bewijs dat met degelijke boeken te werken valt, diene het bericht van de uitgevers, dat er binnen één maand door zeven boekverkoopers 638 intekenaren opgegeven waren.

rijksbeschrijving van Nederlandsch Indië 3.20, — Wallace, *In-
sulinde* 14.90, de Jong v. Rodenburg, *Schetsen, Atlas en Aroës*
3.40, — Schroeder Steinmetz, *Handl. Aardrijkskunde* 5e druk, —
De Rijn van Arnhem tot Zwitserland (plaatwerk).

Kleinere werken van Seidlitz, Burger, Weitzel, Keijzer, Friedmann, Boekhoven, v. Hoëvell, Hall, von Siebold, Moore, Bowering, de Gasparin, Hemly, Gramberg, Bodel Nijenhuis, Bolman, Willer, Lassen, Praeger, ten Brink, Dielitz, de Keijser, Griesinger, Hartwig, Schramm, Wagner, Tinon, de Sturler, Goudswaard, Pijnappel, Verwey, Ruppis, Stevenson, Attibert, Macbrair, Zimmermann, Eekhoff, Stieltjes, Laboulaye, v. Doren, Nolte, Cannabich (*Bekn. Aardrijkskunde* 5e druk), Brugsma, Harthoorn, Nassau, Andreae, Manhattan, Pütz, Otterloo, Conrad, Kuijper, Graatland, Sack, Story, Kollonitz, v. Iterson, Geertsema, Staats Evers, Ludeking, Hewitt, Hedeman, Greenwood, Grothe, Sicherer, Wilson, Beecher, Renan en Wattenbach, Sartoris.

Reisbeschrijvingen van H. van Kattendijke, Gevers Deynoot, Keller, Dufferen, ten Kate, Ida Pfeiffer, de Ridder, Brumund, Stock, v. d. Crab, de Jong v. Rodenburg, Hirsch, Bovet, Livingstone, Fred. Bremer, Lorgues, Belgiojoso, van Alphen, Perk, Harting en Vissering, Campagne en Olivier, Maronier, Mühlbach, Semmes, Adama v. Scheltema, de Casembroot, v. Diest, Rozenberg, v. Hoëvell, Griethuizen, Hartevelt, Croiset, Gram, Oliphant, Raden Mas Arja, Thoden v. Velzen, Goudschaal, Enault, Rietstap, Harting, Zurcher en Marcollé.

Tijdschriften: *De Aarde en haar Volken* 5.20 (begonnen in 1865)¹, — *Koloniale Jaarboeken* (1861—64).

¹ *De Aarde en haar Volken* was een gelukkige navolging van *Le tour du monde*, uitgeaf van Hachette & Co. De redactie van den tekst, die in de Fransche editie niet altoos vertrouwd en bruikbaar was, werd

Kaarten. *Algemeene atlassen* van Kan (3e druk 1875), van Witkamp, van ongenoemden bij Nooth. van Goor (5e druk 1865), bij Voltelen (2e druk 1870); — *Kaartennetten* van Huberts; — *Atlassen van Nederland* van Dornseiffen (4e druk 1878), van Brugsma (6e druk 1869), van Kuijper (7e druk 1879); — *Topografische* van Rogge (2e druk 1869), van ongenoemde bij Smulders; — *Natuur- en Staatskundige* bij Nooth. van Goor, bij H. Suringar (2e druk 1871); — *Gemeente-atlas* bij H. Suringar; — *Kaarten van Nederland* van v. d. Berg (3e druk 1869), van Huberts (2e druk 1877), van Beijer (2e druk 1874), van v. Baarsel en Tuyn, van Voorthuysen en Numink, van Olivier en Witkamp, van Witkamp (2e druk 1876), van Dornseiffen; — *Geologische* van Kruijder; — *Blinde* van Kruijder; — *Provinciale kaarten* van Eekhoff, van v. Rijn, van Elberts, van Witkamp, van Magielse en Brandt, bij Nijhoff, bij Nooth. v. Goor, bij Smulders, bij H. Suringar; — *van Europa* bij Braat, bij Nooth. v. Goor, bij Stemler; — *van O. Indië* van Jurrius, van Cronenberg, van Dornseiffen, van Jacob Swart, van Kuijper (9e druk 1875), door Oehler en Kronenberg; bij O. Petri, bij Stemler, bij Smulders, bij Hulst van Keulen, bij Gebr. van Cleef; — *Kaart van Azië, Australië, Afrika, N. Amerika* van Hemkes, — *van W. Indië*, — *van Palestina*, — *van het H. Land* van v. d. Velde; — *verschillende Spoorwegkaarten en Platte gronden*.

bewerkt door S. J. v. d. Bergh en voornamelijk door J. Margadant, die zich daarvoor veel zorg en studie gaf. Door middel van colportage, waaraan in het eerste jaar niet minder dan f 7000.— besteed werd, en door exploitatie op groote schaal, slaagde de onderneming naar wensch. Haar debiet beliep zelfs het eerste jaar ruim 10000 exemplaren, dat na verloop van eenige jaren in een vasten verkoop van 5000 overging.

(Deze uitgaaf kostte van 1865—77 f 282.800.— : bijna 3 ton).

Encyclopedische werken, Taalkunde, Onderwijs.

De Vries en te Winkel, *Woordenboek der Nederl. taal* (1864 1e aflev.)¹, — de Vries, *Middelned. Woordenboek*, — de Vries en te Winkel, *Woordenlijst der Ned. taal* (2e druk 1872), — te

¹ 1864. De verschijning van de 1e aflevering van het *Woordenboek der Nederlandsche taal* door de Vries en te Winkel was een gewichtig en veel besproken feit. Jaren lang was het voorbereid, en men zou haast kunnen zeggen, dat ontelbare handen hadden meêgewerkt, om alle woorden, alle kunsttermen, alle eigenaardige vormen en spreekwijzen, uit allerlei gebied van handel, nijverheid, beroepen en maatschappelijke ambten en bedrijven, òf uit boeken òf uit den mond des volks op te vangen en saâm te brengen. Men zie daaromtrent de inleiding tot het eerste deel van het *Woordenboek*. Toen men eindelijk zoo ver heen was, dat er aan uitgeven kon gedacht worden, moest er omgezien worden naar een firma die deze kostbare en groote onderneming aandurfde. Na rijp beraad, vereenigden zich drie kloeke firma's: Mart. Nijhoff, A. W. Sijthoff en D. A. Thieme tot het aanvaarden dezer uitgaaf. Van hoeveel gewicht een goed uitgever is bij de pogingen der wetenschap, werd hier op nieuw bewezen. Voor het oogenblik tevreden dat zij haar kopij, wanneer die gereed was, in handen van een drukker zou kunnen overgeven, zou de redactie wellicht haar arbeid met alle kalmte hebben voortgezet en jaren lang hebben kunnen dralen eer er iets van in het licht verscheen. Ja het staat vast, de loop der uitgaaf heeft het bewezen, dat er van de onderneming weinig terecht zou gekomen zijn, indien de krachtige hand der uitgevers haar niet had aangegrepen en in beweging gebracht. Eenmaal van het plan vervuld, driftig gezind om het tot uitvoering te brengen, en tegelijk van de algemeene belangstelling gebruik willende maken ten einde dezen grootschen nationalen arbeid ook als handelszaak te doen gelukken, rustten de gezamenlijke firma's niet, daarin gesteund door de redactie, of een eerste aflevering moest althans gereed zijn en alles zoo worden geordend, dat het werk spoedigen en geregelden voortgang kreeg. Door dezen drang als het ware gezweept, werd het onmogelijke gedaan om de eerste vellen persklaar te maken en kon de eerste aflevering in September 1864 verschijnen. Hoe de uitgevers in hun zaak leefden en met hoeveel ingeno-

menheid zij die opnamen, blijkt uit hun factuur, waarbij zij dat eerste stuk verzonden. »Onze wensch is verwezenlijkt!» schrijven zij. »De redactie heeft met stalen ijver een berg van bezwaren uit den weg geruimd en ons daardoor in staat gesteld ons verlangen te vervullen. Onvergald is dus onze vreugde nu wij deze aflevering mogen verzenden, terwijl wij daardoor eene innige zelfvoldoening smaken, dat het ons gegund werd de uitgave te mogen bevorderen van dit echt nationale boek — van een boek, dat hier te lande en in België sedert jaren eene warme belangstelling heeft opgewekt en met zoo groot verlangen werd te gemoet gezien. — Doch waartoe de hooge waardij dezer uitgave betoogd bij confraters, die ons zulke doorslaande bewijzen gaven hoezeer zij met haar sympathiseerden en er met ons roem in wilden stellen tot de verspreiding van het *Woordenboek* mede te werken. Door die medewerking zijn wij toch in staat het zeldzame voorbeeld te geven, dat reeds duizende namen van inteekenaren konden worden opgenomen op eene naamlijst vóór de eerste aflevering, dat duizenden zich verbonden tot aankoop van een kostbaar werk, alleen na inzage van een voorloopig prospectus. Dien uitslag heeft de redactie voor een goed deel te danken aan de veerkracht van den Nederlandschen Boekhandel, en als leden van dien handel constateeren wij dat met trots en erkentelijkheid tevens.»

Dit »duizende inteekenaren» was geen overdrijving. Nauwelijks toch was het contract der uitgaaf tusschen redactie en de gezamenlijke firma's geteekend, of gewapend met een uitlokkend prospectus, toog het wakkere driemanschap op reis door alle plaatsen van Nederland en België en wist door de warmte hunner woorden niet alleen bij den boekhandel, maar evenzeer onder alle standen der maatschappij, zóóveel belangstelling te wekken, dat een groot deel der kosten van deze zware onderneming binnen drie maanden gedekt was. De drie uitgevers hebben zich door deze kloeke handelsdaad en wetenschappelijke voorliefde een eerzuil te meer gesticht. Als het later zoo bitter bejegend *Woordenboek* ooit compleet komt (het prospectus beloofde dat het uiterlijk binnen *twaaft* jaren gereed zou zijn) en Nederland er zich met reden op beroemt; als ons vaderland eenmaal prof. de Vries en zijn medewerkers met billijke eer huldigt, en den steun looft van die breede schaar van inteekenaren, bij de afleveringen met name vermeld, zal wellicht niemand meer denken aan den voortvarenden moed der uitgevers, zonder welken het *Woordenboek* misschien nooit zoo algemeen ondersteund ware tot stand gekomen.

Maar ook voor den boekhandel in het algemeen was vooral Thieme's

doordrijven daarin een feit van beteekenis. Met Amsterdam beginnende had hij zich gehaast binnen den kortst mogelijken tijd alle provinciën van het land af te reizen en voor de aanstaande uitgaaf niet alleen warmte op te wekken, maar natuurlijk ook bestellingen op te zamelen. Toen hem dit zoo uitstekend gelukt was, bleven evenwel de minder aangename gevolgen niet uit. De reiziger kon niet overal te gelijk zijn en reisde bovendien alleen rond met zijn plan en prospectus, waarvan de uitvoering welhaast volgen zou. Het gevolg hiervan was, dat de eene boekverkooper vóór den anderen hierme^t bekend raakte en er een handig gebruik van maakte door een jacht op intekenaren. Allereerst stak een storm op tegen J. A. Alberdingk Thijm, die onlangs eigenaar geworden was van de boekhandelsfirma C. L. van Langenhuizen te Amsterdam, en die, tegelijk ook als medewerker aan het *Woordenboek*, brieven uitzond aan zijn clientèle en geletterde vrienden over het heele land, teneinde bij zijn firma te doen intekenen. Hetzelfde gebeurde plaatselijk in enkele steden, waar de eene boekverkooper zijn collega's vóór was met het laten rondgaan van eigen gedrukte intekenlijsten. Van alle kanten werden daarom de uitgevers aangevallen, die zich trouwens zeer goed wisten te verdedigen, op grond dat zij met dezen wedloop niets te maken hadden. Maar het geschrijf en gewrijf daarover gaf aanleiding, dat de bekrompenheid en het natuurlijk recht van den *boekhandel* en van elken debitant met vuur besproken werden en dat er menig lans gebroken werd voor een meer onbepaalde vrijheid van doen. Zoo verscheen onder anderen in het *Nieuwsblad* een ferm geschreven stuk van Willem Leevend (W. H. Kirberger), dat den verouderden sleurgeest mannelijk aanviel en in de bres trad voor een breeder handelsbeschouwing. »Zoo er ooit eene onderneming in den boekhandel is geweest», zeide hij, »waarvoor de koopers niet behoefden te worden aangewezen, dan is het zeker *het Nederlandsche Woordenboek*, omdat dit in handen behoort te komen van ieder die zijn land, zijn volk, zijn taal liefheeft. De uitgevers, die op kloeke wijze de exploitatie er van hebben aanvaard, waren blijkbaar hiervan doordrongen, toen zij naar de middelen uitzagen om tot de voor hen gewenschte belangstelling te geraken en het allereerst het middel aangrepen, dat niet alleen het meest voor de hand lag, maar dat ook het meest overeenkomt met de waardigheid hunner onderneming en de eer van hun beroep. Zij riepen de medewerking van den Nederlandschen Boekhandel in. Een persoonlijk bezoek van den heer Thieme, die, met vertooning van het prospectus der onderneming, daarvan een uitvoerig verslag gaf,

maakte dat bijna ieder boekhandelaar er eene eer in stelde om een grooter of kleiner aandeel in de onderneming te hebben, en de uitslag van die reis leverde het verblijdend bewijs op, dat alle handelsgeest nog niet ten eenenmale bij den boekhandel is uitgedoofd. De boekhandelaar-debitant toch toont over het algemeen veel te weinig handelsgeest te bezitten. De commissiehandel, door den loop der tijden een noodzakelijk kwaad geworden, heeft dien handelsgeest langzamerhand te dutten gezet, en de koopman van voorheen, wiens kunde en energie hem tot een geacht en niet onbelangrijk deel van de handelswereld maakte, is de depóthouder geworden, die met een klein maar zoet en zeker winstje zich in het midden der boeken *van anderen* gemakkelijk nedervlijt en thans veelal eene jammerlijke parodie op den boekhandel vertoont. Immers niet zelden is het of den boekhandelaar-debitant de schrik om 't hart slaat als er sprake is van een boek, dat *voor rekening* moet worden genomen, en de aanbiedingen van een uitgever worden vaak nog niet zooveel aandacht waardig gekeurd als een bedelbrief, terwijl men het bovendien later éene schreeuwende onregtvaardigheid acht te zijn, als men niet *in commissie* kan bekomen wat anderen door den prikkel van hunnen handelsgeest tot een artikel van ruime winst voor zich zoowel als voor den uitgever maakten. Eere daarom den Nederlandschen boekhandel, die door op ruime schaal deel te nemen aan de onderneming van het *Woordenboek*, het bewijs heeft geleverd dat hij *nog* kan heeten eene magt.

»En wat het verkoopen aangaat van dat men eenmaal gekocht heeft: de boekhandelaar die vooruitbestelde heeft evenveel regt om een boek te verkoopen dat *ter perse* is, als de zeehandelaar, die goederen koopt en verkoopt welke *nog zeilende* zijn. Ieder debitant, die een getal exx. van het *Woordenboek* bestelde, waardoor hij aandeel kreeg in de onderneming, mogt onmiddellijk van de verkregen mededeelingen gebruik maken tot het verkrijgen van inteekenaren op het gebied, dat hij, zonder eens anders regten te kwetsen, kon betreden. Zelfs de eigen druk van een prospectus of inteekenlijst kon niet alleen niet schaden, maar ook in het minst niet geacht worden, dat daardoor »de banden van eensgezindheid en welwillendheid werden losgemaakt, en de goede trouw ook tusschen boekverkoopers onderling zou worden opgeofferd aan al te ver gedreven eigenbelang». Het komt mij voor, dat de onderstelling van het tegendeel wel ietwat spijt verraadt, dat anderen vlugger waren, het belang der onderneming nog beter inzagen en zich onmiddellijk voorstelden dat

Winkel, *Grondbeg. der Ned. spelling* (3e druk 1872), --- Oudemans, *Taalk. Woordenboek op Hoofd* 3.—, Oudemans, *Bijdragen Middelnederlandsch Woordenboek* (I—VII) 43.20, — Roorda, *Over dichtmaat en versbouw* 3.50, — te Winkel, *Grondbeginselen Nederlandsche spelling* 2.75 (4e druk 1877), --- Brill, *Nederl. Spraakleer* 3 dln. 9.40 (4e dr. v. h. 1e deel), — Bendsen, *Die Nord-Friesische Sprache*, von M. de Vries 6. —, te Winkel, *Leerboek der Ned. spelling* (6e dr. 1874), — van Dale, *Zinsontleding* 2.50 (2e druk 1874), — de Groot, *Nederl. Spraakk.* 2.80 (2e druk 1873), — Rost, *Grieksch-Holl. Woordenboek* 7.90, — Mehler, *Grieksch Woordenboek* 9.60, — Kan en Schreuder, *Latijnsch Woordenboek* 3.50, — van den Es, *Grieksch Woordenboek* 8.75 (2e dr. 1869), — Engelbregt, *Latijnsch Woordenboek* 8.75, — v. d. Es, *Nederl. Gr. Woordenlijst* 2.50 (3e druk 1877), — Kühner, *Leerb. der Latijnsche taal* 2.50 (2e druk 1875). — Dozy en Engelmann, *Glossaire mots d'Espagne*, — Bedarsche, *Hebreeusche Synonymiek* 4.—, Jansz en Klinkert, *Ned.-Javaansch Zak-woordenboek* 4.— 2 drukken, Klinkert, *Supplement op Pijnappel's Maleisch Woordenboek* 5.75 (2e dr. 1875), --- Jansz, *N. vervolg op Gericke's Jav. Ned. Woordenboek* 18.—, Dozy, *Oosterlingen, verklaring van woorden*, --- Winter, *Jav. Zamenspraken* 4.50, — de Hollander, *Handl. Maleische taal* 5.20 (4e dr. 1874), — Waterman, *Ned.-Hebreeusche en Chaldeeusche*

het *grootte publiek* de aangewezen grond was om te bewerken. Ik verblijd mij, ten minste, dat voor het *Nederlandsche Woordenboek* reeds aanstonds sommigen in den boekhandel, door de beweging van anderen, die vroeger opstonden, zijn wakker geschud, en dat nu, in gezegd *Woordenboek* op het woord *slaapmuts* althans zonder onbescheidenheid geene toespeling op ons beroep kan worden gemaakt.”

Deze moedige uitspraak vond natuurlijk tegenkanting van de zijde der behouds- en slendermannen onder de boekverkoopers, maar won gaandeweg veld en hielp mede om den weg te banen voor een ruimer opvatting van handels- en ondernemingsgeest.

Woordenboek 10 —, Calisch, *N. Ned. Woordenboek* 4.—, S. de Bruijn, *Holl.-Eng. Woordenboek* 6.40, — Calisch, *N. Woordenboek d. Ned. taal* 2.40, — *Woordenboek der Engelsche en Ned. talen* (bij Noorduijn & Zn.) 6.90, — Sicherer en Akveld, *Hoogd. Woordenboek* 16.—, Calisch, *Holl.-Eng. Woordenboek* 16.—, Susan, *Duitsch-Holl. Woordenboek* 5.— (2e druk 1876), — Heremans, *Ned.-Fransch Woordenboek* 14.50, — Olinger, *Fransch-Ned. Woordenboek* 4.—, Landolt, *Dict. polyglotte militaire* 21.50, — Sicherer, *Hoogd. Spraakkunst* 3.75 (4e druk 1874), — Meidinger, *Hoogd. Spraakkunst* 1.80 (16e druk 1878), — Rijnhart, *Woordenboek voor het practische leven* 16.20, — *Algem. Nederl. Encyclopedie* 22.50, — *Geïllustreerde Encyclopedie* 92.60 (beg. in 1868), met een premie: *Kaart van Nederland* van 6 bladen, en eene *Kaart van Ned. Indië*.

Voorts verschenen de volgende tijdschriften:

De Indische Schoolbode voor opvoeding en onderwijs 5.— (1860), *Weekblad voor het Lager, Middelbaar en Gymnasiaal Onderwijs*, red. Reussen 4.60 (1862—74), — *Tijdschrift voor onderwijzers*, red. Eites, ten Entel e. a. 2.50 (1863—70), — *De Schoolbode, Tijdschrift voor onderwijs en opvoeding*, red. Salverda, Bouman e. a. 4.90 (beg. in 1869), — *De Taal- en Letterbode*, red. Belco Verwijs en Cosijn 3.60 (1869—75), overgegaan in *Taalkundige Bijdragen*, red. Cosijn, Kern e. a. 4.— (beg. in 1876).

En het *Jaarboekje voor het Lager onderwijs* 0.60 (beg. in 1869).

Algemeene oude en nieuwe Letterkunde.

De Goeje, *Spec. de literis Orient.* — Dozy, *Hist. des Muselmans Arabes en Espagne* 14.50, — Dozy, Al Makkari, *Recueil trad. Mohamethanes* 60.—, de Goeje, *Hist. Orientale* 4.20, — Pleyte, *Etudes Egyptiennes* 21.—, Land, *Anecdota Syriaca* 34.50, — v. d. Tuuk, *Manuscripts Lampong* 10.—, Mehler, *Isocrates*, — Cobet, *Xenophontis Hist. Graeca*, — v. Herwerden, *Lysiae Orationes*. —

Hoffmann Peerlkamp, *Moratii Satirae*, — Cobet, *Lysiae Orationes*, — Bake, *Ciceronis Libri de Oratore* 4.—, H. Peerlkamp, *Taciti Agricola*, — v. Gent, *Annot. Virgilii Aeneis*, — Naber, *Photii Patriarchi Lexicon* 12.—, v. Heusden, *Aeschyli Agamemnon* 5.25, — Karsten, *Comment. de Platonis Epistolis*, — Francken, *Comment. Lysiacae*, — Boot, *Ciceronis Epistolae* 9.50, — Karsten, *Simplicii Comment. Libri Aristotelis* 11.25, — v. d. Es, *Geschied. der Grieksche en Latijnsche Letterkunde*, — Raabe, *De poetica Platon.*, — van Herwerden, *Sophoclis Oedipus*, — Boot, *Ciceronis Epist. ad P. Atticum* 9.50, — Kontos, *Logios Erm. Graecae* 5.50, — Kappeyne, *Aristophanis Plutus*, — Curtius, *Beteekenis der Grieksche Letteren*, — Suringar, *Alda Guarini Carmen*, — Halbertsma, *Lectiones Lysiacae*, — Karsten, *De Taciti Fide*, — van Herwerden, *Studia Thucydidea*, — v. d. Es, *Letterk. de Gr. en Rom.* 3.75 (2e druk 1877), — v. d. Es, *Gr. Antiquiteiten* (2e druk 1877).

De Klassieken der Wereld (Plantenga) 5.—, Vosmaer, *Schetsen*, — Kneppelhout, *Geschriften*, — Multatuli, *Indrukken*, — Halbertsma, *De Lappekoer*, — Jan Davids Boekenkraam, — Eelco Verwijs, *Goede boerden*, — v. d. Tuuk, *Maleische Vertellingen*, — Hasebroek, *Studiën en Schetsen*, — Bakhuizen van den Brink, *Studiën en Schetsen*, uitgegeven door Potgieter, — Maerlant's *Spiegel Historiae*, — Oude Heer Smits, *Tweede verzameling van Brieven*, — Multatuli, *Minnebrieven* (1e druk 1861, 4e 1865, 6e 1875), — Pierson, *Intimis* (1e en 2e druk 1861, 4e 1872), — v. Oosterzee, *Varia*, — ten Kate, *Bilderdijk en da Costa*, — v. d. Hoop, *Waarheid in de Kunst*, — Visscher, *Kleine Opstellen*, — Multatuli, *Idv'n* (1e druk 1862, 4e 1870, 6e 1877)¹, — Opzoomer, *The plays of*

¹ Ofschoon wij in den regel vermijden, bijzonderheden met te deelen betreffende vaderlandsche schrijvers, meenen wij echter onderstaande circulaire, die ook aan den boekhandel gericht was, hier een plaats te kunnen inruimen, eensdeels omdat ze wellicht elders niet in druk be-

waard is, ten andere omdat ze een eigenaardig teeken is uit de dagen toen Multatuli's werken bij duizenden verkocht werden en 's schrijvers zonderlinge persoonlijkheid het publiek in dwepende aanbidders (vooral van het vrouwelijk geslacht) en heftige bestrijders verdeelde. De circulaire is van Februari 1865.

»Aan de lezers mijner *Ideën*.

Weldra zal de Zegelwet worden afgeschaft. Ik wenste daarvan gebruik te maken, om, door het uitgeven van een Dagblad, meer algemeen ingang te verschaffen aan de denkbeelden welke, naar ik hoop, iets zullen bijdragen tot genezing van 't »*Contagium dat er heerst in onzen staat*».

Ik beroep mij hieromtrent op wat ik schreef, en aantoonde, in den *Havelaar*, in de *Minnebrieven*, in den *Vrij-arbeid*, in de *Ideën*.

Om een Dagblad optezetten, heb ik geld nodig, en wel een aanzienlijke som. Het zou mij onmogelijk zijn, in een dagelijkse Courant te verdedigen wat ik voor waarheid houd, zonder zekere maat van onafhankelijkheid, en die onafhankelijkheid gaat verloren, als het finantiëel gedeelte van zoodanige onderneming in handen is van geldschieters.

Zulke afhankelijkheid is een der hoofdzaken waardoor onze Couranten zijn ... zo-als ze zijn.

Dagelijks ontvang ik brieven van belangstellende personen, die mij vragen op welke wijze men mij bliken geven kan, hetzij van sympathie niet mijn moeielijk verleden, hetzij van belangstelling in mijn persoon en tegenwoordigen arbeid, hetzij van deelneming in mijn streven voor de toekomst.

Ziet-hier nu een antwoord op die vragen. Ik heb mijn portret laten vervaardigen, en verzoek U dat te kopen tegen hogen prijs. De som die ik zal nodig hebben om te geraken tot betrekkelijke onafhankelijkheid, is groot: vooral daar ik sedert jaren gebukt ga onder allerlei moeielijkheden, die niet kunnen worden weggenomen door mijn aandeel in de opbrengst der *Ideën*, al is dan ook, voor *Holland*, de opgang van mijn geschrift buitengewoon.

Ik zal elk Exemplaar mijner portretten tekenen met een spreuk of 'n gezegde uit mijn werken: wie dus ongaarne een te hogen prijs betaalt voor mijn afbeeldsel, betale die voor mijn autograaf. Of liever, men beschouwe z'n uitgaaf als een bijdrage tot de betrekkelijke onafhankelijkheid, waartoe ik langs dezen weg geraken wil.

Wie, om een der genoemde redenen, een portret van mij verlangt,

Shakespeare, — v. Vloten, *Vondels eenvoud*, — van Vloten, *Aesthetica* (2e druk 1871), — Jonckbloet, *Etude sur le roman du Renard*, — Felco Verwijs, *Nederl. klassieken*, — Potgieter, *Proza* (4e dr. 1877), — Hugo, *William Shakespeare*, — Kok, *Vondel en zijn Vrouwenkarakters*, — v. Vloten, *Geschied. der Ned. Letterkunde* (2e dr. 1871), — Schrant, *Nagel. geschriften*, — de Génestet, *Over Kinderpoëzy*, — Oude Heer Smits, *Derde verzam. Brieven en Uitboezeningen*, — Multatuli, *Herdrukken*, — Multatuli, *Verspreide stukken* (4e druk 1875, 6e 1879), — v. Lennep, *Vermakelijke Spraakkunst* (3e druk 1866)¹, — Koopmans v. Boekeren, *Mensch en ezel*, — Koopmans v. Boekeren, *Schoenen op keur*, — Dijkstra e. a. *Friske Winterjûenocht*², — v. Lennep, *Vermakelijke Latijnsche*

wordt uitgenodigd. in postwissel of aangetekenden brief. *tien of vijftig Gulden* te zenden aan mijnen Uitgever, de firma R. C. Meijer, Kalverstraat 246, Amsterdam.

Voor *tien* Gulden zal een Steendruk-Exemplaar worden gezonden: voor *vijftig* een Photographie, beiden goed uitgevoerd (door Mitkiewicz te Brussel).

Ik voel mij verplicht hier uitdrukkelijk te verklaren, dat ik mij niet kan verbinden tot het uitvoeren van mijn plan, als ik daartoe niet word in-staat gesteld door vrij algeméne deelname. Zonder volkomen onafhankelijkheid — en wat rust! — kan ik geen Courant uitgeven. De welwillende bestellers van mijn portret zouden in dat geval hun uitgaaf moeten beschouwen als een blijk van sympathie voor mijn persoon, of van enige ingenomenheid met mijn werk.

En — in verband met ontstentenis van behoorlijke wetten tegen namaak — ik verzoek ieder geen portretten van mij te kopen waarop mijn handschrift niet staat.

Duur? . . . Och, aan niemand kan deze zaak zo-veel kosten, als ze mij kost!"

MULTATULI.

¹ Van den 4en druk, uitgegeven »door een Lid van de Akademie» 1865, werden binnen drie weken 3000 exx. verkocht.

² Waling Dijkstra handhaafde sinds 1850 de eer der Friesche taal door het uitgeven van wel een 60tal kleine geschriften.

Spraakkunst 3e druk, -- Smits, *Oom Adriaan*, -- Lamb, *Vertellingen uit Shakespeare*, -- Laurillard, *Uit de Papierentasch* (2e druk 1866), -- v. Doorninck, *Bibliotheek van Anonymen*, -- Muller, *Hugo Grotius*, -- Eelco Verwijs, *Spel der Sacramenten*, -- Beets, *Over Kinderboeken*, -- Dekker, *Terzelsche Vertellingen*, -- Brill, *Goethe's Faust*, -- Rau, *Aanteek. op Vondel's Treurspelen*, -- Oude Heer Smits, *Dagboek van Janus Snor*, -- Dyserinck, *Verscheidenheden*, -- Moltzer, *Voorlezingen*, -- Cool, *Waarheid in beelden* (2e druk 1867), -- Everts, *Gesch. der Ned. Letterkunde*, -- Doorenbos, *Gesch. Nederl. Letterkunde* 6.75, -- Bern. Koster Jr. (Joh. C. Zimmerman), *Chequeriana*, -- Opzoomer, *Antigone*, -- Opzoomer, *Shakespeares Plays*, -- Kneppelhout, *Studententypen*, -- Heine's *Reisebilder*¹, -- Busken Huet, *Literarische Fantasiën* (1e druk 1868, 3e 1874, 4e 1875), -- Elbers, *Chron. Handb. Ned. Letterkunde*, -- Katz, *Handb. v. Welsprekendheid*, -- Asher, *Bibliography of Dutch Books on America*, -- P. Bruyn, *Letterk. Schetsen*, -- Iodcesen, *Legenden en Wonderverhalen*, -- Brouwers, *Mengelingen*, -- Heine's *Vermischte Schriften*.¹ -- van Vloten, *Dicht en Ondicht* (2e druk 1867, 3e 1872), -- *Duizend en een Nacht*, *Arab. Vertellingen* 7.20 -- de Groot, Leopold en Rijkens, *Voorn. schrijvers der Ned. Letterkunde* 3.75 (4e druk 1874), -- *Bibliotheek van Middl.-Nederl. Letterkunde* red. Moltzer 1--16 26.--

Dichtkunst.

Van der Hoop, *Liederen*, -- B. Janssonius, *Zuchten en zangen*, -- *Keurlezing uit Vondel*, -- Bogaers, *Toyt van Heemskerk* (2e druk 1872), -- *Dramatische poezy N. Verzam.*, -- Heije, *Nederlandsche taal, Liederen*, -- Hofdijk, *Alkmaar's beleg*, -- *Kunst en Harmonie*, met staalgravuren, -- Meijer, *Gedichten*, --

¹ Nadruk.

ten Kate, *Vliegende Bladen*, — de Génestet, *Leekedichtjens* (2e druk 1862, 3e 1863, 4e 1865, 5e 1867 ¹), — Hofdijk, *Ver-*

¹ De Génestet, *Leekedichtjens* 1860. »Hoe men zich vergissen kan! De Génestet had mij bij voorkomende gelegenheid de uitgaaf zijner verzen toegezegd, indien hij er eenmaal toe zou kunnen overgaan, zijn verspreide gedichten (vooral in *Aurora*, *Christelijke Volksalmanak* en *Holland*) in een of meer bundels te verzamelen. Hij gaf ze naar aanleiding van persoonlijke goede verhouding, zonder aan vroegere afspraak te denken, ter uitgaaf aan Gebr. Kraaij, die er bij hem op aandrongen. Tot een kleine vergoeding bood hij mij de *Leekedichtjens* (snippers uit de *Giids*) aan, die bij mij als uitgever van Huet's *Brieven over den Bijbel* volgens zijn meening t'huis hoorden. Met tegenstribbelen nam ik eindelijk het aanbod aan: op zijn andere verzen had ik prijs gesteld; maar met deze (toen) snibbige snippers was ik in die dagen evenmin ingenomen als tevreden: zelfs raadde ik hem, den gemoedelijken jongen dichter-predikant, ten ernstigste deze verzamelde uitgaaf af. Alleen op zijn aanhouden lie ik ze ter perse. Tien jaar later, vooral na zijn vroegen dood, was deze dichter, naast Cats en Tollens, de gevierdste dien Nederland ooit bezat. Bij zijn optreden zou niemand, ook hij zelf niet, dat gedroomd hebben.» (*Aanteekening van den uitgever.*)

Van de overige werken van de Génestet, die bij Gebr. Kraaij uitkwamen, was het eerste de *Eerste Gedichten*, in 1851 verschenen. De bundel, met een oplaag van 500 exx., wekte maar een heel sobere belangstelling. Eerst na 1861, dus tien jaar later, toen de *Laatste der Eerste* uitkwamen, begon men op den dichter meer aandacht te vestigen.

Van de *Eerste Gedichten* kwamen, in 6 oplagen, drie verschillende uitgaven: een, 1851, van 2.90; een, 1863, 2.50; een, geïllustreerd, 1878, 7.25. Van deze uitgaven werden p. m. 7700 exx. verkocht.

Van de *Laatste der Eerste* kwamen, in 6 oplagen, twee verschillende uitgaven: een, 1861, van 2.50; een, geïllustreerd, 1877, van 7.25. Van deze uitgaven werden p. m. 9300 exx. verkocht.

Van de *Komplete Dichtwerken* kwamen, in 4 oplagen, drie verschillende uitgaven: een, geïllustreerd, 1868, van 9.50; een, in kl. 8°, 1870, van 5.40; een volkseditie, 1873, van 3.—. Van deze drie uitgaven werden verkocht niet minder dan 26000 exemplaren. Bovendien bracht het kopijrecht, bij de fondsveiling van Gebr. Kraaij, in 1876, de kapitale som

apreide Gedichten, Dercksen, *Gedichten*, — Da Costa's *Kompleete Dichtwerken* 12.— (2e druk 1871, 3e 1876 1), — des Amorie v. d. Hoeven Jr., *Dichterlijke Nalatenschap* (2e druk 1870), — C. des Amorie van der Hoeven, *Gedichten* (2e druk

op van f 13.122.— De maatschappij Elzevier, die de *Kompleete Werken* kocht, legde in 1879 een nieuwe oplaat aan van 15000 exx.

Deze voorbeeldlooze opgag was te danken, natuurlijk voor verreweg het allergrootste deel aan het zeldzame talent des dichters, maar óók voor een gedeelte aan den uitstekenden tact der uitgevers Gebr. Kraaij, die naar onderscheiden omstandigheden in onderscheiden vormen de werken van de Génestet in het licht zonden.

¹ Mr. I. da Costa's *Dichtwerken*. De uitgever teekent bij deze uitgaar het volgende aan: »Eene voortdurende uitgaaf, met tusschenpoozen, beginnende met den herdruk van *Alfonsus* in 1845 en eindigende met de *Kompleete Dichtwerken* na da Costa's dood in 1860; een tijdvak van 15 jaren onafgebrokenene, benijdenswaardige betrekking van een uitgever tot een door hem in het hart gedragen dichter en vaderlijk vriend. Het verkeer, de genegenheid, het vertrouwen van een persoonlijkheid als da Costa acht ik de kroon in mijn beroepsleven. Voor niets ben ik dankbaarder dan daarvoor. Zij zijn mij, ook in weemoedige herinnering, een bron geweest van onwaardeerbaar genot.

»Gedelijk hebben mij deze uitgaven, door elkander geslagen, weinig of geen voordeel opgeleverd. De politieke tijdverzen, 1 of 1½ vel druks, eischten een buitengewoon hoog honorarium, en de bundels werden schraal verkocht. Zelfs na 's dichters dood, toen het mij een behoefte was, als een hulde van eerbied en liefde, zijn kompleete werken een hem waardige editie te geven, bestreed die uitgaaf ter nauwernood haar kosten. Eerst later werd da Costa bij het groote publiek geacht. Toen op mijn auctie in 1867 het restant der exemplaren (780 kompleete!) voor een spotprijs aan den kooper K. H. Schadd overgingen, werden die kort daarop voor verminderden prijs geheel uitverkocht. Mijn verkoopen van deze kopij is een misdad geweest, gepleegd aan de mij zoo heilige nagedachtenis van den dichter, en een vergrijp aan mijn eigen belang. Ik had deze nalatenschap niet moeten en mogen vervreemden, en tevens begrepen hebben dat da Costa eenmaal zou moeten gewaardeerd worden, gelijk later uit de verschillende herdrukken dan ook gebleken is.»

1870), — Hirschig, *Objectieve poëzy*, — Hilman, *Karel de Stoute*, — v. Loon, *Shakespeare's Antonius*, — Carp. Alting, *Rijm en Onrijm*. — v. d. Bergh, *Grest en Hart*, — Banck, *Zeebellen*, — de Génestet, *Laatste der Eerste* (2e druk 1862, 3e 1863, 4e 1864, 5e 1866), — Beets, *Kinderen der Zee*, platen naar Israels (2e druk 1872), — Kok, *Shakespeare's Koning Richard*, — Hilman, *Karel van Anjou*, — I. Weddik, *Asters*, — v. Sandwijk, *Boortige Dichtstukjes*, — ten Kate, *Komplete Dichtwerken* 18.— (2e druk 1867), — Bogaers, *Jochebed*, — ten Kate, *Albumbladen*, — de Bull, *Verspreide Gedichten* (2e druk 1867), — Heije, *Kinderliederen* (2e druk 1874, 4e 1879), — v. d. Bergh, *Longfellow's Gedichten*, — Testas, *Zangen*. — v. d. Bergh, *Leven en lieven*. — Genabeth, *Bloemlez. Ned. Dichters* 4e druk, — v. Vloten, *Starter's Eriische lusthof* 6e dr. — Boxman, *Dichterl. Nalatenschap*, — Sifflé, *Herfstbloemen*, — Staring's *Gedichten* uitgeg. door Beets¹, — Sylvanus, *Heidespruiten*, — Hofdijk, *Vader Cats voor het Ned. Volk* 4.40, — Keyzer, *Geloof en overtuiging*, — de Bull, *Velerlei* (2e druk 1867), — I. Weddik, *Herfstloover*, — Tatum Zubli, *Poëzy*, — Beets, *Verstrooide Gedichten* (2e druk 1873), — v. Beers, *Levensbeelden* 3e druk, — Tiele, *Gedichten* (2e druk 1873), — Braga, *Dichterlijke Mengelingen* herdrukt, *Oud en Nieuw, Poëzy voor Rederijkers*, — E. Verwijs, *Bloemlezing Middelned. Dichters*, — Beeloo, *Verspreide Gedichten*, — Brester.

¹ Staring's *Gedichten* 1862. Deze bundels sluimerden sinds jaren in het fonds van Is. An. Nijhoff. Ik wenschte ze op te rakelen en kocht ze »op hoop van zegen». Dr. N. Beets zou den nieuwen druk inleiden en deed dit met warmte. De uitslag was, dat ik van dezen uitmuntenden dichter 39 (zegge negen en dertig) exemplaren bij intekening verkocht. Eerst veel later, na den verkoop op mijn auctie in 1867, is Staring, ook blijkens het debiet van volgende editiën, op zijn waarde geschat geworden. (*Aantekening van den uitgever.*)

Verspreide en nagel. Gedichten, — Elliot Boswel, *In één bandje* (2e druk 1874), — B. Janssonius, *Beelden en Stenmen*, — Leendertz, *Hooft's Gedichten* 9 —, Laatsman, *Molière's Meesterstukken*, — v. d. Bergh, *Heden en Verleden*, — Greb, *Licht en bruin*, — v. d. Broek, *Nagel. Gedichten*, — v. Vloten, *Vondel's Dichtwerken* 12.60, — de Kanter, *Lief en leed*, — Seyffardt, *De Gruzen*, — Rau, *Proeven van Dramatische Dichtkunst*, — Hasebroek, *N. Windkelken*, — ten Kate, *Het Boek Job* (2e druk 1869), — v. Lennep, *Ned. Legendes* 3e druk, — Arnold, *Poëzy voor Redrijkers*, — Frijlink, *Gothé's Faust*, — Hofdijk, *Verspreide Gedichten*, — Heije, *Al de Volksdichten* (2e druk 1869, 3e 1872, 4e 1879), — Heije, *Assch-potster*¹, — Wap, *Bloemlezing uit mijn Poëzy*, — Heeg, *Onderonxjes, Ind. Kerkelzangen*, — Scharff, *Gedichten*, — Muller, *Zangen der Natuur*, — Engel, *Edele stenen*, — Greb, *Verspreide Gedichten*, — *Bloemlezing N.d. Dichters der 19e eeuw*, — ten Kate, *De Scheppling* 8.90 (2e druk 1867, 3e 1869), — de Beer Poortugael, *Verspreide Gedichten*, — Bergman, *Schiller's Don Carlos*, — v. Sandwijk, *Vijen en Knollen*, — ter Haar, *Gedichten 3e Verz.*, — ten Kate, *Schemeravondstonden*, — *Shakespear's Meesterstukken*, — Hilarides, *Huuse, Rijn larien*, — Heije, *Kindren-dichtkrans*, — Laurillard, *Pepre en zout* (2e druk 1869), — Piet Paaltjes, *Snikken en Grialack's* (2e druk 1871, 4e 1879), — *Bloemlezing uit de Gedichten van Lodenstein*, — Hofdijk, *Romantische Poëzy*, — Hege, *De geiaarnde Kat* (met photolith.), — P. Huet, *Afrikaansch Gedichten*, — Roorda v. Eysinga, *Dichtboeven*, — Klaus Groth, *De Rookjeter*, — Schaepman, *De ruuk en haar Koning*, — ten Kate, *Och! nuw'linger's Curry-gin*, — Goeverneur, *Ern cent in 't zand*, — Leopold, *Uit Zuid-Nederland*, — Schimmel, *Struense*, — Vuysteke, *Solintenreen*, — ten Kate, *Gedichten van Karel XV*, —

¹ Met photographische platen, volgens de vinding van Mr. J. E. Asser.

ten Kate, *Lafontaine's Fabelen*, met platen van Doré 18.20 ¹, — Frans de Cort, *Liederen*, — v. Zeggelen's *Gedichten* 8.—, Kikkert, *Bloemen van den Parnas*, — van Sandwijk, *Kraaijen en Kieften*, — v. Sandwijk, *Borrt en Ernst* (2e druk 1873), — de Génestet's *Dichtoerken* 9.50 (3e druk 1871, 4e 1873, 5e 1879), — Tennysons *Poetical Works* ², — Halbertsma, *Rimen en Teltajes*, — Epimetheus, *Klaas Kregels liefdesavonturen*, — Pik, *Ernst en Luim*, — Soera Rana (Esser), *Gedichten*, — *Onze Muze* 2e druk, — Potgieter, *Poëzy* (2e druk 1875), — Kuitert, *De Volkslied*, — Wijsman, *Gevoel en leed*, — Banck, *Verspreide Gedichten*, — v. d. Bergh, *Uit mijn Zomer*, — ten Kate, *Andersen's Sprookjes*, — Hasebroek, *Uit den Vreemde*, — Schaepman, *Milton's Kerstnacht*, — v. Vloten, *Bloemlezing uit Bilderdijk*, — ten Kate, *N. Photographiën*, — Schaepman, *De Pers*, — Goeverneur, *Luimige Voordragten*, — Wertheim, *Tusschen licht en donker*, — Heine's *Sämmtliche Gedichte* ², — Blom, *Blomme-Koerke*, — van Groningen, *Onuitgevoen Gedichten*, — Beets, *Madelieven*, — Decker-Zimmerman, *Nagelaten Rijmklanken*, — van den Bergh, *Tennyson's Henoeh Arden*, — *Al de werken van Jacob Cats*, volksuitgave 1.50, — Schaepman, *Verzamelde Dichtoerken*, — v. Vloten, *Bloemlezing Ned. Dichters der 17e eeuw*, — van Lennep, *De Vrouwe van Waardenburg*, geïllustreerd, — Veltman, *Halm's zoon der Wildernis*, — ten Kate, *De Planeten* 8.90, — v. Sandwijk, *Bijen en Wespen*, — Veltman, *V. Hugo's Marion de l'Orme*, — v. Leent, *Vergeet mij niet*, — Rau, *Osmund*, — Erica, *Heden en Verleden*, — v. Beers, *Gevoel en leven*, *Keurgarve. Dichtlundel voor declamatie*, — Schaepman,

¹ De uitgevers Gebr. Binger zeggen in hun prospectus, dat van de Fransche uitgaaf binnen weinig maanden meer dan 30.000 exx. werden verkocht. Van de Hollandsche vertaling verscheen in 1875 een 2e druk.

² Nadruk.

Het lied des Konings, — Hacke van Mijnden, Dante, *De Komedie* (niet in den handel ¹).

Romans en Verhalen.

Schimmel, *Mary Hollis* (Guld. editie), — Cremer, *Arme Samuel* 3 drukken, — Honig, *De Vlag der Inquisitie*, — Snieders, *Avond en morgen*, — Multatuli, *Mar Havelaar* (3 drukken, 4e 1875 ²), — de Waal, *Uit de Pastorie v. d. achterhoek*, Nieman, *Alle hout geen timmerhout*, — Mevr. Bosboom, *Graaf Pepoli* (G. E.) — *Ella of Hoe grooter licht*, — Christemeijer, *Tafr. Rechtspleging* 4e druk (de 3e druk kwam reeds in 1830 uit), — Dieperink, *Het zeeget uit*, — Hofdijk en Rosmade, *Het verguld-*

¹ Hacke van Mijnden, *De Komedie van Dante*. Aan deze uitgaaf, die buiten den handel stond, maar daarom des te meer besproken werd, is, met samenwerking van aller ijver, de meest mogelijke zorg besteed, opdat ze een proef mocht zijn van wat de Hollandsche typographie leveren kon, natuurlijk met gebruik van de beste grondstoffen. Die ijver van allen was een zaak van eer en belangeloos. Noch de drukkers Joh. Enschedé & Zn. voor den tekst, Gebr. v. Asperen v. d. Velde voor de platen, noch de besturende uitgever, hebben er aan gedacht zich voor de buitengewone opoffering van tijd en moeite en zorg te laten betalen. Het was voor allen een wedstrijd van ingenomenheid.

Men heeft fabelen verduicht welk een ontzaggelijke som de vermogende dichter Dr. Hacke, die dezen druk alléén voor present-exemplaren beschikte, aan den uitgever zou betaald hebben. Deze gansche uitgaaf, drie groot folio deelen, 300 exemplaren oplaag, clichés, banden, alles en alles er onder begrepen, heeft p. m. f 6000.— per deel gekost. Het gerucht heeft die som verdrie- en vierdubbeld en de verschillende mede-arbeiders aan deze uitvoering laten wandelen op gouden bergen. Alsof bij de bedrijven van kunstnijverheid geld, en geld alléén, de eenige prikkel ware en een gretige winzucht het alles overheerschende ideaal om voor te leven en te sterven!

² Het kopijrecht van den 2en druk werd in fondsveiling verkocht voor f 2200.—

kruis, — *Modelmenschcn*, — Jonckers, *Schaduwbeelden uit den voortijd*, — Fanny Leviot *onder de Zeerovers*, — Cremer, *Portretten, Kees Springer*, — H. M. L., *Coquetterie* (G. E.), — Sloos, *Hollander en Belg*, — Christemeijer, *N. Tafereelen*, — de Bull, *Binnenhuisjes*, — (Mevr. Bohn-Beets), *Onze Buurt* (2e druk 1861), — Brunings, *Jonker van Sterrenburg*, — Sleenckx, *In 't Schipperskwartier*, — *Huis- en Reishandboek*, — Mevr. Bosboom, *Het Huis Lauernessc* (G. E.), — Pierson, *Intimis* (4e druk 1871), — Celestine, *Twee Novellen* (G. E.), — G. Keller, *Oude Kennissen* (G. E.), — Mevr. v. Calcar, *Een star in den nacht* (G. E.), — Rinaldo Rinaldini 2e druk, — v. d. Hoeve, *Menschenwaan en Christendom* (2e druk 1864), — Jonckers, *Alkmaar ontzet* (G. E.), — *De beide Landhoeven*, — Mevr. Bosboom, *Triomf van Pisani*, — de Vries, *Het huis op de heide*, — Gewin, *Ellen Alton*, — Cremer, *Uit het leven*, — ter Haar, *Antonie v. Bronkhorst* (G. E.), — Ritter, *Vrijheid en dwang*, — Snieders, *Arme Julia*, — Busken Huët, *Overdrukjes*, — Donker, *Eind goed, al goed*, — Makuba (Benit), *De ontvanger der Registratie*, — *Bibliotheek v. fraaije letteren*, — Cremer, *Twee Novellen*, — *Halve guldens editie*, — van Westrheene, *Hoe het in de wereld gaat*, — Donkersloot, *Polythea*, — Schimmel, *Twee Vrienden*, — Cremer, *Betwisch Klaverblad*, — v. Walterop, *Olimpia Mancini*, — Rodenburg, *De Straatzangeren*, — Katz, *Remus di Salvadi*, — v. Walterop, *Laatste dagen van Babylon*, — v. Walterop, *Floris de Zwarte*, — Christemeijer, *Schakeringen*, — Christemeijer, *Verhalen Volksleven*, — Hoek, *Drie Novellen*, — Elise, *Hermine* (2 drukken), — Oude Heer Smits, *Een over de grenzen*, — Ebbendorff, *Lotgevallen van een Ambtenaar*, — v. Charante, *Levensgeschiedenis der Robinsons*, — Mevr. Bosboom, *Verspreide Verhalen*, — Busken Huët, *Schetsen en Verhalen*, — Marius, *Vrouwelijke en Vrouwenleed*, — v. Koetsveld, *Fantasie en Waarheid*, — W. ten Hoet, *Groote en Kleine Terzen*, — Johanna, *De Pleyg-*

kinderen, — Vorsterman van Oijen, *Liefde en Zegepraal*, — A. Admiraal, *Hoe hij Koning werd*, — Cremer, *Stad en dorp*, — Hoek, *Troee Novellen* (G. E.), — Mevr. Bosboom, *Laatste bedrijf van een stormachtig leven*, — Johannes, *Geschied. van een Geneesheer*, — Brunings, *De Gouverneur* (G. E.), — v. d. Heuvel en van Santen's *Bibliotheek*, — v. Schaick, *Novellen*, — *Het Opperhoofd der Shawnees*, — Sieven, *De Zwarte man*, — Schimmel, *My lady Carlisle* (G. E.), — Krabbendam, *Sehalt de Jonghe*, — Betsy Perk, *Een kruis met rozen*, — Engel, *Beelden uit het leven*, — v. d. Amstel, *De Page van Karel den Stoute*, — Katz, *Misdaad ontmaskerd*, — Mevr. Bosboom, *Familielegende* (G. E.), — Thieme, *Rozen en Brandnetels* (G. E.), — Agnoostus, *Leen- en Papieradel*, — Brunings, *De Gravin*, — Keller, *De hypotheek op Wasenstein*, — Heur. Mar. L., *Henmiana*, — Cremer, *Distels in het weiland*, — v. Schaick, *Vader Machiel*, — Agatha, *Een Strooveld*, — Brunings, *De verloren zoon*, — de Keijser, *Levensvormen* (G. E.), — Uden Masman, *De hut op de heide*, — *Hoe ouder hoe gekker*, — Schuuring, *Uit den ouden tijd*, — *Goedkoope spoorweeglectuur*, — Brunings, *Een Klaverblaadje*, — Celestine, *Zuster Catchinka* (G. E.), — Frans Tinarlo, *Knutselwerk*, — Christiaan, *De geest op 't kasteel Xhenemont*, — Smits, *Het handschrift*, — v. Buren Schele, *Maria Stuart*, — v. Lennep, *Klaazje Zeevster* (2e druk 1866), — v. d. Amstel, *Maarten v. Rossem*, — *De Dwaallichtjes*, — de Keijser, *Nederl. Bibliotheek van goedkoope romans*, — George, *De Ongeluksvogel*, — Kuitert, *Photographiën en Fantasien*, — Mevr. Bosboom, *Graaf v. Devonshire* (G. E.), — Mevr. Bosboom, *Engelschen te Rome* (G. E.), — M(astenbroek), *Tegen stroom*, — ten Brink, *O. Ind. Dames en Heeren* (G. E.), — Brunings, *De Gouvernante* (G. E.), — v. Schaick, *De Manja* (G. E.), — Mevr. Bosboom, *De verrassing van Hoey*, — v. Campen, *Een paar ijverars in de leer*, — *Kijkjes door 't venster*, — *Het kranse te Wemeligen*, — v. Rees, *Toontje Poland* (2e druk 1873), — van Buren Schele, *De Rinaldo der 19e eeuw*, — Cremer, *N. Overhetwische Novellen*, —

Pierson, *Adriaan de Mérial*, — Johanna, *Het Huisgezin van den Filosoof*, — Antonio, *De Vrijwilliger*, — *Twaalf-stuivers Bibliotheek*, — *Huisbibliotheek* (ter Gunne) (1867—69) elke jaargang 9.—, Mevr. Bosboom, *Negen Novellen*, — Krabbendam, *De Rosbaard*, — Scheltema, *Schetsen*, — K. van Boekeren, *Weduwe met 9 kinderen*, — v. Lennep, *Romantische Werken*, — Mevr. Bosboom, *Mej. de Mauleon* (G. E.), — Hoek, *Mina en Betsy* (G. E.), — Dorus Nardus, *Niet geteld*, — Verster, *De familie Ulvoenhout* (G. E.), — Hofdijk, *De Vrouw v. d. Vrijhuiter*, — Conscience, *Romant. Werken*, — Gram, *Onder één dak*, — George, *In- en Uitvallen*, — Panchaud, *Ontmoetingen op de Wereldtentoonstelling*, — Cremer, *Anna Rooze* (2e druk 1869), — K. Courtmans, *Nicollotte*, — v. Amstel, *Graaf Floris V*, — Hermann, *Catharina van Siena*, — George, *Waarom hij de eenzaamheid zocht*, — v. d. Leij, *Henry Wills* (G. E.) — George (G. I. Kepper), *De Ongeluksvogel* (2 drukken), — Busken Huet, *Lidewyde* (2e druk 1872), — Conscience, *Levenslust*, — ten Brink, *Het vuur dat niet wordt uitgebluscht* (G. E.), — Célestine, *Rob's moeder* (G. E.), — Eckhardt, *Scheepsleven*, — Vignon, *Idealen v. Dominé v. Beek*, — v. Koetsveld, *Idraal en Werkelijkheid* (2e druk 1875), — *De Wraak eens Bastaards*, — de Veer, *Trouwingh* (3e druk 1876), — Boelen, *De Rustverstoorders*, — Gramberg, *Madjapahit. Ind. Verhaal*, — Panchaud, *Amsterdam bij dag en bij nacht*, — Hoek, *Agatha*, — v. Meerbeke, *Zoo wordt men lid van de 2e Kamer*, — Brunings, *Distels en lauieren*, — Vignon, *Ongelijk, maar niet ongelukkig*, — Bolte, *De Welfenbruid*, — v. Belkum, *Leven achterbuurt*, — Christine Muller (Mevr. van Walrè-Gobée), *Lief en leed uit een kleine wereld* (2e druk 1870, 3e 1878), — Betsy Perk, *Sixtus IV*, — Panchaud, *Amsterdam geschetst*, — Panchaud, *De Smokkelaar*, — 'Zubli, *Mietje met de kalfsoogen*, — M. Mastenbroek, *Een Vrouwenleven*, — Mevr. Bosboom, *Hist. Novellen* (G. E.), — Bato v. d. Maas, *De laatste Minnezanger*, — de Regt, *Bagatellen*, — Mevr. Bosboom-Toussaint, *Romant. Werken*, — Kwa-

mina, *Jetta*, — v. d. Noordaa, *Hart en Wereld* (G. E.), — Gerdes, *Heemskerks val*, — Felder, *De Eremitster. In Folkverhaal*, — ter Haar, *Photogrammen en Verhalen*, — Mevr. Bosboom, *Frits Millioen*. — Cremer, *Thijs de Smit*, — Laurillard, *De Roos en de Lelie*.

Vertaalde romans van Dickens, miss Oliphant, Koch, Bresciano, Johnston, Southworth, Fl. Carlèn, Mühlbach, Brooks, Gotthelf, Eliot, Beecher Stowe, Maquet, Kingsley, Trollope, Bolanden, Zacone, Bartels, Dumas, Wildermuth, Fouquier, P. Heyse, Schrader, Feuillet, miss Yonge, Claude, Hawthorne, Armand, James, Thackeray, Tautphoeus, Bulwer, Holtey, Sydney, Ferry, Gerstäcker, Fred. Bremer, Evans, Cummins, Herbert, Meisner, Steinbach, miss Mulock, Grattan, Houdin, Wildenhahn, Vareso, Wilkie Collins, Andersen, W. Scott, Lynch, Auerbach, Oettinger, Schücking, Ellis, Mugge, Griesinger, Mylius, Rau, Steyn, Tromlitz, Gore, Hahn-Hahn, P. de Kock, Reade, Smith, Ruppis, Ferry, Thornbury, Busch, V. Hugo, Schwartz, Saintine, Kruse, Oom Adam, Björnson, Grimm, Hauch, Hackländer, Rellstab, Reid, Ainsworth, Saunders, Ratcliffe, Braddon, Silbersporn, Wood, Hall, Schwerin, Holman, Lamartine, Thomson, Caballero, Young, Eotvös, Oginski, Kinkel, Sewell, Buch, Gaskell, Abt ***¹, Farrer, Ray, Arche, Grebowsky, G. Sand, Macrol, miss Thackeray, Kavanagh, Raven, Steinbach, Brachvogel, Marryat, Schirmer, Kompert, Spielhagen, Nathusius, Pfaff, Lewald, Chevalier, Schwartz, Schröder, Bibra, Taylor, Wetherell, Marmier, Ebers, Lawrence, Freytag, Stephens, Gilbert, Muller, Rodenburg, Meindinger, Erckmann Chatrion, de schrijfster van *De familie Schönberg-Cotta*, Edwards, Kimball, Wentthrop, Fl. Marryat, Fritz Reuter, Yates, Ponson du Ter-

¹ Schrijver van *Le Mauvit* en andere zeer belangwekkende romans, later gebleken te zijn een werkelijke Abt Michon.

rail, Seld, Tytlar, Trafford, Montépin, Droz, Mark Lemon, Shirley Brooks, Raabe, Rasch, de Féval, Klausberg, Olivier, Ross, Harland, Thoresen, Felder, Greenwood, Aquilar, Winterfeld, Sue, d'Israëli, Weiss, Verne, Mühlwasser, Salm-Salm, Tourgueneff, Marlitt, Born, Souvestre, Mac Donald, Dickens' *Werken*, Thackeray's *Werken*.

Schoone Kunsten en Plaatwerken.

Types Indiens 7.50, — Heemskerck van Beest en Voorduijn, *Gezigten uit W. Indië* 30.—, Deeleman, *Bataviaasch Album* 6.—, *Biographisch Album, Portretten uit de Geschiedenis van het krijgswezen* 52.—, *Albumbladen. Photographiën* 3.—, van der Kellen, *Muurschilderingen te Haarlem* 10.—, Janssen, *Terracottes Musée de Leide* 10.—, Leemans, *Aegyptische Monumenten* 402.— (1839—61), — Klinkhamer, *Klederdragten*, — Brugsma, *Platen v. h. Aanschouwings-onderrwijs* 7.—, Israëls, *De Schipbreukelingen*. gravure door Rennefeld 10.—, Kaiser, *Curiosités Musée d'Amsterdam* 40.—, Springer, *Handleid. Teekenen* 15.—, Steenbergen, *Vlaggen van alle natien* 27.50, — van Lummel, *Platen Bijb. Geschiedenis* 12.50, — Pleyte, *Les Papyrus Rollin* 16.—, Pleyte, *Les Papyrus de Turin* 120.—, Alex. Ver Huell, *Laatste schetsen*, — Langendijk, *Les 12 mois* 23.—, v. d. Kellen, *Le peintre-graveur* 48.—, Steuerwald, *Een Kunstpraatje*, — Alex. Verhuell, *Naar het leven* 2.40, — Alex. Ver Huell, *Hier en daar* 7.—, Alex. Ver Huell, *Herfstbladen* 1.—, *Album van Photographiën v. Levende Meesters* Ch. Binger & Co., — *De Schilderschool*, redactie C. Vosmaer 10.80, — *Van Lennep-Album* 20.— (24 photolithographiën uit v. Lennep's romans, naar teekeningen van onze voornaamste kunstenaars als een hulde aan 's schrijvers nagedachtenis. Prachtwerk van Ch. Binger.)

Kleinere geschriften van Vosmaer, v. d. Willigen, v. Westrheene, Fred. Muller e. a.

Tijdschriften.

Algemeene Letterkunde.

Zondagsblad. Maandelijksche uitgave, 12.60 (1860—61¹), — *De Bijenkorf. Hist. rom. Verhalen* 4.— (1860—61), — *Onze dagen. Tijdschrift voor alle standen*, red. Bystra en Schlimmer 7.— (1860), — *Geïllustreerd Guldens-tijdschrift* 1.— (1860), — *Nieuw Halfstuiversmagazijn* 1.30 (1860—61), — *La nouvelliste Polyglotte* 3.60 (1860), — *Stuivers-editie. Lektuur voor de jeugd* 2.60 (1860—68), — *Voor de lieve kleinen* 0.60 (beg. in 1860), — *De Komiek, Geïllustreerd tijdschrift aan humor en satyre gewijd* 1.50 (1862—64), — *Onze tijd. Studiën en berichten over personen, zaken enz. van den dag*, red. Dozy

¹ Het *Zondagsblad*, dat als weekblad in groot f^o, en als maandelijksch tijdschrift in 8° uitkwam, en dat maar vijf kwartalen beleefde en toen moest ophouden om de belangrijke schade die het kostte en die te groot was om uit eigen middelen aan voortzetting te denken, was een betreurenswaardige mislukking. Het overleed aan zijn degelijkheid. Bestemd om het orgaan te worden van de bekwaamste pennen op het gebied van allerlei wetenschap en letterkunde, mocht het zich beroemen op de redactie van Mr. J. T. Buijs, later van Mr. H. P. G. Quack, en de medewerking van Cd. Busken Huet, P. A. S. v. Limburg Brouwer, P. A. de Génestet, Joh. C. Zimmerman, P. J. v. d. Kastele, P. J. Veth, A. Pierson, W. C. H. Staring, J. A. Alb. Thijm, S. A. Naber, C. A. J. A. Oudemans, J. v. Gigh en andere meest erkende mannen van gezag. Het kon maar 200 koopers halen. Had de uitgever den moed en het kapitaal gehad om de zaak door te zetten, het *Zondagsblad* ware wellicht een der beste bladen geworden.

Voor de geschiedenis van letterkunde en boekhandel zou het niet van belang ontbloot zijn, een overzicht te maken van teniet gegane begonnen tijdschriften. Er zouden lessen uit te halen zijn voor schrijvers en uitgevers: voor de eersten, om tot de overtuiging te komen, dat de beste geestelijke waar niet altoos de gangbaarste is: voor de laatsten, om hun ondernemingen, ook de innerlijk beste, zóó in te richten, dat zij het degelijke door het aantrekkelijke zoeken ingang te doen vinden.

(Deze uitgaaf kostte ruim f 11.000.—).

6.— (1863—76), — *Vox Studiosorum* 3.— (beg. in 1863), — *Causeries Parisiennes* 3.85 (1864)¹, — *Rederijkers Weekblad* 6.— (1864—75), — *Bato*, *Een bork voor het jonge Nederland*, red. Marten Westerman 5.— (beg. in 1864)², — *De Hollandsche Illustratie. Wekelijksche geïllustreerde Courant* 3.90 (beg. in 1864), — *Nieuw goedkoop Magazijn voor alle standen* 2.70 (1864—73), — *De Levensbode. Tijdschrift op onbepaalde tijden*, door J. van Vloten (beg. in 1865), — *Los en Vast*, red. de Veer en van Gorkom (beg. in 1866), — *Geïllustreerd Nieuws* 14.— (1866—79), — *De Volksbeschaver* 1.50 (1867—69), — *Mentor, Raadgever voor de Ned. jeugd* 2.60 (1867—73), — *Romantische Bibliotheek*, red. Spijker Klerk 3.60 (1867—75), — *Het Familieblad, Geïllustreerd Weekblad*, red. Kepper 3.60 (1867—72), — *De Katholieke Illustratie*, red. Banning 3.60 (beg. in 1867)³, — *Kennis en Kunst, Elk*

¹ *Causeries Parisiennes* 1864. Vooral het *Journal des débats* en te *Temps* bevatten in die dagen meesterstukjes: biographiën, vertoogen en letterkundige studiën, geschreven door de eerste stylisten van Frankrijk. Die te verzamelen in afleveringen en bijeen te houden in bundels, lokte C'd. Busken Huet en den uitgever tot de uitgaaf aan. De *Causeries* bestond een jaar en eindigde toen uit gebrek aan genoegzaam debiet.

² *Bato* trad het leven in onder de frissche warme liefde van zijn jongen redacteur W. Marten Westerman. Door maandelijks nieuw en krachtig voedsel aan den geest van het jeugdige Nederland te verschaffen, heeft Westerman wellicht nog meer nut gesticht voor zijn land, dan door zijn algemeen gewaardeerden ijver voor het welzijn zijns volks in ander opzicht. Westerman gaf niet alleen zijn talent, maar zijn hart en geweten aan zijn Hollandsche jongens. Na zijn vroegen dood, in 1872, werd de leiding van *Bato* opgenomen door Dr. E. Laurillard.

³ *De Katholieke Illustratie* is haar ontstaan verschuldigd aan den uitgever Henri Bogaerts, die haar in 1867 oprichtte onder redactie van de H.H. Thomson en Banning. Aanbevolen door de geestelijkheid en in zich zelf alleszins aanbevelenswaardig wat inhoud en platen betreft, vooral ook wat de dadelijke behandeling van de gemengde gebeurtenissen van den dag aangaat, maakte dit weekblad een voor ons land voorbeeldeloo-

1857—70) — *Journal des artistes et des amateurs de Bladen* 3.60
 (1857—70) — *Journal des artistes et des amateurs de trois langues*, red.
 Leclercq (1857—70) — *De Vlaamsche Kunstbode. Tijdschrift voor kunst en wetenschap en letters*, red. Cosijn 3.50 (beg. in
 1857) — *De Nederlandsche Kunstbode*, red. Montijn 3.40 (1869—
 70) — *Annuaire des artistes et amateurs et notices sur les arts en onzen
 land* 3.50 (1869—70) — *Moniteur des artistes* 12. — (beg. in 1860).

een verging, het bracht het getal ziner teekenaars tot op een wisse-
 midt tusschen 20000 tot 30000. Het gaf tevens aanleiding tot de stich-
 ting van een groote verkoops, waar, beneaue een drukkerij, tegelijk
 en verlichting was voor houtgraveerwerk en allerlei teruggraaf van
 vanden vroegste de nieuwste vindingen. — In 1868 werd aan de *Katho-
 lieke Illustratie* verbonden een ander, kleiner tijdschriftje onder den
 naam van *Huisopzin*, aanvankelijk alleen voor de teekenaars op de
Illustratie bestemd, maar zich weldra uitbreidend en ook afzonderlijk
 uitgegeuen.

De jonge en vindingrijke Henri Bogaerts, bijgestaan door den kun-
 stverzekelaar H. A. Banning, breidde zijn ondernemingsgeest uit door
 het aankoop en de voortzetting van de *Leesbibliotheek voor Christelijke
 Huisgezinnen*, vroeger uitgegeuen door P. N. van der Hoeven in deel-
 gen vorm door Bogaerts als tijdschrift in 4° vorm teruggebracht. Als
 geeft op deze bibliotheek werd reeds door zijn voorganger gegeven een
 klein katech. tijdschriftje onder den titel van *Het Dompertje van den
 Groten Valentijn*. Bij de verandering van de *Bibliotheek* in 4° formaat
 eeg het denin op, maar werd in 1876 in zijn ouden vorm hersteld. —
 Ook zag nog bij Bogaerts het licht het tijdschrift *De Katholieke
 Maatschappij*.

In 1876, nadat deze ondernemingen aan den uitgeuer zeer groote
 kosten hadden gegeven, begreep Bogaerts dat hij zich van zijn uitga-
 en moest ontdoen en verkocht zijn *Katholieke Illustratie*, *Het Huisopzin*,
De Leesbibliotheek, *Het Dompertje*, *De Missiën* en *Kath. Scheur-
 kalender* allen te zamen voor den aanzienlijken prijs van f 215.000.—
 een ten vennootschap, die zich onder den naam van »Maatschappij de
 Katholieke Illustratie» vestigde en alles op denzelfden voet voortzette
 onder bestuur van H. A. Banning en Bogaerts.

Van gemengden inhoud en aard.

Kronyk voor Geschiedenis en Wetenschap 6.15 (1865—66), -- *De Teekenes* (1860), -- *Jason, Magazijn voor den Zeeman, Machinist en Industriël* 1.50 (1868—73), -- *De Wespen, Critisch Weekblad voor Assurantie- en Financierwezen* 5.— (1869), -- *De Nederl. Financier* 15.— (beg. in 1864); -- *Reisgids voor Nederland en aangrenzende landen* (beg. in 1860), -- *De Anecdoten-jager* 1.20 (1860), -- *Zondagavondstonden* 3.60 (1860—62), -- *De Gracieuse, Geïllustreerde Aglaja* 4.70 (beg. in 1863). In 1867 had *de Gracieuse* een debiet van 7000 exx., in 1871 van 10.000 exx.

Almanakken en Jaarboekjes.

Algemeene Letterkunde.

Nieuwe Friesche Volksalmanak 0.60 (1864—66), -- *Nieuwe Noord-Hollandsche Almanak* 0.50 (1864—76), -- *Nieuwe Israëlitische Almanak* 0.30 (1865—76), -- *Volksalmanak van het Humoristisch Album* 0.50 (1866—67).

Van gemengden inhoud en aard.

Jaarboekje voor Spoorweg-Ambtenaren 1.50 (1863—65), -- *Jaarboekje der Kon. Zeemacht* 1.25 (beg. in 1863), -- *Jaarboekje van het Metalen Kruis* (1864—68), -- *Jaarboekje voor Scherpschutters* 0.50 (1866—67), -- *Kudtten-Almanak*, 1.— (1868—72), -- *Almanak van het Militaire Studentencorps Mavors Medicator* (1869—76).

Scheurkalenders.

Scheurkalender Loman & Verster (beg. in 1865)¹, -- *Scheurkalender voor het Christelijk gezin* 0.90 (beg. in 1865), -- *Nederlandsche Scheurkalender* 0.65 (beg. in 1869).

¹ Loman & Verster beklagen zich in October 1867, dat hun *Scheurkalender*, bij de intrede van zijn derde levensjaar, met concurrentie bedreigd wordt. Het vervolg van tijd zou bewijzen, dat dit terrein een van de meest afgejaagde jachtvelders werd!

BOEKEN-OVERZICHT.

Miste de boekhandel de voordeelen, die hij in vroeger jaren getrokken had uit de uitgaven van toegelichte wetboeken en is daardoor ook de lijst van nieuwere ondernemingen niet zoo schitterend als die tusschen 1840—59, wij herinneren het nogmaals, dat daarbij, evenmin als elders, ook niet voorkomen de steeds verschijnende herdrukken van zooveel kapitale boeken, die altoos voortgingen een ruimen aftrek te vinden. Toch wierp in 1860—69 de rechtsstudie ruim haar vruchten af. Werken als van Opzoomer, Kist, Diephuis, Cremers, Wagenaar, Smidt, Thorbecke, zouden later een 2en, Blaupot ten Cate, de Hartog een 3en, Lenting en Vissering een 4en druk krijgen. Door uitgebreidheid muunten uit o. a. die van Opzoomer, de Gelder, de Wal, Holtius, Levy, Diephuis, Pothier, Kist, Hartman, Boissevain, Wertheim, Vissering, de Bosch Kemper, v. Rees, Thorbecke, Groen van Prinsterer. Bijzondere beoefening van onderdeelen van het recht gaf thans aan tal van degelijke monographiën het aanzijn. De regeling van gewestelijk bestuur, de zorg voor handelsbelangen, de voorziening in allerlei maatschappelijke behoeften, traden meer op den voorgrond. De vraagstukken door de hooge regeering in de kamers der vertegenwoordiging gebracht, en de parlementaire strijd daarover, gaf aan de staatswetenschap aanleiding tot menig voortreffelijk boek of geschrift, dat den boekhandel ten bate kwam. De literatuur over staathuishoudkunde en de koloniale politiek breidde

zich gaandeweg uit en uitte zich soms in kostbare werken, als die van Last, van Deventer, de Waal, van Soest, maar vooral in tal van kleinere boekjes, die gretig gekocht werden. De boekhandel leeft niet altoos van de strenge wetenschap; hij heeft ook het zijne van tijdelijke verschijningen en van vlugschriften van den dag. En in dit opzicht was het tijdvak van 1860—69 overvloedig, bij de zich al meer en meer openbarende splitsing van denkbeelden en partijen op het terrein van staat, kerk en maatschappij.

De geneeskundige wetenschappen waren evenmin in uiterlijken bloei toegenomen. Integendeel, zij gaven der pers bij lange na niet zooveel werk als in vorige tijdvakken. Kostbare boeken tusschen *f* 10.— en *f* 20.— of hooger, zooals vroeger zoo vaak uitkwamen, waren thans een groote zeldzaamheid. Veel meer dan de ziektekunde vond de gezondheidsleer haar schrijvers. Onze eigen mannen van wetenschap lieten slechts bij uitzondering van zich hooren, en dan veelal in kleinere geschriften. Onder hen, die nog eenig boek uitgaven, noemen wij Icken, Dusseau, Schroeder v. d. Kolk, v. d. Lith, Kerbert, Ali Cohen, Lubach. Uit het buitenland vertaalden wij daarentegen werken van Niemeijer, Sobernheim, Wunderlich, Vogel, Klaus, Cullerier, Béclard, Taylor, Braun, Kunze, Troltsch, Hartmann, Lebert, Hennig, Werber, Pitha, Billoth, Aitken, Byford, Benedict Reich, Bange, Bardeleben, Oppoltzer, Gunther, Förster, Hyrtl, Siebold, Paul, Linhart, Seitz, Zehender, Spiegelberg, Stromeijer, Gross en anderen.

De invoering van de wet op het middelbaar onderwijs in 1863 was voor de natuurwetenschappen van merkbaren invloed. Wat voorheen beoefend was uit vrije liefde en keus, werd thans van staatswege aan de jeugd ten plicht gesteld. De betrekking van leeraar aan die scholen begon opgedragen te worden aan jonge mannen die een academische vorming hadden gehad; de geest der studiën werd een geheel nieuwe. Niet alleen in het school-

maar evenzeer in het huisvertrek werd over zaken gesproken, waar men zich vroeger al heel weinig meê bemoeid had. En zoo ontstond er bij jongen en ouden een begeerte naar weten, waaraan in de eerste plaats door boeken moest worden voldaan. Geen wonder, dat onze uitgevers gerced stonden. Hand- en leerboeken in elk vak van natuurkunde en natuurlijke historie verdrongen elkander. Maar ook de wetenschap-zelve bood nieuwe aantrekkelijkheid voor meer algemeene belangstelling. Figuiet vestigde met zijn *Wonderen van den nieuweren tijd* de aandacht op haar honderdvoudige toepassing; Darwin bracht met zijn theoriën de wereld in rep en roer; Jules Verne sleepte oud en jong mede met zijn *Wonderreizen*. Onze oorspronkelijke schrijvers, als Bosscha, van den Broek, Krecke, Kuijper, Brutel de la Rivière, van Oven, Harting, Winkler, Grinwis, Staring, Koot, deden het hunne tot bevordering van algemeene natuurkennis, terwijl vreemden als Ganot, Lampert, Grube, Rau, Böhner, Masius e. a. hen daarin ter zijde stonden. In plantkunde deden Dozy en Molkenboer, Oudemans, Miquel, Witte, Coster, Suringar; in landbouw Reinders, Staring, van Hall, Uilkens, Boer zich gelden. Winkler, Hartogh Heijs streden, naast Lyell, Gresler, Kobel en Quenstedt, voor de beoefening der geologie. De beide Mulder's (G. J. en E.) hielden met Graham, Girardin, Fresenius, Wagner, Gorup Besanez, Stöckhardt, Liebig, Regnauld, Roscoe in niet geringe maat de eer der scheikunde op. — Burgersdijk gaf zijn prachtig werk over *de Dieren* 60.—, Harting zijn *Leerboek der Dierkunde*, 58.80, Keulemans zijn boek over *de Vogels* 36.—, naast de voortreffelijke oorspronkelijke werken van Schlegel, Snellen van Vollenhoven, Lubach, Salverda, Pollen, en vertalingen van Brehm, Zimmermann, Wagner e. a. Onder dezen vooral kwamen kostbare uitgaven voor. — In het vak der wiskunde ijverden Biereus de Haan, Verdam, Lobatto, van Geer, Vorsterman van

Oijen, Delprat, Donck, Stamkart, Simon en Badon Ghijben, van der Ven, met de buitenlanders Colenso, Schrön, terwijl in zeevaartkunde Mossel, Boulet, Otterloo, Brouwer, Tideman en Dieperink nieuwe werken gaven. Bouwkunst werd verrijkt met boeken van Rose, Vogel, Harte, v. Lakerveld en Brocx, Scheffelaar, Tideman, Groneman, Gugel, en werktuigkunde met die van Scholl, van Oven, Kramers, Bourne, Grothe, Oskamp, en vertalingen van Delaunay, Weisbach, Luckenbacher en anderen.

Het getal der uitgaven op geschiedkundig gebied stond vrij wel gelijk met dat van het vorig tijdperk. Ook nu bedroeg het een vijftigtal boven de *f* 10.—. Alleen liet zich dit onderscheid zien, dat kostbare ondernemingen betrekkelijk schaarscher waren, maar daarentegen veel meer boeken het licht zagen, waarvan de prijs om en bij de *f* 10.— bedroeg. Tot de meest gezochte boeken behoorden Streckfuss, *Gesch. der Wereld f* 20.—, waarvan een maand na de uitgaaf reeds 2800 exx. verkocht werden, Weber, *Algem. Geschiedenis*, Nösselt, *Algem. Geschiedenis*; ook de werken naar aanleiding van de oorlogen in Italië, Denemarken en Amerika; voorts een nieuwe bewerking van v. Hengel, *Gesch. der godsd. beschaving*, Sepp, *Pragm. gesch. der Theologie*, dat tweemaal herdrukt werd, de *Geschied. der Christelijke kerk in Nederland in tafereelen* door Moll, ter Haar e. a., een vervolg op het veelgezochte boek *Geschied. der Chr. kerk*; Moll, *Kerkgeschied. v. Nederland vóór de Hervorming*, Montijn, *Gesch. der Hervorming*, de *Werken van Fl. Josephus* en de monographiën uit het verzamelwerk *De voornaamste Godsdiënst*, door Dozy, Tiele, Rauwenhoff, Pierson, Kuenen, van Oordt en Meijboom. — Voor vaderlandsche historie, het *Leven van C. en D. J. van Lennep*, Knoop, *Krijgs- en geschiedk. geschriften*, de *Jonge, Opkomst v. h. Ned. gezag in Indië*, Lauts, *Veroveringen in N.-Indië*, de 5e druk van v. Lennep's *Gesch. van Noord-Nederland*, Nuijens, *Gesch. van het Ned. volk*, Motley's *Opkomst der Republiek* en het vervolg daarop; *De Uithangteekens* en *Het boek der opschriften* door

van Lennep en ter Gouw, het prachtwerk *Het Nederl. Volksleven*, een 2e druk van Bosscha's *Heldendaden*, en de vele werken van Hofdijk en van Schotel. De geschiedenis der beschaving en die van het eigenlijke volksleven begon meer en meer tot haar recht te komen, blijkens de werken van Schotel, van Lennep, ter Gouw, Hofdijk, van Toorenenbergen, Peijpers e. a.; ook de kunstgeschiedenis, o. a. door van Vloten, Ver Huell, v. Westrheene, Vosmaer, v. d. Kellen, Alb. Thijm. — Door het noemen van de schrijvers herinneren wij overigens aan enkelen der grootere of kleinere werken van Steyn Parvé, Janssen, Wijme, Engelen, Land, Rietstap, Lindo, Lod. Mulder, Obreen, Glasius, Bohl, Schultz Jacobi, Muller, Witkamp, Brill, Acker Stratingh, van Sijpesteyn, Stamkart, van Hogendorp, van der Kellen, Doorenbos, van Vloten, en aan vertaalde werken van Macaulay, Prescott, Rustow, Förster, Napoleon III, Kolb, Bancroft, Mühlfeld, Eisenlohr, Hase, Chantrel, Hausrath, Nippold, Löher.

Ook de aardrijkskunde was thans opgenomen onder de leer- vakken bij het middelbaar onderwijs. Vandaar hand- en leer- boeken, waarvan sommige reeds bij rijks-inrichtingen in gebruik waren en die nu en later herhaakdelijk herdrukt moesten worden. Van Heusden kreeg een 6en, Schreuder Steinmetz een 5en, Frijlink een 4en, de Hollander, Kreeke, Masthoff een 3en, verschillende anderen 2e drukken. Van Lijnden's *Souvenir du Japon*, al werd het niet door den gewonen handel, maar van regeeringswege uitgegeven, was een prachtwerk van f 70.—, dat onze steendrukkers eer aandeed. Het werk in afleveringen *De Aarde en haar Volken* vond grooten bijval. De Nederlandsche koloniën vonden nieuwe beschrijvers in Lauts, van Doren, Ritter, van Deventer, de Hollander, Rodenburg, Wallace. De lijvige groot S' reis-beschrijvingen van vroeger hadden plaats gemaakt voor sier- lijk en handiger uitgaven, die meestentijds, als boeiende lek-

tuur of als wegwijzers op zomer-uitstapjes, druk verkocht werden. Want naarmate de spoorbanen zich vermenigvuldigen, de landen nader tot elkander brengen en den reizigers tijd en geld uitsparen, wordt het hoekje van den haard met zijn gezellig reisverhaal verlaten en gaat men met eigen oogen zien wat natuur en wereldsteden te bewonderen geven, voorgelicht door handboeken en papieren gidsen, die u in geen enkel opzicht verlegen laten staan, maar den lust tot heen en weêr trekken niet weinig in de hand werken. Plantenga's *Reisgidsen*, naast de veelgezochte Duitse en Engelsche, liggen voor de hand in elken boekwinkel.

Behielp men zich hier te lande, een twintig jaar geleden, ook voor schoolgebruik, in den regel met atlassen en kaarten in den vreemde vervaardigd, thans vinden onze graveernaald en steendrukkers daarmee overvloedig werk, uitgaande van onderscheiden vakmannen en van uitgevers, die bij voorkeur zich op dat werk toeleggen en het daarom des te beter doen. Wij wijzen op namen als van v. d. Burg, Hemkes, Kuijper, Rijkens, Dornseiffen, Witkamp, Olivier, Huberts, Brugsma, Swart, Kau, Elberts, Frijlink, Geerling, Kruijder en op zooveel anderen, zonder naam uitgegeven bij Oomkens, Brinkman, Buffa, Stemler, wed. Hulst van Keulen, Tjeenk Willink, Seijffardt, Petri, Wolters, Nooth. v. Goor, Smulders.

De heftigheid in de godgeleerdheid heeft eenigermate plaats gemaakt voor degelijker en breeder studiën; althans zij zijn minder scherp van toon, al behouden zij natuurlijk haar polemisch karakter. De oudere theologie treedt meer dan vroeger aan het licht door het weder uitgeven van Calvijn, Fruytier, Beukelman, Costerus; van hedendaagsche auteurs hebben in meer of minder behoudenden geest het woord da Costa, v. Oosterzee, Ch. de la Saussaye, Coquerel, Bronsveld, Gunning, Doedes, Thoden v. Velzen, Hogerzeil, A. Kuijper, behalve vele reeds vroeger genoemde vaderlanders en vreemden. De nieuwere weten-

schap krijgt steun van verschillenden kant. Kuenen treedt op. Naast of onder hem scharen zich Hoekstra, Tiele, Pierson, Maronier, Rauwenhoff, Meijboom, Stricker, Hooykaas, Matthes; de oude pioniers Scholten en Prins wel in de eerste plaats te noemen: een uitgebreide schaar, in onze boekenlijst met name vermeld. De literatuur over Spinoza wint veld. De katholieke theologie doet zich gelden door Martin, Ponte, Robinson, Reusch. — Onder de historisch-theologische werken onderscheidt zich de *Godgeleerde Bibliotheek*, waarin vertalingen van uitstekende geleerde buitenlanders. Geen tijdvak was overvloediger in grootere en kleinere wetenschappelijke theologische literatuur dan dit.

Thieme's *Bijbel* met houtgravuren van Doré, een kloeke en welgeslaagde uitgaaf 90.—, was een prachtige onderneming, zoo als er hier te lande niet dikwijls aangedurfd wordt.

Naarmate de kerkelijke strijd aan weerszijden zich fierder openbaart, aan elken kant onder de leiding van wetenschappelijke en nobele woordvoerders, naar dezelfde verhouding neemt ook het aandeel toe, dat het protestantsche publiek zich toeëigent. Met gretigheid leest het al het nieuw uitkomende, elk naar eigen smaak en behoefte. Schrijvers en uitgevers staan met volle handen gereed om ieder belangstellende toe te dienen wat van zijn gading is. Tijdschriften, voor allerlei slag van lezers, en het eene al goedkooper dan het andere, verrijzen en verdwijnen. Dure stichtelijke boeken, zooals vroeger, zijn zeldzaam, maar van boeken en boekjes omstreeks f 2. of 3.— is volle overvloed. Niet minder van leerredenen, die of in goedkooper bundels uitkomen, of in tijdschriften, zooals *de Kansel*, *Maandlijksche Leerredenen*, *Stuiverspreken* enz. enz. Als een staaltje daarvan diene, dat er alleen gedurende het jaar 1860, zoowel afzonderlijk als in bundels, uitgegeven werden 465 preeken. Een rekenaar cijferde uit, dat in vroeger tijd de prijs van een gedrukte leerrede door elkander 25 cents bedroeg en thans gemiddeld tot 8 cents verlaagd was.

In gelijke evenredigheid was alle soort van lektuur gaandeweg in prijs gedaald en was dit bovenal het geval met boekjes van stichtelijken aard, die, naar gelang zij bij menigte verschenen, zich aantrekkelijk moesten maken door goedkoopheid van prijs en sierlijkheid van vorm. Want ook dit laatste had niet weinig zijn eisch gekregen. Dergelijke bundeltjes, keurig gebonden of van fraaie omslagen voorzien, vonden een grage plaats op de boekenrekjes en pronktafels in vele huiskamers. Dames gaven ze elkander bij iedere gelegenheid ten geschenke. Buitenlandsche, vooral Engelsche literatuur kwam aan die van onzen eigen bodem te hulp, met name die van een behoudende strekking. Ongehuwde vrouwen achtten het een voorrecht zich met de vertaling belast te zien en haar arbeid gedrukt te krijgen, liefst aanbevolen door een voorbericht van den een of anderen gevierden predikant. Uitgevers als Kirberger en, iets strenger, Höveker legden zich bepaald op deze literatuur toe en slaagden daarin bij uitnemendheid, gelijk de geheele boekhandel wèlvoer bij een groot, winstgevend debiet op dat gebied. Ook de nieuwere richting uitte zich in tal van periodieke en andere geschriften, met al den ernst waarmede zij werd aangekleefd. De scherpte van den leerstelligen strijd had van lieverlede aan beide kanten plaats gemaakt voor gemoedelijker betoogen, overeenkomstig elke behoefte. Werden op wetenschappelijk en kerkelijk-staatkundig terrein nog altoos vijandig de wapenen gekruist, het groote publiek, naar welke zijde ook overhellende, toonde zijn oud-Hollandsche voorliefde voor godsdienstig opbouwende lektuur, vooral onder het vrouwelijk geslacht, in het rustige, gezellige huisvertrek. Wellicht in Engeland, maar zeer zeker in geen ander land van Europa, heeft de boekhandel van gemoedelijke lektuur zóó gebloeid, gelijk dit ten allen tijde in Nederland het geval is geweest.

Gaf de klassieke letterstudie iets meer dan vroeger teekenen

van leven in werken van Boot, Cobet, Naber, van Heusden, Karsten, van den Es, de beoefening der oostersche talen wint al meer en meer veld en is mede een aanleiding dat Hollandsche boeken op nieuw een plaats krijgen op de wereldmarkt. Ook het Hollandsche proza toonde nieuwe vormen in het optreden van Multatuli met zijn vele en veelgekochte geschriften, naast de reeds bekende van Vosmaer, Eelco Verwijs, Bakhui-zen van den Brink (door Potgieter uitgegeven), Oude Heer Smits (Lindo), Pierson, v. Oosterzee, Opzoomer, van Vloten, Vissering, Jonckbloet, Potgieter, Beets, Brill, Laurillard, Busken Huet, Bern. Koster Jr. (Joh. C. Zimmerman).

Niet minder toonde onze taal haar rijkdom in den gebonden stijl der dichtkunst; in aantal van voortbrengselen zoowel als in verscheidenheid van soort; evenzoo in uiterlijke gedaante. Dat ons volk een dichtelijk volk is, is wel nooit beweerd; het tegendeel daarvan is ons altijd als een gebrek ten laste gelegd. Maar bij al die erkende nuchterheid, die kalmte, die bezadigdheid, die berekening, welke een onbetwist kenmerk uitmaken van ons nationaal karakter, is het een eenigszins opmerkelijk verschijnsel, dat desnietteenstaande de Hollandsche boekhandel in de halve eeuw die wij behandelen voor een groot deel geleefd heeft van de Hollandsche dichtkunst. Andere landen hebben hun hoofddichters, wier verzen op de tong liggen van iedereen en wier werken, in allerlei formaat en bij honderdduizenden gedrukt, over de geheele beschaafde wereld bekend zijn. Nederland bezit in Vondel, Bilderdijk en da Costa zijn hoogste kunstenaars; — maar wie leest ze hier te lande, laat staan in den vreemde? Wij dienen het te bekennen: tegenover onze oud-vaderlijke letterkundigen zijn wij een ondankbaar nageslacht. En niettemin staan er telken jaar dichters op, wier verzen gedrukt en verkocht worden, tot weér anderen hen van de baan schuiven. Hun werken te bezitten als een tijdelijk artikel van mode of van beleefdheid.

blijkt meer in onze gewoonte te liggen, dan ze te kennen, te genieten, in ons op te nemen en nu en dan door aanhaling te doen leven. Daar zijn maar enkele uitzonderingen op dezen regel. Onze eenige volksdichter, de moralist die bij ons gansche volk langer dan een eeuw op de lippen lag en bij wiens rijmende spreuken en uitspraken de menigte gewoon was te zweren, is Vader Cats. Een paar anderen heeft — maar voor hoe lang zal het wezen? — het tijdvak opgeleverd dat wij bespreken: Beets en de Génestet. Vooral de opgang van den laatstgenoemde is een merkwaardig feit. Aan geen enkele onzer poëten mocht het te beurt vallen binnen betrekkelijk zoo korten tijd zoo herhaaldelijk en bij zoo vele duizenden herdrukt te worden als de Génestet, wiens *Eerste Gedichten* niettemin een tijdsruimte van tien jaar noodig hadden om eenigszins gewaardeerd te worden; die bij zijn leven de bewustheid had te behooren tot de mindere goden en er nooit van heeft kunnen droomen, hoe, onmiddellijk na zijn vroegen dood, en nog tot heden toe, zijn taal zoo luid zou weérklinken in het gemoed van zijn volk.

Het getal dichterlijke uitgaven was gedurende dit tiental jaren weér zeer aanzienlijk. Wij merken daarbij op in de eerste plaats eenige neiging om onze oudere letterkunde tot wat meer bekendheid te brengen door een nieuwe editie van Hooft, Lodenstein en Starter, en een goedkoopere Vondel en Cats, evenals door een bloemlezing uit onze middel-Nederlandsche dichtkunst. Vervolgens de overhelling om meesterstukken uit den vreemde te vertolken, met name van Shakespeare, Molière, Oelenschläger, Goethe, Schiller, Lafontaine, Tennyson, Andersen, V. Hugo. Voorts de verbinding van dichterlijke bijschriften aan kunstwerken van de graveernaald, zooals die van Beets bij de *Kindereu der zee* van Israëls, van ten Kate bij plaatwerken van Doré. Verder op den opgang gemaakt door de, innerlijk en uiterlijk, prachtuitgaven van ten Kate's *Schepping* en *Planeten*; op het optre-

den van Schaepman, Elliot Boswel, Tiele, Laurillard, Piet Paaltjes (Haverschmidt), Soera-Rana (Esser), en, met een bundel, Potgieter. De reeds vroeger genoemde dichters: Beets, Hasebroek, Bogaers, ter Haar, van den Bergh, B. Janssonius, de Génestet, van der Hoop, Heije, Hofdijk, de Bull, Meijer, Beeloo, Goeverneur, Schimmel, van Beers, van Zeggelen, laten zich alles behalve onbetuigd en worden gevolgd door een aantal jonge poëten, die hun sporen nog te verdienen hebben. Ook verschijnen er complete uitgaven van da Costa, ten Kate, Staring, Brester, Heije, van Zeggelen, de Génestet, des Amorie van der Hoeven Jr. Onze Vlaamsche taalbroeders van Beers, Vuylsteke, Frans de Cort, zoeken in Holland hun uitgevers.

De roman-literatuur toont zich in dit tiental jaren niet zoo vruchtbaar als in het vorige. Blijkbaar hebben de goedkooper verschijningen de uitgevers meer schroomvallig gemaakt in het ondernemen van de gewone groot 8° edities, hetzij van oorspronkelijke romans, hetzij van vertalingen. Aan onkosten evenwel hebben zij daarbij iets kunnen uitwinnen: de dure gegraveerde of gelithographieerde titelvignetten, zonder welke vroeger geen roman verschijnen kon en die een gewoonte waren aan ons land in het bijzonder eigen, maar die langzamerhand uit de mode raken. Het getal der oorspronkelijke, en evenzeer der vertaalde, romans is met 25% gedaald. Bovendien zijn daaronder nog verscheidene herdrukken in klein formaat, waarin de *Guldens-editie* van Thieme en een dergelijke van van Kampen, ook van 1.00 per deel, druk meêdoen. Aan vaderlandsche auteurs nochtans ontbreekt het niet. Mevrouw Bosboom-Toussaint en Cremer zijn de vruchtbare en geliefde talenten. Eigenlijk begint men van eerstgenoemde de hooge waarde nu eerst wat algemeener in te zien. Sommige harer eerste werken waren alles behalve wat men noemt populair, bij lange na niet zoo als die van Cremer, die bovendien het voorrecht had, zijn Betuwsche verhalen door zijn meesterlijke

persoonlijke voordracht voor alle standen aantrekkelijk te maken. Mevrouw Bosboom had, onbillijk genoeg, in vroeger jaren te zoeken naar uitgevers, die haar arbeid tegen fatsoenlijk honorarium aandurfdien; terwijl Cremer zijn eischen bijna zoo hoog kon stellen als hij begeerde en, zooals men zegt, nageloopten werd. Bij alle kunstenaars, maar bij de letter-kunstenaars wel allermeeft, gaat de waardeering van hun arbeid niet altoos gelijk op met de innerlijke waarde, en de uitgevers hebben soms een moeielijke strijd, dit te bekenmen en te doen gelooven aan personen, die zich hun talent bewust zijn en allereerst bij hun uitgever steun begeeren te vinden. Schimmel en Jacob van Lennep handhaven hun ouden roem, al wordt des laatsten *Klaaxje Zeevuster* (in 1865) als een navolging der realistische school druk, en niet altoos instemmend, besproken. Aan diezelfde navolging, die alras in één ziekelijke overdrijving zou ontaarden, waagt zich een man van naam op verschillend ander gebied: Cd. Busken Huet, met zijn roman *Lidewyde*, een boek van onmiskenbaar groote verdiensten dat veel opspraak wekt, maar toch lang niet zoo veel als de in 1860 uitgekomen strekkingsroman van Multatuli (E. Douwes Dekker) *Max Havelaar*, de eersteling van een optredend auteur, die ook door zijn volgende sterk-gekleurde geschriften vooral het jonge Holland een tijdlang voorbeeldeloos beheerschen zou. Ook voor den handel waren zijn verschillende uitgaven van groote beteekenis. Voorts maakten van tot heden nog onbekende novellisten opgang A. Pierson met zijn roman *Adriaan de Merival*, en vooral het boek *Onze Buurt*, naamloos uitgegeven, maar weldra bekend als het werk van Mevrouw Bohn-Béets, en de Veer's *Trouwingh*. Welbekende schrijvers, als Hoek, Keller, van Koetsveld, van der Hoeve, Mevr. van Calcar, de oude Heer Smits, van Westrheene, Koopmans van Boekeren, bleven de eer onzer romantische letterkunde ophouden, terwijl zich als nieuwe krachten daarbij aansloten ten

Brink, Rosmade (E. Masdorp), Donker (H. Th. Boelen), W. ten Hoet, v. Amstel (J. C. Neuman), van Rees, Christine Muller, Maria Mastenbroek. Als Vlaamsch auteur kreeg hier burgerrecht H. Conscience. — De werktuigelijke boekenfabriek, gedreven door broodschrijvers als J. de Vries, Panchaud enz., bleef, naast een menigte vertaald Fransch voddengoed, helaas al meer en meer medewerking van uitgevers en lezers vinden.

In ingevoerde vertalingen stonden Engeland en Duitschland ditmaal gelijk, terwijl Frankrijk meer leverde dan vroeger. Beide eerste landen brachten bij ons het werk elk van ongeveer 75, het laatstgenoemde dat van 25 auteurs in de wandeling. Uit Engeland genoten wij nog altoos van Dickens, Bulwer, Thackeray, d'Israëli, Kingsley, Trollope, W. Collins, Beecher Stowe (wij hebben steeds de Amerikaansche onder de Engelsche schrijvers medegeteld) en kregen, als nieuw, genot en voordeel in de meesterstukken van George Eliot (miss Evans). Onder de vele anderen noemen wij nog miss Thackeray, miss Oliphant, miss Brooks, miss Wetherell, miss Marryat, miss Braddon, miss Yonge, miss Mulock, miss Gore, miss Gaskell, miss Grace Aquilar, miss Kavanagh, buiten en behalve zooveel nieuwe misses en mistresses en mannelijke auteurs als Hawthorne, James, Reade, Reid, Herbert en den ouden, op nieuw ter baan gebrachten Walter Scott. — Aan Duitschland ontleenden wij in voorname plaats veelgelezen vertalingen van Frits Reuter, Mühlbach, Auerbach en voorts van Gerstäcker, Wildermuth, Schwartz, Hackländer, Freytag, Spielhagen, Brachvogel, Marlitt, om ten opzichte van anderen naar onze lijsten te verwijzen. Fred. Bremer en Flygare Carlèn gaven ons haar laatstelingen uit het Noorden, met Andersen en Oom Adam; 'Tourgueneff' en Puschkin maakten ons met Russische literatuur bekend. Aan Frankrijk dankten wij Ereckmann-Chatrion, Aimard, V. Hugo, de veelbesproken werken van den Abt *** , Droz, Jules Verne,

Feuillet, Souvestre, terwijl wij de wellicht meer winst-, maar overigens geen ander goed-aanbrengende boeken van Paul de Kock, de Montépin, Ponson du Terrail en dergelijken met een gevoel van weêrzin aanstippen.

Vreemde en vooral Hollandsche taalstudie gaat met groote schreden vooruit. Het vermeerderend aantal woordenboeken van allerlei aard en prijs; de studie- en leerboeken, voor een groot deel het uitvloeisel van het middelbaar onderwijs; de meer dege-lijke beoefening van onze eigene taal en stijl, geven het bestaan aan een stapel boeken, wier omzet een aanzienlijk kapitaal in den handel brengt. Bovenal is de verschijning van het groote *Woor- denboek* van de Vries een belangrijk feit, zoowel om zijn betee-kenis, zijn geschiedenis en omvang, als om de menigte andere boeken en boekjes die er het gevolg van zijn. Het aannemen der nieuwe spelling vindt natuurlijk van menigen kant nog hevigen tegenstand, vooral bij ouderen van jaren en van gewoonte; maar de bekeering zal komen en de boekhandel is in de weer om er met zijn wapenen manhaftig voor te strijden. --- Een tweede belangrijke verschijning is Brinkman's *Geïllustreerde Encyclopedie*, een voortreffelijk standaardboek, dat bij de honderd gulden zal kosten, en desniettegenstaande zulk een debiet zal vinden, dat het bij zijn compleet-zijn onmiddellijk een vermeerderden her- druk zal noodig hebben.

Plaat- en kunstwerken worden al meer en meer gezocht. Op het voorbeeld van het buitenland, dat voor zijn voortbrengselen hier te lande een rijken afzet vindt, worden hier een menigte werken geïllustreerd, hetzij met clichés van vreemde houtgravu- res, hetzij met oorspronkelijke teekeningen van Rochussen, ten Kate, Israëls en andere kunstenaars. Onze Ver Huell gaat voort de welige ader van zijn vernuft te laten vloeien in menig gelithographi- eerd plaatwerk, en de kunstschaten van onze museums worden ver- dienstelijk door de naald onzer graveurs vertolkt. — Voor den boek-

handel is bij voorkeur van beteekenis het schoone werk *Monumens typographiques*, door Mart. Nijhoff met zooveel voorliefde uitgegeven.

De afschaffing van het zegel op de dagbladen in 1869 en de dientengevolge ontstane uitbreiding en vermenigvuldiging der couranten gaf des te meer gelegenheid tot bespreking daarin van allerlei belangen van den dag, waardoor het reeds zoo verminderd aantal degelijke vlugschriften al meer en meer werd ingekrompen.

De handel in kinderwerkjes biedt zooveel voordeelen, dat weinig uitgevers de verzoeking kunnen weêrstaan, er zich meer of min mede te bemoeien. Ook zij, die gewoon zijn zich in gansch andere richting te bewegen, voelen zich nu en dan aange trokken om iets goeds en bevalligs te leveren voor de kindertafel. Daar komt bij, dat buiten- en binnenland stof in overvloed aanbieden. Vooral de Engelsche markt geeft in haar opzichtig gekleurde en geestig geteekende prentenboekjes voor jeugdige kinderen ruime gelegenheid tot navolging. Bovenal de beweegbare prentenboekjes, op dat terrein een nieuwe uitvinding, trekken de aandacht: *de Poppekast*, *Het Vrouwtje met de biggen*, *Het aardig oud ventje*, *Het olijk oud wijfje* en de *Vertellingen van Moeder de Gans*, doen de kleinen schateren van genot. Maar ook een heel nieuw veld is opengesteld, en wel vooral voor knapen van meer leeftijd. Er is een avontuurlijk, romantisch tijdperk aangebroken, dat de jeugdige verbeelding in vuur en vlam zet. Aimard heeft de heele jonge wereld over gansch Europa in rep en roer gebracht. Welke jongen verslindt niet de *Pelsjagers*, *Zoervers op de grenzen*, *Vrijbuiters*, *Edelhart*, *Vrijkogel*, *De bijenjagers*, *Mexikaansche nachten*, *Salteadores*, *Leven der wildernis*, *De Boekaniers*, *De Goudzoekers*, *De Spoorzoekers*, *De Zonen van den Schildpad*, *Vasthand*, *De Araucaniër* e. a., die vooral de firma v. d. Heuvell & v. Santen een rijke bron van winst openen. Daaraan sluiten zich aan de gewijzigde en verkorte romans van Marryat en Cooper,

des eersten *Stuurman Flink*, *Pieter Simpel*, *Landoerluizers*, des anderen *Uit de Wildernis*, *de Hertendoeder*, *Padvinder*, *Laatste der Mohikanen*, *Lionel Lincoln*, *Het Waterspook*. Evenzoo kleine romans en reisverhalen van Gerstäcker, Hoffmann, von Horn, Reid, Dielitz; van Campe's *Robinson Crusoe* verschijnt de 8e druk. Maar ook onze vaderlandsche auteurs zijn vruchtbaarder dan ooit. De boekjes van den geliefden kinderdichter Goeverneur, zijn *Fabelen*, *Nieuwe fabelen*, *Prettige deuntjes*, *In den tuin*, *Het prieel*, en zooveel meer, worden bij duizenden gedrukt. Van Charaute, van Westrheene, Ilpsema Vinckers, van Koetsveld, ten Kate, van Zeggelen, Ising, van Noothoorn, van den Broek, van Sandwijk, Gerdes, de Liefde, Gerard Keller, Vergers, Koopmans van Boekeren, Schenkman, Oom Diederik, Tante Jans, Agatha, en Mevrouw van Calcar met haar Fröbelboekjes, gaan voort of beginnen hun talenten aan kinderen ten beste te geven en bezorgen een veelzijdigen schat voor de kinderbibliotheek. Maar bovenal komt de kroon toe aan den hoogstverdienstelijken onderwijzer P. J. Andriessen, die met zooveel kennis en kunst, en tegelijk met zoo onvermoeiden ijver, onze Hollandsche jongens en meisjes liefde voor onze eigen vaderlandsche geschiedenis weet te geven en daarmee grooter weldaad aan ons volk heeft bewezen, dan menig gevierd dichter of prozaschrijver. Zijn *Weezen van Vlissingen*, *Zeeman tegen wil en dank*, *De Schildknaap van Gijsbrecht van Aemstel*, *Adolf en Clara*, *De zoon van den Zeerooier*, *De Prins en Johan de Witt*, *De Kinderen van den Zoetelaar*, *Het huisgezin van den Raadpensionaris*, *Koning en Stadhouder*, *Hein Versteeg*, *De zilveren schaatsen*, *De Zoon van Friesland*, *De val van een Koningshuis*, *De Muiderkring*, *De Heidenknaap*, *De Suppoost aan de Bank van leening* e. a. zijn juweeltjes, die door geslacht aan geslacht in eer dienen gehouden te worden, omdat ze voor de jeugd, die ons eenmaal onze Hollandsche mannen en vrouwen moet leveren, voedsel zijn en blijven

voor dien oud-nationalen zin en voor die oud-nationale deugden, die bij ons zelven en bij den vreemdeling ons hooger aanzien moeten waarborgen dan ons nationale bankpapier.

Zooals op ieder terrein, vermeerderd ook op het gebied van kinderlektuur het getal van tijdschriften. In 1860 verschijnt de *Stuivers-editie*, *Lektuur voor de jeugd*; in hetzelfde jaar *Voor de lieve kleinen*; in 1867 *Mentor*, die in debiet evenwel ver overtroffen worden door het echte jongensboek *Bato*, *Een boek voor het jonge Nederland*, in 1864 door den voortreffelijken W. Marten Westerman met Gebroeders Binger opgezet.

Over het algemeen is het aantal der verschillende tijdschriften weér aanmerkelijk uitgebreid. Het is zelfs met een vierde gestegen. In 1851 kwamen er 154 uit, in 1860 204. Wat hun prijzen aangaat levert de volgende opgaaft daarvan de verhouding:

16	van	0.50	tot en met	f	1.—
44	„	1.—	„ „ „ „	„	2.—
30	„	2.—	„ „ „ „	„	3.—
29	„	3.—	„ „ „ „	„	4.—
15	„	4.—	„ „ „ „	„	5.—
28	„	5.—	„ „ „ „	„	6.—
6	„	6.—	„ „ „ „	„	7.—
8	„	7.—	„ „ „ „	„	8.—
3	„	8.—	„ „ „ „	„	9.—
7	„	9.—	„ „ „ „	„	10.—
3	„	10.—	„ „ „ „	„	11.—
8	„	11.—	„ „ „ „	„	12.—
3	„	12.—	„ „ „ „	„	13.—
0	„	13.—	„ „ „ „	„	14.—
2	„	14.—	„ „ „ „	„	15.—
1	„	20.—			
1	„	25.—			

De twee laatsten waren gezegelde bladen, die wekelijks 2 en 3 maal verschenen (*Weekblad v. h. Regt* en de *Koophandel- en Zeevaarttijdingen*); vandaar hun hoogere prijzen.

Voor het meerendeel hadden schrijvers noch publiek aan dezen overbloeï schuld. Zelden meldde zich eenige redactie bij een uitgever aan, en van erkende behoefte bij het algemeen was, bij den overvloed in elke richting, geen gedachte. In den regel ging hun geboorte van boekverkoopers uit, die, tuk op een gemakkelijk te behalen voordeel, niet zonder nijd de zon konden zien schijnen in buurmans ramen. Niets toch was lichter, dan het in het leven roepen van een stichtelijk, een onderhoudend tijdschrift voor groote of kleine lezers. Men nam doodeenvoudig het model van een bestaand, vond zonder moeite den man die het leiden en de medewerkers die het vullen zouden, koos een vleïenden titel, verlokte het publiek door een sprekende premieplaat en trad als medelinger op onder de mededingers. Een uitgaaf te doen die als van zelf zou loopen, voor weinig moeite misschien veel winst beloofde en jaar in jaar uit een melkoe zou blijven, welk uitzicht kon verleidelijker wezen? En zoo groeide ieder oogenblik de aanwas aan, den stapel bedrukt papier elke maand verhoogende, maar niet altoos de deugdzaamheid van het voedingsgehalte met dien bijeengescharrelden inhoud vermeerderende.

Het zou een niet altoos betrouwbare uitspraak der statistiek zijn, indien zij wilde beweren, dat het beschavingspeil van een volk te meten ware naar de vruchtbaarheid zijner drukpers. Het kaf onder het koren weegt meê; de wan, die het een van het ander zift, is niet altijd bij de hand en zou voor den boekhandel soms zelfs een zeer gevaarlijk werktuig blijken.

HANDELS-TOESTAND.

INHOUD.

Kwade en goede teekenen. — Vereeniging van jongelieden. — De nieuwe spelling. — Schoolboekhandel. — Brievenposterij. Verschillende besluiten daaromtrent na 1850. — Het zegel op dagbladen en gedrukte stukken. — Vroegere beweging. — Het Anti-dagbladzegel-verbond. — Afschaffing van het zegel. — Postzegels. — Het bekend maken van Hollandsche boeken in het buitenland.

Afmattend om te beschrijven, en vervelend om te lezen, zou een telkens herhaald verslag wezen van de misbruiken en klachten, onafgebroken op ons handelsterrein te zien en te hooren. Wie van een steeds vooruitgaande verbetering droomen mocht, zou maar al te vaak teleurgesteld wakker worden. Allerlei oude gebreken vertoonden, zich bij elk nieuw geslacht, en het oude lied werd steeds gezongen, zooals zulks altijd geweest is en wel altoos zoo blijven zal. Te groote concurrentie, te veel boekverkoopers, te weinig degelijke ondernemingen, te karige winst, te vroeg betalen, te onregelmatig beheer, en knoeierij en krieuwerij in alle vormen en manieren, zij toonden zich in den boekhandel wel niet meer of minder dan in alle andere handelsvakken, maar zij

deden het met dit onderscheid, dat er door de boekverkoopers door middel van hun *Nieuwsblad* veel meer meê aan den openbaren weg getimmerd werd.

Soms was het klagen lang niet zonder reden. Persoonlijke en algemeene handelsgrieven daargelaten, vertoonden zich in de boekenwereld zeer zeker ook thans ziekelijke verschijnselen. De opgang, dien enkele verdienstelijke uitgaven maakten door colportage en uitgevers-handigheid, gaf aanleiding dat ook menig fabriekwerk langs die wegen bij het publiek werd binnengesmokkeld en bedrogen slachtoffers maakte. Opschroefing, kernisgeschreeuw, schitterende uithangborden, loterijen en premien, kunstgrepen van allerlei soort, werden al meer en meer tot boeren-bedriegers gebezigd. Hoogst middelmatige, zoo niet voddige lektuur kwam als paddestoelen uit den grond op. Maar ook een ander slag van boeken verscheen daarnaast in veel te grooten overvloed. Het gemakkelijk gemaakt verkrijgen van fraai uitgevoerde clichés, of de fabriekarbeid van bekwame steendrukkers, verlokte menig uitgever tot het koopen van illustratiën en platen, om die dan vervolgens met een slordig vertaalde beschrijving of met samengeflanst oorspronkelijk broddelwerk onder trommelslag en paukenrumoer de wereld in te zenden. En zoo verschenen er een aantal boeken eigenlijk als aanhangsel bij platen, terwijl vroeger het prentwerk alleen tot verduidelijking of versiering van den tekst gebezigd was. Winstbejag en winstbejag-alléén strooide de goê gemeente heel wat zand in de oogen.

Ook werd de overvloed van kleine boekjes en vlugschriften een waar kwaad. Behalve het eindeloos getal godsdienstig-dweeplieke en kerkelijk-krieuwende pennevruchten, waarop wij reeds wezen, belegerde men elkander en het publiek met allerlei papieren schroot betreffende gebeurtenissen van den dag. Zoo verschenen er, om maar een enkel voorbeeld bij te brengen, behalve het geschrijf in tijdschriften en couranten, in 1860 niet minder

dan 52 brochures over den oorlog in Italië, 16 over den vrijen arbeid in Indië (behalve 46 boeken over Indische belangen), 31 over de spoorwegkwestie; in 1861 52 betreffende den water-vloed in Gelderland. In even driftige jacht verdrongen allerlei populaire wetenschappelijke en huishoudelijke handleidingen, gidsen en raadgevers elkander van de baan. Daarbij niet te vergeten de onophoudelijke prozaïsche en poëtische bedelpartijen ten behoeve van eenig weldadig doel: voor de armen; voor behoeftige vrienden der waarheid; voor de werkinrichting te *; voor het weeshuis te **; voor een bewaarschool te ***; voor de betrekkingen van verongelukte schippers; voor een liefhebberij-tooneelgezelschap; voor een liefdewerk onder de heidenen; voor den aankoop van een torenklok te *; tot voor den nood van een stafmuzikant toe. De drukpers in het gareel der liefdadigheid jaagt doorgaans de muzen een bos over de kaken; voor schrijvende brekebeenen is ze een verzoeking tot allerlei zonde van ijdeluiterij; voor den boekhandel de telkens weêrkeerende strijd tusschen weerzin en medelijden.

Maar boven al die opzichtige woekerbloemen in zoogenoemde prent- en prachtwerken en in zooveel niet te keeren onkruid, wierp de zich al breeder en breeder vertakkende boom der kennis een overvloedigen oogst van rijpe vruchten af en zette hij, vooral in dit tijdperk, te gelijk al weliger bloesem. Door het verbeterd lager en middelbaar onderwijs; door de gelegenheden tot leeren en lezen ook voor de minder geoefenden; door den algemeenen drang tot kennis; door het veld winnen van de natuur- en aardrijkskundige wetenschap; door het in aanraking komen met andere landen en den aanwakkerenden lust tot reizen; door de verscherping van nationalen wedijver, opgewekt door de wereltentoonstellingen; in één woord door al die hefboomen, die de algemeene beschaving en de behoeften aan vooruitgang hooger beurden, was het publiek rijp en waren veel uitgevers vaardig voor kloeke en kostbare ondernemingen, die door haar verschij-

ning in inderdaad smaakvolle en goedkoope afleveringen te verleidelijker gemaakt werden.

Uitgevers hadden in den regel niet te klagen, en ook de debitant kon, zoowel met oude, als met binnen- en buitenlandsche boeken, mits hij werkte met kunde en tact, goede zaken doen.

Met kunde en tact. De waarde van deze eigenschappen werd gaandeweg al meer en meer beseft. Naar gelang het getal boekverkoopers in alle plaatsen toenam en de strijd om het bestaan scherper werd, werden ook de eischen hooger om in die mededinging zich staande te kunnen houden. Hoe meer personen er zich met het verkoopen van boeken, soms als loutere bijzaak, gingen moeien, des te wijder werd de afstand tusschen beunhazen en geoefende vakmannen. Het verschil in gehalte moest, in een bedrijf als den boekhandel, onder dien aanwas van gewicht gaan worden. Wie, hetzij als debitant, hetzij als uitgever, onder den grooten hoop eenige plaats wou veroveren, diende dat in de allereerste plaats te doen door te toonen dat hij bekwamer en handiger was dan anderen. Menigeen, die uit een vage overhelling, soms zelfs schier gedachteloos, den boekhandel tot zijn toekomstig maatschappelijk bestaan gekozen had, kwam, na korter of langer werkzaamheid, tot het inzicht, hoe lichtvaardig zijn keus zich bepaald, hoe veel er aan zijn voorbereiding ontbroken had. Dat verzuim dan nog ter elfder ure zooveel mogelijk in te halen, werd bij menigeen gedurende zijn leerjaren een dringend gevoelde behoefte

Onder de goede teekenen in dit opzicht bracht het jaar 1860 een verblijdend verschijnsel meê, dat wij ten voorbeelde van anderen de vermelding wel waard vinden. Eenige jongelieden, leerlingen of bedienden bij Amsterdamsche patroons, vatten het loffelijk voornemen op zich tot een broederlijken kring te ver-

cenigen en hun vrijen tijd te wijden aan gezamenlijke meer theoretische voorbereiding tot het vak hunner toekomst. Het denkbeeld daartoe was uitgegaan van K. H. Schadd en had oogenblikkelijk steun gevonden bij Jan D. Brouwer, werkzaam in de zaak van J. H. Gebhard. Of laatstgenoemde patroon in dit plan de hand in het spel had, is de vraag. Maar zeker is het, dat het zijn volle goedkeuring en aanmoediging zal gevonden hebben. Zoo iemand, dan toch was Gebhard voor jongelieden die aanleg toonden en die zich op de degelijke beoefening van den boekhandel wilden toeleggen, een leidsman bij uitnemendheid. Zelf man van letterkundige vorming, van kunstliefde en veelzijdige beschaving, wat het meest zegt: van strenge opvatting van elke levenstaak, liet hij geen gelegenheid ongebruikt om vooral jongelieden op het hart te binden, hoe een geleerd boekverkooper voor het vak niet deugt, maar hoe een jongmensch, die geestelijke en verstandelijke ontwikkeling verwaarloost en de vorming van zijn smaak verzuimt, beter deed kantoorklerk dan boekverkooper te worden. Even als onze jeugdige letterkundige antiquaar Boele van Hensbroek nog onlangs zoo warm in het tijdschrift *de Portefeuille* be- toogde, zoo drong Gebhard overal waar hij maar kon erop aan, dat toch zonen van goeden huize en van degelijke, liefst ook gymnasiale, waarom zelfs niet van akademische opleiding, zich den boekhandel mochten toewijden. Liet die vorming in den regel bij zoo velen wel heelwat te wenschen over, wat aan die voor- oefening ontbroken had, het mocht toch zooveel mogelijk inge- haald en bijgewerkt worden gedurende de leerjaren! Zonder twijfel was dus de oprichting van dezen kring geheel in zijn geest niet alleen, maar is het te vermoeden, dat zij, door middel van zijn leerling Brouwer, door raad en daad krachti- gen steun bij hem zal gevonden hebben. En dat neemt niets weg van de verdiensten van hem of hen, van wie de eerste daad is uitgegaan.

Hoe het zij, het plan vond bij eenige goedgezinde aankomelingen bijval en kreeg den 22n December 1860 zijn beslag en zijn reglement. De volgende artikelen geven de strekking van deze gezonde jongelings-vereeniging genoegzaam aan :

Art. 1. De Vereeniging van jongelieden in den Boekhandel werkzaam, gevestigd te Amsterdam, opgericht den 22n December 1860, stelt zich ten doel: vermeerdering der kennis van de leden op het gebied van Boekhandel, aanverwante vakken en letterkunde, benevens onderling vriendschappelijk verkeer.

Art. 2. Zij zoekt dit te bereiken:

1° door het houden van wekelijksche bijeenkomsten, aan het in art. 1 omschreven doel gewijd:

2° door het verzamelen van eene Bibliotheek :

3° door het doen circuleren van boeken en tijdschriften.

Art. 3. De vereeniging bestaat uit Gewone-, Buitengewone-, Eereleden en Donateurs.

a. Tot Gewone leden kunnen worden aangenomen: jongelieden, ongehuwd, die in den Boekhandel of aanverwante vakken werkzaam zijn, en den leeftijd van 17 jaren hebben bereikt. Zij, die tijdens hun lidmaatschap tot een huwelijk overgaan, kunnen gewone leden der vereeniging blijven.

b. Tot Buitengewone leden :

1° leden, die bij vestiging opgehouden hebben lid der vereeniging te zijn:

2° leden, die door vertrek naar elders niet meer kunnen gebruik maken van de Leesinrigting:

3° jongelieden, buiten Amsterdam in den Boekhandel en aanverwante vakken werkzaam, die den leeftijd van 17 jaren hebben bereikt:

4° de leden bij art. 3, b 3° bedoeld, die bij vestiging hun verlangen te kennen geven, buitengewoon lid te blijven;

enz. enz. Volgen artikelen omtrent Eereleden, Donateurs en zaken van huishoudelijk beheer.

De aanleg was eenvoudig, de kring evenzeer. het doel aller-prijzenswaardigst. Voor het tot stand brengen der bibliotheek

werd een beroep gedaan op de hulpvaardigheid van de voornaamste uitgevers, en deze verzameling groeide weldra dermate aan, dat allengs een gedrukte catalogus noodig werd. Behalve de oefening door lektuur, vooral ook van bibliographische en kritische tijdschriften, bestonden de werkzaamheden van de wekelijksche samenkomsten in het beantwoorden van gestelde vragen, het leveren van kleine verhandelingen en studiën (waarvan er enkelen in het *Nieuwsblad* als hoofdartikelen geplaatst werden), het bespreken van handelszaken en, na afloop van de meer ernstige bemoeiingen, ten slotte een gezellig verkeer.

Eigenaardig voor het bescheiden karakter van dezen braven vriendenkring is een verzuchting, in eenige aantekeningen van den ijverigen en kundigen J. Bontjes Jr., die wij de vrijheid nemen hier over te schrijven: „Om onzer matigheidswille”, schrijft hij (de club vergaderde eerst in een restauratie) „zijn wij uit onze eerste vergaderzaal verdreven, een lokaal dat allen onzer, die het kennen, nog lief is. Wij zijn daarna uit noodzaak gekomen op een klein, dompig, ongeriefelijk, hoofdpijn- en benauwdheid- en kwade droomen-bezorgend kamertje. Men moest daar ter wille van het gezelschap zijner oude vrienden wel blijven; anders hadden allen, na het sluiten der vergadering, hunne biezen gepakt.” — Juist dat is de weg! Het strekt den jongelieden tot eer, dat zij geen weelde zochten, maar gezellig bijeen bleven in een hokje, waarheen zij „om onzer matigheidswille” een toevlucht moesten zoeken. Wie in zijn jonge jaren het pad der soberheid, der gedwongen zuinigheid, het kromliggen gekend heeft, zal daar zeker, natuurlijk, wel nooit in hebben gejuicht en menig benijdenden blik geslagen hebben op anderen die het ruimer hadden, maar op later leeftijd zullen zij des te dankbaarder op dien tijd van behelpen en op-de-kleintjes-passen hebben teruggezien. Mannen, zooals de meeste boekverkoopers, die met hard

werken vooruit moeten komen, mogen geen kinderen van weelde zijn. Wij geven het volkomen toe: het ware te wenschen, zoowel voor de eer van den handel als voor zijn machtigen invloed op de maatschappij, dat wat meer jongelieden van stand en studie den boekhandel tot hun werkring kozen — welk handelsvak heeft er meer recht op? — maar velen toch, ook der besten onder ons, zijn voortgekomen uit hen, die in de school der op-offering zijn groot gebracht; die hebben weten te werken met hun tijd; die, ijverig overdag voor den broode, uren aan avond en nacht hebben geborgd om ze te wijden aan wat kennis en verstandelijk vooruitkomen. En wie, die, ouder geworden, gelegenheid gehad heeft de maatschappij, ook van het jeugdig geslacht, te bespieden, kan niet getuigen, niet als een doekje tegen het bloeden, maar inderdaad en oprecht, dat menig clubje van jongelui op een dompig bovenkamertje gezelliger, prettiger, — en zeker vruchtbaarder! — was, dan een doelloos gedrentel langs 's heeren wegen of het tijdverdrijf in een bierkneipe of café chantant?

Dat blijken ook onze boekverkoopersgezellen ondervonden te hebben. Althans hun aantekeningen spreken alles behalve van zwaartillendheid. Eén klacht trouwens smoren zij niet; en zij hadden er reden voor. De vertrouwelijke kring werd helaas telkens verbroken. Het verlengen van den werktijd, maar bovenal het zich verplaatsen, het zich vestigen, nu van dezen, dan van genen, gaf een afwisseling onder het ledental, die voor de inniger verstandhouding niet voordeelig kon zijn. Het was een komen en heengaan zonder rust; en al sloten nieuwelingen zich met dezelfde toewijding aan, zij vervingen het oude trouwe vriendental toch niet, waar een jong genoed zich zoo gaarne geheel en al, open en rond aan overgeeft. Na een 17jarig bestaan werd deze frissche, eenvoudige, levenslustige, praktische jongelingskring ontbonden. J. H. Kesper, die de laatste voorzit-

ter was, legde in October 1878, zeker met een weemoedig gevoel, den hamer neêr. „Onze trots, onze Bibliotheek”, zoo eindigen de aantekeningen, „reeds twee groote boekenkasten — het laatst in het bestelhuis geplaatst — in dubbele rijen vullende, werd bij de ontbinding, voor zoo ver het de werken over boekhandel, boekdrukkerij en aanverwante vakken, en bibliographie betrof, aan de Vereeniging ter bevordering van den Boekhandel ten geschenke gegeven, even als het overige gedeelte aan de Leesinrichting, opgericht door het Departement Amsterdam der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Het bestuur onzer vereeniging meende onzen boekenschat, grootendeels aan de vrijgevigheid van uitgevers te danken, niet tot geld te mogen maken en op genoemde wijze er het best over te beschikken.”

Zoo viel de stoffelijke erflating in goede handen. En zij, die in hun jongelingsleven die vermaakings bij uitersten wille hadden gedaan, verspreidden zich, geestelijk en zedelijk opgevoed, naar ginds en elders, om bekwame en krachtvolle medewerkers te worden in de maatschappij der volwassenen.

Een ander feit van meer algemeene strekking verdient evenzeer een enkel woord van herinnering. Gelijk het nieuwe, al is het ook nog zooveel beter, in den regel tegenkanting pleegt te vinden bij hen die aan het oude verwend zijn, zoo vond ook de gewijzigde spelling onzer taal door prof. de Vries, dr. te Winkel en dr. Eelco Verwijs voorgestaan, in het eerst alles behalve dien ingang, dien men er zich van had voorgesteld. Letterkundigen, courantiërs, mannen van de pen op ieder gebied, ook uitgevers, bleken zoo aan hun eigene schrijfwijze gehecht, dat het in zeker opzicht tot de zeldzaamheden behoorde, ja zelfs als een aanmatiging of vertoon beschouwd werd, als men een boek of geschrift in de

nieuwe spelling deed verschijnen. Langzaam, heel langzaam kwam hierin verandering. Onder de stoute en zeer te waardeeren stappen, die hiertoe gedaan werden, behoort de poging van het Nederlandsch Onderwijzers-genootschap, neêrgelegd in den volgenden brief:

„Aan het Bestuur der Vereeniging tot bevordering der belangen des Boekhandels.

Sedert de regeling der spelling voor het *Woordenboek der Nederlandsche taal* door de Heeren de Vries en te Winkel is in het licht verschenen, heeft de vraag aangaande de houding, welke de lagere school tegenover de gewijzigde spelling heeft aan te nemen voortdurend het onderwerp uitgemaakt van de overwegingen der onderwijzers. Het onderwijs in de lagere school is te innig in de spellingskwestie betrokken, dan dat niet spoedig de overtuiging zou zijn tot stand gekomen, dat de school zonder wezenlijk nadeel voor het onderwijs niet kan nalaten in deze zaak partij te kiezen.

Het Hoofdbestuur van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap, dat de overgrootste meerderheid van het onderwijzend personeel in Nederland onder zijne leden telt, heeft dan ook de vraag aangaande de aan te nemen houding betrekkelijk de spellingskwestie onder de punten van beschrijving voor de Algemeene Vergadering des Genootschaps van dit jaar opgenomen, en nadat dit onderwerp in de Afdelingen en Gewestelijke Vereenigingen des Genootschaps rijpelijk was overwogen, heeft de Vergadering met eene meerderheid van 1424 tegen 215 stemmen de wenschelijkheid uitgesproken, dat zoo spoedig mogelijk de gewijzigde spelling aan alle lagere scholen worde ingevoerd.

Hoofdmotieven tot dat besluit waren: dat de gewijzigde spel-

ling op zich zelf verkieslijk is boven die van Siegenbeek; dat zij het vermoeden voor zich heeft, eerlang de algemeen gevolgde te zullen worden, hetgeen trouwens niet weinig door de onderfinding der laatste maanden wordt bevestigd; dat de door hare aanvankelijke verbreiding veroorzaakte spelverwarring 't best en 't spoedigst zal worden beteugeld wanneer de school onverwijld de gewijzigde spelling overneemt, zoodat zij binnen den kortst mogelijken tijd aan alle scholen worde onderwezen en in de schoolboeken worde gevolgd.

Terwijl het Hoofdbestuur, overeenkomstig het besluit der Algemeene Vergadering, Z. Ex. den Minister van Binnenlandsche Zaken en HH. Inspecteurs en Schoolopzieners om hunne medewerking heeft verzocht ten einde het gewenschte doel te bereiken, neemt het thans de vrijheid zich te wenden tot Uwe Vereeniging om haar van deze zijne pogingen kennis te geven en haar uit te noodigen tot verwezenlijking van den wensch des Genootschaps het hare wel te willen bijdragen.

Het Genootschap is namelijk overtuigd, dat zoowel het belang van het Onderwijs als dat van den Boekhandel zelve in de tegenwoordige omstandigheden eischt, dat nieuwe of herdrukte school- en leesboeken niet anders dan in de gewijzigde spelling worden geschreven; het gelooft, dat schoolboeken, die niet allengs dit vernieuwde kleed aannemen, gevaar loopen in debiet te verachten, omdat zij, bij het spoedig te wachten algemeen worden der gewijzigde spelling en bij het belang der school in hare bevordering, allengs minder geschikt zouden worden geacht voor het gebruik.

Het Hoofdbestuur neemt de vrijheid het gevoelen des Genootschaps Uwer Vereeniging ter overweging dringend aan te bevelen en hoopt, dat deze overweging gewenschte vruchten moge dragen zoowel voor het Onderwijs als voor den Boekhandel."

Deze aanmaning, in Februari 1866 aan den boekhandel door de Vereeniging verspreid, droeg zeker er het hare toe bij, dat de nieuwe spelling sinds al meer en meer werd aangenomen, althans voor zoo ver zulks van uitgevers afhankelijk was.

Na deze beide algemeene, hebben wij zaken aan te roeren van meer bijzonderen handelsaard.

Dat in het algemeen beschouwd het leven een strijd is, hebben alle menschengeslachten van kindsbeen af ondervonden. Dat er, sedert het begin der schepping in de stoffelijke wereld aan alle soort van bestaan evenzeer een strijd verbonden is, is een waarheid, die nog telkens op duizenderlei wijs aan het licht wordt gebracht. En waar de wetenschap erop uit is, zulks ieder dag over het gansche rijk der natuur als met den vinger aan te wijzen, daar getuigt de menschelijke maatschappij bij wijze van klagenden weerklank al luider en luider: „alsof ik dat nog te leeren hadde!”

Op het gebied van den handel toont zich die worsteling wel in de meest tastbare vormen. Zoodra de tweede koopman zich op deze aarde neêrzette, lag de verzuchting over concurrentie bij den eersten als in zijn mond bestorven, en als een weemoedige erflating is zij op al zijn millioenen navolgers overgegaan. Dat juist deze onderlinge wedijver de zegenrijke oorzaak is van alle ontwikkeling, behoeft niemand meer te betoogen; maar dat hij, bij dagelijksche ervaring, lastig is en blijft, staat niettemin evenzeer als een paal boven water.

Het ligt voor de hand, dat in onzen handel die strijd om het bestaan des te scherper werd naar gelang het aantal boek-verkoopters aanwies, maar het getal boeken-koopers in die verhouding zich allesbehalve uitzette. Van het vroeger zoo vreesachtig ontzien van elkanders zoogenoemde rechten kon, door tijd en nood

gedrongen, sinds lang geen spraak meer zijn. Het bekrompen begrip van privative jacht op handelsterrein had in menig opzicht zoo goed als uitgediend. Wanneer mijnheer A. mij toestond hem boeken te leveren, zou ik daar niet tegen opzien, uit vrees van mij dezen of geneu confrater, die tot nog toe de uitverkorene was geweest, tot kwaden vriend te maken. Wanneer de auteur B. tot heden toe gewoon was zijn werk in handen te geven van mijn buurman den uitgever, kon dat mij niet beletten, dien auteur een voorstel te doen in zijn en mijn belang. Zulk een redeneering won dagelijks veld. Men werd er gaandeweg aan gewoon, het woord onderkruiperij wat minder vaak en wat minder bits uit te spreken, en den naijver gelatener te dulden, mits hij bleef binnen de perken van eerlijkheid en goede manieren.

Maar deze beiden hadden toch ook haar grenzen, waaromtrent men het niet altoos eens was. Het grondbegrip van billijkheid en eigenbelang was even rekbaar als prikkelbaar. Het geoorloofde van het azen op eens anders winsten werd in den regel uit twee oogpunten beschouwd. De benadeelde was het met den benadeeler alles behalve eens. Gaf dat aanleiding tot botsingen tusschen personen onderling, soms werd er ook in den kring der broederschap de groote klok over geluid en bleek ook het oordeel der beroepsgenooten, overeenkomstig ieders handelsbelang, lang niet eenstemmig. En zoo vermeerderde ieder jaar het getal haken en oogen, die als een natuurlijk aanhangsel aan den strijd om het bestaan verbonden waren.

In onzen buitengewonen handel, waar de uitgever de prijzen en de winsten willekeurig vaststelt, was elke prijsvermindering ten behoeve van het publiek in den beginne een gruwel. Toch was die praktijk niet te keeren op den duur. Uitgevers boden den handel hun verouderde boeken bij stellen aan, en de debitant gaf van zijn kant den partikulieren kooper wel eens gelegen-

heid tot een extra-voordeel. Zoo kwam van lieverleê de tweedehands-handel iets meer op het tapijt en werd het zelfs niet langer als een doodzoude geacht, dat de uitgever een oud fondsartikel voor het publiek afsloeg.

Maar nieuwe, of nog in volle leven zijnde artikelen: hier lagen voetangels en klemmen.

Met één artikel vooral zaten de boekverkoopers elkaâr gedurig in het vaarwater: het leveren van schoolgoed. Al meer en meer was het in zwang gekomen, dat de onderwijzers bij deze jaarlijks wederkeerende behoefte eenige korting bedongen en vrij natuurlijk diegenen met hun bestellingen begunstigden, bij wie zij het goedkoopst terecht konden. Aan de prijzen zelve te raken ging niet aan bij den onomstootelijken regel, dat de uitgever-alleen die bepaalde. Maar een loopje daarop was het toekennen van eenig rabat op de jaars-rekening, een rabat, dat ieder kon regelen naar eigen goedvinden, zonder eenig uitgever in zijn recht te krenken. Van uitzondering was dit al meer en meer regel geworden, en de wederzijdsche prikkel van eigenbelang had er als van zelf toe geleid, dat de onderwijzers al overmoediger werden in hun eischen en de boekverkoopers al toeschietelijker in hun tegemoetkomen. Dat de laatsten elkander daarin vrij scherp op de vingers zagen en soms van ergerlijke knoeierij beschuldigden, spreekt van zelf.

Meer openlijk trad deze praktijk in het licht, toen na de invoering van de wet op het lager onderwijs van 1857 de gemeentebesturen de levering van schoolbehoeften voor de openbare scholen aan zich konden behouden en alzoo vele onderwijzers ten eigen profijte van dit voordeeltje verstoken werden. De debitanten daarentegen deden van hun zijde hun best, om, door onderhandsche of schriftelijke aanbiedingen aan gemeentebesturen, de oude levering te behouden, en niets onoorbaars was erin, dat zelfs sommige gemeenten een vrije aanbesteding te haat

namen, ten einde van dat boekverkoopers-gedrag af te zijn. Zoo werd te Amsterdam door curatoren der stads-tusschen- en burgerscholen den 31 December 1861 in het openbaar aanbesteed de levering der benoodigde schoolboeken voor 1862. Er kwamen daarvoor acht inschrijvingen in, waarvan de goedkoopste 21 percent, en de minst goedkoope 17½ percent afstond. En zoo was het in de meeste steden. Het gevolg hiervan was twist en vete onder de broederschap en allerlei beklag, in het *Nieuwsblad* ruim en breed lucht gegeven.

Dit bracht er eindelijk toe, dat de hulp van de rechtbank der Vereeniging in 1861 werd ingeroepen tegen dezen, „invretenden kanker, waardoor de schoolboekhandel gevaar liep om zoo niet vernietigd, dan toch ontaard en verlaagd te worden tot een weinig eervollen en voordeeligen handel.” Tot uitgangspunt van deze beweging werd genomen een gedrukte brief van een soliden boekhandelaar aan verschillende gemeentebesturen, waarbij 12 pct. korting, premie-exemplaren en een rabat van 22 pct. op eigen fondsartikelen werden aangeboden.

De zaak, voor de algemeene vergadering gekomen, vond vrij levendige beraadslaging. De meerderheid drong erop aan, gelijk zij doorgaans deed, dat het alles vermogende lichaam der Vereeniging ééns voor al aan deze knoeierij een einde moest maken, zonder dat zij zich afvroeg of deze daartoe wel in staat zou zijn. De minderheid was van gevoelen, dat men den handel in dit opzicht den vrijen teugel moest laten; dat het feit op zich zelf betreuenswaardig was, maar dat het toch niet aanging de leden aan knellende banden te leggen tegenover de niet-leden, die daardoor de handen des te ruimer zouden krijgen, en dat het eigenlijk niet in de roeping der Vereeniging lag, zich te moeien met de betrekking waarin de boekverkoopster stond tegenover zijn begunstigers. Het over en weér spreken liep als gewoonlijk uit op het benoemen van

een commissie, die in het volgend jaar licht zou brengen in deze duisternis.

Deze commissie, bestaande uit J. D. Sybrandi, J. Schuitemaker, L. Vermande, H. J. van Kesteren en G. Portielje Jr., kweet zich op waardige manier van haar taak in een zeer omslachtig verslag van haar overwegingen; een verslag te uitvoerig en te veel besproken, dan dat wij niet verplicht zouden zijn er een kort overzicht van te geven.

De commissie begon met op den voorgrond te zetten, dat het hier niet de vraag mocht gelden, of door de geopenbaarde en later onderzochte feiten het belang van dezen of genen werd aangetast, maar alleen of daardoor schade gedaan werd aan den boekhandel in het algemeen. Het bleek, dat het kwaad, waartegen men ten strijde was getogen, geenszins nieuw was, maar reeds lang vóór de invoering van de nieuwe wet op het lager onderwijs bestaan had; dat het door die wet en door de meer algemeene wijs van aanbesteding in het openbaar, slechts meer verspreid en op grooter schaal in praktijk gebracht was. De gewoonte der gemeentebesturen om de levering ten behoeve der gemeenten aan den laagst-inschrijvende te gunnen, kon dus bezwaarlijk de oorzaak genoemd worden van het kwaad, schoon ze dat wel verergerd had. Maar als een gevolg van de bepaling in art. 141 der gemeentewet was die gewoonte in ieder geval langs wettigen weg moeielijk te keeren. De vraag, of het mogelijk zou zijn om bij de hooge regeering maatregelen uit te lokken tot wering van het bedoelde kwaad, moest dus in een bepaald ontkenningen zin beantwoord worden. Men vermoedde dat zulk een verzoek, al geschiedde dat door de Vereeniging namens den geheelen boekhandel, allicht met den naam van bespottelijk zou bestempeld worden, niet alleen omdat men, hoe wenschelijk het voor ons ook mocht wezen, het recht op een dergelijke uitzondering onzen handel stellig zou weigeren, maar ook omdat

men dergelijke zaken aan de billijkheid van een gemeenteraad behoorde over te laten en zulk een machtsbeperking, uitgaande van de hooge regeering, te veel zou ingrijpen in de huishouding der gemeenten, en als zoodanig, de ondervinding had het geleerd, door verreweg de meeste burgemeesters zou worden beschouwd als niet geschied.

Sommigen beweerden daarentegen, dat dit verlangen toch wel eenigen grond zou kunnen vinden in de bescherming, die sinds overoude tijden aan boeken en uitgevers van boeken verleend werd door de wet van het rijk. Van dit beginsel uitgaande noemden zij het billijk, dat de regeering, die het kopijrecht, het recht van eigendom beschermde, ook de waarde, den prijs van dat eigendom onder haar bescherming nam, door althans niet te gedoogen dat de ambtenaren van het rijk zelven de hand hielpen slaan, zoo niet aan het eigendom, dan toch, hetgeen daarmee in verband stond, aan de waarde daarvan. Maar hoe billijk en wenschelijk ook, toch wanhoopde men, men moest het eerlijk bekennen, aan de mogelijkheid der uitvoering van zulk een plan, gesteld ook dat het genade vond in de oogen onzer regeerders. Het eenige, wat men, door tusschenkomst van inspecteurs en schoolopzieners, met eenig goed gevolg aan de regeering, hetzij ondershands of openlijk, onder het oog zou kunnen brengen, was de ontduiking der schoolwet, gelijk die menigmaal plaats vond daar, waar de gemeentebesturen aan den onderwijzer een zekere som gelds uitkeerden, waarvoor hij zich het noodige zelf moest aanschaffen. Zulks placht te geschieden in een aantal scholen uit een beginsel van gemakkelijkerheid; men bemoeide zich niet met de keus; men vroeg daarbij ook niet *hoe* de onderwijzer met de bij uitkoop verleende som omsprong; en het sprak van zelf, dat de karig bezoldigde man al zeer nauwgezet van geweten moest zijn, indien hij van dat vaste bedrag niet zooveel mogelijk trachtte te sparen voor zich zelf.

Deze uitkomst was lijfrecht in strijd met het beginsel der schoolwet, leidde tot knoeierij tusschen den onderwijzer en zijn leveranciers en strekte grootelijks ten nadeele van het boekendebiet. Dit kwaad evenwel stond niet rechtstreeks in verband met dat, waaraan het onderzoek der commissie gewijd was.

Alzoo was de commissie tot de overtuiging gekomen, dat langs dezen weg, namelijk door tusschenkomst der regeering en der gemeentebesturen, het gewenschte doel niet, of slechts voor een gering deel bereikt zou kunnen worden, maar dat de eenige weg daartoe, die van onderlinge welwillende samenwerking, moest worden ingeslagen.

De vraag was bij enkelen gerezen, of het niet beter ware om de herstelling van deze ziekte maar over te laten aan den tijd? Sommiger rooskleurige droombeelden gingen zelfs zoo ver van te wanen, dat de gemeentebesturen mettertijd wel zouden inzien, dat zij met die bestedingen bedrogen uitkwamen; dat zij gaandeweg aanbiedingen, circulaires en dergelijken ongebruikt ten vure zouden doemen en ten slotte uitroepen: weg met de knoeiers, leve de solide boekhandel; geen rabat, maar goede waar, voor billijken, vasten prijs. Of er zou welhaast een tijd komen, waarin geheel de bende inschrijvers en kladders, in eigen net verward, zou uitsterven en vernietigd worden, en in ons vaderland geen andere handel meer zou bestaan dan die van de eerwaardige leden van het gild, wien het eigendom van den beroepsgeenoot en de waarde van dat bezit onschendbaar heilig was. Zulk een voorstelling nochtans werd door de meerderheid beschouwd als behorende tot het gebied der zeepbellen. De zucht om den handel op vele wijzen te bederven, of liever het streven naar winst langs den onfatsoenlijken sluipweg, dat zich soms vertoonde in de walgelijke gedaante van wangunst of broodnijd: dat streven was van oude afkomst. Dat kwaad leefde voort in alle beroepen, en ondanks de voorbeeldige straf, die er in den regel op volgde,

groeide het aan en verspreidde het zich aan de hand eener verleidelijke geleidster, concurrentie, de woelzieke dochter van behoefte en vernuft, voortgeholpen door het rampzalig beginsel: ieder voor zich zelve, en, wat erger is, zelfs beschermd door de leus: vrijheid van handel. Vrijheid van handel, een geschenk gelijk zonneshijn en regen dat zijn, een geschenk voor boozen en goeden. Hoe zou men den tijd kunnen verwachten, dat het heil van misbruikers van dat heilig goed zou vergaan zijn, en dat de bestaanden niet opgevolgd wierden door een grooter aantal anderen?

Die vrijheid van handel strekte zich in ons vaderland over alle beroepen en standen uit. Maar bij het heuglijk besef dier voorrechten kon het der aandacht van den boekverkooper, van den uitgever niet ontgaan, dat de wet, hoe onvolledig wij die voor ons ook noemen, *ons* beroep boven alle andere in bescherming nam. *Het staat niemand vrij, eens anders boeken na te drukken*, stond er geschreven. De wet verleende ons haar sterken arm tot behoud van ons eigendom.

Alleen dit reeds stelde ons op een eigenaardig standpunt, hooger dan eenig ander handeldrijvend deel der natie.

Die bijzondere bescherming toch getuigde, dat vrijheid zonder grenzen den boekhandel van Nederland ten dood zou doemen. Dat hadden des te meer ook de mannen begrepen die onze Vereeniging in het leven riepen en aan die Vereeniging als beginsel een wet stelden, waaraan wij als leden trouw beloofden; een wet, die in haar eerste regelen, als hechten grond van het onderling verbond, gewaagde van *welbegrepen* handelsvrijheid. De Vereeniging had haar bestaan te danken juist aan de onvolledigheid van de wet des rijks ten onzen behoeve. Wat aan de strekking van deze ontbrak en toch zeer noodzakelijk was, dat was door die wakkere mannen onderling besloten en vastgesteld. Zij gaven vrijwillig aan het bandelooze grenzen en schreven op

onze banier *welbegrepen* handelsvrijheid. In elke bepaling van de Vereeniging stond het beginsel van goede trouw op den voorgrond. De waarborg voor de nakoming dier bepalingen was geen militaire macht, maar een andere sterke arm, *welbegrepen* eigen belang, dat waarde hechtte en behoefte had, in den uitgebreidsten zin, aan de achting van beroepsgenooten en medeleden. De straf op overtreding was niet geldboete of gevangenis, maar zwaarder vergelding: verbeurte van sympathie, een eerloosverklaring zonder vonnis. De premie op goede daden was niet een medaille of ridderlint, maar van edeler gehalte: vriendschap en medewerking van hen, die tot het welslagen van elke handelsonderneming de hand leenden — en de straf op alle kwade bedoelingen: het weigeren van dien steun.

„Wij beweren niet, dat onze Nederlandsche boekhandel degelijker is dan die in het buitenland”, zei de commissie na al deze vrij hoogdravende ontboezemingen; „veel minder ook dat hij niet zijn gebroken zou hebben. Maar dit mag toch van den onzen getuigd worden, dat bij hem de Nederlandsche goede trouw als bij instinct wenscht haar goeden naam gelijk van ouds te handhaven en zich zelden in oneerlijke daden te buiten gaat. Een aaneensluiting gelijk hier, die goede trouw tot levensbeginsel heeft, kan ons door het buitenland benijd worden.

„Het was met het oog hierop en op de strekking en de kracht onzer Vereeniging, dat wij van onze pogingen iets goeds mogen verwachten.

„Het kwaad, waartegen wij te veld trekken, is u bekend. Het komt er nu op aan, welke middelen wij kunnen vinden om het te keeren. Ons terrein ligt alleen binnen den beperkten kring der Vereeniging. Daar *buiten* hebben wij geen macht, dan alleen die van het goede voorbeeld en van overreding. Wij hadden ons de vraag te stellen, hoe kan de invloed der Vereeniging

dienstbaar worden gemaakt tot wering van het bederf in den schoolboekhandel, gelijk die Vereeniging, bij mangel aan Lands-wet, waakt voor het vertalingsrecht en andere prerogativen, die in den Nederlandschen boekhandel handhaving en bescherming noodwendig behoeven.

„Op dien grond kwamen wij tot de volgende overwegingen :

„dat het noodig is het mogelijke te beproeven tot verbetering van den tegenwoordigen toestand ;

„dat tot bestrijding van het kwaad op geenerlei ondersteuning van eenige autoriteit buiten den boekhandel te rekenen valt ;

„dat geen maatregelen van dwang, geen boete, van toepassing kunnen zijn, en dat de eenige straf voor den kwaadwillige kan zijn openbaarmaking met haar gevolgen ;

„dat het in den werkkring der Vereeniging ligt, om zich aan het hoofd te stellen van elke beweging, en vooral in dien van de *provinciale correspondenten*, om met hunne beste krachten de te nemen maatregelen te ondersteunen en te helpen uitvoeren ;

„en dat voorts tot het welslagen van elke poging *in de eerste plaats* de medewerking noodig is *van de uitgevers*.

„Van de *uitgevers* moet elke maatregel uitgaan; en wel een *algemeene*, zonder uitzondering. Dat is hun plicht, en hun belang tevens. Zelfs zij, die niet tot de leden van onze Vereeniging behooren, dienen zich tot dezen anderen bond aan te sluiten, willen zij niet schade belooopen voor zich zelven en niet medeplichtig zijn aan het bederf van het geheel. Dat is in onzen handel mogelijk, waar zulks in andere handelsvakken niet denkbaar is. In alle andere beroepen bestaat evenzeer een toenemende concurrentie, waar zij hoe langer hoe meer wordt een strijd op leven en dood, een voor den eerlijken kleinhandelaar verontrustende strijd, waarvan het einde niet te zien is. Maar in dit opzicht staat onze handel op een geheel eigen standpunt, dat

zijn eigenaardige kracht heeft en op historischen grondslag steunt. Het was dit onafhankelijke standpunt toch, dat het Nederlandsche boekdrukkersgild reeds omstreeks de 16e eeuw in waarde hield, toen het zich genoopt zag om afzonderlijk en niet onder de bescherming van St. Lucas te leven, en het is nog twee eeuwen later en zal steeds blijven het grootste voorrecht, waarop onze handel mag bogen. Ginds een kloof, hier een band; ginds wangunst, hier samenwerking; ginds een vernielingsstrijd, hier vastverbonden en ineengesmolten belangen."

Van de uitgevers in de allereerste plaats vroeg alzoo de commissie toenadering, een toenadering die hun weinig kosten zou en veel kon bevorderen. Zij verlangde, dat men voortaan bij het uitgeven van boeken voor het onderwijs, bij iets ruimer rabat, drie prijzen zou bepalen in plaats van twee, en wel een derden als *schoolprijs*. Aangezien toch de meeste onderwijzers en gemeentebesturen sinds langer of korter gewoon geraakt waren aan een hun toegekende korting, achtte de commissie het onverstandig en zelfs hoogst gevaarlijk om dat voordeel op eenmaal te weigeren. Zij begreep, dat dit juist een middel zou wezen om de gemeentebesturen in hun aanbestedingen te stijven, en tegelijk om den debitant onwillig te vinden tot het handhaven van den gewonen particulieren prijs. Daarom meende zij een middenweg te moeten aanraden door aan den verbruiker van schoolboeken een korting van 10% toe te staan, die, eens als vaste regel aangenomen, voor wederzijdsche partijen een tegemoetkoming zou zijn. Kon men daartoe eenstemmig besluiten, dan zou er wellicht aan alle geknoei en gekibbel op dit terrein een einde te wachten zijn en was de knoop op regelmatige wijze ontbonden.

Haar raad was aldus begrepen in de volgende voorstellen:

„1°. Den uitgevers met het oog op hun eigen belang voor te stellen, onverschillig of zij al dan niet leden der Vereeniging zijn, om bij de uitgave en verzending van alle boeken voor het

lager onderwijs, op de factuur uit te drukken, niet alleen den gewonen in- en verkoopprijs, maar daarenboven een derden, een *schoolprijs*, 10% lager dan de verkoopprijs.

2°. De uitgevers uit te noodigen om, met het oog op hun eigen belang, niet alleen het rabat daarnaar te regelen, zoo dat den debitant eene behoorlijke winst (15 à 20%) overblijft, als hij *getallen* tegen schoolprijs afzet, maar ook het rabat *niet ruimer* te stellen en (buiten de gewone premie 13 voor 12) af te schaffen de gewoonte, waar die bestaat, van *opklimmend rabat*, waardoor hij die het meeste levert in dubbele verhouding wint, en de verzoeking om, in geval van aanbesteding, beneden den schoolprijs te gaan te groot is.

3°. De uitgevers uit te noodigen om, met het oog op hun eigen belang, wel toe te zien wien zij de artikelen van hun fonds toezenden en de vraag te doen: zal de man mij aanstaande voorjaar kunnen betalen niet alleen, maar kan ik hem, te oordeelen naar zijne wijze van handelen, voortdurend crediet verleen, zonder vrees voor groote verliezen?

4°. De uitgevers, op grond van het voorgaande, uit te noodigen, om, met het oog op hun eigen belang, nota te nemen van de wijze waarop en door wie hunne fondsartikelen geleverd worden.

5°. De Provinciale Correspondenten last te geven om al de bij hen ingekomen berichten en hetgeen op andere wijze ter hunner kennis komt, betreffende aanbestedingen, voorwaarden van levering, boekverkoopers-aannemers en hunne conditiën en aanbiedingen, wekelijks toe te zenden aan den secretaris der Vereeniging, die daarvan wekelijks een overzicht, zonder meer, geeft in het officieele gedeelte van het *Nieuwsblad voor den Boekhandel*.

6°. De boekverkoopers, inzonderheid de leden der Vereeniging uit te noodigen om, met het oog op hun eigen belang, af te zien van het verleen van meerdere korting op den, als door gewoonte gewettigden en thans formeel te wettigen *schoolprijs*,

alsmede van het toestaan van premiën aan Gemeentebesturen.

7°. De boekverkoopers, die met ons het herstel van alle gebreken wenschen en zich daarom vrijwillig aan deze bepalingen houden, te verzoeken om de handelingen van hunne andersdenkende en andershandelende concurrenten openbaar te maken, hetzij per brief aan den secretaris van het Bestuur of aan den correspondent van hunne provincie.

8°. Van de nieuwe usance (sub 1) op eene wijze, die aan het beleid van het Bestuur kan overgelaten worden, kennis te geven aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, Inspecteurs, Schoolopzieners, Gemeentebesturen, en per annonce in de meest gelezen bladen aan het geheele publiek". — De commissie wenschte, dat dit alleen geschiedde *in den vorm van bekendmaking, met redenen voldoende omkleed*, maar zonder het minste beroep op sympathie.

„Het heeft wellicht uwe aandacht getrokken", zoo eindigde dit verslag, „dat bij onze voorstellen het materiele woord *eigen belang* tot vervelens toe herhaald werd.

„M. H. Wij hopen, dat het u uit deze in het oog loopende herhaling, maar nog meer uit onzen geheelen arbeid gebleken moge zijn, hoe wij doordrongen waren van de overtuiging, dat het redelijk eigen belang op den voorgrond behoorde te blijven, zou ons pogen niet dor en vruchteloos zijn; maar ook dat nauwlettende zorg voor de eer van onzen handel, voor onze *welbegrepen* handelsvrijheid, voor het belang van allen in den goeden Nederlandschen zin, voor ons geen ijdele klanken waren, maar vereenigd het beginsel uitmaakten van ons ijverig en welmeenend onderzoek, waarvan wij de vruchten aan uwe zorg en beleid met volle gerustheid toevertrouwen."

Toen dit breed uitgewerkte verslag op de vergadering in behandeling kwam, wekte het een welverdiende algemeene belangstelling. Men bracht alle hulde aan den arbeid der commissie en deelde haar wensch, dat allen eendrachtelijk tot deze maat-

regelen mochten toetreden. Maar te gelijk begreep men toch, dat er in den regel onder de wenschen ook vrome wenschen zijn, welker vervulling tot de dichterlijke droomen behoort. Toen daarop een stemming volgde, bleek deze waarheid helaas ook hier weder: de vier eerste voorstellen werden bij meerderheid verworpen, en de commissie trok de overigen natuurlijk uit eigen beweging in. Niettemin, handgeklap is zoo goedkoop, werden levendig toegejuicht de woorden van den voorzitter, toen hij, zijn en aller dank herhalende, daarbij voegde, dat, was ook om praktische bezwaren het voorstel gevallen, toch een arbeid als deze, gelijk hij hoopte, niet missen zou zijn zedelijken invloed te oefenen op den degelijken zin van den geheelen vaderlandschen boekhandel.

Waren in vroeger dagen, gelijk wij gezien hebben, de ambtenaren der posterij de natuurlijke vijanden van de boekverkoopers, omdat zij zich wederrechtelijk en ten nadeele van velen inlieten met een handel, die hun van regeringswege als een toelaag bij hun sober inkomen werd toegestaan, het mag daarentegen niet worden voorbijgezien, dat het postbestuur later in allen opzichte bereid werd gevonden, om den boekhandel te wille te zijn. Hetzij uit oude vete, hetzij uit een al te ijverig plichtsgevoel, meermalen bleef het gebeuren, dat de beambten van het een of ander postkantoor het den drukkers en uitgevers lastig maakten door het bekeuren van drukproeven, indien daar wat twijfelachtige correctie in voorkwam, of indien de daarbij gevoegde kopij tot wantrouwen aanleiding gaf. In de meeste gevallen was voor klachten daarover steeds recht te vinden bij het hoofdbestuur te 's Gravenhage. Al meer en meer werd het daar, en overal elders in de geheele wereld, ingezien, dat het postverkeer, ten behoeve van een algemeene ontwikkeling, zoo ruim en gemakkelijk mogelijk diende gemaakt te worden, en dat het vermeerderen van

middelen en het verlagen van vrachten ook geldelijk geen geringe voordeelen beloofde voor 's lands schatkist. Een duidelijk bewijs, dat de hooge regeering die kibbelarijen over kleinigheden met den boekhandel niet begeerde, maar ieder wenschte te doen weten waaraan hij bij het verzenden van gedrukte of te drukken stukken zich te houden had, werd door den minister van financiën gegeven in 1860, toen hij den boekhandel ter kennis bracht van de verschillende besluiten in en na 1850 daaromtrent in de laatste jaren genomen. Zij waren van den volgenden inhoud:

*Extract uit de Postwet en verdere verordeningen betrekkelijk
het verzenden van drukproeven voor verminderd port.*

„Het port van gedrukte aankondigingen, berigten, prospectussen, boekenlijsten, circulaires, marktbriefven, prijs-couranten, muziekpapier, tijdschriften, niet ingebonden boekwerken, en in het algemeen van alle gedrukte stukken, niet vallende onder de bepaling van art. 12¹, bedraagt 2 cents voor ieder geheel vel, één cent voor ieder half vel en een halve cent voor ieder kwart vel druks, behoudens de navolgende bepalingen:

Bladen of stukken papier van minder dan 8 vierkante palmen oppervlakte worden als kwartvellen, — van 8 tot en met 15 vierkante palmen als halve vellen, — van 15 tot 30 vierkante palmen als geheele vellen berekend.

Voor papier van grooter formaat, dan van 30 vierkante palmen, wordt het port voor elke 15 vierkante palmen of gedeelte

¹ Art. 12 luidde: Het port van dagbladen, couranten of nieuwspapieren, eens of meermalen in de week uitkomende, bedraagt één cent voor ieder afzonderlijk blad, onverschillig hoe groot de oppervlakte zij. — Het port der bijvoegsels, mits verzonden te gelijk met het blad waartoe zij behooren, is onder het port van dat blad begrepen. — Bij afzonderlijke verzending wordt het port voor ieder bijvoegsel als voor een blad berekend.

van 15 vierkante palmen meerdere oppervlakte met één cent verhoogd.

Het minste port, hetwelk voor een of meer der bij dit artikel bedoelde gedrukte stukken, onder eenen afzonderlijken omslag verzonden, geheven wordt, bedraagt één cent.

(Art. 13 der Postwet.)

De gedrukte stukken, bij art. 12 en 13 bedoeld, worden door de belanghebbenden ingepakt onder reepen papier, die te zamen niet meer dan de helft der oppervlakte van het pakket of van het stuk, in den staat waarin het op de post gebragt wordt, bedekken, en die zoodanig zijn ingesloten, dat het onderzoek naar den inhoud mogelijk zij.

De stukken zelve moeten, behalve de vermelding op den omslag van den naam en de woonplaats van hem aan wien het stuk gerigt is, geheel gedrukt of gesteendrukt zijn, zonder eenig handschrift, cijfers of teekens, de plaats van schrift vervangende, te bevatten.

Hiervan zijn alleen uitgezonderd de drukproeven, mits het schrift zich bepale tot hetgeen de aanwijzing van verbetering der drukfeilen en de bijzonderheden daarmede in onmiddellijk verband staande, betreft.

Het port van alle gedrukte stukken wordt ten kantore van afzending betaald.

De stukken, die niet aan al de bij dit artikel gestelde voorwaarden voldoen, worden met het gewone briefport betaald.

(Art. 14 der Postwet.)

Tot wegneming van de daaromtrent bestaande onzekerheid en uiteenlopende wijze van handelen, wordt mits dezen ter kennis van de Postambtenaren gebragt, dat zij zich voor gemagtigd kunnen houden, om bij de frankering van drukproeven niet alleen

als geoorloofd schrift op die stukken toe te laten de op den kant geschrevene aanvullingen en bijvoegingen, die bestemd zijn om in den verbeterden tekst te worden opgenomen, en die onmiskenbaar tot dien tekst behooren, maar ook de op afzonderlijk papier geschrevene kopijen of dusgenoemde manuscripten, het oorspronkelijke van den tekst der drukproeven bevattende. Die manuscripten of kopijen kunnen derhalve tegen hetzelfde verminderde port als de drukproeven zelven worden gefrankeerd, mits zij te gelijk en onder denzelfden omslag met die proeven worden verzonden, zoodat men zich kan verzekeren, dat zij inderdaad daarbij behooren, en geene correspondentie, welke daaraan vreemd is, inhouden. Bij afzonderlijke verzending daarentegen, wordt van de bedoelde kopijen of manuscripten het gewone brieuport geheven. Alle hiermede strijdige voorschriften en bepaaldelijk dat van art. 9 der resolutie van 16 November 1826, n°. 38, (circulaire n°, 209) worden in zooverre gewijzigd.

(Art. 3 der resolutie van den Minister van Financiën, dd. 31 Augustus 1854, n°. 202).

Tot nadere toelichting van art. 3 der resolutie van 31 Augustus 1854, n°. 202 (circulaire n°. 495), wordt mits dezen verklaard, dat naar het gevoelen van den Minister, bij eene milde, doch tevens billijke toepassing der bestaande bepalingen, omtrent het frankeren van gecorrigeerde drukproeven, tegen het verminderd port, als geoorloofd schrift kunnen worden toegelaten de door den corrector op den kant gestelde aantekeningen en teregwijzingen voor den drukker of zetter, die kennelijk tot de proef zelve betrekking hebben, en die alzoo kunnen geacht worden een deel van de correctie uit te maken, zoo als b. v. de last of het verzoek om nog iets na te zien, om een nadere proef te leveren, om af te drukken, en dergelijke, terwijl daarentegen alles wat niet tot de proef betrekking heeft, maar daaraan vreemd

is, al betreft het ook een ander onderwerp van boekhandel, als verboden schrift moet beschouwd worden.

(Als voren, dd. 18 September 1858, n°. 108).

Het blijkt dat het voorschrift van art. 3 der resolutie van 31 Augustus 1854, n°. 202 (circulaire n°. 495), waarbij de dusgenoemde kopijen of manuscripten, behoorende bij drukproeven, ten aanzien der frankering met de drukproeven zelve worden gelijk gesteld, hier en daar aanleiding geeft tot misvattingen, of althans op zeer verschillende wijzen wordt toegepast. Op sommige kantoren namelijk vermeent men het verminderd port, voor elk afzonderlijk blad van de kopij, onverschillig wat de oppervlakte van het papier zij, als een geheel vel druks te mogen berekenen. Elders begrijpt men de gelijkstelling in diervoege, dat men voor de kopij juist evenveel als voor de drukproef laat betalen, in diervoege dat niet het formaat van de kopij, maar dat van de drukproef de maatstaf der berekening van het port voor beiden uitmaakt. Weder elders eindelijk gaat men zoo verre van aan te nemen, dat het port van de kopij reeds onder dat van de proef is begrepen. in diervoege, dat voor de eerste, mits vergezeld van de proef, niets zoude behooren te worden ontvangen, boven hetgeen voor de laatste alleen verschuldigd is. Deze drie verschillende opvattingen strijden evenzeer tegen de bedoeling van het voorschrift.

Die bedoeling gaat niet verder dan om het eene met het andere gelijk te stellen, of met andere woorden, de zoogenaamde kopijen of manuscripten naar hetzelfde tarief als de drukproeven ter frankering toe te laten, namelijk tegen betaling van 2 cents het geheele vel, een cent het halve vel en een halve cent het kwart vel, terwijl art. 13 der wet aanwijst wat voor een geheel, een half of een kwart vel te houden is. Hieruit volgt, dat zowel het port van de kopij als dat van de proef, volgens de maat

van het papier, en wel ieder afzonderlijk, moeten berekend worden.”

Als voren, dd. 21 September 1859, n°. 85).”

Al getuigde nu deze mededeeling — die wel is waar in de postwetten openbaar gemaakt, maar, even als zooveel andere bepalingen, daarom toch niet algemeen bekend was — van lovenswaardige welwillendheid, toch meende de boekhandel zijn wenschen niet te mogen achterhouden, toen in het volgend jaar een briefportverlaging bij een nieuwe postwet werd voorgesteld, maar de vracht voor gedrukte stukken daarbij op den ouden prijs gehouden bleef. Uit zijn naam richtte daarom in Januari 1861 de Vereeniging een adres aan den minister, waarin zij daarentrent in bescheiden vorm zich beklaagde. Terwijl, zeide zij, volgens de voordracht door de regeering gedaan, het brievenport over het algemeen aanzienlijk zou worden verlaagd, werd in die voordracht niet gesproken van vermindering van port voor drukproeven, couranten en andere gedrukte stukken. De adressante kon geen grond vinden, waarom gedrukte stukken zouden zijn uit te sluiten van de portvermindering, die voor brieven wenschelijk werd geacht. Integendeel schenen de redenen, welke tot de vermindering van brievenport leidden, evenzeer op het port voor gedrukte stukken toepasselijk te zijn. Bij couranten en andere periodieke bladen was het bedrag voor de verzending te voldoen een bezwaar, dat niet gering mocht worden geschat. Van andere gedrukte stukken mocht men verwachten dat het vervoer door middel der post aanzienlijk zou toenemen, wanneer het verlaagde port de reden wegnam, waarom die thans zoo vaak in pakketten tot het vereischte gewicht aan andere vervoermiddelen werden toevertrouwd. Terwijl alzoo de boekhandel met zijn veelvuldige betrekkingen tot andere vakken door vermindering van port voor drukwerk van een bezwaar ont-

heven worden en tevens gemak en spoed bij verzending erlangen zou, mocht tevens verondersteld worden dat dit voor de schatkist geen verlies ten gevolge zou hebben. — De adressante veroorloofde zich op dien grond Z. Excell. te verzoeken, de voorgestelde vermindering in het port der brieven in dezelfde verhouding ook uit te breiden tot couranten en andere gedrukte stukken.

Maar tegelijk nam adressante de vrijheid Z. Excell. nog een anderen wensch in overweging te geven. Bij art. 13 der wet van 1850 werden onder gedrukte stukken, waarvan het port op 2 cent voor ieder vel bepaald was, ook opgenoemd *niet ingebonden boekwerken*. -- De voorwaarde, dat de boeken niet *ingebonden* mochten zijn, deed dikwijls op verschillende postkantoren misverstand ontstaan en gaf, door daaruitvolgende afwijzing, tot noodeloos en voor den afzender nadeelig oponthoud aanleiding. Sommigen namelijk beschouwden boekwerken slechts dan als niet ingebonden, wanneer de vellen, waaruit zij bestaan, op geenerlei wijze aan elkander verbonden en zij dus ook niet ingenaaid zijn; terwijl anderen ook ingenaaide en van een omslag voorziene boekwerken onder die bepaling begrepen achtten. Die laatste opvatting was zeker de juiste. Doch in elk geval waren er toch geen redenen van overwegend belang, waarom van *gebonden* boeken hooger port dan van ongebondene of slechts ingenaaide gevorderd zou worden. Meer en meer kwam de gewoonte in zwang om boeken in den handel te brengen, voorzien van een lichten linnen band, in plaats van door een papieren omslag saâmverbonden. Dat het gebruik van de eene stof in plaats van de andere het recht moest doen verbeuren om boekwerken te verzenden tegen betaling van het port voor drukwerken, kon noch uit de bedoeling der bepaling volgen, noch ook op het belang van den dienst gegrond zijn. — Daarom zou adressante het zeer wenschelijk achten, zoo van de gelegenheid dezer herziening ge-

bruik werd gemaakt om uit art. 13 der wet de woorden *niet gebonden* te doen vervallen.

Bij de behandeling der nieuwe postwet in de kamers werd het laatstgenoemd verlangen billijk geoordeeld en de wet in dier voege gewijzigd. — Aan het port op couranten en gedrukte stukken, mocht echter geen vermindering te beurt vallen.

Drie jaar later verscheen, betreffende het vervoer naar de koloniën, in het staatsblad, het volgend:

BESLUIT van den 18den October 1864, houdende nadere regeling van het port der drukwerken tusschen het Rijk en de Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië, door middel van de gesloten brievenmalen respectivelijk langs den weg van Southampton en langs dien van Marseille verzonden wordende, alsmede van de stukken van denzelfden aard, die tusschen het Rijk en de Nederlandsche bezittingen in West-Indië in de gesloten brievenmalen over Southampton worden geëxpedieerd.

WIJ WILLEM III, ENZ.

Hebben besloten en besluiten:

Art. 1. Het port der nieuwspapieren en andere gedrukte stukken, vermeld in art. 8 van Ons besluit van 5 October 1851 (*Staatsblad* n°. 138), wordt bij verzending over Engeland (Southampton) in de eene of andere rigting bepaald op *tien cents* voor elke veertig wigtjes of een gedeelte van veertig wigtjes.

Art. 2. Art. 2 van Ons besluit van 4 April 1856 (*Staatsblad* n°. 14) wordt vervangen door het navolgende voorschrift:

Het port der nieuwspapieren en andere gedrukte stukken, vermeld in art. 8 van Ons besluit van 5 October 1851 (*Staatsblad* n°. 138), wordt bij verzending over Frankrijk (Marseille) in de eene of andere rigting bepaald op *tien cents* voor elke veertig wigtjes of een gedeelte van veertig wigtjes.

In de rigting van Nederland naar Nederlandsch Indië wordt

het gemelde port met twee en een halven cent verhoogd en alzoo gebragt op *twaaif en een halven cent* voor elke veertig wigtjes of gedeelte van veertig wigtjes, wanneer de bedoelde stukken op den laatsten of voorlaatsten dag van het vertrek van elke post ter verzending worden aangeboden.

Art. 3. Art. 5 van Ons besluit van 6 Maart 1854 (*Staatsblad* n°. 15) wordt gewijzigd als volgt:

Het port der nieuwspapieren en andere gedrukte stukken bij bovengemeld artikel breeder omschreven bedraagt *tien cents* voor elke veertig wigtjes of een gedeelte van veertig wigtjes.

Art. 4. De bepalingen van dit besluit worden voor de eerste maal toegepast op de gedrukte stukken, die met de gesloten brievenmalen in de maand November uit het Rijk naar Nederlandsch Oost- en West-Indië worden verzonden, terwijl zij mede zoodra mogelijk op de verzendingen in de omgekeerde rigting uit de genoemde bezittingen naar Nederland van invloed zullen worden gemaakt."

De afschaffing van het zegel in 1868 (in werking getreden 1 Juli 1869) — een beweging waarop wij straks terugkomen — gaf aan de beamtten der postkantoren op nieuw aanleiding om zich voor een deel meester te maken van het leveren van tijdschriften en boeken, een inkruiperij, die hun vroeger zoo lang en zoo billijk door den boekhandel betwist was. Aangezien nu de tijd naderde, dat de postwet, volgens haar niet altoos in acht genomen regel, haar vijfjarige herziening moest ondergaan, was de boekhandel er op bedacht zijn grieven tegen dergelijke ervaringen bijeen te zamelen en alzoo zich bewust te wezen, dat hij geen uit de lucht gegrepen reden van klagen had. Dien ten gevolge ging den 29en Juni 1869 de volgende brief uit aan den minister van financiën:

„De Vereeniging ter bevordering van de belangen des boek-

handels veroorlooft zich, Uwe Excellentie haren dank te betuigen voor het tot stand brengen van de wet tot afschaffing van het zegelrecht op gedrukte stukken en op de advertentiën in de nieuwspapieren. Mogen van dien gewichtigen maatregel heilzame gevolgen voor de algemeene volksbelangen worden verwacht, in het bijzonder acht de Vereeniging zich geroepen, hare erkentelijkheid te betuigen voor de welwillendheid, waarmede Uwe Excellentie de billijke wenschen van den boekhandel in deze heeft ontvangen en doen gelden.

Intusschen, indien de adressante zich verheugt, dat de tot stand gekomen afschaffing de Nederlandsche letterkunde en den boekhandel, zoowel als andere takken van nijverheid van eene eenzijdige belemmering ontheft, acht zij zich verplicht, Uwe Excellentie met bescheidenheid te wijzen op de omstandigheid, dat deze nieuwe toestand aanleiding geeft tot de uitbreiding van eene concurrentie, die, als zij door de Regering wordt gewettigd, onvermijdelijk een hoogst verderfelijken invloed op een geheel tak van boekhandel, dien der debitanten, zal uitoefenen.

Het is Uwe Excellentie natuurlijk bekend, dat de postkantoren zich door het leveren van tijdschriften en dagbladen, welke per post verzonden worden, altijd eenigermate met den boekhandel hebben ingelaten. Hoewel dit handeldrijven van Lands-ambtenaren in het algemeen niet kan gebillijkt worden, heeft de adressante zich daarover tot dusverre niet met dien aandrang, welke thans noodzakelijk wordt, beklaagd, omdat dit handeldrijven, waar-schijnlijk het gevolg van de contrôle op het zegelrecht, uit den aard der zaak meer beperkt was.

Thans echter is, door de afschaffing van het zegelrecht, een geheel nieuwe toestand geboren. Het is te voorzien, dat, nu de contrôle aan de postkantoren, te gelijk met de zegelbelasting feitelijk is vervallen, en daardoor de verzending per post veel gemakkelijker is geworden, boeken en tijdschriften in 't vervolg

grootendeels en steeds meer langs dezen weg door den boekhandel zullen worden verzonden, en nu blijkt het, o. a. uit gedrukte stukken, dat de verschillende postkantoren voornemens zijn, dezen nieuwen toestand in hun eigen belang te exploiteren. Mochten deze handelingen door de Regering worden toegelaten, dan is het te voorzien, dat de postkantoren, gebruik makende van de vele hulpmiddelen, waarover alleen in het algemeen belang mag beschikt worden, zich allengs geheel van den kleinhandel in boeken zullen meester maken, en hiertegen is het, dat de adressante in tijds hare bezwaren meent te moeten doen gelden.

Zonder zich te verdiepen in de kwestie, welke zij met vertrouwen aan het onderzoek van Uwe Excellentie onderwerpt, of het in het algemeen belang wenschelijk kan worden geacht, dat Staats-ambtenaren, aan wie de zorg over eene der belangrijkste afdelingen van administratie is toevertrouwd, zich in hun eigen belang wijden aan een bijzonderen tak van handel, wenscht zij U opmerkzaam te maken op de onhoudbare positie, waarin de boekverkooper geraakt, wanneer hij, genoodzaakt zich tot eene Staats-instelling te wenden, juist dáár zijne concurrenten vindt, die, met den natuurlijken ijver bezielde om hun handelsrelatiën uit te breiden, in de gelegenheid zijn, niet alleen zijne zaken te controleren door het nagaan zijner zendingen, maar die ook, door de Regering gesteund, met een door de Regering betaald personeel, en in hun eigen belang gebruik makende van de hulpmiddelen der post-administratie, gemakkelijk in staat zijn om zelfs de grootste activiteit van ieder, die niet tot het corps van ambtenaren behoort, nutteloos te maken.

Het komt de adressante voor, dat dit handeldrijven van lands-ambtenaren alleen dan zou kunnen worden toegelaten, als het bleek, dat op geen andere wijze aan de billijke eischen van het publiek kon worden voldaan, en zij ontkent niet dat er vroeger,

toen de middelen van gemeenschap meer te wenschen overlieten, aanleiding kan hebben bestaan, om de postkantoren te machtigen, daarin te gemoet te komen; maar thans — zij durft het zonder vrees voor tegenspraak verklaren — is er geen enkele grond voor de bewering, dat de tusschenkomst der postadministratie noodig, nuttig of zelfs gewenscht zou zijn voor het lezend publiek, daar de boekhandel, door gebruik te maken van het vervoer per post, ruim gelegenheid heeft, om in de behoefte, ook op kleinere plaatsen, te voorzien, indien zijne ontwikkeling althans niet door ambtenaars-concurrentie wordt verlamd. Dat de vrijheid tot dien handel aan de postbeambten zou gegeven zijn met het oog op hunne bezoldiging, is toch wel niet aan te nemen, daar het zeker het eenige voorbeeld hier te lande zou zijn van ambtenaren, in wier behoefte op zoodanige wijze wordt voorzien.

Het ligt niet in de bedoeling der adressante, om eenigen blaam te werpen op het personeel der post-administratie; zij is overtuigd, dat, voor zoover daarop gegronde aanmerkingen worden gemaakt, deze het noodlottig gevolg zijn van den tweeslachtigen toestand, waarin ambtenaren geplaatst zijn, die, in dienst van den Staat, geroepen om werkzaam te zijn in het belang van allen, genoopt worden zich, tot verbetering van hun financiëelen toestand, meer bijzonder te wijden aan het belang van enkelen, wier begunstiging hun verre van onverschillig is. Hierom te meer wenscht zij voor Uwe Excellentie hare overtuiging uit te spreken, niet alleen dat het onbillijk tegenover den boekhandel zou zijn, om de uitbreiding eener zoo ongelijke concurrentie door Staats-ambtenaren te steunen, maar vooral ook, dat het vertrouwen, thans nog door de Nederlandsche post-administratie genoten, noodzakelijk moet verliezen, wanneer hare beambten een deel hunner bezoldiging moeten vinden in den handel, die hen partijdig tegenover den een, afhankelijk van den ander maakt.

Op dezen grond vindt de adressante vrijmoedigheid om Uwe Excellentie eerbiedig te verzoeken, dat zij besluite om, zoo spoedig dit zal kunnen geschieden, aan de ambtenaren der Post-administratie te verbieden, zich te belasten met den handel van boeken, tijdschriften en dagbladen.’

Al zeer spoedig daarna mocht hierop het onderstaand antwoord ontvangen worden :

„De Minister,

Gelet hebbende op een adres van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels, gevestigd te Amsterdam, houdende verzoek dat de handel en de verkoop van boeken, tijdschriften en dagbladen aan de ambtenaren der *postadministratie* mogen verboden worden;

Gezien art. 3 van het Koninklijk Besluit van 26 Dec. 1855, n°. 53, waarbij aan de directeuren der postkantoren de verplichting wordt opgelegd zich voortdurend ambtshalve te belasten met het ontbieden en leveren van nieuwspapieren, tijdschriften en periodieke werken, ten behoeve der ingezetenen, binnen het arrondissement van hun kantoor woonachtig.

Heeft goedgevonden en verstaan :

Aan de adressante, in antwoord op het door haar aangevoerde te kennen te geven, dat het verband, 't welk zij vermeent te bestaan tusschen eene contrôle op het zegelregt en de onder de werking der zegelwet aan de postambtenaren met opzigt tot de levering van nieuwspapieren en andere periodieke werken opgedragene bemoeijingen, op eene onjuiste gissing berust, daar het debiet van nieuwspapieren enz., afgescheiden van eenige heffing van zegelregt, ten allen tijde door de postkantoren is uitgeoefend.

De meening der adressante, dat de afschaffing van het zegelregt in het hierbedoelde opzigt een nieuwen toestand in het leven heeft geroepen, is dus naar het gevoelen van dit Departement, van allen grond ontbloot.

De vrees der adressante voor eene grootere concurrentie der postkantoren, bepaaldelijk ten gevolge van de afschaffing van het zegelregt, en voor den schadelijken invloed dien zulks op den Boekhandel zal uitoefenen schijnt mede om de aangevoerde reden niet geregtvaardigd.

Die concurrentie kan zich niet meer dan vroeger doen gevoelen, maar is het integendeel te verwachten dat het couranten-debiet, waarmede in vroegere jaren de Boekhandel zich weinig of niet heeft ingelaten, langzamerhand meer in zijne handen zal overgaan.

In elk geval is het drijven van een eigenlijken boekhandel aan de Postambtenaren ten strengste verboden; — behalve dat de omstandigheid, dat zij verplicht zijn alle door hen te leveren stukken met de post zich te doen toezenden, het debiet van andere werken dan nieuwspapieren en tijdschriften, wegens de aan de verzending per post verbondene kosten, in den weg staat. Het vermoeden der adressante, dat de Postkantoren zich van den kleinhandel in boeken zullen meester maken, vervalt dus van zelve.

De tusschenkomst der Postkantoren hier te lande bepaalt zich alzoo tot het leveren van dagbladen, tijdschriften en andere periodieke werken. In alle andere landen behoort zulks mede tot de attributen der Postambtenaren. Het intrekken van dezen maatregel wordt, naar het gevoelen van dit Departement, uit een oogpunt van algemeen belang, niet gevorderd, maar zoude veel-
eer het tegendeel kunnen beweerde worden.

Voor het overige kan bij de in het hier bedoelde opzigt aan de Postkantoren opgelegde verplichting van geene bevoorregting sprake zijn, daar zij die inderdaad niet genieten, en ook, gelijk ten onrechte door de adressante wordt beweerd, door hen voor de bemoeijingen en uitreiking hunner abonnementen niet over de dienst der mindere ambtenaren mag worden beschikt.

Aan alle handelingen der Postambtenaren welke met het vorenstaande mogten in strijd zijn, is de Minister bereid om in voorkomende gevallen onmiddellijk een einde te maken."

Een ander gevaar, dat ons noodzaakte met het ministerie van financiën in aanraking te komen, had ons reeds in 1858 bij het ontwerp van een nieuwe wet op het zegel bedreigd. In een circulaire toch, aan de kamers van koophandel gericht, had de minister medegedeeld, dat het 's rijks voornemen was, de zegelrechten op het handelspapier te wijzigen en de ontduiking daarvan door strenge strafbepalingen te bemoeielijken. Die wijzigingen bleken voor den boekhandel van zoo groot bezwaar, dat daardoor een geheele inbreuk zou gemaakt worden op onze gewone wijs van verrekenen. Aangezien de regeering, zeer voorzichtig, op dit ontwerp eerst de bedenkingen van de kamers van koophandel verlangde te hooren, eer zij het ter behandeling voor de volksvertegenwoordiging bracht, meende ook onze handel zich tot deze kamers te moeten wenden met zijn grieven, te gelijk met de bedoeling om ook van die zijde steun te erlangen. Men vestigde er de aandacht op, dat de minister van plan was wisselbrieven en ander handelspapier te onderwerpen aan een zegelrecht:

voor die beneden *f* 50.— van 5 cent:

van *f* 50.— tot *f* 100.— van 10 cent

en hooger van 25 cent,

een belasting, die wellicht minder drukkend zou zijn voor andere handelstakken, maar die voor den boekhandel, gewoon en gedrongen over veel kleiner bedragen te beschikken, buitenmate zwaar zou wegen. Dit sprong van zelf in het oog, wanneer bedacht werd, hoe, bij voorbeeld, voor den abonnementsprijs van tijdschriften, wier prijs in den regel tusschen de *f* 2.— en *f* 10.— beliep, steeds op jaarlijkschen of halfjaarlijkschen termijn van betaling assignatiën afgegeven plachten te worden, zoodat reeds

uit dien hoofde alleen jaarlijks duizende wissels, ieder voor een geringe som, noodzakelijk waren. De toepassing van de voorgestelde bepalingen op deze en dergelijke betaalbriefjes zou op deze belangrijke soort van ondernemingen een last leggen van 2 of 3 percent, ja soms nog hooger. De druk van zulk een belasting zou inderdaad niet te dragen zijn. Tot opheffing dezer bezwaren zoowel als ter wille van andere belangen, welke de boekhandel niet geroepen was te bespreken, werd het wenschelijk geacht, zoo bij een nieuwe regeling wisselbrieven en ander handelspapier beneden *f* 25.— van het recht van zegel geheel werden vrijgesteld; terwijl voorts over zoodanig papier van *f* 25.— tot *f* 300.— althans geen hooger recht behoorde verschuldigd te worden, dan tot heden toe gevorderd was. Terwijl tegenwoordig voor wisselbrieven tot *f* 300.— slechts 15 cent betaald moest worden, zou naar de nieuwe bepalingen voor elk bedrag boven de *f* 100.— 25 cent te voldoen zijn. Dergelijke belastingen konden den minister toch wel geen ernst wezen; voor alle handelstakken, welker beschikkingen doorgaans over kleine sommen liepen, zou èn de belasting èn de straf wat al te drukkend worden verzwaaard.

Het genoemde ministerieele ontwerp bracht het trouwens niet tot wet. Dien ten gevolge kwam de minister in 1861 met een gewijzigd ontwerp te berde, waarin in zoo ver aan de gemaakte bezwaren was te gemoet gekomen, dat alle wisselbrieven beneden de *f* 10.— werden vrijgesteld, voornamelijk „ten gerieve van den boekhandel”, gelijk het in de memorie van toelichting luidde.

Onze handel mocht voor deze toeschietelijkheid dankbaar wezen, voldaan zijn echter kon hij niet. In April richtte hij zich alzoo aan de tweede kamer, op nieuw betoogende, hoe de boekverkoopers door de noodzakelijkheid gedwongen waren te werken met klein papier en aantoonende hoeveel duizende briefjes tot een klein bedrag in omloop moesten gebracht worden. Tot dus

ver was ook daarvan wettelijk wel belasting schuldig geweest, maar had men de ontduiking door de vingers gezien en was de wet in dit opzicht niet nageleefd. De regeering wenschte nu terecht dien strijd tusschen de wettelijke voorschriften en den feitelijken toestand te doen ophouden, en wel door het gebruik van gezegeld papier zóó weinig bezwarend te maken, dat schier alle voorwendfels tot ontduiking dier belasting zouden worden weggenomen. Inderdaad scheen het ook op die wijs mogelijk, de oorzaak van den tegenwoordigen niet wettigen toestand te keeren en alzoo de herhaling van het kwaad voor de toekomst te voorkomen. Doch naar de voorgestelde bepalingen zou bij de afgifte van wissels enz. over kleine sommen dezelfde bovenmatige druk, die thans de wet buiten toepassing bracht, blijven bestaan. Het wetsontwerp hield wel is waar een vrijstelling van recht in, wanneer de som niet meer bedroeg dan *tien* gulden; maar die som was inderdaad veel te gering en de vrijstelling daarvoor bevatte ook werkelijk geen ontheffing. Ook onder de tot heden toe bestaande wet toch waren quitantiën tot een bedrag van *tien* gulden onder de vrijstellingen begrepen; men kon derhalve ook volgens de bestaande wet over sommen tot dat bedrag door de afgifte van quitantiën beschikken, zonder aan de belasting onderworpen te zijn. Zoowel het belang der handelsvakken, waarin, gelijk in den boekhandel, veelvuldige afgiften van papier voor kleine sommen voorkwamen, als het doel der voordracht, vorderden dus, naar het bescheiden oordeel der boekverkoopers, dat de vrijstelling tot hooger bedrag wierd uitgestrekt, even als dit reeds in de wet op het zegel van 1843 ten opzichte van andere stukken het geval was. De vrijstelling ook van handelspapier tot een bedrag van *vijftig* gulden scheen niet te ruim en echter geschikt om de geopperde bezwaren weg te nemen.

Onderscheiden kamers van koophandel sloten zich bij dit verzoek aan. Voorloopig echter kwam het niet te pas, want om

bijkomende redenen werd het ontwerp op nieuw door de tweede kamer — verworpen.

Een zaak van gewichtiger aard bracht in de laatste jaren van dit tijdvak niet alleen den boekhandel, maar, veilig kan gezegd worden, heel Nederland tegen de zegelwet in opstand. Het gold een grief van lange dagteekening, een grief die al nijpender gevoeld en des te ongedweeër gedragen werd; een grief, die in vergelijking bij andere natiën, het geduld van het Nederlandsche volk had uitgeput, en die eindelijk de vasthoudendheid der regeering voor de te lang gesmoorde volksstem deed bukken. Het gold de teugeling en onderdrukking van de dagblad- en tijdschriftpers door den last van het zegel.

Hoe de tijd zijn eigen banen breekt! Toen in 1843 — wij verwijzen naar deel I blz. 247 — een nieuwe wet op het zegel stond uitgevaardigd te worden en verschillende groepen van courantiërs en uitgevers hun klachten indienden tegen de steeds voortdurende belemmeringen, waardoor de periodieke uitgaven in haar uitbreiding teruggehouden werden, verantwoordde het bestuur onzer Vereeniging zijn stilzwijgen met de merkwaardige betuiging: „dat het zou vreezen, dat bij meerdere ontlasting in dezen het getal der dagbladen, waarmede thans ons vaderland reeds zoo overruim voorzien was, nog veel meer zou aangroeien, zoo al niet tot nadeel van de reeds bestaande journalen, dan toch zeker ten nadeele van den boekhandel, die ontwijfelbaar door het steeds vermeerderend getal van nieuwsbladen thans reeds zwaar gedrukt werd.”

De hekken zouden weldra verhangen worden. In 1851, bij gelegenheid dat door de volksvertegenwoordiging zou behandeld worden een nieuw ontwerp van wet tot wijziging in het belastingstelsel en daaronder een aanvulling der wet op het zegelrecht,

beklaagde zich het toenmalig Vereenigingsbestuur, dat er in den boekhandel tegen het behoud der bezwarende artikelen „nergens een enkel woord was gesproken. De bepaling toch, waarin alleen van zegel vrijgesteld werden: tijdschriften, niet meer dan tweemaal 's maands in het licht komende en ten minste twee vellen druks beslaande, moest vooral in dezen tijd, waarin de periodieke pers zulk een gewichtigen invloed uitoefende en moest blijven uitoefenen, belemmerend genoeg geacht worden, om niet met kracht alle pogingen aan te wenden, om de aanneming en het in werking brengen dier wetsbepaling te voorkomen.”

Het bestuur, vermeenende dat het geroepen was, hier tusschenbeiden te treden en dat werkeloosheid laakbaar zou zijn, waar het oogenblik tot verkrijging eener betere redactie van de wetgeving op het zegel in betrekking tot onzen handel zeker nimmer gunstiger kon worden gekozen, had zich gehaast, zich bij adres te wenden tot den minister van financiën, volgenderwijs:

„De ondergeteekenden, Bestuurders der Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels, nemen de vrijheid hunne bezwaren aan Uwe Excellentie mede te deelen, wegens de voorgestelde wijziging in het belastingstelsel, voor zoo verre betreft de vrijstelling van het zegelregt bij art. 9 l^r. c. toegestaan voor: „Tijdschriften niet meer dan tweemaal 's maands in het licht komende en ten minste twee vellen druks beslaande.” Reeds de thans vigerende Wet, welke de vrijstelling toepast op: Tijdschriften, Kunsten en Wetenschappen betreffende, slechts ééns in de maand in het licht komende en ten minste twee vellen druks beslaande, moest tot gedurige onjuiste opvatting en toepassing aanleiding geven. Die bezwaren zijn naar het bescheiden inzien van de ondergeteekenden door de voorgestelde wijziging niet uit den weg geruimd, en met het oog op het slot der Memorie van toelichting, gevoegd bij het Ontwerp van Wet tot aanvulling en

wijziging van het Zegelregt, waarin bij monde van Uwe Excellentie het doel der hooge Regering doorstraalt om

de ingezetenen te ontheffen van tot heden bestaande belemmeringen bij de uitoefening van handel en nijverheid;

de verspreiding van nuttige kundigheden te bevorderen door wegneming der hinderpalen, die deze in den weg zouden kunnen staan;

durven de ondergeteekenden met vertrouwen de volgende opmerkingen onder de aandacht van Uwe Excellentie te brengen.

De thans vigerende Wet op het zegel art. 23 belast: „*alle periodieke Werken of Tijdschriften.*” Naar de letter opgevat is hier eene gelijkstelling van twee verschillende zaken, die, geheel van de oorspronkelijke bedoeling des Wetgevers afwijkende, kennelijk in de Wet van 31 Mei 1824 bij vergissing werd opgenomen, bij de overname in de latere Wet van 1843 aan de aandacht des ontwerpers en der belanghebbenden schijnt ontglipt te zijn, maar die tevens, hoe schijnbaar gering, de strekking der Wet verandert en tot groote bezwaren en moeilijkheden aanleiding moet geven.

Immers de Fransche wet op het zegel van 9 Vendémiaire, an VI 30 Septembre 1797, hier te lande bij de inlijving in het Fransche Keizerrijk ingevoerd en bij besluit van den Souvereinen Vorst van 23 December 1813 gecontinueerd, belastte met zegel, art. 56: „*les journaux, gazettes, feuilles périodiques ou papiers nouvelles, les feuilles de papier musique, toutes les affiches, outre que celles d'actes émanés d'autorité publique, quelque soit leur nature ou leur objet.*”

De Wet van 6 Prairial an VII (25 Mai 1797) voegt er bij: „*les avis imprimés, quelqu'en soit l'objet, qui se crient et distribuent dans les rues et lieux publiques, ou que l'on fait circuler dans toute autre manière.*”

Bij de Wet van 31 Mei 1824, waarbij deze bepalingen in stand bleven, werd in art. 8 gezegd:

„Het zegel voor buitenlandsche dagbladen, couranten, nieuws-

papieren, nieuwstijdingen, periodieke werken, gedrukte prijscouranten enz., wordt gesteld op het dubbel van hetgeen naar de bestaande Wetten op de binnenlandsche is verschuldigd.”

De uitdrukking *periodieke werken*, waardoor bij vergissing en verkeerdelijk in deze wetsbepaling de in de oorspronkelijke Wet voorkomende woorden: *feuilles periodiques* ou *papiers nouvelles*, zijn vertaald, heeft welligt aanleiding gegeven dat in de Wet van 1843 deze uitdrukking behouden is gebleven.

Deze benaming, periodieke Werken of Tijdschriften in de thans bestaande Wet doet dadelijk de vraag ontstaan, wat daaronder begrepen moet worden. De vroegere Wet belastte eigenlijk enkel alle *gedrukte berigten* van welken aard ook, hetzij als nieuwstijdingen, hetzij als advertentiën of op welke wijze ook door den druk gemeen gemaakt. Hier werd dadelijk aangewezen wat door aard en strekking binnen de termen dier Wet viel, terwijl het onzeker was wat hier onder periodieke Werken of Tijdschriften moet verstaan worden, tot gedurige onjuiste opvatting, willekeurige toepassing en dwaling ter goeder trouw kan aanleiding geven. Zijn het werken, die op een vooraf bepaalden tijd verschijnen of die men op vaste tijden uitgeeft? Zal men er boekwerken van grooten omvang die bij gedeelten worden afgeleverd, zal men er de zogenoemde Penningmagazijnen onder moeten begrijpen? Het uitgeven van eene brochure zal wel ieder vrijstaan, maar wanneer men ettelijke weken achter elkander brochures onder denzelfden titel uitgeeft, zullen deze dan als periodieke werken moeten beschouwd worden en aan zegel onderhevig zijn? De Wet geeft hieromtrent geene inlichting, en dat dit ook door de jurisprudentie nog niet meermalen is geschied, zal wel alleen te danken zijn aan de onbekrompene en vrijgeveige opvatting van de bedoelde wetsartikelen door Uwe Excellentie tijdens Uw beheer van 's Rijks financiën, aangenomen.

Op grond der verklaring van Uwe Excellentie in de Memorie

van toelichting, zoowel als op die der innige overtuiging van de ondergeteekenden, is de bedoeling der Regering verre van eenige belemmering hoe ook genaamd in den weg te leggen aan datgene wat de ontwikkeling van verlichting, beschaving en Godsdienstzin zou kunnen bevorderen, en toch zou eene letterlijke toepassing der Wet daartoe het middel zijn.

Het is een gunstig teeken van onzen tijd, dat de pogingen tot volksveredeling gedurig toenemen, dat het aantal geschriften van zedelijken en Godsdienstigen aard gedurig vermeerderd en voor uiterst geringen prijs verkocht of gratis verspreidt wordt. Sommige verschijnen op vasten, andere op onbepaalden tijd.

Verreweg de meeste zijn minder dan twee vellen druks en *moeten* door hun aard en strekking, zal hun doel bereikt worden, *meer* dan tweemaal per maand worden verspreid.

Wierden de zoodanige aan het regt van zegel onderworpen en alzoo de prijs daarvan meer dan verdriedubbeld, de uitgave zou onfeilbaar gestaakt moeten worden, de heilzame vruchten zoowel voor de zedelijke ontwikkeling des volks als voor de nijverheid zouden verloren gaan, en geenerlei bate zou daarvan aan 's Lands schatkist ooit kunnen toevloeijen.

Het is op genoemde gronden dat de adressanten Uwe Excellentie hunne bezwaren voor de toekomst met betrekking tot de voorgestelde wijziging der Wet op het zegel openleggen en de vrijheid nemen, in hun belang, in 't belang van het algemeen en zonder dat dit der schatkist tot nadeel kan strekken, Uwe Excellentie te verzoeken, het Artikel der Wet zoodanig te wijzigen, dat het zegelregt alleen toepasselijk worde verklaard op alle gedrukte stukken, die zich kenmerken door het mededeelen van nieuwstijdingen en het plaatsen van Advertentiën, in welken vorm ook medegedeeld, en ten dien einde de voorgedragen wijziging Titel IV lr. c. der Wet op het zegelregt aldus te veranderen:

„van het zegel worden vrijgesteld alle gedrukte schriften, hetzij

op bepaalde of onbepaalde tijden in het licht verschijnende, die geenerlei nieuwstijdingen of Advertentiën van welken aard of in welken vorm ook medegedeeld, bevatten.” —

Antwoord op dit adres bleef uit. Intusschen waren ook andere belanghebbenden wakker geworden, en wat de Vereeniging gedaan had meer bepaald ten behoeve van tijdschriften, dat wenschte men nu ook met verzamelden aandrang te winnen voor dagbladen¹. In September 1852, nadat bovenvermelde wetswijziging

¹ Bij de aanbieding van een wetsontwerp tot wijziging van de zegelwet van 1843, in de zitting der staten-generaal van 1850—51, was gevoegd een staat van het in 1850 gezegelde papier voor dag- en weekbladen. Uit dien staat, en uit een anderen wegens de opbrengst, was samengesteld deze tabel:

Provinciën.	Getal dag- of weekbladen.	Getal gezegelde vellen van de gezamenlijke bladen: <i>plus minus.</i>	Daarenboven kleine vellen als bijvoegsels.	Opbrengst van het zegelregt (in <i>f</i>)
Noordbrabant.	4	97,960	—	3,241
Gelderland.	13	387,801	17,154	4,415
Noordholland.	21	4,184,960	411,600	100,399
Zuidholland.	20	1,507,994	29,450	40,957
Zeeland.	6	275,200	—	3,229
Utrecht.	5	214,634	2,128	5,679
Friesland.	4	258,950	64,750	6,984
Overijssel.	8	213,148	—	3,199
Groningen.	4	298,635	57,200	7,592
Drenthe.	3	64,936	3,370	706
Limburg.	4	133,300	700	2,391
Totaal.	92	7,637,518	586,352	178,792 (behalve de opcenten).

Het gezamenlijke cijfer der opbrengst was het onzuiver bedrag: na

alweder door de eerste kamer verworpen was, sloten zich niet minder dan 65 uitgevers van couranten aaneen, en dienden bij de beide kamers onderstaand klaagschrift in:

Aan de beide Kamers der Staten-Generaal.

„Het is met den meesten eerbied, dat de ondergeteekenden, allen uitgevers van Dag- en Weekbladen in Nederland, de vrijheid nemen U te verzoeken, de belangen der Journalistiek hier te lande te willen in overweging nemen.

De Journalistiek gaat in Nederland onder lasten gebukt, die zij in geen land ter wereld te torschen heeft. In Pruisen b. v., een land, dat in constitutionnelen zin zeker niet met Nederland kan worden vergeleken, betaalt een blad als de *Kölnische Zeitung* niet meer dan ruim *f* 5.— aan zegelregt in een jaar, terwijl hier te lande van een blad van die grootte ruim *f* 15.— zoude worden gevorderd. In Engeland betalen de reusachtig groote bladen met bijvoegsel slechts 5 cents per exemplaar. De groote Fransche couranten betalen te Parijs 6 centimes, in de provinciën veel minder per blad. In België bestaat in het geheel geen dagblad-zegel, evenmin als in de meeste Duitsche staten. Van alle landen dus van het beschaafde Europa wordt in Nederland het hoogste zegelregt van de dagbladen geheven. Wij meenen met vertrouwen te mogen vragen, of dit redelijk en billijk is, en of niet juist het tegendeel door de regtvaardigheid wordt ge-

aftrek van de teruggaaf van *f* 40, beliep het zuiver bedrag *f* 178,752.

Als men dit bedrag vergelijkt met dat van het jaar 1826, dus met dat van vier-en-twintig jaren vroeger, dan ontwaart men een vermeerdering van *f* 103,116, of gemiddeld *f* 4297 per jaar.

Het getal bladen was ook meer dan verdubbeld. Daargelaten nog het aanzienlijk getal kleine vellen als bijvoegsels gegeven, bedroeg het getal gezegelde vellen 3,855,718 meer dan in 1826, en dus gemiddeld per jaar 160,655 meer.

vorderd? Nederland toch is een klein land, waar een dagblad een betrekkelijk gering debiet vindt, terwijl buiten de grenzen van het Nederlandsche gebied zijne taal slechts door weinigen wordt verstaan en dus zijne dagbladen weinig of geen aftrek hebben. Terwijl dus de Nederlandsche dagbladen uit den aard der zaak slechts een zeer beperkt vertier vinden, zijn zij met veel hogere zegelregten belast dan in eenig ander land! En desniettemin worden tot de Nederlandsche dagbladen dezelfde vorderingen gerigt, als men aan de vreemde doet. Men verlangt van hen gelijken spoed in het mededeelen van berigten, gelijke wetenschappelijkheid in beoordeelingen en verzoeken, gelijke volledigheid in de geschiedenis van den dag, gelijke uitgebreidheid in de verslagen der handelingen van de Staats-Collegiën van hun land, ter opwekking van den constitutionnelen zin hunner medeburgers. Terwijl dus ieder beschaafd lezer met regt van hen meer vordert dan zij thans geven, perst de fiscus hen binnen de grenzen van een formaat, waarin onmogelijk aan die vorderingen kan worden voldaan. Het zegelregt der dagbladen is dus eene belasting, die zwaar drukt op de Uitgevers, maar veel meer nog op het beschaafde deel van het Nederlandsche volk. Wij willen niet van de noodzakelijkheid spreken voor ieder beschaafd lezer, om thans in buitenlandsche bladen te zoeken, hetgeen hij in binnenlandsche behoorde te kunnen vinden, maar wij verzoeken U te overwegen, dat toch ieder kiezer belang heeft, de handelingen zijner committenten in de algemeene provinciale en gemeentelijke vertegenwoordiging te kennen, iets dat hij nimmer uit buitenlandsche bladen kan vernemen. In stede dat de Nederlandsche dagbladen aan die behoefte zouden kunnen voldoen, moeten integendeel hunne mededeelingen, naarmate de stof toeneemt, hoe langer zoo minder en onvollediger worden, omdat, niettegenstaande de eischen der publiciteit grooter worden en het getal der Staats-Collegiën toeneemt, wier zittingen in het open-

baar worden gehouden, hun formaat door het zegelregt binnen dezelfde perken besloten blijft. De Ondergeteekenden meenen derhalve, dat zij, voor de vermindering van het zegelregt der dagbladen petitionnerende, zoowel het intellectueel, als het constitutionneel belang van Nederland voorstaan.

Een oogenblik mogten zij zich met de verwachting vleijen, dat aan hunne regtmatige wenschen zoude worden voldaan, toen het wets-ontwerp tot wijziging van de wet op het zegel door de Regering aangeboden en door de Tweede Kamer aangenomen was. Weldra echter was hunne hoop vervlogen, toen de Eerste Kamer der Staten-Generaal, om redenen die de Ondergeteekenden eerbiedigen, het wets-ontwerp meende te moeten verwerpen. Opatd nu niet weder de belangen der Journalistiek in Nederland, die onmiskenbaar en gewichtig zijn, door vermenging met andere worden benadeeld, zoo nemen de Ondergeteekenden de vrijheid, U het weuschelijke in overweging te geven, ze afzonderlijk en geheel op zich zelve te behandelen en te beoordeelen. De tegenwerping, dat men door de ontheffing der dagbladen belastingen zoude verminderen, zonder dat daarvoor een equivalent in de schatkist zoude vloeijen, kan toch waarlijk niet wegen bij het belang, dat het Nederlandsche volk heeft bij de mededeeling van hetgeen in de Staatsligchamen wordt verhandeld, waarin zijne vertegenwoordigers zitting hebben. Om van geene andere behoeften te spreken, is dat belang eene, welke door onze veranderde Staatsregeling is geboren.

Behoort de wetgeving dan niet de middelen toe te staan om er aan te voldoen? En hoe is dit mogelijk, zonder verligting van den ontzaggelijken last, die door het zegelregt op de Dagbladen is gelegd? En welke is dan die vermindering, welke 's Lands inkomsten zouden ondergaan, door aan het regtmatig verlangen der Ondergeteekenden te voldoen? Zij meenen niet ver van de waarheid verwijderd te zijn, als zij haar op plus minus

f 50.000 schatten. Dit verlies, naar den stand van het oogenblik berekend, zal al dadelijk voor een gedeelte door de vergrooting van het formaat der couranten worden vergoed, en moet allengs geheel verdwijnen door het meerder debiet der dagbladen. Doch, al ware dit niet zoo, dan kan zulk eene geringe vermindering van inkomsten niet opwegen tegen de gebrekkige openbaarheid der handelingen van de wetgevende Collegiën, waartoe de dagbladen thans worden gedwongen; en mogt het equivalent dan niet in klinkende specie bestaan — de Ondergeteekenden mogen toch bescheidenlijk vragen, of dat, hetwelk in het intellect en den constitutionnelen zin van het volk wordt verstrekt, niet evenzeer als een tegenwigt in de schaal mag worden gelegd?

De Ondergeteekenden eindigen dit adres derhalve met de bede dat het U behagen moge, bij de Regering aan te dringen op de indiening van een wets-ontwerp tot vermindering van het zegelregt der dagbladen, geheel op zich zelf staand en zonder betrekking tot andere belangen, en dat, indien de Regering daarmede onverhoopt in gebreke mogt blijven, de Tweede Kamer daartoe wel het initiatief wille nemen, en de Eerste Kamer haar in hare pogingen ondersteune."

Het spreekt van zelf, dat ook deze maatregel zoo goed was als aan des dooven mans deur geklopt. Telkens wanneer in den kring der volksvertegenwoordiging deze of gene stem mocht opgaan ten voordeele van een vrijer pers, werd allereerst gewezen op het onmogelijke om dit middel van ophrengst voor 's lands schatkist prijs te geven, en ten anderen op het voorbeeld van andere staten, waar deze belasting evenzeer nog ongeschokt bestaan bleef.

Deze laatste bewering was slechts gedeeltelijk waar: zij bleef wel bestaan; maar lang niet ongeschokt. In alle beschaafde landen van de wereld begon de gisting al grooter te worden ten voordeele eener onbelaste gedachtenwisseling. Het alge-

meen gevoel trad ertegen in verzet, zoo dikwijls men op de middelen ter verspreiding van kennis en licht den zwarten stempel gedrukt zag van den staat, die zijn bezoldiging eischte. Vrijheid, onbedwongen vrijheid, allereerst en allermeeft voor den geest, was de levensbehoefte voor den nieuweren tijd, en het was de gewetensplicht der regeeringen om alles wat den zedelijken en maatschappelijken vooruitgang der volken bevorderen kon in de hand te werken, in plaats van dat tegen te houden met ijzeren vuist.

Uit Engeland kwam het eerst een krachtige stoot tot tegenweer. Even als overal elders waren ook daar onophoudelijk vergeefsche pogingen aangewend om het zegelrecht der dagbladen te doen verminderen voor zoo ver zij als *nieuws*-bevattende bladen aan dat recht onderworpen waren. In 1853 richtten te Londen eenige opofferende mannen een klein weekblad op, bepaald met het doel om zich aan vervolging bloot te stellen. Het droeg den titel *Potteries Free Press and Weekly Narrative of current Events*. Dit blad, naar zijn vorm geheel een gewoon nieuwsblad, verscheen ongezegeld en zette aan het hoofd met duidelijk sprekende letters: „dat de redactie dringend verzocht deswege vervolgd te worden, opdat de rechter uitnake, wat eigenlijk *nieuws* is en als zoodanig aan zegel onderworpen.” De toeleg gelukte, althans gedeeltelijk. Met de behandeling der gestelde vraag wenschte men zich liever niet in te laten. Maar nadat eenigen tijd lang het blad op in het oog loopende wijs langs Londens straten was te koop gevent, legde de politie er beslag op en werd de redactie gedagvaard en veroordeeld tot een boete van vijf pond, op grond, „dat alleen de bladen, die slechts ééne soort van onderwerpen behandelden, vrij van zegel waren, maar daarentegen de *Free Press* alle soorten van berichten bevatte.” Het feit was voldoende. Op denzelfden dag waarop het vonnis was uitgesproken werd er een *meeting* uitgeschreven voor voorstanders van de vrije druk-

pers. Op die vergadering werd eenstemmig verklaard, dat de vervolging van goedkoope bladen in strijd moest geacht worden met den wensch van de regeering om kennis en beschaving onder het volk te verbreiden. Men besloot tegelijkertijd een „Free-Press-Union” op te richten, die zich ten doel zou stellen langs alle geoorloofde middelen de afschaffing van het zegel te bewerken. Zoolang men hierin niet geslaagd was, zou men de regeering trachten te dwingen om zoowel de voorname als de geringste ongezegelde bladen te vervolgen en door verzoek op verzoek bij het parlement aanhouden op afschaffing van het zegelrecht en te gelijk op die van de belasting van advertentiën en van papier.

Al heel spoedig daarop, in April, gaf het lagerhuis van belangstelling blijk. De heer Gibson gaf aan het geuite verlangen gehoor en nam het drieledig voorstel over in dier voege, dat hij aanraade een *vermindering* van belasting op dagbladen, aankondigingen en grondstof. Na lang en hevig beraadslagen werd voorloopig besloten tot afschaffing van zegelrecht voor advertentiën, om zoodra de schatkist zulks zou toelaten dien vrijdom ook te verleen aan de dagbladen.

Deze gebeurtenis kon niet nalaten opzien en bijval te wekken in andere, tot heden toe evenzeer belemmerde landen. Het *Journal des Debats* gaf kort daarna een hoofdartikel, waarin het o. a. schreef: „Ieder weet dat in Engeland, na langen strijd, de vrijheid van handel is beslist. De groote staatkunde van vrijstelling, welke thans daar te lande nopens de voortbrengselen van menschelijke vlijt is aangenomen, blijkt men thans ook tot de voortbrengselen van den geest te willen uitstrekken, te weten tot de verspreiding van kennis. De eerste stap daartoe is in het lagerhuis gedaan, dat de belastingen op de bekendmakingen (*annonces*) heeft afgeschaft.

„Wij zullen al dadelijk opmerken, dat het hier niet alleen de

dagbladen geldt, want men zou kunnen wanen, dat wij aan dit vraagpunt een te uitsluitend gewicht hechten. Maar de belastingen, wier afschaffing men vroeg, worden gewoonlijk „belastingen op de kennis” geheeten; zij treffen niet alleen de dagbladen, maar de boeken, maar alle uitgaven, kortom de verspreiding van kennis. Er is hier een belasting op het papier, een op die bladen waarin tijdingen voorkomen en eindelijk de belasting op bekendmakingen. De heer Gibson, die het voorstel gedaan heeft, heeft voorloopig slechts op de afschaffing van de laatste belasting aangedrongen en, dank zij de ondersteuning van den kant van den heer d'Israëli, is dat voorstel bij meerderheid van 31 stemmen aangenomen.

„Men weet wellicht niet algemeen, dat iedere advertentie, welke in de Engelsche dagbladen geplaatst wordt, betalen moet een recht van $1\frac{1}{2}$ shilling (dat is 90 ct. Nederl.). Die belasting brengt echter de schatkist maar op ongeveer 180.000 pond st. (f 2.200.000) 's jaars. Zij treft de dagbladen zeer ongelijk en is daarbij hoogst onbillijk, want zij treft hen alléén. Voor alle andere bekendmakingen wordt het recht ontdoken, en men weet hoe vernuftig de Engelsche slimheid op dit punt is. Ieder, die maar een paar uren in Londens straten gewandeld heeft, heeft zich kunnen overtuigen hoe het adverteeren, onder alle mogelijke vormen, wordt aangegrepen. Kleine blaadjes die in uw rijtuig sneeuwen, annonces geplakt op den rug van een rondventer die er meê heen en weêr slentert, ontzettende wagens met biljetten van allerlei kleur behangen, al die welbegrepen kunstmiddeltjes zijn van betaling der zegelbelasting vrij, terwijl iedere bekendmaking in dagblad of tijdschrift betalen moet. Er zijn boeken, zoo als bij voorbeeld de catalogus der wereldtentoonstelling, die bij honderdduizend verkocht worden en honderde advertentiën tot ahangsel hebben zonder belasting, tegenover het arme tijdschrift, dat voor het zegel met argusoogen wordt nageteld.

„De heer Gibson heeft overigens bewezen, dat de opheffing dezer belasting, wel verre van een verlies voor de schatkist te zijn, een groote vermeerdering van ontvangsten zou te weeg brengen. Het blijkt toch, dat een groot deel der advertentiën een aantal antwoorden uitlokt, sommigen wel 500, die, door de post verzonden, niet weinig opbrengen aan vracht.”

„Het lagerhuis heeft niet tot de opheffing der twee andere belastingen durven besluiten, omdat het bedrag ervan voor dit oogenblik nog niet gemist kan worden. Maar opmerking verdient niettemin de vrijzinnige geest, waarmede zelfs de tegenstanders de vrijstelling bestreden hebben. Verreweg de groote meerderheid was het erover eens, dat de dagbladen, de boeken, in één woord al wat tot de verspreiding van beschaving meêwerkt, vrij moeten worden, en dat alleen de *opbrengst* der belasting, maar geen enkel ander doel voor het oogenblik de opheffing der belasting in den weg staat. Allen zijn zonder eenige tegenspraak het eens geweest over het beginsel, dat het beste middel om een volk zedelijker te maken is het wijzer te maken. Zoo was het niet ten tijde, toen die belastingen ingevoerd zijn. Toen was het veel minder om de opbrengst, dan om het bekendnaken zelf. Toen was het tegenhouden van mededeeling het gevaarlijk achten van ontwikkeling en verlichting bij de menigte. De weinige dagbladen, die er toen nog bestonden, brachten door hun zegels betrekkelijk niets op, maar droegen het teken van staatsdwang als een waarschuwing aan het voorhoofd. Niet één stem heeft dit beginsel thans durven handhaven. Het is integendeel uitgesproken, uitgesproken met klem en met kracht, uitgesproken zonder de geringste tegenspraak, dat aan alle kanten de sluizen moesten worden opengezet voor alle stroomen van kennis. En daarom brengen wij aan Engeland de eer van de vrijmaking van den geest, gelijk het reeds den roem heeft van de vrijmaking van den handel.”

In 1856 volgde Frankrijk voor een gedeelte Englands voorbeeld, niet door een afschaffing, maar door een aanmerkelijke vermindering van zegelrecht en vracht voor dagbladen, tijdschriften, boeken enz. Sinds kwam er in alle landen een beweging in gelijken geest, die vroeger of later op een algemeene hervorming moest uitloopen.

Van 1843 af was er in de Nederlandsche wetgeving betreffende het zegelrecht voor gedrukte stukken geen verandering gekomen. Nog altoos leefden wij op de toen vastgestelde bepalingen: dat de belasting op de dagbladen bedroeg, voor een oppervlakte van 15—20 vierk. palm $1\frac{1}{2}$ cent, van 20—25 vierk. palm 2 cent, en zoo voortgaande, terwijl aan deze belasting mede onderworpen waren periodieke werken, catalogussen of notitiën van boeken, kunstvoorwerpen enz., prijscouranten, prospectussen, aankondigingen, berichten, zelfs in den vorm van circulaires enz., behoudens enkele uitzonderingen. Elke advertentie was onderworpen aan een zegelrecht van 35 cent.

Behalve de telkens wederkeerende klachten, op verschillende wijs door de pers publiek gemaakt en haar weerklank nu en dan vindende in den kring der volksvertegenwoordiging, werd al meer en meer de algemeene volksstem luider, aangedreven door de hervormende gebeurtenissen om ons heen. Slechts tweemaal kon zij gegronde hoop voeden op eenig vruchtbaar gehoor; eenmaal, gelijk wij boven zagen, bij de herziening der postwet in 1851 en 1852, door de adressen der Vereeniging en der courantiërs, en later, toen deze niet hadden mogen baten, andermaal bij de herziening van 1863. De tweede maal was het uitzicht zelfs veel helderder. In 1862 namelijk, toen het nieuwe ontwerp aan de orde stond te komen, stonden de volgende verblijdende woorden te lezen in het voorloopig verslag van de commissie van rapporteurs van de tweede kamer:

„Bovendien scheen, na al wat daarover vroeger en later is

voorgevallen, niet wel aan eene, zelfs zeer partiële herziening der wet van 1843 te kunnen worden gedacht, zonder dat de daarin voorkomende bepalingen wegens het zegelregt op de *dagbladen* in nadere overweging wierden genomen. Door verschillende leden werd omtrent dit punt een zeer bepaald gevoelen uitgedrukt. Hunnes inziens is het belasten der binnenlandsche dagbladen strijdig met den aard van het constitutioneel regeringsstelsel, hetwelk op vrije wisseling van denkbeelden over alle voorkomende vraagstukken van staatsregt en beheer berust. Reeds veel te lang werd de journalistiek hier te lande door hooge zegelregten gedrukt en in hare ontwikkeling belemmerd. Die belemmering werkte nadeelig voor de bestaande dagbladen, maar was vooral verderfelijk omdat zij de oprigting van nieuwe organen der openbare meening tegenging. Het gevolg was, dat onze journalistiek, in plaats van door den prikkel der mededinging tot het voorwaarts streven te worden aangemoedigd, nagenoeg op dezelfde hoogte bleef en niet genoegzaam aan de behoeften van onzen tijd beantwoordde. Aan dien staat van kwijning moest, volgens deze leden, een einde worden gemaakt, door, ook op het voorbeeld der ons omringende constitutionele Staten, het formaatzegel der dagbladen geheel af te schaffen. Vermindering van dat zegelregt zou niet genoeg baten. De bedoelde leden hechtten zóó zeer aan dit punt, dat zij verklaarden nimmer aan eene geheele of gedeeltelijke herziening der wet van 1843 hunne stem te zullen geven, waarin niet de opheffing van het zegelregt op de dagbladen begrepen was. Te gelijk zou dan de afschaffing van het zegelregt op de advertentiën in de dagbladen in aanmerking verdienen te komen. Dat regt belemmerde den kleinhandel en de nijverheid in het algemeen, die groot belang bij het zoo kosteloos mogelijk doen van herhaalde aankondigingen hadden.

„Andere leden gingen in de veroordeeling van het zegelregt op de binnenlandsche dagbladen en op de daarin voorkomende

advertentiën niet zoo ver. Zij konden niet toegeven, dat, in vergelijking met zoo veel andere hier te lande bestaande belastingen, deze zoo bijzonder drukkend was of zulke verkeerde gevolgen na zich sleepte. De som van nagenoeg drie tonnen gouds, die het zegelregt der dagbladen thans jaarlijks in de schatkist brengt, was belangrijk genoeg om niet spoedig geheel prijs te worden gegeven. Zoo al het meerendeel dezer leden niet ongunstig voor vermindering van het zegelregt der binnenlandsche dagbladen gestemd was, meenden velen hunner, dat aanmerkelijke verlaging van dat regt voor de buitenlandsche bladen nog ruim zoo zeer in aanmerking kwam. Voor die buitenlandsche bladen moet, ten gevolge der heffing van dat zegelregt en van het port, hier te lande een buitensporig hooge prijs worden betaald, die de verspreiding der beste hunner meer belemmert, dan voor het algemeen belang wenschelijk is. Het belang der schatkist sprak hier zoo luide niet, omdat de opbrengst van het zegelregt op de buitenlandsche dagbladen tot nu toe betrekkelijk gering is, juist omdat dit zegelregt eenigermate als eene verbodsbepaling werkt. Nu voerde men wel daartegen aan, dat, indien door aanmerkelijke verlaging van het zegelregt op de buitenlandsche dagbladen de verspreiding daarvan bevorderd wierd, zulks tot nadeel der binnenlandsche bladen strekken zou, die dan minder lezers zouden vinden; maar het antwoord was, dat het reeds ingeroepen beginsel van meerdere concurrentie ook hier nuttig werken zou. Indien toch velen in den lande op het lezen van de beste buitenlandsche bladen grooten prijs stellen, is dit ook daaraan toe te schrijven, dat onze eigene journalisten niet altijd genoegzame zorg aan de door hen medegedeelde buitenlandsche berigten besteden. Wanneer het gemakkelijker wierd zich een goed buitenlandsch dagblad aan te schaffen, zouden de eigenaren der binnenlandsche bladen in de verbetering der redactie hunner nieuwstijdingen uit het buitenland het middel zoeken om zich niet te

zeer te laten overvleugelen. Te meer nog meende men zich tegen het zegelregt op de buitenlandsche dagbladen of althans tegen het hoog bedrag daarvan te moeten verklaren, omdat art. 26 der wet van 1843 de dagbladen, die in onze overzeesche bezittingen het licht zien, met de buitenlandsche op ééne lijn stelt, en dus de verspreiding dier koloniale bladen in het moederland belemmert. Zij worden daar ongezegeld uitgegeven en zijn hier aan een hoog zegelregt onderworpen, terwijl toch het algemeen belang ontwijfelbaar medebrengt, dat onze ingezetenen zoo veel mogelijk op de hoogte blijven van hetgeen er in de koloniën voorvalt of geschreven wordt.

„Sommige leden voegden er de opmerking bij, dat er eene bijzondere reden bestaat, die de handhaving van het zegelregt op de buitenlandsche dagbladen op den duur niet wel mogelijk maken zal. De Engelsche regering toont zich, gelijk bij de behandeling der jongste postwet gebleken is, weigerachtig om het port der Nederlandsche brieven tot hetzelfde cijfer te verminderen, waarop bijv. thans dat der Belgische bepaald is, en zulks op grond dat de Engelsche dagbladen hier te lande aan een zegelregt onderworpen zijn, wat men in Engeland als eene soort van port beschouwt. Zij wil het port der Nederlandsche brieven dan alleen op het lager cijfer brengen, wanneer de Engelsche dagbladen hier te lande worden vrijgesteld van alle zegelregt. Bleek de onmogelijkheid om Engeland op dit voor onzen handel belangrijk punt van gevoelen te doen veranderen, er zou weldra niets anders overschieten dan geheele opoffering van het zegelregt der buitenlandsche dagbladen; maar dan ook zou dat regt voor de binnenlandsche bladen niet meer houdbaar zijn. Op grond hiervan wilden deze leden der Regering wel in overweging gegeven hebben, om het vraagstuk der afschaffing van het zegelregt der dagbladen te vereenigen met dat wegens de vermindering van het briefport, waaromtrent een wetsvoorstel bij de Kamer

aanhangig is. Wierden die beide zaken aaneengekoppeld, de vermindering van lasten en de bevoordeeling van handel en verkeer zouden zoo blijkbaar zijn, dat daarop eenig aequivalent misschien wel in de rigting van het tegenwoordig wetsontwerp kon worden gebouwd en dus het zeer aanmerkelijk verlies, 't welk de schatkist door de voorgestelde vermindering van het briefport en eene onvermijdelijk geworden afschaffing van het zegelregt der dagbladen lijden zou, gematigd zou worden." —

Dat de regeering van haar kant alleszins geneigd was — al was het met gedwongen-langzamen gang — aan dit verlangen te gemoet te komen, bleek een jaar later, toen de minister van financiën, bij zijn begrooting voor 1863, met deze verblijdende woorden voor de kamer kwam:

„De mededeeling zal u ongetwijfeld niet verrassen, dat een nieuw ontwerp van wet op het *regt van zegel* is in gereedheid gebracht. Behalve toch verbeteringen, die de tegenwoordige wet noodig heeft, komen daarin beginselen voor, die niet langer kunnen blijven voortbestaan, en die althans in lijnregten strijd zijn met de beginselen, door dit Gouvernement gehuldigd.

„Ik heb hier het oog op het zegelregt voor gedrukte stukken en voor advertentiën. Wanneer ik hier van gedrukte stukken spreek, bedoel ik niet enkel de buiten- en binnenlandsche dagbladen, maar ik bedoel gedrukte stukken in die ruime beteekenis, waarin art. 23 der wet van 3 October 1843 ze heeft aangeduid, namelijk: „Alle dagbladen, couranten, nieuwspapieren, nieuwstijdingen, periodieke werken of tijdschriften, catalogussen of notitiën van boeken, kunstvoorwerpen, meubelen en andere goederen, prijscouranten, prospectussen, aankondigingen en berigten, uitgegeven, ter lezing gelegd, aangeplakt, rondgevent of verspreid, of op eenige andere wijs in omloop gebracht wordende, van welken aard, inhoud of bestemming ook, zelfs in den vorm

van brieven of circulaires; en wijders alle adressen van woning of woonplaats."

„Ik vertrouw, Mijne Heeren, dat gij met de Regering zult willen medewerken, om eene zoodanige weldaad aan Nederland te schenken en de pers te bevrijden van banden, waaronder zij te lang reeds gezucht heeft."

Ook zijne memorie van toelichting getuigde van de meeste vrijzinnigheid in deze woorden:

Zegelregt op dagbladen, couranten, nieuwspapieren, tijdschriften, catalogussen, prospectussen, aankondigingen, berigten, enz. Dagbladen en couranten zijn het beste voertuig om de wenschen en belangen van het volk aan het volk en de regering bekend te maken. Zij kunnen bovendien een krachtig middel zijn tot beschaving en ontwikkeling van het volk, ook door verspreiding van die maatschappelijke en staatkundige kennis, welke het volk voor de rigtige uitoefening zijner staatsburgerlijke regten noodig heeft. Het valt echter niet te ontkennen, dat zij hier te lande nog niet tot dien trap van volmaaktheid zijn opgevoerd, waarvoor zij vatbaar zijn; dat zij bepaaldelijk bij die van andere constitutionele landen in vele opzigten ongunstig afsteken. Onder de oorzaken van dien minder gunstigen toestand van de voortbrengselen onzer periodieke pers bekleedt voorzeker de zware belasting, welke onder den naam van zegelregt daarop drukt, de eerste plaats. Deze belasting belemmert niet slechts de uitbreiding der gevestigde bladen, maar maakt ook de oprigting van nieuwe bijna onmogelijk. Door dat zij den prijs van het abonnement zeer aanmerkelijk verhoogt, beperkt zij niet slechts het aantal lezers der binnenlandsche bladen, maar belet zij ook de algemeene verspreiding der buitenlandsche. Terwijl zij dus aan den eenen kant de gevestigde binnenlandsche bladen in hunne ontwikkeling tegenhoudt, werkt zij aan den anderen kant als een *monopolie* ten behoeve van dezen, waardoor zij daaraan den nut-

tigen prikkel der vrije mededinging ontnaemt. In een constitutionelen staat, zoo als die rust op openbaarheid en maatschappelijke ontwikkeling, schijnt eene belasting op die beide niet wel te verdedigen. Herhaaldelijk is dan ook, niet slechts door de dagbladpers zelve, maar ook door de vertegenwoordiging op de afschaffing of althans op eene vermindering der bedoelde belasting aangedrongen. De regering heeft de regtmatigheid van dat verlangen sedert langen tijd erkend. Reeds bij het ontwerp van 1850—1851 stelde zij eene *vermindering* der belasting voor, welke toen alleen dáárom niet tot stand kwam, omdat dat ontwerp, om de daarin tevens voorkomende bepalingen omtrent het zegelregt op *handelspapier*, door de Eerste Kamer der Staten-Generaal werd verworpen. Later, en wel in de zitting der Tweede Kamer van den 27 April 1858, werd door haar, bij monde van den toenmaligen Minister van Finantiën, bij vernieuwing eene vermindering der belasting toegezegd. Dat een afdoende maatregel tot ontheffing der dagbladpers van den daarop drukkenden zwaren last dringend noodzakelijk is, zal wel door niemand worden betwist. Men zou echter kunnen verschillen over de beantwoording der vraag, of die maatregel zich tot eene eenvoudige *vermindering* van het regt kan bepalen, of wel zich tot eene geheele *afschaffing* daarvan behoort uit te strekken? De regering is na rijpe overweging tot het besluit gekomen, dat die vraag in laatstbedoelden zin moet worden opgelost. Het geldt hier toch een beginsel; een beginsel, dat evenzeer in strijd is met de belasting, zoo als ze nu bestaat, als met elke andere tot welk bedrag ook geheven. Vroeger bij eene partiële herziening van de zegelwet, moge enkel eene *vermindering*, op finantiële gronden, zijn te verdedigen geweest; thans nu die herziening wordt in verband gebracht met de hervorming van het belastingstelsel, schijnt ze ook naar volkomen juiste beginselen te moeten geschieden.

„Daarenboven wordt betoogd dat eene vermindering van het regt op de binnenlandsche bladen, wil zij *alle* bestaande bladen gelijkelijk baten, zeer aanzienlijk zou moeten wezen. En daarom liever algeheele afschaffing. Maar bovendien. Er bestaat nog eene bijzondere reden, die de handhaving van een zegelregt op de dagbladen op den duur niet wel mogelijk maakt. De Engelsche regering heeft steeds volstandig geweigerd, om het port op de briefwisseling tusschen Nederland en Engeland te verminderen tot het cijfer, waarop thans bijv. dat tusschen Engeland en België bepaald is, zoo lang de Engelsche bladen hier te lande met éénig zegelregt worden belast. Herhaalde pogingen om die regering genoeg te doen nemen met dezelfde vermindering van regt welke op andere buitenlandsche bladen en op de binnenlandsche bladen mogt worden toegepast, hebben schipbreuk geleden. Om onzen handel in het genot van de vermindering van het port op de briefwisseling met Engeland te stellen, zou men dus in allen gevalle de Engelsche bladen van het regt moeten vrijstellen. Stelt men deze vrij van het regt, dan kan men de andere buitenlandsche bladen moeilijk belast laten. Laat men alle buitenlandsche bladen onbelast, dan wordt natuurlijk een regt op de binnenlandsche bladen onhoudbaar. Dit een en ander is dan ook bij § 2 van het voorloopig verslag der Tweede Kamer over het ontwerp van 1860—1861 tot wijziging van het zegelregt op handelspapier, te regt reeds opgemerkt. Dezelfde gronden, welke voor de afschaffing van het zegelregt op de *dagbladen* pleiten, gelden ook ten aanzien van de *tijdschriften*. Wordt het regt op de *couranten* en *tijdschriften* afgeschaft, dan kan dat op *catalogussen*, *prospectussen*, *aankondigingen*, *berigten*, enz. moeilijk worden behouden, omdat dit laatste te weinig opbrengt om als afzonderlijk middel te worden geheven. Dit regt staat bovendien in zulk een naauw verband met dat op de advertentiën, dat nagenoeg al de redenen, waarom de afschaffing van het

laatste wordt voorgesteld, ook op het eerste van toepassing zijn.

„Zegelregt op advertentiën in de nieuwspapieren. De bezwaren, aan eene regelmatige heffing van dit regt verbonden, welke in de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van den 27 April 1858 uitvoerig zijn besproken, doen zich hoe langer hoe meer gevoelen. Zouden die bezwaren op zich zelve reeds voldoende zijn om de afschaffing van dat regt te motiveren, die afschaffing is bovendien wenschelijk in het belang van handel en nijverheid, waarop dat regt grootendeels drukt. Voor die takken van bedrijf, vooral voor den kleinhandel en de handwerksnijverheid, is het adverteren meer en meer behoefte, voor sommige daarvan zelfs onmisbaar geworden. De belasting, die de Staat van de advertentiën heft, maakt echter het veelvuldig gebruik daarvan te duur en daardoor onmogelijk. Dat dit werkelijk het geval is springt in het oog, wanneer men nagaat hoe weinig gebruik hier te lande, in vergelijking met andere landen, van het adverteren wordt gemaakt. Terwijl het zegelregt op de advertentiën dus regtstreeks den handel en de nijverheid drukt, is het zijdelings ook van eenen ongunstigen invloed op de dagbladen. Daar deze een aanmerkelijk deel hunner inkomsten in den prijs der advertentiën moeten vinden, maakt de belasting, die het plaatsen van advertentiën belemmert, het bedrag dier inkomsten kleiner. De afschaffing dezer belasting zal dus, terwijl zij den handel en de nijverheid regtstreeks ontlast, tevens zijdelings er toe medewerken om de redactiën onzer dagbladen in staat te stellen, niet slechts om den inhoud daarvan te verbeteren, maar ook om den abonnementsprijs daarvan te verlagen.” —

Ook deze goede gezindheid van den kant der regeering mocht niet baten. Telkenmale als de minister met een nieuw voorstel optrad, en dat gebeurde jaar op jaar, scheen het alle kans van slagen te hebben, maar werd ten slotte toch weder door een kleine meerderheid van behoudsmannen afgestemd.

De bezwaren, door de tegenstanders aangevoerd, kwamen kortelijk hierop neêr: Al de zoo losweg in den mond genomen beweringen over verlichting, beschaving, volksgeluk en wat dies meer zij, zijn groote woorden, klanken zonder beteekenis. Alles komt neêr op klachten van belanghebbenden, van courantiërs die geen debiet hebben, van partijmannen die een orgaan begeeren. Het publiek belang heeft met dat persoonlijk drijven niets te maken. Het is kleingeestig, laf, dat door de regeering zoo gedwee aan den aandrang van enkelen wordt toegegeven. In plaats van tot een geheele, afdoende hervorming van het belastingstelsel over te gaan, neemt men telkens zijn toevlucht tot een halven maatregel, die men er door wil sleepen door stichtelijke redeneeringen. Het is niet meer dan een groot woord, dat Nederland wat de drukpers betreft niet bij andere landen mag achterstaan. — Teder land regelt zijn belastingen naar eigen behoeften en eigen goëddunken. In andere landen heeft men geen belastingen op vleesch, zout, bier; geen staatsloterij. Maar daarom toch denkt niemand bij ons eraan om die bronnen van inkomsten hier te lande prijs te geven. De ervaring leert, dat de zegelbelasting de verspreiding der dagbladen bij ons niet in den weg staat. In 15 jaren is het getal couranten, die gezegeld zijn, met vijf millioen, zijnde 57 percent, vermeerderd. Hier in Holland leest men, in verhouding tot de bevolking, veel meer couranten dan in Engeland. Het bestaan van zoogenoemde couranten-wijken, waar één blad onder een aantal gezinnen gelezen wordt, is in het buitenland onbekend.

Ook de oprichting van nieuwe couranten wordt door de zegels niet verhinderd. In Frankrijk, waar de couranten ook gezegeld moeten zijn, komen desnietteenstaande telkens nieuwe couranten uit; in Zwitserland, waar geen zegelrecht bestaat, is de verschijning van een nieuwe courant een zeldzaamheid. In de laatste twee jaren (1866 en 67) zijn in Holland niet minder dan *veertien*

nieuwe couranten uitgegeven. Evenmin staat het zegel de uitbreiding der couranten in den weg. Bijna alle degelijke bladen hebben zich hier gaandeweg vergroot en verbeterd. Ook het beweren, dat het zegel een monopolie geeft aan de bestaande bladen, is onjuist: wanneer het zegel weggenomen wordt, zal het monopolie veel grooter zijn. Men zal dan een gedeelte van hetgeen vroeger voor zegelgeld betaald werd aanwenden tot verbetering en uitbreiding der groote bladen, waartegen dan de kleine en de nieuwe in het geheel niet zullen kunnen opzeilen. Het zegelrecht op de advertentiën belemmert het adverteeren in het geheel niet. De ondervinding hier te lande, waar het adverteeren in de laatste jaren sterk toegenomen is, leert dit afdoende. Een vermindering van 35 cent op een advertentie, die in den regel *f* 5.— of *f* 6.— kost, zegt weinig; wie adverteeren wil of dit noodig heeft voor zijn beroep, laat het niet om het zegelgeld. Indien de afschaffing van het zegelrecht ten gevolge heeft, dat er meer couranten verschijnen, zal men daarom toch geen betere couranten krijgen; want men heeft in ons land gebrek aan goede journalisten. En aangezien goede journalisten moeten opgeleid, gevormd worden en maar niet enkel voor geld te koop zijn, zal bij vermeerdering van couranten het gehalte ervan natuurlijk verminderen. In andere landen is de journalistiek een middel om vooruit te komen en wijden er zich jongelieden aan, vaak zonder salaris; hier bij ons behoort journalist-zijn wel tot de weinig benijdenswaardige baantjes.

De man, die met dergelijke drogredenen, hetzij uit eigen persoonlijke beweging, hetzij op last van anderen, de algemeene stemming tegen de goede bedoeling der regeering trachtte op te zweepen, was voornamelijk Iz. J. Lion, toen hoofdredacteur van het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage*. In een reeks van strijd lustige opstellen, die hij later in twee boekjes verzamelde, deed hij al het mogelijke, om, op de oude gronden met altoos

nieuwe woorden, elken stap tot vooruitgang te keer te gaan. Al de kracht kennende vooral van metalen betoogen, verzuimde hij niet daarbij ieder keer moord en brand te roepen over de onverantwoordelijke spilzucht der regeering, die de opbrengst van een hoogst gemakkelijke belasting wou prijs geven aan het onzinnige geschreeuw van enkele jaloersche courantiërs en daarvoor in de plaats weêr een andere belasting zou moeten uitvinden, die wellicht de allereerste levensbehoefte van den minvermogene zou treffen. „De Regering,” zei hij in zijn eerste geschrift-verzameling: *De afschaffing van het zegelrecht op Dagbladen en Advertentiën*, „is bij al haar doen in dezen de getrouwe echo geweest van de oppervlakkigheid en eenzijdigheid, waarmede tot dusver deze groote quaestie bij ons werd behandeld. Groote woorden! Anders niet. Alleen van belanghebbenden. Regering en vertegenwoordiging worden in de war gebragt door mannen, geroepen om de publieke opinie voor te lichten, geroepen om de publieke opinie uit te drukken, maar hier voor niets anders strijdende dan voor eigen haard. Alles overtreffend onbegrijpelijk is het, dat men in een benarden toestand als de tegenwoordige, waarin een financiële crisis onvermijdelijk voor de deur staat, *zeven tonnen gouds* aan vaste inkomsten loslaat, om eene belasting te doen vervallen, die *voor niemand drukkend is*; die *niets hoegenaamd onderdrukt*; en *waaronder het getroffen voorwerp zich in een reusachtigen, bijna nergens geëvenaarden vooruitgang heeft mogen verheugen*. De Minister-zelf heeft onderstaande opgave van inkomsten aan de Kamers moeten overleggen:

a. Zegelrecht op de *binnenlandsche* drukwerken:

in 1862.....	f 414 953,88 5
„ 1863.....	„ 436 492,23 5
„ 1864.....	„ 466 510,41 5
„ 1865.....	„ 485 977,63 5
„ 1866.....	„ 532 460,67 5

in 1867.....	„	554 128,54
<i>b. Zegelregt op de buitenlandsche drukwerken:</i>		
in 1862.....	f	43 279,06 ⁵
„ 1863.....	„	43 439,88
„ 1864.....	„	46 387,52 ⁵
„ 1865.....	„	46 507,31
„ 1866.....	„	50 123,29 ⁵
„ 1867.....	„	51 621,46 ⁵
<i>c. Zegelregt op advertentiën in de nieuwspapieren:</i>		
in 1862.....	f	80 511,27
„ 1863.....	„	86 035,28
„ 1864.....	„	92 383,90 ⁵
„ 1865.....	„	97 336,28
„ 1866.....	„	101 043,75
„ 1867.....	„	104 992,12

1

¹ Volgens de *Algemeene Statistiek van Nederland* — wij voegen dit hier maar meteen bij — berekende Mr. M. M. von Baumhauer, dat de opbrengst aan den Staat was geweest:

Aan zegelrecht van advertentiën:

van 1846 tot 1859.....	f	570,720,44 ⁵
» 1860 » 1867.....	»	518,665,33
		<u>f 1,089,385,44 ⁵</u>

waarvan, om de vermeerdering aan te geven, in 1846 f 31.114,61⁵ en in 1867 f 75.853,00.

Aan papier voor binnenlandsche drukwerken:

van 1846 tot 1859.....	f	2.902,093,52
» 1860 » 1867.....	»	2.667.066,52
		<u>f 5.569.160,04</u>

waarvan in 1846 f 161.912.02, en in 1867 f 401.392.40.

Aan zegelrecht voor buitenlandsche drukwerken:

van 1846 tot 1859.....	f	345.240,88
» 1860 » 1867.....	»	267.179,44 ⁵
		<u>f 612.449,99 ⁵</u>

waarvan in 1846 f 13.274.47 en in 1859 f 37.402.72 ⁵.

„En nu zou men zoodanige belasting willen doen vervangen door verhoogde en nieuwe lasten, die even onregtvaardig zijn als zij drukkend zullen werken juist op de mindere standen, die nochtans, boven alle anderen, verligting behoeven!” —

De publieke conscientie liet zich op den duur niet door dergelijke machtspreuken om den tuin leiden. De natuur had haar onbetwistbare rechten en eischen, en de natuur van het levende geslacht was nu eenmaal behoefte aan vrijheid en aan kennis. Wat zich daar tegenkante, moest het onderspit delven; wat zich ervoor verklaarde, zou overwinnen, zij het dan ook op den langen weg. De bewustheid van het onhoudbare van den

Niet onbelangrijk is ook de vermeerdering van advertentiën, blijkens een opgaaft in *de Economist*, getrokken uit de staten van betaalde zegelrechten:

In 1850 over een getal van 131,694 advertentiën.

» 1851	»	»	»	»	141,316	»
» 1852	»	»	»	»	150,223	»
» 1853	»	»	»	»	162,362	»
» 1854	»	»	»	»	173,171	»
» 1855	»	»	»	»	182,334	»
» 1856	»	»	»	»	190,659	»
» 1857	»	»	»	»	204,450	»
» 1858	»	»	»	»	213,464	»
» 1859	»	»	»	»	208,381	»
» 1860	»	»	»	»	222,381	»
» 1861	»	»	»	»	223,331	»
» 1862	»	»	»	»	233,366	»
» 1863	»	»	»	»	249,367	»
» 1864	»	»	»	»	267,779	»
» 1865	»	»	»	»	282,134	»
» 1866	»	»	»	»	292,880	»

In deze getallen zijn *niet* begrepen de advertentiën voor liefdadige doeleinden, van tentoonstellingen, maatschappijen en andere inrichtingen, die, volgens de wet of koninklijke besluiten, van zegelrecht waren vrijgesteld: doch waarvan de plaatsing aan de couranten betaald werd.

tegenwoordigen druk brak zich gaandeweg baan onder het groote algemeen en won al meer en meer veld naarmate men het oog sloeg op de verleende vrijheden in het buitenland.

Plotseling brak een machtige beweging uit, die zich in stille gisting reeds lang had voorbereid. In het begin van 1867 kwam er in Rotterdam een vereeniging tot stand onder den naam van „Anti-dagbladzegel-verbond,” die weldra haar vertakkingen kreeg in Amsterdam, 's Gravenhage, Delft, Oldenzaal, Breda, en zich binnen het jaar verbreid zag over het geheele land, tot zelfs onder de studenten van de verschillende hoogeschoolen toe. Van dezen bond ging de volgende brief uit:

„Aan alle voorstanders van eene afschaffing der zegelbelasting op de dagbladen.

Nog altijd bestaat in Nederland, ondanks zoo menigen krachten aanval daartegen gerigt, eene zegelbelasting op de dagbladen, als een overblijfsel uit tijden van bekrompenheid en politieke onkunde.

Toch vertrouwen wij, dat de Nederlandsche dagbladpers bevrijd zal worden van dien drukkenden last; want meermalen reeds bleken er velen te zijn in den lande, die met ons begripen, dat het *toch eindelijk eens tijd wordt* krachtige maatregelen te nemen, om in dien toestand verandering te brengen.

Zamenwerking zij daartoe het middel.

Hoeveel is er niet door haar op ieder gebied in onze eeuw tot stand gebracht?

Wat de slagen van enkelen, één voor één toegebracht, heeft verduurd, zal wijken voor den aandrang van vereenigde krachten.

Dat was de gedachte, die leidde tot de oprigting van het *Anti-dagbladzegel-verbond*, dat — nu zijne statuten dezer dagen door den Koning zijn goedgekeurd — zich tot U rigt om uwe medewerking in te roepen.

Vraagt gij, wat wij verlangen?

Wij willen dat eene wet ten spoedigste de afschaffing van het Dagbladzegel uitspreke; de *algeheele afschaffing en op eenmaal*.

Wij willen haar zonder aequivalent in *dien* zin, dat zij niet afhankelijk worde gemaakt van de keuze der belasting, die het Dagbladzegel vervangen zal. De ondervinding toch heeft geleerd, dat de vraag zoo eenvoudig mogelijk aan de Vertegenwoordiging moet worden gesteld, opdat niet ieder voorstel tot afschaffing, dat aan haar oordeel wordt onderworpen, afstuite op redenen aan de zaak zelve vreemd.

Van de afschaffing verwachten wij *verbetering van het gehalte onzer dagbladen*, tegelijk met eene *aanzienlijke prijsvermindering*, die *verspreiding in ruimeren kring* ten gevolge moeten hebben.

Wij verwachten hiervan *opwekking* van de, helaas in ons land zoo *hoogst geringe belangstelling* in de publieke zaak, waardoor alleen onze constitutionnele staatsinstellingen zich kunnen ontwikkelen.

Wij verwachten eindelijk, dat dan eerst in ons land de dagbladpers aan *volksbeschaving* en *volksverlichting* bevorderlijk zal zijn, en daarmede het edelste deel harer roeping vervullen.

Gij die dit alles met ons wilt, treedt toe tot een verbond dat als eerste artikel in zijne statuten schrijft:

het doel der Vereniging is de bevordering der afschaffing van het dagbladzegel.

Tegenover ons staan zij, die, in onzen tijd misplaatst, de vrees voor vrijheid op het gebied der gedachte uit vroegere eeuwen hebben overgeërfd;

zij, die iedere verbetering te gering achten voor hunne hooge inzichten, die liever willen klagen over den achterlijken toestand onzer journalistiek, dan de hand leenen tot verbetering;

en eindelijk die velen in ons land, die tot schade der publieke zaak onverschillig blijven voor alles wat niet ligt binnen den kring hunner bijzondere belangen.

Hen allen te winnen of te bestrijden is de taak van ons verbond.

Daartoe zal het volgens het tweede artikel zijner statuten, bijeenkomsten houden en geschriften uitgeven, in het belang der afschaffing invloed trachten uit te oefenen bij verkiezingen, gebruik maken van het regt van petitie en daartoe opwekken, en eindelijk niets onbeproefd laten om de overtuiging van de noodzakelijkheid der afschaffing te doen leven bij het Nederlandsche volk.

Gij allen, voorstanders van de afschaffing van het Dagbladzegel in Nederland, wat baat het dat gij velen zijt, zoo gij uwe wenschen niet kenbaar maakt bij Regering en Vertegenwoordiging?

Vat de gelegenheid aan die u daartoe thans geopend wordt, en versterkt onze gelederen!

Een wetsontwerp, dat aan onze wenschen voldoet, zullen wij ondersteunen, onverschillig van wien het ook kome; maar niet minder zullen wij, waar het belang der zaak dit vordert, strijd voeren tegen elken Minister van Finantiën, die zulk een ontwerp niet voordraagt en verdedigt en tegen elk Kamerlid dat niet medewerkt om het tot wet te verheffen; want de verbetering onzer dagbladen, en daardoor de opwekking van ons politiek leven, moet ten grondslag liggen aan alle volgende deugdelijke hervormingen op staatkundig gebied.

Geene bestrijding zal ons terug doen deinzen, geen tegenspoed zal ons ontmoedigen.

Wij zullen niet rusten voor dat het Dagbladzegel zal afgeschaft zijn!"

In het zelfde jaar zou ook met het gesproken woord gestreden worden. De heer Maurits H. van Lee, journalist te Brussel, maar Hollander van bloed en hart, nam in Augustus de gelegenheid van het letterkundig congres te Gent te baat, om door

een warme en welsprekende pleitrede krachten te winnen in het belang der persvrijheid.

Bij wijze van inleiding begon hij met zijn gemoed lucht te geven over de sobere waardeering, die in den regel, zelfs van de zijde der volksvertegenwoordiging, aan de Hollandsche dagbladpers te beurt viel. Zelfs nog onlangs hadden leden der kamer daarvan blijk gegeven. De een had deze woorden gesproken: „Een dagblad moet strekken tot algemene beschaving der maatschappij, tot intellectuele ontwikkeling, tot verspreiding van deugd en zedelijkheid. Maar wanneer ik mij nu dat ideaal zóó voorstel, dan moet ik wel tot het besluit komen, dat het voor onze dagbladschrijvers voor geen verwezenlijking vatbaar is.” Een ander had, eenige minuten vroeger, durven verklaren: „Ik zeg het onbewimpeld, op zeer enkele uitzonderingen na, is mij geen land bekend, waar het standpunt der politieke, periodieke pers zoo laag is als in het onze.” En een derde had eraan toegevoegd: „De dagbladpers is een tak van industrie, die men moet beperken, een nijverheidsbedrijf, welks bevrijding van de banden, die hem omklemmen, alleen de verspreiding van onwaarheid in de hand kan werken.” Zulke beschuldigingen waren geen tegenspraak waardig. Zij waren alleen een teeken des tijds. Zij waren nog bedroevender dan ergerlijk.

Het tegendeel was gelukkig tot het gezond verstand der meeste natiën doorgedrongen. Zij hadden ingezien, dat de dagbladen in een behoefte van het constitutioneele leven voorzien; dat zij licht geven, kennis verspreiden, maatschappelijken vooruitgang bewerken, staatkundige, burgerlijke, persoonlijke ontwikkeling aanbrengeu, een overtuiging, een roeping hebben, en den hemel zij dank, in den regel een geweten meteen. Onze tijd eischt waardeering, eischt vrijheid, eischt ruim baan voor de dagbladpers. Geen dammen of staketsels! De Pruisische volksvertegenwoordiger Michaëlis sprak eenmaal een woord, uit het hart van alle

weldenkenden gegrepen: „Der Zeitung-Stempel ist eines freien Staates unwürdig!“

Naar aanleiding van dezen tekst spon de spreker zijn rede voort. Hij wierp een geschiedkundigen terugblik op het ontstaan en den aanwas der bladen in de beschaafde landen om ons heen, op hun strijd tegen vooroordeel en dwang, op hun eindelijke zegepraal over kleingeestige terugzetting. Bijna overal elders waren zij van landslasten gaandeweg verminderd of ontslagen, was hun een breede weg in het midden der maatschappij opengesteld.

Nergens werd het dagblad door den staat zwaarder belast dan in Nederland. Voorbeeld: *De Nieuwe Rotterdamsche Courant* kostte, boekverkoopersprijs, f 33.— en moest daarvan voor het zegel niet minder dan f 16.88 betalen, makende ongeveer 52 percent; de *Leeuwarder Courant*, die voor f 8.— geleverd werd, moest daarvoor aan het rijk afstaan f 5.07, zijnde 63 percent. „Een dure compagnon”, zeide van Lee, „die voor zijn mededeelgenoot 37 percent overlaat, om daarmede nog bovendien opstellers, correspondenten, telegrammen, zettters, drukkers, papier, frankeer-kosten, briefporten enz. enz. te bekostigen! — Wie is er geneigd, met zulk een opgedrongen vennoot eenige nieuwe onderneming te beginnen, bovendien als men nagaat, dat die officiële vennoot altoos zijn 40 à 60 percent vordert, ook al verspreidt de uitgever gedurende de eerste jaren duizende bij duizende exemplaren gratis, ten einde zijn courant bekend te maken!” Al was het alleen om deze niet te rechtvaardigen eischen, had men in heel Europa het zegel of afgeschafft of aanzienlijk verminderd. Maar evenzeer had men dat gedaan, omdat men zich bewust was van de schromelijke onbillijkheid van met tonnen gouds scholen, kerken, museums, bibliotheken, volksverlichting te steunen, en zulks voor een deel te doen betalen door de dagbladpers, die toch evenzeer haar aandeel had in de verbreiding van kennis en licht. Vreesde men, dat die pers, door groot-

ter vrijheid zich zou gaan verlagen tot losbandigheid of lichtzinnigheid, men mocht dan de overtuiging van Englands parlement niet voorbijzien: „het beste middel om slechte bladen tegen te gaan bestaat hierin, dat men de pers tot censor en corretief van de pers make”.¹ — Door de opgeworpen dammen eindelijk ook hier weg te nemen gelijk elders, zouden de weldaden der dagbladen overvloediger worden en zou de staat voorzeker aan inkomst geen schade lijden. Alweder voorbeelden: In 1856, vóór de afschaffing van het zegel, telde Engeland 769 bladen; tien jaren later was het meer dan verdubbeld. In 1847, vóór de afschaffing, brachten de bladen in België aan zegel en vracht op 484.542 francs, in 1863 alléén aan vracht 454.243, maar nadat ook die vracht van 2 tot 1 cent verlaagd was.

Wat omtrent het onrechtmatige van het dagbladzegel gezegd was, gold niet minder het zegel op de advertentiën. De staat eischte een vast recht van 35 cent van iedere aankondiging, onverschillig of door die advertentie, in vier regels, arbeid voor een behoeftig werkmán gevraagd werd, of dat men, in twee of drie kolommen, aandeelen zocht voor een maatschappij, die over

¹ Reeds in 1858 had hier te lande de heer van Bosse, als lid van de tweede kamer, de merkwaardige woorden gesproken: »De Regering, die den werkkring der dagbladpers beperkt, uit vrees voor het misbruik dat van haar gemaakt kan worden, miskent èn onze instellingen èn het geweten der vrije drukpers, die zelve als de strengste wreekster van hare misbruiken optreedt”. En de minister Gladstone getuigde in 1867 bij het jaarlijksch feestmaal van het »Newspaper-press-Fund”, toen hij gewezen had op de verbazende vermeerdering der Engelsche bladen na de zegelafschaffing: »Ik ben innig doordrongen van de overtuiging, dat de dagbladpers eerlijker, oprechter is geworden: dat zij meer eerbied voor de personen en voor het heiligdom van het bijzondere leven heeft aan den dag gelegd: dat zij met meer zorg dan vroeger alles heeft vermeden wat zou kunnen doen blozen en besmetten, en dat wel naar gelang zij aan populariteit en verspreiding heeft gewonnen.”

millioenen liep; onverschillig of het blad met 500 of 5000 exx. verkocht werd. Het advertentiezegel moest betaald worden in elk geval, hetzij het middel voordeel opleverde of niet; het drukte den verkooper, in plaats van den verbruiker; het was een verzwaring van het patent; het trof het in letters gedrukte aanbod, waar het in letters geschreven of mondeling gedaan aanbod vrij was; het was een belemmering van handel en nijverheid, onevenredig voor den kleinen man tegenover den grooten; — het was een belasting even onbillijk als onstaathuishoudkundig.

„De tijd voor dergelijke afpersingen is voorbij”, zoo besloot de spreker. „Het is niet genoeg, in de wetgevende kamers des lands de wond te peilen, maar te gelijk, onder het ophalen der schouders, het gelaat ervan af te wenden. Wanneer men in Nederland woont, het zoo hoog opgevijzelde land van vrijheid; van nijverheid en handel, dan heeft men andere plichten te vervullen dan wachten en weêr wachten. Waar wij vóóran hadden moeten gaan, zijn wij de allerlaatste geweest. Oostenrijk en Nederland zijn nog de eenige landen, waar te gelijktijd zegelrecht en van de dagbladen en van de aankondigingen wordt gevorderd. Maar Oostenrijk is op het punt het laatste geheel af te schaffen. Zoo zal weldra Nederland in zijn stijfhoofdig behoud alléén staan. Is het niet om schaamrood te worden, als wij moeten verzuchten, dat Nederland eenmaal even vrijzinnig moge worden als Zuid-Nederland, Spanje, Rusland, Zwitserland, Italië, Engeland, de Noord-Amerikaansche Unie, Portugal, Brazilië, het vroegere Keur-Hessen, het voormalige Hannover, of althans als Pruisen, Zweden, Bremen, Hamburg of Frankrijk!”

Het vurige pleidooi miste zijn doel niet. Onder groote opgewondenheid besloot het taal- en letterkundig congres, aan de Hollandsche regeering een dringend adres te richten, waarin het in naam van vrijheid en verlichting op zou komen tegen elk langer verwijl. Het Anti-dagbladzegel-verbond liet daarbij de

uitgesproken rede drukken en ten getale van 5000 exemplaren omniet verspreiden.

De heer van Lee liet het trouwens bij zijn vluchtige rede niet blijven. Wat hij in betrekkelijk weinig woorden in zijn congres-toespraak had moeten samenvatten, maakte hij weldra tot het onderwerp van een nauwgezette en breede studie, die hij in het licht gaf onder den titel: *De Nieuwsbladen en het Zegelrecht*. Met feiten en cijfers gaf hij daarin een overzicht over alles wat in den jongsten tijd over heel Europa in betrekking tot de vrijmaking van het zegel gebeurd was en liet daarbij niet na, de drogredenen van Lion en diens medestanders tot op de laatste vezel te ontzenuwen.

Deze en dergelijke pogingen, die natuurlijk van onderscheiden kanten ijverig gesteund en in alle vrijzinnige bladen keer op keer besproken werden, leidden ten leste tot feiten van meer beteekenis. In de troonrede, waarmee in het najaar van 1867 de kamers geopend werden, sprak de regeering op nieuw van een wets-ontwerp, waarin verlichting van het zegelrecht werd toegezegd. Vreezend voor een halven maatregel, die een afdoenden in den weg zou blijven staan, raakten de pennen weêr in beweging, zich in gelijken geest uitlatend gelijk het Anti-dagbladzegel-verbond zulks deed door de zoo ruim mogelijke verspreiding van dezen brief:

Afschaffing — geen vermindering!

„De afschaffing van het Dagbladzegel is een kwestie van den dag geworden.

Nu vooral, nu de Troonrede ons een wetsontwerp daarover aankondigt.

Wij wachten de voordragt af, wij zien haar met verlangen te gemoet en wenschen niets liever dan haar uit volle overtuiging te kunnen ondersteunen.

Toch blijven wij oproepen tot medewerking, want er zijn verschijnselen, die ons verontrusten, en ons doen vreezen, dat de oplossing van het vraagstuk in den door ons gewenschten zin nog verre van verzekerd is.

Immers de Regering sprak slechts van „*verligning* van den last, dien het regt van zegel op de periodieke pers gelegd heeft.”

Hier wordt de vrees, dáár de wensch geuit, dat met deze verligning slechts een *vermindering* bedoeld zij.

Zelfs zijn er geweest, die zich gehaast hebben om bij adres aan de Regering niet onduidelijk te kennen te geven, dat zij ook die vermindering dankbaar uit hare handen zullen ontvangen.

Getrouw aan zijn programma:

Algeheele afschaffing en op eenmaal,

meent het Anti-dagbladzegel-verbond reeds nu met een enkel woord het publiek op het onvoldoende van dergelijken maatregel te moeten wijzen. en te moeten waarschuwen tegen lijdelijk afwachten, dat ligt voor instemming gehouden wordt.

Het geldt hier een beginsel.

Wie met ons gelooft, dat de zegelbelasting in den weg staat aan: zoo ruim mogelijke verspreiding, tegen zoo laag mogelijken prijs, van dagbladen, die aan hunne veelzijdige roeping zoo goed mogelijk voldoen, moet *eene geheele wegneming* der belemmering verlangen.

Geen halve maatregel, geen transactie kan hem bevredigen.

Wie het goede wil, moet het geheel willen!

Men meene toch niet, dat de vermindering aanzienlijk zal zijn; want wie zou „het schoone denkbeeld eener vrije pers in het vrije Nederland” willen opofferen aan een overschot, dat schier geene baten meer voor de schatkist zoude afwerpen?

Schijnbaar moge gedeeltelijke afschaffing eene schrede voorwaarts zijn; — inderdaad is zij een nieuwe slagboom op den weg, die tot algeheele ontheffing van den druk leidt. Niet zoo

ligt gaat men er toe over, pas genomen maatregelen te herroepen; en, maakt men de kwaal dragelijker, men zal haar tevens bestendigen.

Maar wat meer is: *Alleen afschaffing is billijk.*

Wordt het Dagbladzegel verminderd, dan ontbreekt de zekerheid, dat de voordeelen, welke de schatkist afstaat, geheel zullen strekken ter verbetering van de dagbladpers in 't belang van het publiek.

Daartoe is vrije concurrentie noodig, die alleen het gevolg van algeheele afschaffing kan zijn. Want, zoolang een gedeelte der belasting blijft bestaan, zal de oprigting van nieuwe bladen bijna onmogelijk blijven.

Laten de bestaande bladen, ook na de afschaffing, den rang handhaven, dien zij zich verworven hebben; doch zij het dan door inspanning en verdienste. Vermindering der belasting zou aan die Couranten een voordeel in handen geven, zonder tevens den weg te banen tot vrije concurrentie, die toch alleen aan het publiek ten waarborg strekken kan, dat hetgeen de schatkist ten zijnen beste afstaat, ook ten zijnen beste zal worden aangewend.

Daarom moet ieder met ons blijven vragen om *geheele* afschaffing van het dagbladzegel.

Het offer, dat wij verlangen, is dan wel grooter, maar dan ook zal de zekerheid verkregen worden, dat het geheel zal komen ten voordeele van het Nederlandsche volk."

Dat de boekhandel in deze beweging krachtig het zijne had gedaan, spreekt van zelf. De uitgevers van couranten behoorden tot zijn kring. Ook het zegelrecht op advertentiën was hun meer dan anderen een drukkende last. Geen enkel ander handelsberoep was gewoon zóóveel aan bekendmaking te besteden. In de *Haarlemsche Courant* van 1866 bedroeg het gezamenlijk getal advertentiën van alle andere handelaars en winkeliers 3212, en dat van uitgevers alléén 2746. Geen wonder alzoo, dat de boek-

handel tegen deze beide zegelvijanden meê te veld trok. Maar het waren zijn eenigen niet. Wij herinneren eraan, hoe de wet haar bezwarende hand evenzeer gelegd had op „periodieke werken en gedrukte stukken,” en hoe reeds in 1851 de boekhandel begonnen was, door een protest daártegen, den stoot te geven aan een beweging, die nu sinds 17 jaar van dien tijd af met meer of minder sterkte, maar nog altoos vruchteloos, aan den gang was. En toen nu de troonrede alleen maar van „verlichting” gesproken had, de courantiërs te vuur en te zwaard aanhielden op het onverkort toegeven aan hun bepaalde eischen, en er alzoo vrees kon bestaan dat ter wille van dier verlangen de billijke begeerte van den boekhandel ter zijde zou kunnen worden gezet, begreep de Vereeniging, in naam van dien handel, deze gelegenheid niet te mogen verzuimen om ook weêr voor de vroeger geuite wenschen in de bres te treden. Zij deed dit ten zelfden tijde met dit adres aan den minister van financiën:

„De ondergeteekenden, Bestuurders der Vereeniging ter Bevordering van de belangen des Boekhandels, met bijzondere belangstelling kennis genomen hebbende van de toezegging, door Z. M. den Koning bij de jongste opening der zitting van de Staten-Generaal gedaan, dat aan de orde zal worden gesteld een wetsontwerp ter verligting van den last, dien de wet op het zegel op de periodieke pers heeft gelegd, hebben naar aanleiding daarvan hunne aandacht gevestigd op de pogingen in den laatsten tijd van vele zijden aangewend, om eene partieele wijziging der zegelwet, en wel bepaaldelijk de vermindering of afschaffing van het zegelregt op dagbladen, te verkrijgen.

Deze pogingen zijn vooral aangedrongen door de voorstelling: 1°. dat die afschaffing den gunstigsten invloed zal hebben op volksontwikkeling en volksbeschaving, en 2°. dat zij strekken moet ter bevordering van de belangen des Boekhandels.

Wat de eerste dezer drangredenen betreft, komt het hun voor,

dat de afschaffing van het dagbladzegel, indien zij waarlijk zal bijdragen tot ontwikkeling en beschaving van het volk, behoort in te sluiten: de afschaffing van het zegel op alle Tijdschriften en periodieke werken. Ten aanzien der tweede zouden zij het betreuren, indien door eene partieele wijziging der zegelwet, zelfs al werd die in hunnen geest opgevat, de andere bepalingen dezer wet, — waarbij zoovele andere gedrukte stukken worden belast, — zoowel als de zegelbelasting op de advertenties werden bestendigd; omdat de Boekhandel, de Boekdrukkerij en alle andere takken van handel en nijverheid daaronder maar al te zeer gedrukt gaan, en het een niet minder dan het ander de ontwikkeling des volks in den weg staat.

Het is toch niet te ontkennen, dat niet alleen, ja zelfs niet in de eerste plaats, het dagbladzegel, maar dat veel meer de bepalingen in artt. 18 en 19, en in de geheele vierde afdeeling van den tweeden titel allerbelemmerendst werken op volksbeschaving en volksgeluk, daar zij handel en nijverheid in het algemeen, en den Boekhandel en de Boekdrukkerij in het bijzonder, knellende banden aanlegt, te knellender, omdat deze zegelbelasting met alle regt eene extra bijdrage mag heeten tot de reeds zoo ongelijkmatig drukkende patentbelasting.

De ondergeteekenden, door hunne betrekking geroepen om de belangen des Boekhandels voor te staan, achten zich daarom verplicht, Uwe Excellentie opmerkzaam te maken op de wenschelijkheid, dat ingeval Uwe Excellentie mogt besluiten tot het voordragen eener wijziging van de zegelwet, deze wijziging *in geen geval* uitsluitend strekke tot afschaffing van het zegel op de dagbladen. Naar hunne meening toch, zou door de afschaffing van het dagbladzegel *alleen* evenmin het voorschreven doel, dat men zegt te beoogen, kunnen bereikt worden, als de belangen van den Boekhandel, die zoo naauw aan dat doel verwant zijn, daardoor zouden worden bevorderd.

De ondergeteekenden veroorloven zich dan ook, in de overtuiging dat alleen in de vervulling van hun wensch handel en nijverheid op directe, het geheele Nederlandsche volk op indirecte wijze in waarheid zullen worden gebaat, Uwe Excellentie dringend te verzoeken, slechts eene zoodanige wijziging der zegelwet te willen voordragen, waarbij de artt. 18 en 19 en de geheele vierde afdeeling van den tweeden titel dier wet buiten werking worden gesteld."

Deze zelfde wensch, in minder officiële maar veel warmer woorden, werd door W. H. Kirberger, ten overstaan van de mannen van letteren en kunst, uitgesproken op het 10e congres te 's Gravenhage.

De regeering bleek de billijkheid van dit verzoek in te zien en zelve liever een doortastenden dan een twijfelachtigen maatregel te willen nemen. Althans het zittingsjaar der kamers 1867—68 ging de zaak met stilzwijgen voorbij, totdat de troonrede van laatstgenoemd jaar haar andermaal te berde bracht, maar thans in de meer algemeene bedoeling: „afschaffing van het zegelrecht op drukwerken." Algemeene vreugde openbaarde zich bij dit blij vooruitzicht. De meer dan lange schemering beloofde dan eindelijk voor den dagenden zonnestraal te zullen wijken, en alsof het pleit reeds gewonnen ware, zoo riepen mondelinge en schriftelijke stemmen door heel het land lof en eer over den staatsman, die hetzij aan de groene tafel, hetzij van de banken der vertegenwoordiging, sinds jaar en dag niet opgehouden had de banier van vrijheid en volksverlichting hoog te houden. Het Anti-dagbladzegel-verbond maakte zich tot aller tolk, door den minister dit adres aan te bieden:

„Eenigen tijd geleden mogten wij de optreding van Uwe Excellentie aan het hoofd van het departement van Finantiën begroeten, als het vooruitzicht openend op een spoedige afschaffing van het zegelrecht op de dagbladen.

Slechts weinige maanden zijn er sedert verlopen en reeds

heeft de troourede het bewijs geleverd, dat wij niet zonder grond vertrouwden van Uwe Excellentie een daartoe strekkend voorstel aan de Staten-Generaal te kunnen verwachten.

Schroomden wij toen niet, die verwachting in een opzettelijk schrijven aan Uwe Excellentie te kennen te geven, des te meer gevoelen wij thans de behoefte, om uwe Excellentie den dank en de erkentelijkheid over te brengen van ons „verbond” voor den ijver en den spoed waarmede de regeling dezer belangrijke aangelegenheid door U werd ter hand genomen. Uwe plannen zijn ons in de bijzonderheden nog onbekend, en met verlangen zien wij uit naar de indiening van het aangekondigd wetsontwerp. Zooveel echter is ons althans gebleken, dat Uwe Excellentie zich niet met halve maatregelen te vrede stelt, geen vermindering voldoende acht, die, onder den schijn van allen dienstig te zijn, slechts zou komen ten voordeele van enkele weinigen; maar voor zoover fiscale moeilijkheden haar nog in den weg staan, de vrije ontwikkeling der drukpers bevorderlijk wilt zijn, door volkomen opheffing dier moeilijkheden.

Dat vooral dwingt ons de betuiging af van onze hulde.

Moge het Uwe Excell. gegeven zijn in dit zittingjaar der Staten-Generaal Uw voorstel tot wet te zien verheven, en gij de zelfvoldoening smaken van voor altijd Uw naam verbonden te hebben aan een maatregel, die, hiervan zijn wij overtuigd, den gunstigsten invloed zal uitoefenen op den staatkundigen zoowel als op den socialen vooruitgang van het Nederlandsche volk.”

De 10e Maart 1869 was voor het Nederlandsche volk een denkwaardige dag. Het ingediende „wetsontwerp tot afschaffing van het zegelrecht op de drukwerken en de advertentiën” werd in de tweede kamer met 41 tegen 31 stemmen aangenomen en evenzoo iets later bij de eerste. Dien ten gevolge verscheen in April de volgende wet:

WIJ WILLEM III, enz.

„Alzoo wij in overweging hebben genomen, dat het noodzakelijk is het zegelregt op de gedrukte stukken en op de advertentiën in de nieuwspapieren af te schaffen;

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Art. 1. Het zegelregt op de gedrukte stukken en op de advertentiën in de nieuwspapieren wordt met den laatsten dag der maand April van het jaar 1869 afgeschaft.

Art. 2. Art. 19 der wet van 3 Oct. 1843 (*Stbl.* N°. 47) blijft van kracht ten aanzien van de zegelregten op advertentiën, geplaatst in bladen, welke vóór den 1 Mei 1869 zijn gedrukt en uitgegeven.”

Bij de indiening in 1868 was zij vergezeld gegaan van een memorie van toelichting, die wij meenen, volledigheidshalve, hier niet te mogen achterhouden:

MEMORIE VAN TOELICHTING.

Niet enkel door de periodieke pers en in publieke geschriften, maar ook door de Vertegenwoordiging, is bij herhaling aangedrongen hetzij op geheele afschaffing, hetzij op aanmerkelijke verligting van het zware zegelregt, dat hier te lande van dagbladen en tijdschriften geheven wordt.

Herhaaldelijk ook heeft de Regering niet slechts beloofd, maar tevens getracht aan dat verlangen gevolg te geven. De ondergeteekende acht het niet noodig nog in bijzonderheden te treden om aan te toonen dat het wegnemen der gegronde bezwaren tegen het genoemd zegelregt in het algemeen belang noodzakelijk is.

Dat die bezwaren gegrond zijn, kan niet worden ontkend. Verschil van gevoelen kan alleen bestaan over de vraag, of het regt geheel behoort te worden afgeschaft, dan wel of het slechts behoeft te worden verminderd. Eene vermindering van het regt op binnenlandsche bladen, indien zij zoowel de kleine als de groote bladen gelijkelijk zou baten, zou zóó aanzienlijk moeten wezen, dat de opbrengst van het regt op die

bladen voor het minst tot op $\frac{1}{3}$ zou worden teruggebracht. Neemt men daarbij in aanmerking, dat het op den duur niet aangaat de buitenlandsche bladen hooger te belasten dan de binnenlandsche, en dat tijdschriften, benevens uitsluitend philanthropische en wetenschappelijke bladen, in elk geval geheel vrijgesteld zouden behooren te worden, dan behoeft het geen betoog, dat de bate, die de schatkist uit het zegelregt op de periodieke pers zou blijven trekken, veel te gering zou worden om het handhaven van het regt in beginsel te kunnen regtvaardigen. Eene belasting toch die de uiting der gedachte belemmert, is in ons land op zich zelve reeds misplaatst. Haar behoud laat zich alleen verdedigen op grond van gewigtige finantieele beweegredenen. Doch deze zouden vervallen wanneer men het regt zoodanig verminderde, dat slechts eene opbrengst zou overblijven, al te onbeduidend om waard te zijn daaraan het zuivere beginsel op te offeren.

De ondergeteekende is daarom van oordeel, dat het regt op de dagbladen en tijdschriften behoort te worden afgeschaft.

Hij meent voorts, dat die afschaffing gepaard behoort te gaan met de opheffing van het zegelregt op de advertentiën in de nieuwspapieren. Dit regt drukt voornamelijk op den kleinhandel en de handwerksnijverheid.

Het oefent bovendien een ongunstigen invloed op de dagbladpers uit. Is alzoo eene afschaffing daarvan om die redenen reeds wenschelijk, zij is dit te meer, omdat de bezwaren, aan eene regelmatige heffing van dit regt verbonden, welke in de zitting van de Tweede Kamer van den 27 April 1858 uitvoerig zijn besproken, zich hoe langer hoe meer doen gevoelen. Wordt het regt zoowel op de dagbladen en tijdschriften als op de advertentiën in de nieuwspapieren afgeschaft, dan kan dat op catalogussen, prospectussen, aankondigingen en berigten evenmin behouden worden. Het brengt te weinig op om als afzonderlijk middel te kunnen worden geheven: de toepassing der van dat regt verleende vrijstellingen levert vele moeilijkheden op, vooral ook aan de ambtenaren der posterijen, bij de verzending, en het werkt, even als dat op de advertentiën, bovendien in de meeste gevallen belemmerend op handel en nijverheid.

In den tegenwoordigen toestand der geldmiddelen valt echter zonder voldoende aequivalent niet te denken aan afschaffing van genoemde middelen, welke in 1867 met de opcenten f 740,742,42^s hebben opgebracht.

Nu de vermindering der Staatsuitgaven, vroeger door rentebesparing ten gevolge van voortdurende amortisatie van schuld verkregen, door

noedzakelijke verhooging van andere Staatsuitgaven meer dan opgewogen wordt: nu buitengewone amortisatie niet meer gelijk vroeger plaats kan vinden, nu behoort in het verlies dat de schatkist door de afschaffing der genoemde middelen lijden zal, door andere middelen voorzien te worden.

Tot twee malen toe (in 1851 en in 1864) werd door de regering het aequivalent gezocht in de zegelwet zelve, door beteugeling der ontduiking van het handelzegel: maar beide keeren vond het voorstel van het eenige afdoende middel om tot die beteugeling te geraken, het maken van inbreuk op het gemeene regt, door aan het ongezegelde stuk regtskracht te ontzeggen, in de Staten-Generaal overwegend bezwaar. De ondergeteekende acht het niet raadzaam daarop nogmaals terug te komen, daargelaten de vraag, of het voorstel daartoe, dat van eene aanmerkelijke verlaging van het regt zelf zou moeten vergezeld gaan, wel met grond een voldoende aequivalent zou kunnen doen verwachten. Hij heeft dus naar andere middelen moeten omzien tot dekking van het verlies, dat de schatkist door de voorgestelde afschaffing zal ondergaan. In de eerste plaats heeft hij tot dat einde zijn aandacht gevestigd op twee belastingen, welke in een naburig rijk reeds sedert geruimen tijd bestaan en die allezins geschikt schijnen om voor dit aequivalent in aanmerking te komen. In België is namelijk ieder, die sterke dranken of tabak in 't klein verkoopt, deswege onderworpen aan de betaling van een bijzonder regt (*droit de débit*) boven en behalve het gewone patent. De jaarlijksche opbrengst van deze regten is in 1868 geraamd voor de sterke dranken op 1,525,000 frs. en voor den tabak op 245,000 frs."

(Na vrij breedvoerig betoogd te hebben, waarom juist deze belastingen hem het meest geschikt tot aequivalent toeschijnen, deelt de minister mede, dat daardoor vermoedelijk f 500,000 gedekt en de resteerende 2 ton uit een verhoogd invoerrecht van f 15 op iedere 100 pond thee zullen gevonden kunnen worden. Dit betoog laten wij kortheidshalve achterwege.)

»Uit het oogpunt van de belangen der schatkist kan mitsdien tegen de bedoelde afschaffing hoegenaamd geen bezwaar bestaan. De Regering vleit zich dan ook met de hoop, dat de onderwerpelijke drie zamenhangende wetsvoorstellen de goedkeuring der Staten-Generaal zullen mogen wegdragen, en dat daardoor eindelijk een maatregel zal tot stand komen, waarop reeds zoo lang is aangedrongen, waardoor de drukpers van alle belemmeringen zal worden ontheven en ten gevolge waarvan

niet meer zal kunnen gezegd worden, dat Nederland in vergelijking bij andere landen op dit gebied achterlijk blijft.

De artikelen van het ontwerp vereischen weinig toelichting.

Aan de tegenwoordige redactie van art. 1 is de voorkeur gegeven boven eene intrekking en wijziging van de op dit onderwerp betrekking hebbende bepalingen der bestaande wetgeving op het zegel, om de groote bezwaren welke hieraan verbonden waren.

Art. 2, ofschoon strikt genomen welligt niet noodzakelijk, is echter ter voorkoming van allen twijfel omtrent hetgeen daarbij bepaald wordt, in het ontwerp opgenomen.

Bij dit ontwerp wordt overgelegd een staat der opbrengst van het zegelregt op de binnen- en buitenlandsche drukwerken en op de advertentiën in de nieuwspapieren, over ieder der jaren 1862—1867.¹

De minister, aan wien ons vaderland de weldaad van deze wet te danken heeft, was Mr. P. P. van Bosse.

Aan den heer Maurits H. van Lee, die zich in deze zaak zoo hoogst verdienstelijk had gemaakt, werd de bij deze gelegenheid geslagen herinnerings-medaille aangeboden in goud, met een adres van waardeering en hulde.

Een andere verbetering van grooten invloed, al was zij dan ook niet van zulk een buitengewoon hervormende kracht als de afschaffing der zegelbelasting, was de vermindering der portvrachten en de daaraan verbonden invoering van postzegels, ook voor gedrukte stukken.

Krachtens de vroegere wettelijke verordeningen bedroeg het laagste port voor een enkelen brief tot een gewicht van 16 wichtjes 10 cent, en steeg, van 5 cent tot 5 cent opklimmende, tot een uiterste van 35 cent. Bij de nieuwe wet, die met 1 September 1850 in werking getreden was, was het volgende tarief voor binnenlandsche brieven vastgesteld: voor een

¹ Dezen staat deelden wij mede op bladzij 143.

afstand van 30 Ned. mijlen of daar beneden 5 cent; tot en met 100 mijlen 10 cent; boven de 100 mijlen 15 cent; alles voor den enkelen brief tot een gewicht van 15 wichtjes. Het port werd alzoo bij deze nieuwe wet reeds meer dan de helft verminderd. Bij een latere wet, met 1 September 1855 ingevoerd, werd de derde trap, zijnde het port van 15 cent, afgeschaft, en alleen het port van 5 en van 10 cent, voor dezelfde afstanden als bij de wet van 1850 bepaald was, behouden. De invloed dier beide wetten op de vermeerdering van het binnenlandsch brievenvervoer blijkt uit de volgende cijfers:

In 1849 werden verzonden	4,274,000	brieven,
„ 1852 „ „	9,664,000	„
„ 1857 „ „	13,499,000	„

Met Januari van het jaar 1852 waren hier te lande de postzegels ingevoerd, een maatregel, die sinds 1839 reeds in Engeland bestond en eerst tien jaren later, in 1849, voor het eerst, door Frankrijk werd nagevolgd. Na Frankrijk volgden de overige rijken over de geheele wereld zoo spoedig, dat er omstreeks 1860 postzegels bestonden van 69 Europeesche, 9 Afrikaansche, 5 Aziatische, 36 Amerikaansche en 10 Australische staten. In 1860 werd bij de kamers ingebracht een regeerings-voorstel om ook het binnenlandsch port van 10 cent af te schaffen en een enkele vracht van 5 cent aan te nemen. Bij die gelegenheid werd van onderscheiden kanten het verlangen te kennen gegeven om ook het port voor dagbladen te verminderen door het te brengen van 1 tot $\frac{1}{2}$ cent, en tevens om postzegels van 1 en 2 cent te krijgen voor gedrukte stukken, even als zulks reeds plaats had in de meeste landen. Bij het verzenden van circulaires, prospectussen, prijscouranten, drukproeven enz., die tot dus ver alle aan het postkantoor-zelf moesten afgegeven worden, zou dit laatste van groot gemak zijn. -- De regeering kon zich met die wenschen niet vereenigen. Wat de vermindering van

port voor couranten betrof, beweerde zij dat slechts één cent waarlijk al laag genoeg was, als men, zelfs zonder nog aan vergoeding van kosten voor de schatkist te denken, daarbij in het oog hield, hoeveel zorg en werk aan de behoorlijke verzending, behandeling en uitreiking van ieder nummer van een dagblad voor de postbeambten verbonden was; zeker niet minder dan voor een brief, terwijl de verzending van couranten elken dag terugkwam. Nam men dit in aanmerking, dan was het bestaande verschil tusschen het port in het eene en in het andere geval al groot genoeg. Ook behoorde de voortdoring van den tegenwoordigen prijs voor dagbladen en gedrukte stukken, en zelfs de meerdere opbrengst, die bij het jaarlijks toenemen dier verzendingen daarvan het gevolg was, wel degelijk tot de vergoedingen, waarop de regeering, bij het thans alweder verlagen van het briefport, bepaald gerekend had. Het verlies, door dezen maatregel te lijden, zou op zich zelf reeds zwaar genoeg zijn om nog aan andere opofferingen te mogen denken. -- Wat aanging het verkrijgbaar stellen van postzegels voor gedrukte stukken, ook daartegen had de regeering overwegende bedenkingen. Zij betroffen natuurlijk minder de kosten van vervaardiging, dan wel de bedoeling zelve, dat wil zeggen het oogmerk om de afzenders te ontslaan van de verplichting om de gedrukte stukken ter verzending op de postkantoren-zelve te doen afgeven en frankeren, maar hun daarentegen de gelegenheid te openen, die stukken door postzegels zelf te frankeren en in de brievenbussen te doen steken. In de eerste plaats waren die bussen, ook al gaf men daaraan meer dan gewone ruimte, ten eenenmale ongeschikt. Zelfs nu reeds moest het steken van gewone dienstbrieven in die bussen met ernst worden te keer gegaan, omdat die groote stukken de bussen te veel vulden of verstopten, tot groot nadeel voor de veiligheid der correspondentie en tot verijdeling van het doel waartoe die bussen eigenlijk gemaakt waren. Maar overigens was

het in het belang van het toezicht op de rechtmatige heffing van port, zooals de wet die voorschreef, volstrekt noodzakelijk, dat al de gedrukte stukken aan de waakzaamheid der postbeambtenpersoonlijk onderworpen werden. Zoowel voor de juiste berekening van het port naar de oppervlakte van het papier of naar de soort der stukken, als ter voorkoming van misbruik, was zulk toezicht onmisbaar. De goede trouw aan den kant van het publiek was, helaas, maar al te vaak zeer bedenkelijk. Waar de postwet ontdoken of wat heel ruim uitgelegd kon worden, bleken de conscientieën wel eens te zwijgen. Zoo werden o. a. de formaten niet altoos naar juiste maat afgepast, en schroomden niet weinigen niet, om door afgesproken teekens in drukproeven en gedrukte bladen elkander dingen meê te deelen, die bij de gewone briefwisseling thuis behoorden. — Maar hetgeen het zwaarst woog, was het belang der briefverzending-zelve, waarvoor de post eigenlijk bestemd is, en die niet in de waagschaal mocht gesteld worden door, ten gelieve van sommigen, de middelen waarover de postkantoren beschikten te overladen en van de brievenposterij een soort van vrachtwagendienst te maken. Reeds nu moesten op plaatsen, waar de dienst door voetboden placht te geschieden, naar kostbaarder vervoermiddelen worden omgezien. En wilde men een voorbeeld van het misbruik van den postweg gemaakt, dan behoefde er slechts gewezen te worden op de Indische mail, die met karren vol gedrukte stukken en boeken belast werd. — Op al deze gronden bestreed de regeering de invoering van goedkoope postzegels ten behoeve der verzending van gedrukte stukken, in het jaar 1861.

Drie jaren later, bij de opening der kamerzittingen van 1864, verklaarde de minister van financiën bij zijn begrooting: „De invoering van postzegels van een laag bedrag voor gedrukte stukken, is een onderwerp, waaraan men zich zal laten gelegen liggen. Er zijn reeds enkele voorloopige stappen gedaan om tot

dat doel te geraken. De uitvoerbaarheid van den maatregel, die buiten 's lands met goed gevolg toepassing vindt, wordt niet betwist. In beginsel kan dus het in gebruik stellen van dergelijke zegels als eene besliste zaak worden beschouwd. Er zijn echter nog zwaarigheden met den aanmaak daarvan in verband staande te overwinnen, waarvan het tijdstip der invoering afhankelijk is."

Eerst in 1868 bleken alle bezwaren overwonnen. In de staatscourant van 10 December verscheen het volgend kon. besluit:

„WIJ WILLEM III, enz.

„Hebben besloten en besluiten:

„Art. 1. Er zullen, te rekenen van 1 Jan. 1869, postzegels van een en twee cent, hoofdzakelijk strekkende ter frankering van dagbladen en verdere gedrukte stukken, worden ingevoerd.

Art. 2. Zij dragen het rijkswapen en het opschrift: Nederland, benevens de aanduiding der geldswaarde.

Elk der beide nieuwe soorten zullen voorts in verschillende kleuren worden gedrukt, namelijk: zwart, die van een cent; okergeel, die van twee cent.

Art. 3. Gedrukte stukken, door de afzenders van postzegels voorzien, kunnen door hen, of van hunnentwege, worden gestoken in de postbussen, die door Onzen minister van finantiën tot het ontvangen van gefrankeerde drukwerken zullen worden aangewezen, onverminderd het bepaalde bij het volgende artikel.

Art. 4. Drukwerken, bij grootere hoeveelheden te gelijkertijd verzonden wordende, of die wegens hun vorm en omvang niet geschikt zijn om in de bij het vorig artikel vermelde postbussen te worden gestoken, zullen door of van wege de afzenders, ook al zijn zij van postzegels voorzien, op de kantoren moeten bezorgd en in handen van de ambtenaren der postadministratie afgegeven worden.

Art. 5. De frankering van drukwerken met gereed geld op de

kantoren der postadministratie blijft toegelaten. Onze minister van financiën kan echter de op die wijze gefrankeerde drukwerken door de ambtenaren van postzegels doen voorzien.

Art. 6. Indien de waarde der postzegels, waarmede de drukwerken door de afzenders zijn voorzien, minder bedraagt dan het verschuldigde frankeergeld, worden zij aan het gewone briefport ten laste der geadresseerden onderworpen. Het gemelde briefport zal mede worden toegepast op drukwerken, die in andere dan de bij art. 3 bedoelde bussen zijn geworpen, al zijn zij van postzegels tot een voldoende bedrag ter frankeering op den voet van drukwerk voorzien."

Welk besluit in Januari 1869 door den minister van financiën op deze wijs werd aangevuld:

„Met referte aan het Koninklijk besluit van 3 December jl. (*Staatsblad* n°. 14), ter invoering van postzegels van een en twee cent, hoofdzakelijk strekkende voor de frankering van dagbladen en verdere gedrukte stukken, worden de navolgende bepalingen ter algemeene kennis gebracht:

§ 1. De postzegels van een en twee cent zullen, te rekenen van 1°. Januarij 1869, op alle post- en hulpkantoren verkrijgbaar zijn.

§ 2. De met postzegels gefrankeerde drukwerken zullen gestoken kunnen worden in de bussen, die tot dat einde aan elk postkantoor, afgescheiden van die voor *brieven* bestemd, zullen worden in gebruik gesteld, mitsgaders in de bussen, welke aan de hulpkantoren en bestelhuizen der brievenposterij aanwezig zijn, en eindelijk in de op zich zelf staande bussen, die hier en daar op het platte land zijn geplaatst.

Van het ontvangen van gefrankeerde drukwerken zijn dus bepaaldelijk uitgesloten de aan de postkantoren aanwezige bussen voor brieven, alsmede de ijzeren bussen, die van wege de admi-

nistratie op de grootere plaatsen zijn in gebruik gesteld. Het voornemen bestaat evenwel om de laatstbedoelde bussen later mede aan het ontvangen van gedrukte stukken dienstbaar te maken. De belangrijke veranderingen die zij tot dat einde zullen moeten ondergaan, zullen uit den aard der zaak niet dan langzamerhand en achterevolgens kunnen worden tot stand gebracht.

§ 3. Ingevolge art. 6 van het bovengemeld Koninklijk besluit worden de drukwerken, die in andere dan de daarvoor aangeezenen bussen worden gestoken, al zijn zij van postzegels tot een voldoende bedrag ter frankering op den voet van drukwerk voorzien, met het gewone briefport ten laste der geadresseerden belast.

§ 4. Drukwerken bij grootere hoeveelheden te gelijker tijd verzonden wordende, of wegens hun vorm en omvang niet geschikt om in de bussen te worden gestoken, zullen, ook al zijn zij van postzegels voorzien, op de kantoren moeten bezorgd en in handen van de ambtenaren der postadministratie afgegeven worden.

§ 5. Indien de postzegels, waarmede de gedrukte stukken door de afzenders zijn voorzien, eene mindere waarde vertegenwoordigen dan het verschuldigde port bedraagt, worden de gemelde stukken aan het gewone briefport ten laste der geadresseerden onderworpen, zonder dat de gebezigde zegels daarbij in aanmerking komen.

§ 6. Hoewel de frankering van drukwerken met gereed geld op de kantoren der postadministratie voortdurend blijft toegelaten, worden de belanghebbenden evenwel, en meer in het bijzonder de uitgevers van dag- en weekbladen, alsmede de afzenders van marktberigten, circulaires enz., en in het algemeen zij die eene groote hoeveelheid van drukwerken te gelijker tijd ter post bezorgen, uitgenoodigd, om in het belang der expeditie en ter voorkoming dat er vertraging in de overkomst plaats vindt, van de postzegels tot frankering der stukken gebruik te maken.

§ 7. De postzegels van 5 cent en hooger zullen mede voor de frankering van drukwerken kunnen worden aangewend." —

Over vooruitgang in het postverkeer viel dus niet te klagen.

Wat in het vorige tijdvak betreffende het bekend maken van onze Hollandsche boeken naar het buitenland zoo ijverig begonnen was, werd met gelijke inspanning geregeld voortgezet. De jaarlijksche verslagen, die Mart. Nijhoff daaromtrent op de vergaderingen der Vereeniging gewoon was uit te brengen, waren steeds, tusschen al die andere, droge bemoeiingen met cijfers, geschillen en verkiezingen, een welaangename verkwikking. Wie er leering uit putten wilde trok ze zich aan. Maar zij lieten, hetgeen natuurlijk is, de debitanten volkomen koel. En zoo verdeelden zich dan ook ieder jaar twee meeningen: een, de kleinste, die de begrootingspost aan Nijhoff voor zijn doel toegestaan een van de beste onkosten achtte, en een andere, de overgrootste meerderheid, die elken keer met de vraag opkwam, of dit goede geld nu toch eigenlijk niet in het water gegooid was. Heel veel voldoening had de verslaggever dus niet. Maar moedig en trouw ging hij met zijn ondankbaren arbeid voort, aan den tijd overlatende, te doen oordeelen of zijn werk ijdel geweest was.

Bij het overzien dier verschillende verslagen doet het ons goed, te kunnen bevestigd worden in de overtuiging, dat onze vaderlandsche boekhandel aan deze pogingen niet weinig verplicht is. Wij gaan dit in een korte saamgetrokken nalezing bewijzen, daarbij veelal de eigen woorden van den verslaggever teruggevend.

Wat de middelen tot het bekend maken van onze boeken in het buitenland betreft, zeide Nijhoff, vooraf een beknopte mededeeling.

In de *Vierteljahrs Catalogen* van Hinrichs werden geregeld

opgenomen lijsten onzer belangrijkste oorspronkelijke uitgaven. Het publiek, dat de Hinrichsche catalogen ontving, was er in de laatste jaren nu al aan gewend geworden, daarachter te vinden het *Verzeichniss der wichtigsten literarischen Erscheinungen im Königreich der Niederlande*. In *the Publisher Circular* verscheen van tijd tot tijd een lijst onder het afzonderlijk hoofd *Netherland New Books*, een voorrecht, dat tot nog toe alleen aan Amerikaansche boeken toegestaan was, maar dat dan ook aan onze boeken maar bij tijd en wijle te beurt viel. Maar op het voorbeeld van dezen waren gaandeweg anderen gevolgd. *The Book-seller*, voortzetting van Bent's *Literary Advertiser*, gaf om de drie maanden bericht van Hollandsche uitgaven. De Leïpziger boekhandelaar Dürr gaf sedert eenigen tijd een *Scandinavischer und Niderländischer Literaturbericht* uit, waarin onze titels een goede plaats innamen. Het was te zien, de behoefte aan bekendheid met Nederlandsche boeken werd al grooter en grooter, en de buitenlandsche boekhandel-zelf verzuimde geen gelegenheid aan de vervulling daarvan mede te werken. In de *Bibliographie de la France* werden alleen van tijd tot tijd lijstjes geplaatst, broksgewijs, zonder vasten regel, hoe ook op het geregeld opnemen daarvan van onzen kant werd aangedrongen. Men kent het zwak der Franschen, veel beloven, spoedig vergeten, beleefde betuigingen, sobere daden. Toch hadden wij ons, bij vergelijking, niet te beklagen: want wat zij tegenover ons verzuimden, lieten zij evenzeer na ten opzichte van anderen, en bij hun manier van oordeelen over ons klein volk, was het al wel, dat zij ons niet geheel ter zijde schoven. In de *Bibliographie de la Belgique* kwamen op vaste tijden onze uitgaven voor, en in onderscheiden bladen werden die overgenomen, natuurlijk, omdat België wel degelijk naar de voortbrengselen onzer pers uitzag. Voor tien jaren, (1858) bestond er bijna geen hulpmiddel in het buitenland, om de titels onzer uitgaven te leeren kennen. Thans waren er ten

minste tien organen, die geregeld de titels onzer belangrijkste werken bekend maakten. En uit deze lijsten werden weêr andere opgaven ten behoeve van onderscheiden bibliographische journalen en tijdschriften samengesteld, die ten vraagbaak strekten aan allen, die wilden weten wat de wetenschappelijke wereld, niet alleen in haar eigen grenzen, maar ook daar buiten, opleverde.

België was voor ons reeds een vruchtbare bodem geworden en beloofde veel voor de toekomst. In Brussel had zich zelfs een jong Hollandsch boekverkooper (T. J. J. Arnold, tevens een verdienstelijk antiquaar) gevestigd, wiens voornemen was zich ijverig in te spannen om Hollandschen boeken in België een plaats te verzekeren. Van diens hulp kon onze boekhandel grootelijks partij trekken, indien men slechts met hem medewerkte. Het wêlslagen ten goede kon niet van één kant komen. Het was in het belang der uitgevers, en in zekeren zin ook hun plicht, om een ondernemend man te helpen door het zenden van degelijke, verkoopbare boeken. Wat dezen betrof, dat gold ook voor ieder ander boekverkooper buitenslands, die zich onze literatuur aantrok. Onze uitgevers lieten in den regel te veel na, zelv' de handen uit de mouw te steken. Want wat boekenlijsten niet in staat waren uit te werken: kennismaking met de boeken zelve en hun inhoud, dat moesten onze uitgevers bevorderen door eigen toedoen. Zij moesten zich in verbinding stellen met het buitenland. Enkelen hadden dit reeds gedaan. België werd vrij geregeld bediend. Te Leipzig hadden enkelen een depôt van hun bruikbare fondsartikelen. Een firma te Londen stond met eenige firma's hier te lande voor hetzelfde doel in betrekking. Ook de handel met Indië en de Kaap was op beteren voet gebracht.

Zoo moest er worden voortgegaan. Gaandeweg gebeurde dat. Het mocht niet onopgemerkt blijven dat er reeds in het *Adresboek van den Nederlandschen Boekhandel* van 1862, buiten die in Oost Indië, negen firma's vermeld stonden, die buiten onze

grenzen in. Hollandsche boeken deden en hier hun correspondenten hadden: 6 in België, 1 in Duitschland, 2 te Kaapstad. Dat was vooruitgang; dat was een begin, waarvoor een toekomst te wachten was. Vijftig jaar geleden vestigde zich hier te lande de eerste Duitsche boekhandel, en sedert bloeit die handel in Nederland in geen geringe maat. Nog veel korter is het geleden, dat de Engelsche handel zich hier in bekwame handen bevindt, en men heeft slechts om zich heen te zien van hoeveel beteekenis die allengs geworden is.

In verhouding kon het zoo worden met ons debiet in den vreemde. Maar met wat moeite. Onze uitgevers dienden wat krachtiger te zorgen, dat de banen gebroken werden. Zij moesten de eersten zijn om te trachten dat hun boeken in den vreemde werden besproken. De journalistiek, zooals die zich thans vertoonde in alle vormen van dagbladen, tijdschriften en jaarboeken, kon een vruchtbaar middel zijn om aan onze letterkunde in het buitenland den weg te openen. Daar waren zonder twijfel vaak moeielijkheden aan verbonden, maar onze uitgevers waren heden ten dage waarlijk niet gewoon daartegen op te zien. Het mocht wel vreemd genoemd worden, dat men van onzen kant zich zoo bitter weinig aan uitvoer naar buiten liet gelegen liggen. Een groote zeldzaamheid was het, dat men een Nederlandsch boek in een buitenlandsch tijdschrift beoordeeld zag. En wie droeg daarvan meer schuld dan de uitgevers? Eigen verzuim gaf eigen schade. Als wij zelf ons terrein niet trachtten uit te breiden, zouden anderen onze plaats wel weten in te nemen. Nog niet zoo lang geleden was het ver gelegen Japan een land, waar onze boeken een markt hadden en waar velen onzer uitgevers groote getallen van hun uitgaven hadden geplaatst. Droegen wij zelf niet de schuld, dat dit terrein ons van lieverleê ontgaan was? Naast de Hollandsche taal werd het Engelsch al meer en meer in Japan beoefend. Kapers lagen op de loer, en in plaats van Hollandsche

leerboeken werden daar thans Engelsche gebruikt. Sinds er van tijd tot tijd vertegenwoordigers van dat land naar Europa en nog altijd bij voorkeur naar Holland overkomen, beklagen zij zich telken maal, dat onze wetenschappelijke literatuur daar zoo goed als onbekend bleef, terwijl de Engelschen hen met de hunne als overstroonden. — Zeker, wij Hollandsche boekverkoopers zijn en blijven klein bij vergelijking met zooveel grootere naburen. Maar wij maken ons des te kleiner naarmate wij stilzitten.

„Een feit, dat geheel op zich zelf staat,” — zeide Nijhoff in zijn verslag van 1864 — „maar dat den belangrijkste invloed kan uitoefenen op de aankweeking en verspreiding onzer letterkunde in het buitenland, en daardoor op het debiet onzer boeken, is de voorgenomen uitgave van het *Woordenboek der Nederlandsche taal*, waarvan de aankondiging reeds met zooveel belangstelling door den Nederlandschen en Belgischen boekhandel werd vernomen. Zij zal een krachtigen stoot geven aan de waardeering van onze taal en onze letterkunde in den vreemde. Door het *Woordenboek* zal onze taal voor het eerst bekend worden in al hare vormen en uitdrukkingen. De vreemdeling zal er kennis van nemen, en in geen boekverzameling van eenig belang, waar de *Woordenboeken* van andere natiën een plaats vinden, zal het *Nederlandsch Woordenboek* ontbreken. Maar er is meer. Op iedere bladzijde van dit *Woordenboek* zal men aantreffen een tal aanhalingen uit onze beste prozaschrijvers en dichters. Het zal alzoo te gelijkertijd de aandacht vestigen op de voornaamste voortbrengselen onzer pers, en daardoor van zelf een belangrijke openbaarheid geven, ook in het buitenland, aan honderden onzer fondsartikelen. Ik stel mij voor, dat deze bekendmaking onzer boeken geen gering gevolg zal opleveren, en ik geloof, dat wij ons gelukkig mogen achten het tijdperk te beleven, waarin dit groote werk van zoo veelzijdigen invloed wordt tot stand gebracht.”

In 1866 — het laatste jaar dat Nijhoff verslag uitbracht omtrent zijn bemoeiingen — kwam hij nog eenmaal in groote trekken terug op het gewicht, dat er verbonden was aan het bekendmaken onzer boeken en op de wetenschappelijke vruchten die de gedane pogingen reeds bezig waren te dragen. „In den aanvang van dit jaar”, zeide hij, „ontving een onzer beroepsgenooten een dringend schrijven van een bekend letterkundige te Leipzig, met uitnoodiging stof te leveren voor een reeks artikelen over Nederlandsche letterkunde, welke in het *Magazin für die Literatur des Auslandes* zouden opgenomen worden. In Juli van het vorige jaar werd in dat tijdschrift een opstel getiteld *Die Holländische Literatur besonders in Bezug auf Indiën* opgenomen, dat later door meerderen werd gevolgd. De *Internationale Revue*, die te Weenen het licht ziet, bevatte voor eenigen tijd *Niederländische Literaturbriefe*, die geregeld zullen voortgezet worden. Het *Börsenblatt* nam dit jaar in zijne kolommen een vrij uitvoerig artikel op *Ueber die neuere Literatur der Niederlanden*. In het *Historisches Zeitschrift* van von Sybel werd geregeld de Nederlandsche historische literatuur in korte of meer uitvoerige overzichten medegedeeld. Trübner's *Oriental Literary Record* gaf steeds zooveel mogelijk volledige lijsten onzer Oostersche, vooral Indische letterkunde. Voegen wij hierbij de lijsten van Nederlandsche uitgaven, die nu al sedert jaren in de bekende buitenlandsche bibliographische journalen worden opgenomen, dan is er waarlijk wel geen reden om ons te beklagen over te weinig belangstelling van het buitenland in de voortbrengselen onzer pers.”

Wat hebben nu — zoo besloot Nijhoff voorts — al die dingen uitgewerkt? Een vraag herhaald opgeworpen, maar door niemand met feiten of cijfers te beantwoorden. Wilde men evenwel eenige aanwijzing, daargelaten in hoever onze eigen pogingen daarop van invloed geweest waren, dan mocht wel allereerst onder de aandacht worden

gebracht, hoe belangrijk de uitvoer van onze boeken naar het buitenland in de laatste jaren was toegenomen. De regeeringsverslagen gaven daarvan de volgende berichten. In 1846, toen er nog geen van onze lijsten bestond, bedroeg het getal kilo's 111,403; in 1857, toen wij twee jaren onze boeken naar buiten hadden bekend gemaakt, was dit cijfer reeds tot 184,142 geklommen, terwijl het in 1859 tot 208,518 gestegen was.

Wilde men met eigen oog zich van vooruitgang in dit opzicht overtuigen, dan had men slechts naar de groote steden van Europa en Amerika te gaan, om verbaasd te staan over zooveel oudere en ook nieuwe boeken van blijvende waarde, uit ons land afkomstig, daar bekend of voorhanden.

Maar al waren deze tastbare vruchten niet te toonen, en al brachten onze lijsten zelfs niet een dadelijk voordeel aan, een ontegensprekelijk nut leverden zij van zelve op, omdat door de herhaalde plaatsing en verspreiding de opmerkzaamheid steeds op onze boeken gevestigd, de belangstelling daarover levendig gehouden werd en het bewustzijn meer en meer veld moest winnen, dat Nederland aanspraak mocht maken op een uitgebreide letterkunde en op een boekhandel, die, naar zijn verhouding, met ieder land kon wedijveren.

Bovenal trokken onze wetenschappelijke boeken meer en meer het oog. Van enkele werken onzer bekende schrijvers zagen vertalingen het licht; velen ervan werden in tijdschriften besproken. De Nederlandsche letterkunde was buitenslands niet meer, gelijk vroeger, een curiositeit¹. De groote openbare bibliothe-

¹ Toen een onzer uitgevers in 1853 persoonlijk bij de firma Blackwood te Londen een exemplaar bracht van de vertaling van Bulwer, *My Novel*, nam het hoofd van het kantoorpersoneel dat werk in handen met den uitroep: »Curious! A Dutch book! I have never seen a Dutch book.» En liet er de vraag op volgen: »There are more publishers in your country?»

ken rekenden het zich tot plicht, ook haar vertegenwoordigd te hebben. In vele daarvan vonden de werken van Mulder, Donders, Kaiser Harting, van der Hoeven, Scholten, Kuenen, van Oosterzee, Groen van Prinsterer, Bakhuizen van den Brink, Fruin, Bilderdijk, de Costa, van Lennep, enz. enz. een geregelde en goede ontvangst. De geleerde, die een bijzonder vak van studie bewerkte, leerde nu reeds vragen wat Nederland daarover leverde. Uitgevers van volkstijdschriften vertaalden onze novellen en plunderden onze tijdschriften. Een geleerd genootschap in Duitschland schreef een prijsvraag uit over de letterkundige geschiedenis onzer volkshuishoudkunde in de 16e eeuw. Binnenkort (1861) zou te Leipzig een groot werk het licht zien over Nederland zooals het vroeger was en thans is; een vrucht van langdurige studie, die haar ontstaan dankte aan belangstelling in Nederlandsche toestanden en Nederlandsche beschaving. Zoo was ons land, op letterkundig gebied ten minste, niet langer het China van Europa. Ook de boekhandel was daarvan bewust en toonde dat in haar organen. Het *Börsenblatt*; de *Bibliographien* die te Parijs en te Londen het licht zien; de meer wetenschappelijke overzichten te Leipzig en te Göttingen verschijnend, allen bevatten de titels der belangrijkste Nederlandsche uitgaven, evenals die van andere volken. Wat anders dan vermeerdering van debiet kon daarvan het gevolg zijn?

De aanhouder wint. Dat moest ook onze leus blijven. Hetgeen wij nu sinds jaren begonnen waren, dienden wij volhardend voort te zetten. Zagen wij slechts voorloopig hier en daar een goed teeken, laat ons dan vertrouwen hebben op de toekomst en vooralnog onze eischen en verwachtingen niet te hoog stellen. Dwaas zou het wezen, ijzer te willen breken met handen. Het geheele Europeesche publiek te bewerken, het vooroordeel tegen Nederland, tegen de Nederlandsche taal en letterkunde weg te nemen; nog meer, bij een groot gedeelte van het publiek, dat nu nog

maar gelooft; bij een ander gedeelte, dat er nog niets van weet dat er een Nederlandsche literatuur bestaat, zulk een omkeering en waardeering, zulk een wijziging in studiën en in behoeften te brengen, dat onze vaderlandsche uitgaven overal werden erkend en in haar rechten traden, — om dat alles gedaan te krijgen; om zulk een wedergeboorte in de harten van het Europeesche publiek te doen plaats hebben: daarvoor moest nog lang aangehouden worden voor er eenig uitzicht of overwinning bestond. Maar wij waren bezig terrein te veroveren, dat was zeker. Reeds was het debiet bij sommigen merkbaar toegenomen. Het zou daarbij tegenwoordig niet zoo dikwijls meer gebeuren, dat men in het buitenland te vergeefs naar Hollandsche boeken vroeg. Waren ze er niet voorhanden, het meerendeel der boekverkoopers wist, tot wien zich te wenden. De zendingen van hier naar elders werden veelvuldiger en geregelder. Ieder jaar nam het getal onzer boekverkoopers toe, dat zich in rechtstreeksche verbinding stelde met een of meer plaatsen in den vreemde. Volgens het adresboek van den Duitschen boekhandel bedroeg in 1853 het getal boekhandelaren in Nederland, die te Leipzig een correspondent hadden, 18, en nu tien jaar later, in 1863, reeds 28. Zoo volgde het een uit het ander. De verschillende feiten spraken te duidelijk voor het toenemend verkeer wederzijds, dan dat men zich niet verzekerd zou mogen houden, allengs een niet te verwerpen vertegenwoordiging te zullen krijgen van den Nederlandschen boekhandel op de Europeesche boekenmarkt.

In 1867 werd Mart. Nijhoff door ongesteldheid genoopt, zijn taak overgedragen te willen zien op een ander. Met moeite gaf men hem ontslag. Men erkende veel aan hem te danken te hebben en zag in, hoeveel er nog te hopen was van zijn onverdroten ijver en zorg om onze boeken bekend te maken in het bui-

tenland. Maar men eerbiedigde zijn billijk verlangen en bracht alle hulde aan de verdiensten, die hij zich, ten behoeve van allen en van de eer onzes vaderlands, verworven had. Hij was de werkmán geweest, die, uit eigen liefde voor onzen handel, het vreemde land beploegd, het zaad in de voren gestrooid had: volgende tijden, andere maaiers zouden juichen in den oogst.

In zijn plaats nam J. L. Beijers de taak op, de voetstapen zijns voorgangers volgende.

GESCHILLEN. — DE VEREENIGING.

INHOUD.

Multatuli, Max Havelaar. Proces. — Van Vloten, Vondel's werken. Proces. — Nadrukken. — Nadruk in België. — Nadruk in Indië. — Vertalingen. — Het vertalingsrecht. — Gebhard's vragen. — Herziening van het reglement. — Het Vondelsfeest. — Het Ondersteuningsfonds. — Het Nieuwsblad. — Uitgaaf van „Het letterkundig Eigendomsrecht”. — Verbetering van fondsveelingen. — Letterkundige congressen, te 's Gravenhage, te Leuven. — Het 50jarig jubilé.

Al ging een rechtszaak, die in 1861 voor de Amsterdamsche balie kwam, geheel buiten toedoen van de Vereeniging om, en al ligt zij eigenlijk meer in den kring van de letterkundige dan in de handelsgeschiedenis, toch wekte zij in den lande om de daarbij betrokken personen en omstandigheden te veel opspraak, dan dat haar vermelding in deze bladen geen plaats zou verdienen. Zij betrof een netelige kwestie tusschen twee mannen van naam, den een de opgaande ster Multatuli (E. Douwes Dekker) en den ander de schijnende zoon M^r. Jacob van Lennep. Eerstgenoemde, onlangs uit Indië, als eervol ontslagen adsistent-resi-

dent van Lebak, teruggekeerd, maar op letterkundig gebied nog volslagen onbekend, had zijn droevige ervaringen en indrukken met vrij scherpe pen lucht gegeven in een romantisch tafereel, getiteld: *Max Havelaar, of De koffijveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij*. Dat het onbekende onbemind maakt, vond hier weêr een treurig blijk. De schrijver stootte bij de aanbieding van zijn handschrift een paar malen het hoofd, en bij zijn driftig gestel over deze afwijzing niet weinig verontwaardigd, zond hij zijn arbeid met zijn beklag aan Mr. J. van Lennep. Onze letterkundige Nestor sloeg er dieper blik in. Hij erkende er de waarde van, nam de bemoeiing der uitgaaf op zich en slaagde natuurlijk onmiddellijk op het gezag van zijn aanbeveling. De verschijning van den *Max Havelaar* wekte meer dan gewonen opgang. Overal in den lande werd het boek gelezen en besproken. Multatuli zag zijn werk gewaardeerd. Mr. van Lennep had voldoening van zijn tusschenkomst. Alzoo te paard geholpen meende de schrijver nu buiten den laatstgenoemde om, met zijn arbeid te kunnen doen hetgeen hij verkoos en verlangde ervan te geven een goedkoope volksuitgaaf. Mr. van Lennep verzette zich hier-tegen, bewerende dat hij het kopijrecht had gekocht, terwijl Douwes Dekker volhield dat Mr. van Lennep slechts zijn lasthebber was geweest. Daaruit vloeide voort het volgend geding, dat wij, juistheidshalve, in zijn geheel mededeelen, gelijk het door de *Amsterdamsche Courant* van April 1861 beschreven werd:

„De tusschen den heer E. Douwes Dekker en Mr. J. van Lennep reeds vroeger in de dagbladen aangekondigde regtzaak, werd heden bij de arrond.-regtb. (eerste kamer) te Amsterdam behandeld. De regtbank was zamengesteld uit de heeren Mrs. Gülcher, Wildschut en van Weusen, terwijl de heer Mr. C. H. Backer de plaats van het O. M. bekleedde. Onderscheidene andere leden der regtbank, vele leden der balie en een aantal belangstellenden woonden de zitting bij.

Het verschil tusschen partijen betreft het veel gelezen boek *Max Havelaar of De koffijveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij*, door den eischer onder den naam van Multatuli geschreven. Voor den eischer, den heer Dekker (voor wien de heer F. E. Dammers als prokureur okkupeerde) pleitte de heer Mr. J. G. A. Faber; terwijl de heer Mr. J. C. de Koning voor den gedaagde Mr. J. van Lennep (prok. Lubber) het woord voerde.

Het is niet wel mogelijk de pleidooien, zelfs niet bij verkorting, naar eisch terug te geven. Wij bepalen ons dan ook die *in substantie* mede te deelen, na nog even aangestipt te hebben, dat de tusschen partijen gevoerde korrespondentie, bepaaldelijk de brieven van den gedaagde, van geest en vernuft tintelen.

Mr. Faber wees bij het begin zijner voordragt, dat de eischer, op zijn verzoek eervol ontslagen assistent-resident, onbekend was op letterkundig terrein. Hij kwam door eenen anderen regtsgeleerde tot den gedaagde, die, zijn werk lezende, dit een meesterstuk noemde en alleen in overweging gaf de data weg te laten, het krasse slot, ligt aan wraakzucht toe te schrijven, te laten varen en hier en daar het rijm wat te wijzigen. De eischer wees verder op het slot eener missive van den ged., waarin deze schrijft, dat de eischer het werk niet om niet moest geven, maar dat hij ged. zich sterk maakte hem behoorlijke voordeelen te bezorgen, indien de eischer den gedaagde *carte blanche* wilde laten. Naar aanleiding daarvan teekende de eischer te Brussel eene verklaring, dat hij het kopijregt over de *Max Havelaar* aan den gedaagde afstond, zijnde de ondergeteekende daarvoor naar genoegen en volkomen voldaan. Thans, nu de ged. weigert eene goedkoopse volkseditie te doen uitgeven, ziet de eischer zich verplicht zijne regten tegen den ged. te doen gelden. Deze is toch, volgens hem, geen eigenaar van het werk, maar slechts lasthebber, en is dus gedagvaard tot rekening en verantwoording.

Pleiter ging nu over tot zijn juridiek betoog, strekkende, dat:

a. er geen koop en verkoop bestond, omdat f 1200, door den ged. betaald, niet strekten als koopprijs, maar in de brieven gelden voor hulpbetoon. Ook is de Brusselsche verklaring niet voor f 1200 geregistreerd;

b. hier was mandaat, enkel en alleen om met een uitgever te handelen, waartoe de gedaagde *carte blanche* had verzocht. Pleiter wees op de correspondentie, waaruit hij afleidde, dat de heer van Lennep steeds den eischer als eigenaar zou hebben beschouwd en verklaard zou hebben het belang van den eischer alleen op het oog te hebben. De heer van Lennep deed, volgens eischer, niets dan de uitgave te bezorgen;

c. de slotwoorden der akte geen gevolg in regten kunnen hebben. Dat men de waarde genoten heeft is eene uitdrukking in de wissels voldoende, niet in andere stukken.

Pleiter, die nog wees op art. 639 B. W., op de definitie van mandaat, op de omstandigheid dat de gedaagde zoo weinig over het boek volle beschikking had, dat hij het *moest* uitgeven (iets wat met een volkomen eigendomsregt *niet* te rijmen is), eindigde met den wensch, dat de ged. van zich zou kunnen afwenden den schijn van onedelmoedigheid, als of hij met zijn scherp literarisch oog zich heeft weten meester te maken van het werk, ja van een onbekenden schrijver, maar van hetwelk de geleerde gedaagde terstond begreep, dat het *époque* en *fureur* moest maken. Zou hij dat gedaan hebben, zoo als de schijn, volgens eischer, aanleiding geeft te denken, dan handelde de gedaagde even als de kunstkooper, die zich van de werken van den armen, doch talentvollen schilder op voordeelige wijze weet meester te maken.

Het woord is thans aan Mr. J. C. de Koning.

De advocaat van den gedaagde begon met te wijzen op de omstandigheid, die belang geeft aan het geding. Niet het geldelijke of juridiek of maatschappelijk gewigt, maar alleen de personen der regtzoekenden wekken de aandacht op deze zaak in hooge

mate. Van de eene zijde een man op eenmaal — even als een veldheer na een gewonnen veldslag, of een misdadiger na het misdrijf — in ieders mond; van den anderen kant een man, die zich, door langdurige verdiensten, onvergankelijke lauweren, de bewondering, de achting en, wat zeker niet het minste is, de liefde zijner landgenooten heeft verworven. De schrijver van *Max Havelaar*, een werk met groote gebreken, maar ook met groote verdiensten, kan zich verheugen dat geen werk in de laatste jaren zoo als het ware verslonden is geworden als het zijne. Uit erkentelijkheid daarvoor aan den ged., aan wien hij dit alleen te danken heeft, verspreidt hij thans kwaadwillige geruchten. De man, in wien de vreemdeling de verpersoonlijking ziet van den echten Nederlander en van diens goede trouw, is, volgens den dankbaren eischer, opgetreden ten einde al aanstonds gruwelijk verraad aan den schrijver te plegen en zijn werk te onderdrukken. In allen gevalle zou de gedaagde uit laffe vrees zich thans terugtrekken en tot zulk een misdrijf verlagen.

Pleiter komt thans tot de feiten. In Nov. 1859 leerden partijen elkander kennen. Gedaagde was ingenomen met de groote talenten van den eischer, meer nog met zijne kordaatheid om offers te brengen waar hij zijn pligt voor oogen had, maar was vooral diep bewogen met zijne ellende. Toen de eischer schreef: *ach, houd mij met vrouw en kinderen slechts zes maanden in het leven!* besloot de gedaagde hem te helpen, en ofschoon de gedaagde uit zijn eigen werk, *de Pleegzoon*, dat 5 jaren op de uitgave wachtte, wist hoe moeilijk het is eenen uitgever te vinden als men nog onbekend is, schroomde hij niet f 1200 aan den eischer te geven. Hij kende echter den eischer uit zijn eigen werk genoeg om voor behoorlijken afstand van kopijregt te zorgen, dat hij dan ook van den eischer heeft gekocht op gevaar af van alles te verliezen. Het is voor het overige volkomen waar, dat de ged. weigert toe te geven, dat het werk, dat door beschaafde menschen

dient gelezen te worden, een in de kroegen en onder de groote massa verspreid politiek werktuig worde. Daartoe was het nooit bij hem opgekomen mede te werken." —

Bij vonnis van 29 Mei werd de eisch ontzegd, en wel na de volgende overwegingen :

„*Overvrogende*, ten aanzien der daadzaken :

dat de eischer beweert, in het laatst van het jaar 1859 aan den ged. te hebben opgedragen, om ten zijnen behoeve de uitgave te bezorgen van een door hem eischer geschreven werk, getiteld: *Mar Havelaar, of De koffijveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij*; dat dit werk is uitgekomen, en daarvan reeds een tweede druk is verschenen; dat hij eischer tot in de maand Junij van het jaar 1860 verschillende gelden van den ged., tot een bedrag van *f* 1200, heeft genoten, doch dat de ged. zoude weigeren om verder rekening en verantwoording te geven van hetgeen hij met het handschrift had verrigt en hoe hij zich van die lastgeving had gekweten, weshalve hij zich genoodzaakt had gezien, bij geregistreerd deurwaarder-exploit van den 16 Nov. 1860, die lastgeving op te zeggen;

dat de eischer dien ten gevolge thans den ged. heeft gedagvaard, en geconcludeerd tot veroordeeling van den ged., om aan hem eischer, ten overstaan van een daartoe te benoemen regter-commissaris, te doen rekening en verantwoording van de bezorging van genoemd werk, met aanbod om den ged. schadeloos te stellen en de door hem aangegane verbindtenissen na te komen, volgens de wet, en, zoo als verder in die conclusie van eisch in het breede staat omschreven, met veroordeeling van den ged. in de kosten;

dat de ged. bij conclusie van antwoord heeft ontkend, bij de uitgave van het werk: *Mar Havelaar*, ooit als lasthebber van den eischer te hebben gehandeld, doch beweert den eigendom

van het copyregt over dat werk van den eischer te hebben overgenomen, onder beding, dat hij aan den eischer zoude uitkeeren in zes maandelijksche termijnen eene som van *f* 1200, welke hij, blijkens geregistreerde dagvaarding en conclusie van eisch, aan den eischer had uitgekeerd, en hij mitsdien aan den eischer niet als lasthebber rekenplichtig was; concluderende op die gronden tot niet-ontvankelijk-verklaring, immers tot ontzegging van de conclusie van eisch *cum expensis*;

dat de eischer bij conclusie van repliek bij zijnen eisch heeft gepersisteerd, onder opmerking, dat, indien de ged. zich beroept op koop en verkoop, hij dien zou moeten bewijzen, en dat de overgelegde stukken dat bewijs niet inhielden; dat veeleer uit de correspondentie zoude kunnen blijken, dat er steeds tusschen partijen sprake van lastgeving, en niet van koop en verkoop, is geweest;

dat de ged. niet heeft geduplicateerd;

dat bij de pleidooijen de raadsman des eischers het eigendomsregt van den ged. op het handschrift ten volle heeft erkend, terwijl de raadsman des gedaagden nog heeft medegedeeld, dat de ged., ofschoon als eigenaar ongehouden en onverplicht, zich echter zedelijk verbonden had geacht, om, zoo het werk meer mogt opbrengen dan hij daarvoor aan den eischer had uitbetaald, dan dat meerdere aan den eischer af te staan;

O. in regten:

dat de eischer, zich op lastgeving beroepende, als grond zijner actie, bij de ontkenenis des gedaagden, het bestaan van die overeenkomst moet bewijzen; dat dit bewijs niet is geleverd; dat integendeel uit de door den ged. overgelegde en door den eischer geteekende en erkende onderhandsche acte van 25 Jan. 1860 (behoorlijk geregistreerd) volgt, dat de eigendom van het handschrift op den ged. is overgegaan, zonder dat daarbij door den eischer eenige reserve is gemaakt;

dat hetgeen tusschen partijen vóór het opmaken van die acte is voorgevallen, en als *in confesso* zijnde is aan te merken, op de duidelijke bewoordingen van die acte van overdragt van geen en invloed kan zijn, om eene ongeclausuleerde overdragt in eene handeling tusschen lastgever en lasthebber te veranderen;

dat in een brief van den eischer aan den ged. van den 7 April 1860 (behoorlijk geregistreerd) de eischer andermaal des gedaagden eigendomsregt van het handschrift erkent in de woorden: „*het boek behoort u*”, vergezeld van de vraag „*mag ik het vertalen?*” welke vraag, indien hier aan eene betrekking tusschen lastgever en lasthebber te denken ware, zeer zeker overbodig zoude zijn;

dat eindelijk de door den eischer beweerde lastgeving in lijnregten strijd is met zijne erkenning van des gedaagden eigendomsregt, omdat, terwijl het laatste den ged. volkomen en vrije beschikking als eigenaar toestaat. het eerste daarentegen juist die vrije beschikking belemmert, omdat, uit den aard der zaak, de lasthebber ter zake van zijnen last rekenplichtig en verantwoordelijk en dus niet als de eigenaar vrij in het beschikken is;

dat alzoo, wel verre van eenig bewijs voor de lastgeving te hebben geleverd, de juridieke houding des eischers juist het tegendeel van zijne bewering aantoot;

Gezien de artt. 625, 639, 1829 en 1902 B. W. en 56 B. R.;

Regt doende enz.,

Ontzegt den eischer zijne gedane vordering en veroordeelt hem in de proces-kosten.” —

Als een staaltje, hoe zelfs uitstekende buitenlandsche tijdschriften soms op losse geruchten afgaan zonder daarbij latere gebeurtenissen in aanmerking te nemen, halen wij hier aan het volgend bericht uit *das Ausland* van October 1868, nadat baron Nahuys van den *Mar Havelaar* een Engelsche vertaling bezorgd had:

„Er (Multatuli) beging die Unvorsichtigkeit sein Verlagsrecht

auf das Buch völlig zu verkaufen, und es scheint dass nur wenige holländische Exemplare entschlüpften, die übrigen aber vernichtet wurden. Genug, das Buch existirt holländisch nicht, oder nicht mehr, es ist aber jetzt nach der Urschrift eine englische Uebersetzung von Baron Alphonse Nahuys besorgt worden."

Een geschil, dat evenzeer geheel buiten de bemoeiing der Vereeniging omging, maar dat niettemin de belangstelling spande niet alleen van den boekhandel, maar evenzeer van het publiek, was het „Vondels-proces", gevoerd in 1863 en 64. Iedereen, zelfs de aanklager, hield zich bij voorbaat reeds zeker van de ongunstige uitspraak des rechters. Maar het gevoel van billijkheid en goede trouw was bij velen zoo in deze zaak gekwetst, dat men nog altoos hoop bleef koesteren op een ten minste afkeurende uitspraak, al was elkeen zich bewust, dat de rechtbank blinde gehoorzaamheid schuldig is alleen aan de eischen der geschreven wet en daarin volkomen haar plicht doet.

Allen die Nederland's letteren liefhebben ontvingen sinds 1851 met een gevoel van welbehagen de afleveringen van de prachttuitgaaf van Vondel, door de firma Binger onder leiding van Mr. Jacob van Lennep zoo moedig begonnen en met zoo veel nobele zelfopoffering voortgezet; een waarlijk grootsche onderneming, in ons land éénig, en zeker het waardigst monument, dat een dankbaar vaderland zijn hoofddichter kon oprichten. Dat de uitgevers, even als de redacteur, daarbij meer met voorliefde dan met voordeel te rade gingen, was bekend. Dat het voor beiden, ook wat bewerking aanging, geen gesneden brood was, werd geweten, bij voorkeur door hen die meer van nabij mochten gadeslaan hoeveel onvermoeibare volharding er gevegd werd om de verzameling van Vondel's werken tot een zooveel mogelijke volledigheid te brengen, ze naar tijdsorde op hun plaats te schik-

ken, ze geschied- en taalkundig toe te lichten, en ze te gelijk te maken tot een levensbeeld van den man, die zich-zelv, zijn eeuw, zijn vaderland in zijn schriften had afgespiegeld. Slechts zeer weinigen, wier hand met klimmende ingenomenheid de keurige afleveringen opnam, konden bevroeden, hoeveel tijd, hoeveel naspeurens, hoeveel kunde er hadden moeten samenvloeien eer die gedrukte bladen de pers hadden kunnen verlaten.

Dr. J. van Vloten, toen hoogleraar te Deventer, had meer dan iemand met die bezwaren vertrouwd kunnen wezen. In elk geval, hij had ze behooren te eerbiedigen. Al houden wij ons in deze bladen met al de ons voegende bescheidenheid vrij van alle oordeel over letterkundigen en hun arbeid, toch zijn schrijvers te nabij bekend met den strijd van uitgevers, dan dat wij, tegenover de eersten, niet met fiere vrijmoedigheid zouden durven opkomen voor de rechten der laatsten, en op die eerbiediging aandringen, waar onze vakgenooten zich iets beters en zelfstandigers betoonen dan een werktuig van auteurs of een werkman om den broode-alleen.

Dr. van Vloten — en hij was, helaas, de eenige niet — bleek aan dergelijke gemoedelijke beschouwing niet veel ruimte te gunnen. Waar het, zoo het heette, de bevordering van Neêrland's letterkunde betrof, kwam persoonlijke krenking niet in aanmerking. En evenzeer als hij de goede bedoeling en de kosten van de uitgevers niet ontzag, toen er onder leiding van prof. Beets een nieuwe uitgaaf van Staring het licht zag, of toen da Costa's Bilderdijk verschenen was, maar hij van beiden, in het publiek belang zoo het heette, een goedkoope verkorting bezorgde, evenzoo moest van Lennep's Vondel er aan gelooven, zelfs toen deze uitgaaf het nauwelijks gebracht had tot het midden van haar omvang.

In 1863 verschenen van dezen „Vondel voor het volk” de eerste afleveringen bij H. A. M. Roelants, te Schiedam, in volledig-

heid en tijdrekenkundige orde van Lennep's uitgaaf getrouw, in tekstverklaring gedeeltelijk op den voet gevolgd, maar in nieuwe spelling overgebracht. Hoe de onderneming van de firma Binger hierdoor benadeeld werd, is duidelijk. Wel was er hemelsbreed verschil tusschen het prachtwerk en den volksvorm, tusschen de twaalf deftige deelen en de twee volgepropte, tusschen de prijzen *f* 175.— en *f* 8.—, en gaf de verandering van oorspronkelijke in nieuwe spelwijs een schijn van eigenaardigheid aan deze laffe navolging, maar het liet zich niettemin op de vingers uittellen, dat het aanschaffen van Gebr. Binger's uitgaaf door deze andere verschijning zoo goed als gekeerd en hun bovenal het uitzicht op het geven van een goedkoop en herdruk, de eenige voordeelige kans hunner kloeke uitgaaf, ten eenenmale ontkaapt was.

Een lijdelijk toezien van deze opzettelijke outfutseling zou een lautheid getoond hebben, waartegen elk gevoel van rechtvaardigheid in verzet kwam. Ook meenden de benadeelde uitgevers in dit bijzonder geval de tusschenkomst der Vereeniging zelfs te moeten ontwijken. Zij kwamen op voor geschonden eigen recht en eer, en wezen daarbij den steun of de tusschenkomst van anderen met welbegrepen fierheid van de hand.

In September 1863 kwam deze zaak voor de arrond. rechtbank te Rotterdam. Als getuigen waren daarbij gedagvaard een lid van de firma Binger, Mr. Jacob van Lennep en prof. J. van Vloten. Wij stellen dit in het licht, opdat het zou blijken, dat de aangeklaagde navolging uitgegaan was van den auteur, en niet van den uitgever, welke laatste bij dit feit alleen de zwakheid gehad had, zich tot deze onderneming te laten verlokken door een man van naam, met wien hij in vriendschappelijke handelsbetrekking stond. In een uitvoerige rede lichtte de substituut-officier van justitie, Jhr. Mr. de Jonge, de aanklacht toe. Hij toonde met tal van aanhalingen aan, hoe de uitgaaf van Roelants, ook wat de noten betrof, overal de onmiskenbare blijken droeg te

zijn een blinde nadruk van die van Binger, ontwijfelbaar en ontegensprekelijk, omdat zelfs overgebleven drukfouten letterlijk in de nieuwe uitgaaf waren overgenomen. Maar al waren ook deze bewijzen van *nadruk* niet zoo tastbaar, zoo was hier toch zoo feitelijk *inbreuk* gepleegd op eens anders recht van kopij, strafbaar bij art. 4 der wet, en wel met zoo in het oog loopende kwade trouw, dat aan verontschuldiging niet te denken viel. Daarenboven was de firma Binger grootelijks benadeeld in haar billijke stoffelijke rechten, vermits zij door deze inbreuk zich verstoken zag van de vruchten van een arbeid, die haar jaren van arbeid en opoffering gekost had. Op dezen grond mocht de rechtbank eischen de veroordeeling van den aangeklaagde tot een boete tusschen de *f* 100.— en *f* 1000.— ten behoeve van de armen van Schiedam, en verbeurdverklaring van alle binnen het rijk voorhanden zijnde onverkochte exemplaren van den nadruk ten voordeele van de benadeelde partij, alsmede van (bespottelijke eisch door de wet aangegeven!) betaling aan haar van de waarde van 2000 exemplaren van haar editie, berekend à *f* 150.— per exemplaar, of *f* 300,000.—

De rechtskundige raadsman van den beklagde, Mr. W. Sieuwerts van Reesema, wierp de beschuldiging ver weg. Hij be-toogde, met lange lofredenen op den letterkundigen hoogleeraar, hoe hier aan kwaadwillige navolging, veel minder aan nadruk, alles behalve te denken viel. Het sprak toch wel van zelf, dat alle degelijke *commentatores* in hun tekstverklaring moesten overeenstemmen, wilden hun noten den stempel dragen van studie en wetenschap. Het was licht te zeggen, dat de chronologische orde der schikking zoo maar voetstoots was overgenomen; maar be-wezen kon worden dat hier en daar verandering was gemaakt en dat die schikking alzoo van eigen, zelfstandigen arbeid getuigde. Maar al ware dit gelijk het was, niet zoo, dan was deze schik-king, nadat zij door Mr. van Lennep in het licht was gegeven,

publiek eigendom, waarop de wet evenmin vat had als op wetenschappelijke berekeningen van scheikunde of mathesis. Wat voor het overige het hooge woord van kwade trouw aanging, de rechtbank zou dit laten wegen voor zooveel het waard was. Pleiter had niets meer noodig, om met alle vrijmoedigheid vrij-spraak te wachten.

De rechtbank stemde met dit gevoelen in en ontsloeg den beklagde van vervolging.

De eischers zochten nu hun recht hooger. In Januari van 1864 diende de zaak voor het provinciaal gerechtshof van Zuid-Holland. Nadat door den raadsheer François de loop van het geding voor de Rotterdamsche rechtbank in herinnering was gebracht, trad de advocaat-generaal van Maanen in verzet tegen het daarbij uitgesproken vonnis. Hij wees erop, hoe een feit als het thans aanhangige niet alleen van groote beteekenis was voor de op dit oogenblik benadeelden, maar van welk een onberekenbaren invloed het zou worden op den ondernemingsgeest van schrijvers en uitgevers, die zich in het vervolg wel zouden wachten om de vruchten van hun studie en arbeid goedsmoeds te laten plukken door anderen. Hij mocht niet nalaten te waarschuwen, hoe het publiek belang daaronder lijden zou, en hoe hier, onder den schijn van bevordering van 's lands letterkunde, aan de vrije beoefening dier letterkunde inderdaad voetangels en klemmen werden in den weg gelegd. Hij kwam terug op het spitsvondige van den vroegeren verdediger, om door de aanduiding van enkele kleine afwijkingen te willen vergoelijken het overnemen der chronologische schikking, een historisch studiewerk, waaraan niet weinig tijd en talent ten grondslag was gegeven, even als aan de toelichtingen en tekstverklaring, waarvan aan Mr. J. van Lennep bij uitsluiting de eer toekwam. Maar de hoofdzak was deze: Is hier ten nadeele van de oorspronkelijke uitgevers strafbare nadruk gepleegd? Zijn overtuiging antwoordde daarop ten volle

ja. Wel mocht de wet van 1817 te kort gebleven zijn in een bepaalde verklaring wat zij onder nadruk verstond; maar het onderzoek van later dagen had zonneklaar uitgemaakt, dat de *criteria* van wanbedrijf in dit opzicht waren: 1e de reproductie-zelve van een letterkundig werk; 2e dat door die reproductie nadeel was toegebracht of mogelijkheid van nadeel bestond; en 3e dat die reproductie had plaats gehad ter kwader trouw. Al deze dingen waren hier aanwezig. — De advocaat-generaal eischte op dien grond schuldig-verklaring en een boete, niet evenredig aan 2000 exx. van Binger's geheele uitgaaf, maar alleen van de eerste aflevering; voor het overige de vroeger gestelde boete gestand doende.

Voor den beklagde trad ditmaal als verdediger op Mr. J. Kappeyne van de Coppello. Hij had een eerlijke en heerlijke zaak voor te staan, betoogde hij. Hij had het recht te handhaven van een verdienstelijk uitgever, van een beroemd schrijver, van de vaderlandsche letterkunde. De heer Roelants had zich beijverd een echt nationale onderneming te doen en werd, tot dank daarvoor, thans door de wet vervolgd. Hij stond op het punt voor die daad niet alleen zijn kapitaal, maar wat meer zegt zij u eer te verliezen; „geruïneerd te worden” drukte de pleiter zich uit. Dat was op zich zelf hard genoeg. Maar het werd nog harder bij het besef, dat de uitgever geen schuld had aan het vermeende misdrijf. Was er een schuldige, dan moest dat de hoogleeraar van Vloten zijn. En wat had die geleerde gedaan? Niets anders dan een daad tot eer en ter bevordering van onze vaderlandsche literatuur. Hij had een doel op het oog van hoog belang voor ons volk: de geestelijke ontwikkeling van al zijn landgenooten, allermeeft der minderbedeelden. Wilde men het peil der volksbeschaving verhoogen, dan moest het goedkoop verkrijgbaar stellen van onze beste Nederlandsche schrijvers daartoe het aangewezen middel zijn. Zulk een poging had men te on-

dersteunen, in plaats van tegen te werken door vervolging. Ons volk had degelijker spijs noodig, dan misselijke vertalingen van misselijke romans. Dit evenwel nog daargelaten, het openbaar ministerie was op zijn gedachtengang verdwaald. Het had gesproken van nadruk, en nog wel van strafbaren nadruk. Pleiter stelde de vraag: Kan, in geval eenig werk-zelf geen kopijrecht zich toeëigenen kan, kopijrecht voor zulk een werk verkregen worden door een zekeren vorm van uitgaaf? Al wees art. 1 van de wet van 1817 het tegendeel hiervan niet aan, dan sprak het ongerijmde van zelf. Men had prof. van Vloten verweten, misbruik te hebben gemaakt van van Lennep's chronologische schikking. Verondersteld al eens, dat dit overnemen waar ware, waarom zou dan een ander die eenmaal beschreven historische feiten behooren voorbij te zien? Was het overnemen van die volgorde een zaak van zulk een overwegende beteekenis, dat zij kon geacht worden als een hoofdzaak, die bij nadruk op den voorgrond stond? Voor de eer van Mr. van Lennep was zulk een opvatting niet te hopen. Het openbaar ministerie had onwillekenig diens verdiensten beledigd. Van Lennep's arbeid had wat beters in. Zijn doel was geweest, Vondel, Nederland's hoofddichter, in de groepen en bewegingen van zijn tijd als het ware dramatisch ten tooneele te brengen. Van Vloten had iets gansch anders, maar niet minder verdienstelijks, beoogd: een sobere, zuivere uitgaaf van Vondel's werken, alleen met zulke aantekeningen als tot goed begrip van den tekst onmisbaar waren. De tijdrekenkundige schikking was bij van Lennep's werk een bijzaak, een natuurlijk gevolg van zijn plan. Bij van Vloten's arbeid behoorde zij tot de hoofdzaken; en met welk een trouw de hoogleeraar daarvoor gezorgd had, bewezen de geschiedkundige afwijkingen, die hij tegenover zijn eerwaardigen mededinger had moeten doen gelden. Even zoo zelfstandig waren beider aantekeningen of noten. De twee geleerden waren tot één zelfde onderzoek gedreven; en wat sprak

meer voor beider grondig napluizen, dan dat zij tot gelijke vondsten waren gekomen? Van mededinging op gelijk gebied kon bij deze twee uitgaven geen spraak wezen. Ieder had haar eigen plan, haar eigen doel, haar eigen publiek. De eenige (denkbeeldige) grond, waarop men de gebr. Binger zou kunnen beklagen, was hun vervlogen hoop op een goedkoop herdruk. Maar op zulk een misrekening kon toch art. 4 der wet van 1817 niet worden toegepast. Daar werd gesproken van werkelijk toegebracht nadeel. In dit geval was dit even vaag als de kwade trouw, waarvan men pleiters client had durven verdenken. — Er viel aan niets anders dan volledige vrijspraak te denken, was zijn slotwoord.

Op deze pleidooien volgde den 16^{en} Januari 1864 het volgende vonnis:

„Het Hof enz.

Overwegende,

Dat, volgens de feitelijke omschrijving in de acte van dagvaarding in eersten aanleg vervat, aan den bekl. en geënt. is ten laste gelegd de daarbij genoemde nadruk in eene door hem bezorgde uitgave der dichtwerken van Joost van Vondel, met inleiding en aantekeningen van Dr. J. van Vloten, zullende zijn gepleegd op drieërlei wijze, te weten:

1°. door het door den druk gemeen maken, verkoopen en doen verkoopen van de werken van gemelden dichter op zich zelve en afgescheiden van rangschikking en aantekeningen;

2°. door in dat dichtwerk te hebben overgenomen de geheel oorspronkelijke chronologische rangschikking en volgorde der gedichten, zoo als die voorkomen in de uitgave van M. H. Binger en Zonen, bewerkt door Mr. J. van Lempe; en

3°. door daarin geheel of gedeeltelijk, verkort, verkleind, vervormd en anders ingekleed, te hebben herdrukt de uitleg-

kundige aantekeningen, in de sub n°. 2°. genoemde uitgave voorkomende ;

O., dat alsnu is te beslissen wat er zij van de vraag, of de bekl. en geïnt. door zijne uitgave heeft gepleegd inbreuk op het kopij-regt van gebr. Binger, in voege als deze wordt strafbaar gesteld bij de reeds genoemde wet van 25 Jan. 1817, en wel op de eene der hem ten laste gelegde wijzen ;

O., wat betreft het door den druk gemeen maken, verkoopen en doen verkoopen van de werken van den dichter, op zich zelve en afgescheiden van rangschikking of aantekeningen :

dat de eerste regter met juistheid heeft beslist, gelijk zulks ook door het Openb. Min. in hooger beroep is vooropgesteld, dat van de werken van Joost van Vondel zelve, als zijnde een schrijver uit de zeventiende eeuw, geen kopij-regt kan worden verkregen, eene beslissing die evenzeer juist is voor de lang openlijk bekende en veelmalen in druk verspreide werken des dichters, als voor enkele zijner gedichten, omtrent welke beweerd wordt dat zij in de uitgave van gebr. Binger voor het eerst door den druk zouden zijn bekend gemaakt ;

O., dat het te dezen opzichte bij het vonnis *a quo* uitgesproken ontslag van alle regtsvervolging behoort te worden bevestigd ;

O., ten aanzien der ten laste gelegde overneming der chronologische rangschikking en volgorde der gedichten, zoo als die voorkomen in de uitgave bewerkt door Mr. J. van Lennep :

dat, daargelaten wat er inderdaad zij van die beweerde oorspronkelijke rangschikking en volgorde zelve, den Hove *in facto* uit niets is gebleken dat in de uitgave van den bekl. en geïnt., bewerkt door Dr. J. van Vloten, zoodanige, door den bekl. en geïnt. ontkende en door Dr. van Vloten wedersprokene overneming zou hebben plaats gehad ;

dat integendeel bij vergelijking der overgelegde boekwerken

blijkt van onderscheidene afwijkingen in rangschikking en volgorde, bepaaldelijk op te merken in de uitgave van gebr. Binger, op blz. 301 en vele volgenden, en in deze van den bekl. en geïnt., op blz. 52 tot 80;

dat alzoo, bij het ontbreken van het bewijs dezer ten laste gelegde overneming, de bekl. en geïnt. op dit punt behoort te worden vrijgesproken en te dezen opzichte in den stand der zaak het uitgesproken ontslag van alle regtsvervolging niet kan worden gehandhaafd, hoedanig ontslag van regtsvervolging echter volkomen juist zou zijn, indien de overneming even bewezen ware als zij thans onbewezen is, daar de orde in welke de dichter zijne werken heeft vervaardigd is eene geschiedkundige daadzaak, de voortbrengselen van den geest des dichters volgende, als daarvan onafscheidbaar; en de Nederlandsche wet, bepalende de regten die ten opzichte van het drukken en uitgeven van letter- en kunstwerken kunnen worden uitgeoefend, daarvan geen dusgenaamd kopij-recht toekent aan hem, die beweert die orde te hebben opgespoord of haar, als zij door den loop der tijden gestoord was, te hebben hersteld;

O., met betrekking tot den in de laatste plaats ten laste gelegden herdruk van aantekeningen:

dat 's Hofs onderzoek zich niet behoort te beperken tot de 51 in de dagvaarding genoemde plaatsen, daar deze daarbij slechts als voorbeelden zijn aangeduid:

O., dat bij vergelijking der aantekeningen in de beide uitgaven, voor zoover die uitgaven aan 's Hofs kennisname zijn onderworpen, en wel der aantekeningen in haar geheel, ook wat betreft de voorbeelden, in de dagvaarding met aanzienlijke bekorting gesteld, blijkt, dat in beide worden aangetroffen een aanzienlijk getal uitlegkundige aantekeningen van velerlei aard, waarvan velen betrekking hebben tot dezelfde plaatsen des dichters, maar ook velen tot andere plaatsen; dat in die aanteeke-

ningen, daar waar zij dezelfde plaatsen ophelderen, nu eens verschil van zienswijze tusschen beide schrijvers, dan weder, en zelfs veelmalen, ofschoon in den regel met verschil in den vorm, gelijke slotsom wordt aangetroffen: dat dit laatste geenszins strekt of strekken kan tot bewijs, dat er in de uitgave des bekl. en geïntimeerden zou zijn geheel of gedeeltelijk, verkort, verkleind, vervormd of anders ingekleed, herdrukt wat in die van gebr. Binger te lezen staat, daar overeenstemming, gegrond op de kennis van taal en geschiedenis en oudheid van twee deskundigen, ook als vrucht van beider vertrouwdheid met het licht, door vroegere taal-, geschied- en oudheidkundigen ontstoken, uit den aard der zaak voortvloeit, en, niettegenstaande de meest zelfstandige bearbeiding van denzelfden schrijver, niet ontgaan kan worden;

O., dat dan ook door het Hof geenszins bewezen wordt geoordeeld, dat de bekl. en geïnt. zich aan den hem in de laatste plaats ten laste gelegden herdruk zou hebben schuldig gemaakt, weshalve hij ook op dit punt, met te niet-doening van het uitgesproken ontslag van alle regtsvervolging, alsnog behoort te worden vrijgesproken:

Gelet op de wet van 25 Jan. 1817 (*Stbbl.* n°. 5), artt. 207, 227, 247, 210, 234 en 216 Strafvord.;

Regt doende in hooger beroep,

Doet het te niet;

Bevestigt het vonnis der Arrond.-Regtbank te Rotterdam, waarvan is geappelleerd, voor zoover de bekl. en geïnt. daarbij is ontslagen van alle regtsvervolging, doch alleen betrekkelijk dat gedeelte der aanklagt, gelegen in het door den druk gemeen maken, verkoopen en doen verkoopen van de werken ten processe omschreven, op zich zelve en afgescheiden van rangschikking en aanteekeningen;

Beveelt dat het in zoover gevolg zal hebben;

Vernietigt het vonnis, voor zoover de bekl. en geïnt. ook op de beide overige gedeelten der aanklagt is ontslagen van alle rechtsvervolging;

En op die gedeelten op nieuw regt doende:

Verklaart de schuld van den bekl. en geïnt. daaraan niet bewezen;

Spreekt hem daarvan vrij;

De kosten dezer procedures in beide instantiën te dragen door den Staat ¹."

Andere geschillen omtrent schending van kopijrecht kwamen in dit tijdvak gelukkig al minder en minder voor. De geest van onderlinge goede trouw won blijkbaar veld. Ook het ontzag voor de wet, welker toepassing bij overtreding al heel spoedig placht te worden ingeroepen. De Vereeniging, aan de eene zijde, en verreweg het liefst, de kweekster van broederlijken zin en onderling streven naar vooruitgang, was, aan den anderen kant, daar waar het noodig was, ook de tuchtmeesteres over kwade praktijken. Zij had er den schrik onder, ook bij hen, die zich nog niet bij haar hadden aangesloten. Veel meer dan in vroeger jaren regeerde zij met zachte hand en met verstandige eerbiediging van ieders vrijheid. Waar zij plooiën en schikken kon, was zij tevreden. Maar waar zij met halsstarrigen onwil te kampen had, had zij getoond den strengen weg niet te ontwijken. Bovendien was zij voorzichtig genoeg, zelden op eigen inzicht af te gaan, maar rechtsgeleerde voorlichting te hulp te roepen zoodra zich verschijnselen voordeden, die een bedachtzame behandeling raadzaam maakten. En op die wijs steeg zij gaan-

¹ Het volledig geding en (niet glashelder geschreven) vonnis zijn te vinden in *Het Letterkundig Eigendomsregt*, Gebr. Belinfante 1865.

deweg in algemeene waardeering en hield zij de booze geesten, waar die mochten opdoemen, in bedwang.

Waar het botsingen omtrent kopijrecht betrof, kwamen die in den regel dan ook voort uit onwillekeurig misverstand, zelden meer uit opzettelijken toeleg. Ook waren soms de auteurs de meer of minder schuldige oorzaak van kleine harrewarrerijen tusschen de uitgevers. Zoo gebeurde het (1864), dat dezelfde mathematicus tweemaal zijn opgeloste vraagstukken verkocht had aan verschillende firma's, eens afzonderlijk en eens als verzameling. Zoo kwam het voor (1860), dat een ander geleerd cijferaar de berekening van zeevaarkundige tafels zoo maar gladweg had overgenomen van een voorganger, wiens uitgever daarmee alles behalve vrede had. Een grappig voorval (1863) zelfs had plaats, toen twee uitgevers op hetzelfde oogenblik met driftigen hoofde elkander aanklaagden van nadruk, en het erop neêrkwam, dat een auteur in dichterlijke afgetrokkenheid een zijner verzen dubbel verkocht had, eens voor een afzonderlijke uitgaaf lang geleden, andermaal voor een nieuw te verschijnen bundel. — Met wat toegeven aan weerskanten kwamen al deze dingen terecht.

Slechts een enkel geval van kwaadwilligen nadruk, waarin de Vereeniging zich te moeien had (1866), kwam in deze tien jaren voor. Het gold een R. K. gezangboekje, dat reeds driemaal herdrukt was en dat de begeerlijkheid van een mededinger had opgewekt. Aan het schuldige van het feit viel niet te twijfe-len, maar het rechtsgeldige ontmoette, jammer genoeg, bezwaar. De eigenaar namelijk was wel in het bezit van een behoorlijke quitantie van betaald kopij-honorarium, ook van het inleveren van drie exemplaren van de oorspronkelijke uitgaaf, maar hij had verzuimd bij twee vroegere herdrukken dezelfde inlevering te doen, al had hij bij de vierde oplaag getracht die fout te herstellen. Deze nalatigheid kostte hem de handhaving van

zijn goed recht. Het bestuur der Vereeniging had niets liever gewenscht, dan den benadeelde tegenover den schuldige de hand boven het hoofd te houden. Om zeker te gaan riep het den raad in van twee rechtskundigen, maar was gedwongen de vervolging op te geven op grond, dat de rechter eischen zou het voldaan-hebben aan alle bepaald gestelde voorwaarden. Een der adviezen stelde zelfs het ongerijmde in het licht, dat een in 1856 voor een aantal jaren verkregen kopijrecht zou kunnen te niet gedaan worden door het niet inleveren van tusschentijdsche herdrukken; maar hij moest toegeven: al hield de rechter ook dit in het oog, dan sprak art. 6 der wet zoo vast en duidelijk van de verplichte indiening, „zoowel bij een eersten druk als bij herdruk”, dat de rechter aan de toepassing van dit ondubbelzinnig bevel strikte gehoorzaamheid schuldig was.

Stiptheid in het opvolgen dier voorschriften is steeds geweest en blijft altoos de eenige waarborg tot het erlangen van gehoor bij de mannen der wet. Toen in 1860 door de 's Gravenhaagsche boekhandelaars-vereeniging aan het bestuur de vraag gericht werd: „Kan het kopijrecht eener uitgave gezegd worden te berusten bij den uitgever, wanneer deze voldaan heeft aan de verplichtingen bij de wet gesteld en waarvan hij in die uitgave de verklaring aflegt, ofschoon er geen bewijs van den schrijver kan worden getoond?” moest, op rechtsgeleerde voorlichting, ook daarop een ontkennend antwoord volgen, al erkende de raadgever het onbetrouwbare dezer uitspraak, waaromtrent het alleszins wenschelijk ware, dat eenmaal in het hoogste ressort een beslissing mocht worden geveld. In ieder geval, zelfs bij schenking, is de uitgever niet voor gevaren gevrijwaard, indien hij niet in het bezit is van een vormelijke overdracht van kopijrecht en de bewijzen van inlevering van al zijn oplagen.

Een netelige kwestie van nadruk, maar tegenover een nadruk-

ker in het buitenland, bracht in 1865 veler gemoed in vrij heftige beweging. Zij verdeelde zelfs de leden der Vereeniging een korte poos in twee partijen en gaf aanleiding tot veelzijdig napleiten in het *Nieuwsblad*, nadat de zaak lang en breed op de algemeene vergadering besproken en een besluit daarover gevallen was.

De uitgever Noothoven van Goor te Leiden deed een beroep op de tusschenkomst der Vereeniging tegenover den Gentschen drukker C. A. Brackman. Deze drukker namelijk, geen uitgever, had voor rekening van zijn lastgever, prof. Heremans te Gent, een verslag gedrukt, waarin opgenomen bleek te zijn ongeveer een derde gedeelte, of 36 8° pagina's, van een bij van Goor ter perse zijnd boekje, getiteld: *De grondbeginselen der Nederlandsche spelling. Regeling der spelling voor het Woordenboek der Nederlandsche taal; van wege de Redactie bewerkt door Dr. J. A. te Winkel.*

Het geval had zich aldus toegedragen. Het plan voor het lang voorbereide *Woordenboek* was in der tijd vastgesteld door een commissie van Noord- en Zuid-Nederlandsche taalgeleerden, onder welke prof. de Vries en Dr. te Winkel voor Holland en prof. Heremans voor België de voornaamste bewerkers waren. Het *Woordenboek* zelf zou uitkomen onder steun van de regering der beide landen en had begonnen zijn eerste aflevering in 1864 wereldkundig te maken. Als een toelichting daarop, een slentel zoo men wil, was, met medeweten der bewerkers, door Dr. te Winkel het boekje *Grondbeginselen* geschreven en aan van Goor ter uitgaaf verkocht. Die *Grondbeginselen* bevatten natuurlijk het overeengekomen plan, den beschreven grondslag, d. w. z. den gezamenlijken arbeid der redactie, in zelfstandigen vorm bewerkt door een harer leden. Intusschen was de hoogleeraar Heremans te Gent, als zaakgelastigde, verplicht, aan de Belgische regering verslag uit te brengen van het ontwerp, en, om geen dubbel werk te doen en zich die taak gemakkelijker te maken, had hij, met medeweten zijner Hollandsche medeleden en, gelijk men beweerde

met dat van den uitgever van Goor, zich de ter perse zijnde bladen van Dr. te Winkel's boekje laten verzenden, gedeeltelijk daarvan in zijn officieel verslag gebruik makend. Dat verslag, met spoed bezorgd, was, op last der Belgische regeering, bij Braekman ter drukkerij gegeven, aan letterkundige genootschappen en personen ten geschenke uitgereikt en voor andere belangstellenden verkrijgbaar gesteld, vóór van Goor's uitgaaf nog in het licht gegeven was. De Hollandsche uitgever achtte zich, en met reden, hierdoor in zijn recht en belang verkort, deed aan den drukker Braekman een eisch van schadeloosstelling en riep den arm der Vereeniging in, toen de Gentsche drukker de schuld van zich afwierp met de bewering, dat hij het verslag volstrekt niet uit eigen beweging, maar op last en voor rekening der Belgische regeering gedrukt had.

Het bestuur der Vereeniging, als daartoe verplicht, trok zich het geschonden recht van een harer leden aan. Het vergewiste zich van de feiten, het versterkte zich door een rechtskundig oordeel dat hier werkelijk vervolgbare nadruk gepleegd was, het sloeg den weg der minnelijke schikking in door den Gentschen nadrukker te trachten over te halen tot toenadering, en vond dezen zelfs bereid tot deze laatste, mits niet tot betaling van van Goor's, naar zijn meening, al te overdreven vordering. De laatstgenoemde bleef nochtans bij zijn eisch volharden. Door dit Belgische stuk, dat tegen betaling voor iedereen verkrijgbaar was, achtte hij zijn debiet in België verloren en zijn onderneming voor een groot deel mislukt. Ten einde al het mogelijke te doen om partijen te bevredigen en wellicht groote verwickelingen te vermijden, richtte het bestuur zich tot onzen minister van buitenlandsche zaken om diens welwillende tusschenkomst bij het Belgische gouvernement, maar moest daarop een ontwijkend antwoord ontvangen.

Intusschen waren ook nog andere onderhandelingen afgespron-

gen. Het bestuur had zich tot prof. Heremans gewend, maar van dezen bericht gekregen dat hij zich volslagen vrij gevoelde, aangezien de gedrukte vellen hem voor een bekend doel met medeweten van de Hollandsche redacteuren verstrekt waren. Ook tot prof. de Vries, die in beleefde vormen de handelwijs van zijn ambtgenoot en van de Belgische regeering verdedigde en tevens niet achterbleef, op de gevaren te wijzen, die het instellen van een vervolging in deze zaak dreigde te kunnen medebrengen voor de goede verhouding der beide taalverwante volken en op de voortduring van het gesloten traktaat.

Het spreekt van zelf, dat het bestuur, al die gevoelens waardeerende, zich daardoor niet mocht laten afbrengen van zijn plicht. Van zijn kant had het, zonder wankelen of weifelen, den rechten weg te gaan, aan het oordeel der algemeene vergadering overlatende, of deze daarop zou meêgaan of niet. Dien ten gevolge werd op de bijeenkomst in Augustus aan de leden een nauwkeurig verslag gegeven van het gebeurde, uitlopende op het voorstel: „De algemeene vergadering keurt goed, dat eene aanklacht tegen den heer C. A. Braekman te Gent, ten name van den heer D. Noothoven van Goor, door onze Vereeniging wordt ingesteld, en voorts dat alle zoodanige processen worden gevoerd, welke het bestuur in overleg met den daartoe te kiezen rechtsgeleerden bijstand noodig en nuttig zal achten, ter bescherming der rechten van den heer van Goor.”

Nooit toonde zich een vergadering van onzen bond zoo verdeeld. Er waren er, die dit voorstel met warmte bijvielen. Er waren anderen, die er vurig tegen opkwamen. De voorstanders zagen in het vergrijp een ergerlijke miskenning van het kopijrecht, door wie dan ook misdreven. Zij erkenden, dat het bestuur alles gedaan had wat het bij machte was te doen om te geraken tot een vergelijk. Zij zouden het een daad van lafheid achten, indien men het feit niet tot het uiterste vervolgde, zonder

aan sprake van de kwestie die er aan verbanden konden zijn. Het reeds het belang van een H. Heremans uitgever was, tijdens een pas gelopen tractaat, geschouwd, geschouwd door de macht, die in de eerste plaats geroepen was er de hand aan te houden. Zij wisten zich niet in met een kritiek over bedongen schadeverstelling, een bezak door den rechter uit te maken. Zij verlangden erkenning, verbodiging van een onuitsprekenbaar bezit. Zij wisten de eer der Vereeniging gekrenkt, door haar billijke vragen van de taal te wijzen en haar bang te maken voor gevaren in de lucht. Zij meenden deze gelegenheid meer dan eenige andere geschikt, om met waardigheid te toonen wat zij voor haar leden betekende en wat haar macht was in het publiek belang.

Een andere opvatting, de gemoedelijke, stond daar lijnrecht tegenover. De vragen rezen, allereerst uit een zuiver wettelijk oogpunt: Kon er van nadruk spraak zijn bij een nog niet in het licht gegeven drukwerk? Kon de rechter eigendom laten gelden, waar, door inlevering van exemplaren enz., nog niet was voldaan aan de eischen die tot dien eigendom moesten leiden? Gesteld al, dat deze opmerkingen niet wogen, kon dan de rechter op schadevergoeding ingaan, veroorzaakt aan een onderneming, die toen werkelijk nog niet bestond, maar, onder welke voorwaarden dan ook, nog terug te trekken was? Maar deze kwestieën gelaten voor wat zij betekenden, trad sterker op den voorgrond de twijfel: Is het gebeurde van zooveel gewicht, om er zooveel beweging over te maken? Kon de uitgever niet vermoeden, dat hij den arbeid drukte van een commissie, wier leden op dien arbeid voor het publiek gelijke rechten hadden, en die ieder voor zich daarvan mededeeling konden doen, elk op zijn eigen manier? Waren niet met zijn eigen medeweten, of althans met dat der auteurs en des drukkers, de proefbladen aan prof. Heremans verstrekt? Was het overgenomen veel meer dan een groote aan-

haling? Had de hoogleeraar niet met heel weinig moeite in het overgedrukte eenige wijzigingen kunnen maken, die er het karakter van nadruk aan ontnamen? Hield men wel genoeg in het oog, dat deze nadruk geen boekske voor den handel bestemd, maar een gedeelte gold van een officieel verslag ingeleverd bij de regeering en slechts bij uitzondering verkrijgbaar gesteld? Zou de beweerde schade inderdaad belangrijk kunnen geacht worden, zoo, dat door dit verslag aan v. Goor's boekje het debiet in België ontnomen was? Spraken niet uit alle omstandigheden de blijken, dat bij dit misdrijf — want het misdrijf bleef niet te loochenen — geen kwade trouw in het spel was, maar veeleer een laakbare, maar toch ietwat verschoonlijke onvoorzichtigheid? En zou nu daarvoor de Vereeniging zich wapenen van top tot teen, zich tot kampioen stellen als op leven of dood, en dat wel tegenover een land, dat pas geleden onze Noord-Nederlandsche spelling als officieel had aangenomen, zeer zeker ten voordeele van onze letterkunde en boekhandel? Zeker, de waarde en de waardigheid van onzen bond maakten aanspraak op billijke schatting. De vraag was maar, of wij met vrijmoedigheid en overtuiging ieder voor ons aansprakelijk zouden willen zijn voor onze instemming met het kordate en verplichte voorstel des bestuurs?

Na een urenlangen woordenstrijd, die alleen strekte om ieder des te warmer te maken voor zijn eigen meening, werd het gedane voorstel met 70 tegen 31 stemmen verworpen en de verdere behandeling der zaak overgelaten aan den aanklager.

Als eenvoudig kronijkschrijver wenschen wij onzen plicht van onpartijdigheid zoo goed als wij kunnen in het oog te houden. Toch vermeten wij ons, naar aanleiding van dit voorval, zonder eenige de minste persoonlijke bedoeling, de wenschen uit te spreken: 1° dat, in het algemeen genomen, auteurs niet al te lichtvaardig omspringen met de stoffelijke en zedelijke rechten van uitgevers; en 2° dat uitgevers een jegens hen begaan misdrijf of misverstand

niet aanstonds aangrijpen als een gelegenheid tot het op haren en snaren zetten van wat heel breed uitgemeten rechten en vorderingen.

Een andere, gevaarlijker nadrukker van buitenaf bedreigde ons in de Indische drukpers. Reeds in 1860 kwam er bij de Vereeniging een klacht in van den uitgever H. Nijgh, dat de Soerabaaische courant sedert eenigen tijd als feuilleton gebruik maakte van een bij hem uitgegeven werk: *De strijd om Italië*, door A. Ising, daarbij de vraag voegende, in hoe ver onze wetten op het kopijrecht van toepassing waren in Ned. Indië? Het bestuur moest daarop een onbevredigend antwoord geven. (Icen onzer koloniën werd beschouwd als een onderdeel van ons land, maar allen waren als zoovele wiugewesten, die een afzonderlijke wetgeving hadden, waarbij echter niet voorzien was in de handhaving onzer kopijrechten. Het nadrukken van onze uitgaven in die bezitting was daar dus geen strafbare daad. — Het liet zich evenwel aanzien, dat, ingeval deze nadruk van onze zijde met stilzwijgen werd voorbijgegaan, de deur werd opengezet voor allerlei misbruiken van gelijken aard. Onze koloniën, die in de laatste jaren een belangrijken uitvoer hadden bezorgd aan onze boeken, stonden op het punt onze vijandige nadrukkers te worden, en het onhoudbare verschijnsel was alzoo te wachten, dat, terwijl ons vaderland bezig was traktaten te sluiten met vreemde staten, in een deel van onze eigen bezitting, waar onze eigen taal gesproken werd en onze eigen landgenooten al meer en meer hun zetel opsloegen, het eigendomsrecht van onze schrijvers en uitgevers ongehinderd kon worden aangerand.

Om aan dien laakbaren toestand een einde te maken, meende het bestuur niet te mogen dralen, de welgegronde vrees voor gevaar kenbaar te maken aan den minister van koloniën. Het deed zulks, den 4en Juli, met dit adres:

„Het Bestuur der Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels neemt de vrijheid de aandacht van Uwe Excellentie te bepalen bij een feit, dat zich onlangs heeft voorgedaan en waarbij de belangen van den Nederlandschen Boekhandel in groote mate betrokken zijn.

Er heeft namelijk op Java een nadruk plaats gevonden van een in Nederland uitgegeven boekwerk, waarvan het kopijrecht berust bij den Nederlandschen Schrijver en Uitgever. Voor zoverre het ons mogelijk was dit te onderzoeken, schijnt er voor den eigenaar van het kopijrecht alhier geen wettelijk middel te bestaan om het nadrukken van zijn werk in Indië te beletten, de verspreiding van den nadruk aldaar tegen te gaan of den nadrukker tot schadevergoeding te verplichten. Immers de Nederlandsche Wet van 25 Januarij 1817 (*Staatsblad* No. 5), welke dit onderwerp hier te lande regelt, kan tegen den nadrukker in Indië niet worden ingeroepen, evenmin als artikel 425 van het hier te lande nog geldige Fransche Wetboek van Strafrecht.

Het is dus op dit oogenblik in Nederlands-Indië regtens niet verboden of strafbaar om werken na te drukken, waarvan in Nederland kopijrecht bestaat, en er schijnt zelfs voor den Nederlandschen Uitgever of Kopijgeregtigden geen middel te bestaan om aan zijn hier verworven regt in Nederlands-Indië geldigheid te verschaffen. Aan octrooijen of uitsluitende regten op uitvindingen in Nederland verkregen, kan ook in Nederlands-Indië werking worden toegekend, volgens het Reglement te dier zake op den 29^{en} September 1841 gepubliceerd (*Staatsblad voor Nederlands-Indië*); maar voor de verkrijging van kopijrecht in Nederlands-Indië of de erkenning aldaar van elders verkregen kopijrecht bevat de Indische Wetgeving geene regels.

Tot nog toe werd daarvan geen bezwaar ondervonden. Nu echter werkelijk in Indië nadruk plaats heeft zullen diergelijke regels niet langer mogen gemist worden. Door het sluiten van

tractaten met vreemde mogendheden, zooals met Frankrijk en België, heeft de Regering het kopijregt, in Nederland verkregen, tegen nadruk in den vreemde beveiligd; de meest gevaarlijke en minst te dulden nadruk ware echter die in de Nederlandsche Koloniën, welke thans straffeloos plaats vindt en die, bij voortduur toegelaten, voorzeker eene groote uitbreiding zoude erlangen. Tegen dat zeer ernstig gevaar, hetgeen den Nederlandschen Boekhandel bedreigt, veroorlooft het Bestuur zich de goede zorgen van Uwe Excellentie in te roepen.

Tot beveiliging van de belangen van den Boekhandel zoude noodig zijn, dat het in Nederlands-Indië verboden ware, werken in Nederland uitgegeven na te drukken, of nagedrukte exemplaren aldaar in te voeren, te verspreiden of te verkoopen, met bepaling van zekere straf op ieder dier handelingen en van gehoudenheid tot schadevergoeding jegens den gerechtigde tot kopijregt, wiens regt in Nederlands-Indië zou moeten worden erkend, voor zooverre het in Nederland wettig ware verkregen.

Het aan de wijsheid Uwer Excellentie overlatende in welken vorm en wijze diergelijke bepalingen voor Nederlands-Indië behooren getroffen te worden, veroorlooft het Bestuur zich slechts eerbiedig nog op het groote belang te drukken, dat door spoedige voorziening de nadeelen worden voorkomen, welke het later zoo uiterst moeilijk zoude zijn te herstellen." —

Weldra kwam op dit schrijven het antwoord, dat de regeering deze zaak in overweging zou nemen en haar ter spraak zou brengen bij de commissie, welke zich had bezig te houden met het onderzoek der toepasselijk-verklaring op Nederl.-Indië van de strafvordering in Nederland geldende.

Toen twee jaren daarna van dat onderzoek nog niets was uitgelekt en de Hollandsche literatuur al meer en meer de stof had geleverd voor de feuilletons der Indische bladen, begreep het bestuur geen overbodig werk te doen door den nieuwen minister

van koloniën, die inmiddels den vorigen vervangen had, en tegelijk den minister van binnenl. zaken, aan het gezonden adres te herinneren. Ofschoon dit onbeantwoord bleef, kwam hierop toch een verblijdend bericht van ter zijde, door de ministerieele mededeeling in de kamerzitting van 27 Mei 1862, dat het ontwerp-wetboek van strafrecht voor Nederl. Indië weldra aan het oordeel der kamers zou worden onderworpen — Maar bij dit bericht bleef het ook; de daad van bepalingen tegen den nadruk zou zich jaren laten wachten.

Waren de voorgekomen geschillen gedurende deze tien jaren inderdaad betrekkelijk van zoo weinig beteekenis, dat er over den vrede in onzen boekhandel te roemen viel, geheel anders was het gesteld met de haarkloverijen op het gebied der vertalingen. Ons arme Vereenigings-bestuur had nooit de handen zoo vol met het bevredigen van allerlei booze klagers. Evenmin als vroeger ruimen wij hier een plaats in voor de bijzondere omstandigheden, waarmeê die krakeelen gepaard gingen. Alleen hun aard is voor de geschiedenis van ons bedrijf van eenige waarde; met de personen door wie, en de titels waarover zij liepen heeft een ander geslacht niets te maken. Het waren meestal verschijnselen van één dag, zonder den geringsten invloed voor het geheel; evenals zulks alle maatschappelijke krieuwerijtjes zijn, wier karakter voor den tijd waarin zij voorvielen ietwat te beteekenen mag hebben, maar wier omslachtige mededeeling tijd- en plaatsverspilling zou wezen. Wij gaan ze dus slechts weder langs met een in acht nemen van gepaste beknoptheid.

Niet minder dan 27 gevallen deden zich voor, waarbij de vertalingen van leden der Vereeniging door die van niet-leden gedwarsboomd werden. Onder die laatsten waren er, die geen gelegenheid verzuimden om door woord en daad te laten zien dat

zij den bond vijandig waren, kribbige naturen, die er een soort van genoeg in hadden zich te weer te stellen tegen de heele wereld en er anderen, maar meest zich zelf, schade door berokkenden. Anderen, schraaplustigen, waren erop uit, om. door het dreigen van mededinging, zich te laten afkopen door de kas der Vereeniging. Sommigen ook, die uit beginsel zich wilden verzetten tegen een in hun oog onhoudbare onderlinge bescherming op het punt van vertaling. Minder in getal, maar ook toch vrij vaak, hadden er botsingen plaats tusschen goedgezinden bij schier gelijktijdige vertooning op denzelfden dag, in welk geval het recht toegewezen werd door loting; of bij uitgaven, waarvan het bleek dat er reeds vroeger een dergelijke verschenen was. Enkele uitgevers — en dit gebeurde ook nog al dikwijls (1860, 1861, 1863, 1865, 1866, 1867) — verzuimden bij tijds zes afgedrukte bladen in te zenden, of, door nieuwe aantekening, hun recht te verlengen, en werden daarbij verschalkt door anderen, die bij dit verzuim op de loer lagen.

Ook feiten moeilijker ter beslissing kwamen voor: Ging het recht in op den dag der vertooning, of op den volgenden? Waaruit volgde: als men een boek had vertoond op den 1^{en} Januari, moest men dan, om dat recht te behouden, het op nieuw vertoonen op 30 Juni, of op 1 Juli? Over deze kwestie kwamen een aantal leden der Vereeniging in 1860 in opstand. De gedachtenwisseling erover duurde een vol jaar, scheidsmannen werden benoemd, advocaten werden erbij gehaald, met proces werd bedreigd. Door onderlinge schikking, ten langen leste, bleef de beslissing achterwege.

Voorts noemen wij enkele feiten meer. Iemand vertaalde een boek, jaren geleden in het oorspronkelijke naamloos en onder anderen titel verschenen; de eerste uitgever deed een aanklacht tegen den tweeden (1860, 1866). — Iemand vertoonde een Duitsch werkje, en liet het omwerken tot een schoolboekje; een

ander, die dit zelfde werkje vroeger uit het oorspronkelijk Engelsch vertaald had, trad vijandig tegen dezen op (1865). — Iemand vertaalde uit een tijdschrift een stukje, waarboven met duidelijke letters *texte inédit* gedrukt stond (1866); een ander, die het boekje, waaruit dit een brokstuk bleek, vertoonde, verlangde voor het schenden van zijn recht schadevergoeding. — Iemand, die van een Fransch auteur hier te lande het recht had gekocht voor de Hollandsche uitgaaf van een door dezen te Parijs uit te geven werk (1863), kon dat recht niet doen gelden, omdat een ander, die wellicht vóór hem de Parijsche editie vertoonen kon, hem dat recht volgens het reglement kon betwisten. — Verschillende iemanden trachtten van buitenlandsche auteurs, of hun rechthebbenden, het recht tot vertaling van hun werk te koopen (1861, 1863); die koop waarborgde hun niets ten overstaan van het reglement; zelfs werd daarvoor bij advertentie van het bestuur in het *Nieuwsblad* van 1865 openlijk gewaarschuwd. — Nog andere voorvallen: De verkoop van een Fransche vertolking van Helmers' *Hollandsche Natie* werd verboden, omdat de Hollandsche uitgever het uitsluitend recht, ook op vertalingen, bezat (1862). — Boeken, waarvan platen de hoofdzaak waren, met korten verklaarenden tekst, konden geen overgenomen recht handhaven, omdat de tekst te nietig was en onder den term viel van „kleine geschriften” (1866). — Atlassen of kaarten, zelfs wanneer zij het onderdeel van eenig buitenlandsch werk uitmaakten, konden hier vrij worden nagevolgd, omdat er van plaat- of kaartwerken in het reglement geen spraak was (1866). — Een buitenman had aan een firma te Amsterdam een Fransch boek besteld en haar verzocht dit voor hem ter vertaling te laten aanteekenen; de firma had dit vergeten en werd met vervolging bedreigd tot betaling van schadevergoeding (1866).

Al deze kwestieën werden door het bestuur met het lankmoedigste geduld onderzocht, streng overwogen en overeenkomstig

de letter van het reglement beslist. Over zijn uitspraken mocht men soms meenen zich te kunnen beklagen, die vermeende grieven konden nochtans alleen verhaald worden op de vastgestelde bepalingen, niet op hen, die geroepen waren ze toe te passen.

Werden nu ook al de voordeelen, door het vertalingsrecht menigeen in den schoot geworpen, volstrekt niet ontkend, toch kon het niet missen, of ook de ontevredenheid over ondervonden teleurstelling moest zich lucht geven. Oude klaagliederen op nieuwe wijzen verstoorden nu en dan de welbehagelijke rust van de sluimeraars op het pas opgeschudde kussen van het reglement van 1857¹. Al werden ze van zelf gedempt of met onverschilligheid aangehoord, toch lieten ze hier en daar een indruk achter, die zich later vertoonen zou, zoodra de gelegenheid zich aanbod. En die gelegenheden kwamen maar al te dikwijls. Het zou de vraag kunnen zijn, of er aan eenig reglement van eenig genootschap in ons vaderland wel zoo onafgebroken en zoo boos getornd is, als aan het artikel 13, of later 12, van het onze. Hetzij het beginsel, hetzij de wijs van toepassing of de vorm der bepalingen, dat artikel leverde schering en inslag bij de woordenwisselingen van iedere boekverkoopers-bijeenkomst. En wel is het opmerkelijk, en kan het zelfs voor ziju deugd pleiten, dat, niettegenstaande alle aanvallen, dit uitsluitend vertalings-voorrecht reeds langer dan een halve eeuw in stand gebleven is.

Evenwel, gelijk bewezen is en nog te bewijzen staat, alles behalve onaangevochten.

Volgens vroegere bepaling had men, tot het verkrijgen van vertalingsrecht, het oorspronkelijk werk in zijn woonplaats, tegen de kosten van *f* 1.— te laten registreeren en het daarna ter inschrijving op te zenden aan een daartoe benoemde commissie te Amsterdam. Deze maatregel kwam den praktischen D. A. Thieme

¹ In 1863 met de wijzigingen en bijvoegsels van 1858—63 herdrukt.

wel wat heel omslachtig voor, en hij bracht alzoo in 1860 het voorstel ter tafel, dat „het uitsluitend recht ter vertaling van eenig buitenlandsch werk, uit het oorspronkelijke of uit eene vertaling in eene andere vreemde taal, door de leden erkend en geëerbiedigd zou worden als wettig verkregen door hem, die het eerst den titel met het eerste en laatste vel van zoodanig werk in een aangeteekenden brief per post, en, binnen acht dagen daarna, het overige gedeelte van het werk, benevens het reçu, door het postkantoor voor den aangeteekenden brief afgegeven, en een bedrag van 50 cent ten behoeve der kas van de Vereeniging, franco deed toekomen aan eene door de Vereeniging te Amsterdam gevestigde commissie tot regeling van het vertalingsrecht”. Hij grondde dit voorstel 1° op het grooter gemak van den rechten weg, in plaats van de tusschenkomst der registratie; 2° op het onaangename van de gedurige wandaad, een nieuw boek geschonden te zien door het schrift van den ambtenaar; en 3°, uitgaande van het spreekwoord „veel kleintjes maken een groote”, op het uitwinnen van *f* 1.— registratiekosten, waarvoor in de plaats de betaling van 50 cent, bij de p. m. 600 vertooningen, een niet te verwerpen jaarlijksche instrooiing voor de kas der Vereeniging zou zijn. -- Het voorstel vond bijval en werd aangenomen.

Twee jaren later, 1862, ging er uit de debitanten een stem op in verzet tegen het verbod om een niet volgens het reglement rechtmatig verkregen vertaling, wanneer die als boek in den handel gebracht werd, te mogen verkoopen. De genomen maatregelen mochten voor uitgevers-leden gunstig zijn, ze waren schadelijk, of konden zulks allicht worden, voor debitanten-leden. Wanneer het publiek een door de Vereeniging tegengewerkte vertaling begeerde, vooral wanneer die goedkooper bleek, hoe zou een debitant-lid dan te staan hebben tegenover een debitant-niet-lid, als de eerste weigeren moest te leveren waar de laatste zoo

vrij als een vogel was? Deze bedenking van een groot deel der leden kon moeielijk weggecijferd worden. Er werden zalvende woorden gesproken van opoffering voor het beginsel, van overredingsvermogen op het publiek, van het toegeven alleen in het uiterste geval. Er vielen krasser betoogen tegen de belemmering van vrijheid, tegen ongelijkmatige bescherming, tegen het terughouden van den geest des tijds. Al hetwelk ten gevolge had, dat men, om billijk te zijn, een commissie zou benoemen, ten einde alle mogelijke grieven der debitanten schriftelijk te verzamelen en die, in overleg met het bestuur, bij tijd en wijle te wikken en te wegen. Een uitnoodigingsbrief daartoe ging reeds in het laatst van Augustus uit, onderteekend door J. H. Gebhard, G. van Heteren, W. H. Kirberger, A. C. Kruseman en D. A. Thieme. Hij behelsde de twee hoofdvragen: „1°: Kan het door de Vereeniging tot heden aangenomen en als principe erkend vertalingsrecht nog steeds geacht worden in overeenstemming te zijn met het belang van wetenschap en letterkunde, zoowel als met de belangen van den Boekhandel, of is opheffing van het zoogenaamde vertalingsrecht wenschelijk? En 2°: Welke zijn de middelen om, bij behoud van het door de Vereeniging aangenomen principe, tot een zoodanige toepassing te geraken, waarbij de belangen van den debitant met die van den uitgever in overeenstemming worden gebracht, en de gerezen bezwaren van sommige debitanten zoo veel mogelijk worden weggenomen?”

Niets zou natuurlijker geweest zijn, dan dat de commissie met antwoorden zou zijn overstelpt. Ruim 300 leden waren in staat gesteld, hun blijken van ingenomenheid of hun bezwaren te doen kennen betreffende een der belangrijkste bemoeiingen der Vereeniging. Het oogenblik was gekomen, zou men vermeend hebben, dat men, in plaats van dat eindeloos heen en weder praten bij vluchtige bijeenkomsten, nu eens de koe bij de horens had gepakt en haar zou gedwongen hebben tot het gaan, hetzij den

een, hetzij den anderen weg. Niet de regeering, maar ditmaal de stem des volks had te beraden en te besluiten. De baan was opengezet zoo wijd mogelijk. Niemand had te vreezen voor de overvleugeling van een meer geziene persoonlijkheid of van een beter bespraakte tong. Men had feiten te noemen, gedachten op te schrijven, wenschen te uiten, nuchter en onverbloemd. Men zag zijn recht erkend en werd genoodigd er gebruik van te maken. Zelfs was er op aangedrongen, dat men zich niet achteraf mocht houden, maar meêspreken, waar het op het gevoelen der meerderheid aankwam.

Toen in het volgend voorjaar de commissie bij het bestuur haar verslag inleverde, had zij allereerst te melden, dat er met alles en alles 24 brieven van antwoord waren ingekomen, behalve 4 van boekverkoopers-collegiën, dat van Groningen, den Haag, Rotterdam en Utrecht. Ook was in geen van allen eenig nieuw denkbeeld ontwikkeld, maar liep alles over de oude schijven voor of tegen het behoud. Men was er geen stap verder meê gekomen en liet den verderen loop, zoo was het gevoelen der meerderheid, „aan de wijsheid der Commissie” over.

Die commissie had dus nu verder te rekenen met het bestuur, volgens het genomen besluit. Op een gezamenlijke bijeenkomst, die vooraf door het rondzenden van stukken terdege voorbereid was, ging het ernstiger toe. De voorzitter P. Kraaij Jr. had het erop gezet, zijn gevoelen, dat, in overeenstemming met het jaren geleden uitgesproken oordeel van Is. An. Nijhoff, in den laatsten tijd geheel veranderd was en zich ten nadeele van het vertalingsrecht gekeerd had, met zijn benijdenswaardige helderheid en onbevangen rondborstigheit bloot te leggen. De kritiek op zijn woorden kalm afwachtend, wees hij erop, hoe tót nog toe het punt in kwestie doorgaans beoordeeld was uit het standpunt van het persoonlijk belang, dat iederen uitgever als onwillekeurig noopte tot den wensch om ten opzichte zijner onderne-

mingen van alle mededinging verschoond te blijven, en hoe hiermede het belang van den handel als van zelf samenhing. Had dit zijn goede zijde, ook de keerkant diende aan de beurt te komen. Hij zag dit berispelijke in het misbruik, door het eigenbelang gemaakt ter belemmering van anderen; in het in de hand werken van kleingeestige, eenzijdige gewinzucht; in het machteloze der Vereeniging om een lid tegenover een niet-lid te beschermen, gelijk zij toch begeerde; in het achterstaan van den debitant bij den uitgever; in het onbillijke om wat door een ander eerlijk gemeend en bedoeld werd als oneerlijk te brandmerken en te straffen. Het vertalingsrecht, zooals het nu in de Vereeniging bestond, was kennelijk een bescherming, waarbij een algemeen eigendom bij onderlinge overeenkomst aan bijzondere personen, op bepaalde voorwaarden, tijdelijk werd toegekend. Op het gebied van den handel kon en mocht zulk een bescherming, uit den aard der zaak, alleen dan gehuldigd worden, wanneer zij noodzakelijk was om de voortbrenging aan te moedigen, waar deze anders niet beantwoorden zou aan de behoeften van het verbruik. Zoodra de bescherming aanleiding gaf tot overmaat, moest zij beschouwd worden als tegen het belang van den handel, ook al mocht zij hier en daar het bijzonder belang van dezen of genen handelaar kunnen bevorderen. En dit was het geval met het vertalingsrecht. Men beweerde, terecht of te-onrecht, dat Nederland meer dan eenig ander land behoefte had aan vertalingen. Welnu, wie de voortbrenging van den Nederlandschen boekhandel op dit stuk kende en onpartijdig wou oordeelen, hij zou overtuigd zijn, dat aan de behoefte meer dan voldaan werd, dat overmaat van vertalingen sedert lang aan de orde van den dag was en een sleep van gevolgen medebracht, zich openbarende in fondsveilingen, prijsvermindering en al wat men gewoon was met den naam van knoeierij te bestempelen. Die toestand werd buiten kijf gevoed door de bescherming. Want

door haar werd de lust om de fortuin te beproeven op het gemakkelijk te betreden vertalingsveld opgewekt en gaande gehouden. Daardoor riep zij kunstmatig een overdadige voortbrenging in het leven, die nadeelig inwerkte op den uitslag der handelsondernemingen in het algemeen, waarbij de voordeelen, hier en daar verkregen, meer dan opgewogen werden door de verliezen, die zij elders veroorzaakte. De bescherming was dus voor den handel evenmin noodig als nuttig, en daarom moest zij worden opgeheven, te meer nu aan de handhaving ervan zulke gewichtige moeielijkheden verbonden waren.

Hij ontveinsde zich evenwel de bezwaren niet; die er aanvankelijk uit de opheffing van het door de Vereeniging erkende vertalingsrecht zouden voortvloeien voor den handel, die zooveel jaren lang aan bescherming in dit opzicht gewoon was. Maar hij beschouwde die bezwaren niet anders dan als een crisis, noodzakelijk verbonden aan den overgang uit een ziekelijken tot een meer gezonden handelstoestand. En al moest de reeds meermalen uitgesproken vrees gegrond zijn, dat, als men eenmaal vrij kon mededingen, enkelen in het uitgeven van vertalingen zich zoozeer het vertrouwen van het publiek zouden weten te verzekeren, dat het weder in hun handen als een monopolie werd, ook daarin ware niets anders te zien, dan dat hetgeen thans zoo dikwijls het loon was van het toeval en het lot, dan het deel kon worden van bekwaamheid, ervaring en talent.

Zulk een krachtige pleitrede liet niet na indruk te maken. Zij was de eerste welgeschoten bres in de vaak belegerde maar schijnbaar onverwinnelijke, althans nog niet overwonnen, vesting. Toch zou zij, hoe ook door anderen ondersteund, even manmoedig afgeweerd worden. Toen Kraaij's warme woorden in de ooren zijner hoorders wat bekoeld waren, staarden de tien mannen elkander aan, weifelende of zij de hervormingsplannen zouden aandurven

of niet. Een oogenblik was er algemeene overhelling. Een drietal ging zelfs onverwijld meê en voegde nog wat krasser uitdrukkingen bij de woorden daareven zoo boud gesproken. Toen slopen allengs voorzichtigheid, vrees en eigenbelang binnen en namen mede plaats aan de groene tafel. Het hoofdschudden begon. De oude behoudsbeginselen zetten zich schrap tegenover de begrippen van een zoogenoemden vooruitgang. Wie zou er bestaan, vroeg men, tegen een alles overrompelende mededinging? Wie zou het slachtoffer willen worden van een onbeteugelde vrijheid? Knoeiende spoed zou het winnen van de rustige zorg, en persoonlijk winstbejag zou de eer van onzen handel tot schande maken. Werd het vertalingsrecht, een der steunpilaren van onze Vereeniging, ondermijnd, wie weet hoe spoedig het heele gebouw zou instorten? Wie zou de verdeeldheden en twisten tusschen haar leden kunnen vooruitzien? Wie zou ervoor instaan, dat er geen afzonderlijke groepen zich zouden gaan samenstellen, die elkander ten overstaan van andere groepen de hand boven het hoofd zouden houden zóó dat het tegenwoordige goede geheel zich alzoo zou versplinterd zien tot vrij wat minder deugdelijke gedeelten?

Het woord van den wakkeren voorzitter keerde ledig tot hem weêr. Met een meerderheid van 7 tegen 3 stemmen besloot de vóóroverwegende raad, het voorstel te moeten doen tot het vasthouden aan het oude, alleen met enkele wijzigingen, waarvan deze de voornaamste was, dat de betaling voor het zich verzeke- ren van eenig vertalingsrecht evenredig zou worden gemaakt aan den omvang van het te vertalen werk, in dier voege dat men te storten zou hebben :

f	5.	--	voor	aangekondigde	werken	van	100	blz.	en	minder	
	„	10.—	„	„	„	„	„	100—200	blz.		
	„	20.—	„	„	„	„	„	200—300	„		
	„	30.—	„	„	„	„	„	300	blz.	en	meer.

Deze hoogere bedragen, in een afzonderlijke kas beheerd,

zouden dan bestemd worden voor schadevergoeding bij voorkomende gelegenheden, of tot een of ander doel ten algemeenen nutte van den boekhandel.

Op de algemeene vergadering van Augustus daaraanvolgende werden den leden deze overwegingen en verandering ter beoordeeling voorgelegd. Wat in de bijeenkomst der weinigen daarover besproken was, vond in lang gerekte woorden zijn herhaling in het samenzijn der velen. Ten slotte werden de voorstellen bij groote meerderheid aangenomen en werd het vertalingsrecht alzoo op nieuw bestendigd. Enkele wijzigingen evenwel werden in sommige onderdeelen gemaakt, waaronder ook deze, dat de betaling voor het recht geen zoo groote opklimmende verhooging zou ondergaan als vastgesteld was, maar een vaste som van f 3.— zou bedragen, in plaats van de tegenwoordige 50 cent.

Wij menen het nu weder vastgestelde merkwaardige vertalingsartikel in zijn geheel een plaats te moeten geven:

Art. 12.

De Leden verbinden zich dit Reglement na te komen, met naauwgezetheid het regt van kopij te eerbiedigen, en dit, bij inbreuk daarop, wederkeerig te handhaven.

Zij verbinden zich in 't bijzonder tot het nakomen der volgende overeenkomst:

§ 1. Onder de zoogenaamde Kerk- en Schoolboeken, na 25 Januarij 1817 voor het eerst uitgegeven, zullen alleen zoodanige tot kerkelijk gebruik en voor het lager onderwijs bestemde kopijen als gemeen eigendom beschouwd worden, waarvan geen bepaald eigenaar kan aangewezen worden of bestaan kan.

§ 2. Het uitsluitend regt ter vertaling van eenig buitenlandsch werk, uit het oorspronkelijke of uit eene vertaling in eene andere vreemde taal, zal (behoudens de bepalingen van § 5) door de leden erkend en geeerbiedigd worden, als wettig verkregen door hem, die het eerst den titel met het eerste en laatste vel van zoodanig werk in een aangeteekenden brief per post, en, binnen acht dagen daarna, het overige gedeelte van het werk, benevens het reçu, door het postkantoor voor den

aangeteekenden brief afgegeven, en een bedrag van f3,— ten behoeve eener afzonderlijke Vertalingskas, *franco* doet toekomen aan eene door de Vereeniging te Amsterdam gevestigde *Commissie tot regeling van het vertalingsregt*.

Deze Commissie zal bestaan uit drie Leden alle te Amsterdam woonachtig: zij worden gekozen voor den tijd van drie jaren op eene gewone Algemeene Vergadering, op voordragt van het Bestuur, bij voorkeur uit hen, die het uitgeven niet tot hun hoofdvak maken, en zijn dadelijk herkiesbaar.

De Commissie houdt aanteekening van den datum van het door het Postkantoor afgegeven reçu, van den juisten titel en van den naam des inzenders, die, gelijktijdig met de inzending, aan haar moet worden opgegeven, en deelt een en ander wekelijks mede in het orgaan, daartoe door de Vereeniging aan te wijzen.

Zij zendt de bij haar ontvangen werken, binnen twee dagen na de ontvangst, aan den inzender terug met een door één der Leden geteekend bewijs van ontvangst, vermeldende den titel van het werk, den naam des inzenders en den datum der aanteekening. Zij heeft alleen dan het regt het ingezondene langer onder hare berusting te houden, wanneer zij het noodig acht zich van de identiteit te vergewissen.

Wanneer een der Leden van deze Commissie zelf een werk heeft laten aanteekenen, dan is hij verplicht dit in te zenden bij een zijner medeleden.

Van een werk, dat uit meer dan één deel of aflevering bestaat, is de aanteekening en inzending van het eerste deel of der eerste aflevering voldoende.

§ 3. Het staat aan de leden vrij om van een werk dat men ter vertaling wenscht aan te kondigen, in een' aangeteekenden brief *alleen den titel* te verzenden, indien op *denzelfden* dag, dien de datum van het reçu van den aangeteekenden brief aanwijst, het *geheele werk*, waartoe de aldus gezonden titel behoort, in handen der Commissie tot regeling van het vertalingsregt wordt gesteld.

§ 4. Boekhandelaren, niet tot de Vereeniging behorende, kunnen, even als de Leden, gebruik maken van de in dit Artikel omschreven regeling van het vertalingsregt, zoo lang zij de regten der Leden wederkeerig erkennen.

§ 5. Binnen *twaalf* maanden na de aanteekening, met inbegrip van den datum der aanteekening van het oorspronkelijke werk, zal hij, die het

vertalingsregt verkregen heeft *en nog niet tot de uitgave der vertaling is overgegaan*, verplicht zijn zes afgedrukte vellen daarvan aan de bovengenoemde Commissie in te zenden, die de ontvangst zoo spoedig mogelijk in gemeld orgaan aankondigt. *Indien binnen genoemden termijn de uitgave of de inzending van de zes vellen niet plaats vindt, zal het door de aantekening verkregen regt vervallen zijn.*

§ 6. Bij gelijktijdige nanteekening van hetzelfde werk door twee of meer Boekhandelaars, zal het Bestuur, zoo het niet mogt gelukken eene minnelijke schikking te treffen, onder twee door de partijen uit de Leden der Vereeniging, te *Amsterdam* woonachtig, te benoemen getuigen, door het lot beslissen, aan welke der vertooningen de voorrang moet worden toegekend.

§ 7. Van de hiervóór vermelde bepalingen betreffende het vertalingsregt zijn vrijgesteld, of worden als niet vatbaar voor dit regt beschouwd:

a. Vertalingen van buitenlandsche dichtwerken.

b. Brochures, en losse stukken uit of in tijdschriften overgenomen, in het oorspronkelijke niet meer dan 3 vellen druks of 48 bladzijden beslaande, waarbij tot maatstaf moet genomen worden het vel druks van 16 paginaas met 36 regels per pagina.

c. Boekwerken, waarvan eene begonnen vertaling gedurende twee jaren is gestaakt, terwijl de oorspronkelijke uitgave buiten 's lands is voortgezet.

§ 8. Het regt van vertaling van een buitenlandsch werk, op voorschreven wijze behoorlijk verkregen zijnde, bevat tevens het uitsluitend regt op de vertaling van hetzelfde werk uit alle andere talen, waarin het mogt zijn of worden overgebracht.

§ 9. Van werken, in het oorspronkelijke onder een collectieven titel uitgegeven, kan men alleen het regt van vertaling bekomen op zoodanige stukken, als in het ter vertaling aangeboden exemplaar zelf voorkomen, en van welke men den specifiekten titel bij de inzending aan de Commissie moet opgeven, die daarvan hij de aankondiging in meergemeld orgaan melding maakt.

Het in afzonderlijke vertaling uitgeven van die stukken, uit werken onder collectieven titel, kan echter nimmer eene complete vertaling dier werken in hun geheel beletten, wanneer de schrijvers daarvan overleden zijn.

§ 10. Het, ingevolge de in dit Reglement gemaakte bepalingen, verkregen vertalingsregt, blijft, — onverminderd het bij Art. 2 der Wet

van 25 Januarij 1817 vastgestelde kopijregt van vertalingen — bestaan , gedurende den tijd van tien jaren , te rekenen van ultimo December des jaars , waarop het laatst verschenen gedeelte der vertaling is uitgegeven (met inachtneming der bepaling van § 7 al. c.) en geldt op alle in dit tijdsverloop verschijnende herdrukken van het oorspronkelijke werk , onverschillig of die gelijk aan de eerste uitgave dan omgewerkt het licht zien. Na dien tijd, zal het uitsluitend regt van vertaling geacht worden vervallen te zijn.

§ 11. De uitgave eener andere vertaling van zoodanig werk zal , binnen den bovengemelden tijd , aan niemand der leden vrijstaan ; bij overtreding dezer bepaling , zal door den uitgever der onregtmatische vertaling , aan hem die het regt daartoe als boven heeft verkregen , eene schadevergoeding moeten worden uitgekeerd.

De bepaling van het bedrag der schadevergoeding geschiedt op eene Algemeene Vergadering , bij eene gemotiveerde voordragt van het Bestuur ; daarbij zal worden acht geslagen , zoowel op de waarde der benadeelde kopij , als op de vermoedelijke goede of kwade trouw , bij de uitgave der onregtmatische vertaling.

Het Bestuur is alsdan tevens verplicht mededeeling te doen van den eisch der verongelijkte partij en van de motieven , door deze daarbij gevoegd.

De Vergadering beslist tusschen de bepaling van het Bestuur en den eisch der benadeelde partij , en de betrokken leden zijn verplicht , zich aan die beslissing te onderwerpen.

§ 12. De invordering der bepaalde schadevergoeding zal , bij weigering der voldoening , voor den gewonen Regter worden gebragt.

§ 13. Wanneer op de bij dit Reglement voorgeschreven wijze het vertalingsregt verkregen is , zullen die Leden , welke eene andere dan de regtmatische Nederlandsche of eene Vlaamsche vertaling van hetzelfde werk verkopen of verspreiden , beschouwd worden als waren zij uitgevers daarvan , en aan de poenaliteiten , in § 11 van dit artikel omschreven , onderworpen zijn , wanneer zij , na waarschuwing door het Bestuur , met het debiteren voortgaan.

§ 14. Indien het blijken mogt , dat de bepalingen van het tegenwoordige Artikel hun , die geen Leden der Vereeniging zijn , aanleiding mogten geven , ten nadeele der Leden te handelen , is het Bestuur gemagtigd , dadelijk maatregelen te nemen tot handhaving der strekking , in de algemeene en bijzondere bepalingen der Vereeniging vervat , en aan

den benadeelden regtmatigen uitgever eene schadeloosstelling te verstrekken. Deze schadeloosstelling zal bestaan in bijbetaling van het tekort tusschen de opbrengst der verkochte exemplaren en de kosten van 't vertalen, drukken, papier, innaaijen en annonces, alsmede van platen voor zoover die ook in 't ter vertaling aangekondigde exemplaar voorkomen: die kosten moeten zooveel mogelijk door overlegging van rekeningen of kwitantien gestaafd worden. De opgave van dit tekort zal binnen 12 maanden na het jaar der verschijning moeten worden opgemaakt en ingeleverd.

De schadeloosstelling zal worden voldaan uit de Vertalingskas, genoemd in § 2 van dit Art., en ingeval de gelden, daarin aanwezig, niet toereikend mogten zijn, zal ten behoeve der leden het tekort uit de kas der Vereeniging worden bijbetaald: de niet-leden ontvangen alleen schadevergoeding uit de Vertalingskas voor zoover deze daartoe toereikend is.

Met deze 14 breede paragrafen stond de zaak-zelve echter nog alles behalve op muurvaste voeten. Dat dit besluit, ofschoon wettig genomen, niet overal onverdeelden bijval vond, werd reeds één maand daarna duidelijk door een verzet van een der leden-debitanten in het *Nieuwsblad*, een verzet, dat steun zocht bij alle andere leden-debitanten en vrij oproerig aldus eindigde: „En nu nog één woord. Mogten in den Boekhandel veler oogjen geopend worden en men het inzien, dat het vertalingsregt is in strijd met onzen tijd, met de wetenschap en met de waarachtige belangen van den Boekhandel tegenover het publiek, en velen met mij medewerken om een einde te maken aan eene instelling die verouderd en volstrekt onhoudbaar is, dan zal mijne stem niet langer zijn als die van eenen roepende in de woestijn, terwijl ik ronduit verklaar, de zoogenaamde onregtmatische vertalingen wel niet aan het publiek te zullen *aanbieden* of voor de glazen ten toon te stellen, maar desgevorderd dezelve *op aanvraag steeds te zullen verkoopen*, daar een heiliger pligt mij gebiedt om het belang van mijn huisgezin te stellen boven het reglement der Vereeniging, voor welker lidmaatschap ik anders bepaald zoude moeten bedanken.”

Ook van anderen kant zou het weldra blijken, dat aan dezen burgeroorlog vooreerst nog geen eind gekomen was. Die schoone verwachting bleek ijdel. Waar P. Kraaij Jr. een overtuiging had, zou hij die smoren noch verhelen, bovenal niet dáár waar hij er het algemeen belang meê gemoeid achtte. In zijn rond en kordaat zeemans-karakter — hij stamde uit zeemansbloed — had de drijfveer van eenig bekrompen eigenbelang geen plaats. Maar waar het naar zijn meening de eer en den vooruitgang van zijn handelsvak gold, daar zou hij staan, desnoods alleen tegenover allen. Hij kon het, hoe volgzaam overigens, niet dulden, dat men gedwee een baan zou blijven betreden, volgens zijn innerlijke overtuiging zoo onbillijk en onverdedigbaar. Hij was voor afwachten geen man, maar hij begeerde het ijzer te smeden terwijl het nog heet was. En reeds het volgend jaar verscheen, met zijn naam geteekend, op de punten van beraadslaging voor de vergadering tot aller verbazing een nieuw voorstel tot afschaffing, aldus gesteld en verdedigd:

1° *Een uitsluitend vertalingsregt is niet langer noodig voor den Boekhandel.*

„Het uitgeven van vertalingen staat, uit den aard der zaak, en zoolang internationale traktaten den toestand niet veranderen, allen vrij, behoudens ieders regt op zijne vertaling.

„Die vrijheid is in vroeger jaren beperkt door het verleen van een *uitsluitend* vertalingsregt, omdat dit noodzakelijk werd geacht voor den Boekhandel, toen nog zoo weinig ontwikkeld, dat hij zonder protectie niet arbeiden kon op dat gebied. Men meende in die dagen door bescherming het uitgeven van vertalingen te moeten uitlokken. En men had regt: zoolang 't kind niet op eigen beenen staan kan, moet het den leiband tot steun hebben, en deze is dan nuttig en goed.

„In onze dagen evenwel is de toestand geheel veranderd. De Boekhandel heeft een vroeger ongekenden omvang bereikt. Hij

is allengs toegenomen in kracht en werkzaamheid, en kan staan op eigen voeten. Nu kan en moet de leiband worden weggenomen, en hij zal leeren die voeten meer en meer zelfstandig en krachtig te gebruiken, zij het dan ook in den eersten tijd met vallen en opstaan. Zal de handel op dit bijzonder gebied geraken tot de volle ontwikkeling die te bereiken is, dan moeten steun en bescherming, ten deze zoo lang genoten, bijtijds worden weggenomen, of de ontwikkeling wordt meer en meer eene kunstmatige, die van zelve in den ziekelijken toestand moet overgaan.

„En in dien toestand verkeert de handel ten opzichte der vertalingen, naar mijn inzicht, reeds geruimen tijd. De bescherming, eenmaal verleend, heeft haar doel bereikt, ja is het voorbijgestreefd. Het uitgeven van vertalingen is uitgelokt, zij zijn buiten verhouding toegenomen, en de tijd is gekomen dat ook zonder die protectie men genoegzaam zal blijven vertalen, om te beantwoorden aan de belangen van den Boekhandel en van het publiek. Daarom kan het uitsluitend vertalingsrecht gemist en moet het afgeschaft worden, nu het zijn *raison d'être* verloren heeft. En onze uitgevers zouden, naar mijne zienswijze, toonen dat zij mannen zijn van hun tijd, zelfstandig en krachtig ontwikkeld, indien zij, met voorbijzien van hun oogenschijnlijk belang, om den wille van het principe stemden vóór die afschaffing.

2° *Het handhaven van een uitsluitend vertalingsrecht behoort in de Vereeniging afgeschaft te worden.*

„Het handhaven van een uitsluitend vertalingsrecht is voor de Vereeniging eene bron van moeilijkheden van allerlei aard:

„Het geeft aanleiding tot misbruiken, die tegenover het nut staan, dat men er van verwacht;

„het benadeelt de verhouding der Vereeniging tegenover het publiek en de mannen van wetenschap, meer en meer het begrip van vrijen handel toegedaan;

„het bevat de kiem voor een hevigen strijd in eigen boezem,

daar menigeeen onder de leden de handhaving afkeurt, en haar dus niet dan onwillig door zijn lidmaatschap helpt in stand houden ;

„het doet de zwakheid der Vereeniging als ligchaam treurig uitkomen, telkenreize als er een ernstig conflict voorkomt met wie buiten haren kring staan: eene zwakheid mijns inziens zóó groot, dat zelfs de handhaving verloren zal gaan, wanneer het beginsel van protectie eenmaal fatsoenlijk maar krachtig bestreden mogt worden in de praktijk ;

„het bevoordeelt oogenschijnlijk één deel der leden (de uitgevers), maar brengt een ander gedeelte (de debitanten) bij elke collisie in de benaauwende moeijelijkheid, dat zij nu en dan breken moeten, hetzij met hun publiek, hetzij met de aangegane overeenkomst ;

„het kan eene bron van voordeel worden voor wie buiten de Vereeniging staan, en daardoor verhinderen dat deze zich ontwikkelt en uitbreidt.

„In één woord, de bezwaren aan de handhaving van het uitsluitend vertalingsregt verbonden schijnen mij van dien aard, dat zij het loslaten van dat beginsel maken tot eene daad van gezond verstand. En ik acht het veel beter dat men nu vrijwillig daartoe besluit, dan dat men den tijd afwacht tot de pressie der omstandigheden, de meer en meer veldwinnende sympathie voor het begrip van vrijen handel, het onvermogen der Vereeniging tot het strikt handhaven harer eigene bepalingen, of andere drijfveeren van dien aard, er toe noodzaken zullen.”

De oude kamp nam dus weér een aanvang, waar hij nauwelijks tot een bestand gekomen was. Alle reeds zoo lang gebezigde betoogen ten voordeele van het recht werden op nieuw uit den hoek gehaald en soms in scherpe vormen uitgesproken in het *Nieuwsblad*. Kraaij, meende men, handelde grootscheeps door van

vrijen handel te gewagen voor een zoo klein land als het onze, waar men alleen door onderlinge bescherming leven kon. Wie, met gezonde hersenen, zou voortaan een vak kiezen waar men de karige middelen van bestaan nog zóó ondermijnen wou? Het zoo altoosdurend schermen met wetenschap en letterkunde gaf een mooien klank, maar liet den handelsman volkomen koel; de vaderlandsche beschaving zou door het staan of vallen van het besproken recht gebaat noch geschaad worden. De hoog opgevoelde vrijheids-idealen zouden tot werkelijkheid krijgen: geldverlies, nijd en disharmonie. Onze handel en nijverheid zouden den rouw kunnen aannemen; want als men, in het open veld der vrijheid, afgejaagd was in den wedren met hindernissen, zouden de vurigste uitgevers zich wel gaan wachten, hun kapitaal aan vertalingen te wagen. Het uitsluitend-recht-handhaven gaf soms aanleiding tot moeielijkheden: dit zou zeker niemand ontkennen. Maar welke wet of onderlinge verbintenis was daar vrij van? Ongetwijfeld zou men, bij het niet-bestaan van het vertalingsrecht, oneindig meer verwickelingen zien, waarbij het handelsbelang en de wederzijdsche overeenstemming alles behalve winnen zouden. Viel deze bescherming weg, dan ontbrak er nog maar aan, dat de vergoeding van den vrijen handel ook over het kopijrecht heenstapte, en haar zegeviering zou volkomen zijn.

Ook op de algemeene vergadering werden alweder dergelijke afkeuringskreten vernomen. Maar toch wel wat minder dan voorheen. Toen de voorsteller verklaarde van zijn kant tot te-gemoet-komen bereid te zijn, door niet op staanden voet de hervorming te begeeren, indien men haar slechts in beginsel goedkeurde, kwamen ook de leden wat bij en gaven den wensch te kennen, dat onpartijdige mannen nogmaals (alweder!) de zaak grondig onderzoeken zouden. Met niet minder dan 87 tegen 37 stemmen werd dien ten gevolge deze motie aangenomen: „De vergadering acht het voorstel-Kraaij, met het oog op de tegen-

woordige omstandigheden, ontijdig, maar wenschelijk het tot een geschikt tijdpunt te verdagen. Zij benoemt daarom eene Commissie om zich speciaal onledig te houden met het onderzoek, wanneer dit geschikte tijdstip zal gekomen zijn, om dan in verband daarmede aan deze vergadering nadere voorstellen te doen." — In deze commissie werden, na vrij wat tegenspartelens, benoemd P. N. van Kampen, Fred. Muller, P. M. Bazendijk, J. W. Schleijer en J. M. Binger.

Deze mannen, natuurlijk moê van het vervelend en vruchteloos gedraaf in denzelfden cirkel, en gedrukt onder het besef van machteloosheid tot het zeggen van veel nieuws, maakten zich van de netelige taak zonder lang advies af door een praktisch voorstel. Zij sloegen, in het volgend jaar, eenvoudig een wijziging in het artikel voor, in dezer voege: „Het ingevolge de in dit Reglement gemaakte bepalingen verkregen vertalingsregt blijft, onverminderd het bij Art. 2 der Wet van 25 Januarij 1817 vastgestelde kopijregt van vertalingen, bestaan gedurende den tijd van *drie* jaren, te rekenen van ult^o December des jaars, waarop het laatst verschenen gedeelte der vertaling is uitgegeven."

„De beweegredenen" — zoo luidde de korte toelichting — „tot dit voorstel zijn hoofdzakelijk de volgende. In den tegenwoordigen toestand van den Nederl. Boekhandel acht de Commissie de opheffing van het vertalingsregt practisch onuitvoerbaar, de plotselinge en dadelijke afschaffing onmogelijk, en zelfs het tijdstip wanneer zulk eene afschaffing zou kunnen plaats hebben, nu nog geenszins te bepalen. De meerderheid der Commissie was zelfs in beginsel vóór het behoud van dit regt, ofschoon zij zich de nadeelen daaruit voortvloeiende niet ontveinsde, namelijk zoowel de moeilijkheid, zoo al niet de onmogelijkheid, om den uitsluitenden verkoop der geprivilegeerde vertaling te handhaven, als het bezwaar om gedurende *tien* jaren iedere andere dan de eenmaal aangenomen vertaling te verhinde-

ren. Zij wenscht echter gaarne mede te werken om de belangen van den Boekhandel in overeenstemming te brengen met de wenschen van het letterkundig publiek, en de Commissie gelooft dat de voorgestelde regeling daartoe leiden zal. Ieder toch heeft in een tijdperk van *drie* jaren genoeg gelegenheid eene vertaling bekend te maken, te verspreiden en de voordeelen van een werk te genieten, indien die aan de uitgave kunnen verbonden zijn; terwijl aan de andere zijde de gelegenheid wordt opengesteld om binnen een niet *te* verwijderd tijdperk ook eene andere vertaling het licht te doen zien, indien daarvoor uit den aard van het werk nog aanleiding bestaat, zonder dat daardoor den eersten uitgever te groote schade kan berokkend worden."

Hadden de voor dezen wagen onwillig voorgespannen mannen geen reden gehad tegen hun ondankbaar werk op te zien? Zelfs deze wijziging, evenals de verandering van 3 in 5 jaren, werd afgestemd met 55 tegen 31 stemmen, en de zaak — bleef alweder gelijk zij was.

Och, dat ze zoo gebleven ware totdat ze voor andere opvatting bleek rijp te zijn; hoeveel geredeneers en geschrijfs ware gespaard geworden! Het krakeel was nog niet ten einde.

Het was niet te ontkennen, dat er in de laatste jaren in het huishouden der Vereeniging vrij wat gehaspel had plaats gehad. Kon het anders? De kring was tot een groote 300 leden aangegroeid. Personen van allerlei richting en karakter waren jaarlijks bij tien- en twintigtallen zich komen aanmelden. Een jong geslacht was zich gaan plaatsen naast het oude. De ervaring, de bezadigdheid, laat ons eerlijk zijn: soms ook de roestige rust der veteranen konden de eigenschappen niet wezen van een jeugdiger ras, dat zich vogels van gelijke veëren voelde, maar wat driftiger bloed in de aderen meêdroeg. Buitenaf werd er gemompeld: de Vereeniging was een saaie boel, een krakende wagen

een versleten werktuig. Alleen de jaarlijksche maaltijd van vrienden en vreemden, maar allen vakgenooten, had zijn aantrekkelijkheid. Er moest wat meer gedaan worden, gedaan, gedaan. Zoo mokten de jongeren, zonder zich helder bewust te zijn wát zij onder dat doen bedoelden. — Ouderen in jaren en dienst konden zich met de handelspraktijken van de nieuwelingen niet vereenigen en spraken van hún tijd, toen alles zooveel beter was. Ook in hun schatting ging de Vereeniging niet vooruit, waar zooveel aankomelingen soms het hoogste woord voerden. — Ieder oogenblik gaf het *Nieuwsblad* klachten over onregelmatigheden, over gebreken, over bederf in den handel en opperde men de vraag: of de Vereeniging daar geen eind aan kon maken? — Ging men het aantal geschillen na, die in den jongsten tijd de leden zoo oproerig en de vergaderingen zoo vervelend hadden gemaakt; die buitendien zooveel geld kostten en zooveel booze hoofden maakten — getuigen de laatste kwestie over N van Goor's kopijrecht in België en die oneindige ruzies over vertalingen, — dan liet, het een bij het ander, de broederlijkheid der broederschap nog al wát te wenschen over.

Met dat al was het 50jarige bestaan der Vereeniging in het naaste vooruitzicht. In 1867 stond het gevierd te worden. Reeds spitste men zich op de feestelijkheden en waren er aanstalten voor in aantocht. Zou ieder met opgewekten geest en van heeler hart in die feestvreugde kunnen deelen, dan moest het een feest worden niet alleen van dankbare herdenking van het verledene, maar tevens van blijde hoop voor de toekomst.

Dergelijke gedachten gingen er om in het hoofd van een der vroedste en braafste mannen, waarop onze boekhandel, niet het minst onze Vereeniging, zich beroemen mocht. Gebhard, wiens gansche leven aan de degelijke beoefening van ons beroep gewijd was en die onzen bond liefhad met vaderlijke liefde, Gebhard, de vriend van oud en jong, de vertrouwde van allen, had met wee-

moed de teekenen des tijds waargenomen. Hij had zich bedroefd over elke oneenigheid. Hij was met zijn gemoedelijk en geestig woord tusschen beiden getreden overal waar hij meende dat zijn tusschenkomst baten kon. Met zijn eene hand had hij zijn oude vrienden vastgehouden, maar de andere niet minder hartelijk toegestoken aan het jonger geslacht. Hij erkende de rechten van het eene, hij billikte de wenschen van het andere. Hij dacht met innige voldoening aan hetgeen door de Vereeniging was tot stand gekomen, maar zijn hart klopte even warm voor hetgeen zij ook voor later tijd beteekenen moest.

Meer goedhartig dan verstandig, na al die jongste beroeringen over het vertalingsrecht, verscheen ongewacht en ongedacht op de punten van beschrijving voor de algemeene bijeenkomst van 1866 van zijnentwege het volgend voorstel:

„Het benoemen eener Commissie tot onderzoek der volgende vragen:

„Is onze Vereeniging, hetzij in beginsel, hetzij in toepassing, in strijd met den geest van vrije ontwikkeling en vooruitgang van dezen tijd? of kan zij, ook voor de toekomst, in het belang van den Boekhandel hare taak blijven vervullen?

„Eischt de Vereeniging, na haar 50jarig bestaan, hervorming? Welke zijn, in dit geval, de veranderingen, die, tot hare instandhouding en bloei, noodzakelijk worden?

„De Commissie wordt gekozen uit een, door het Bestuur op te maken, nominatie uit leden, van wie het bekend is, dat zij in gevoelen omtrent de Vereeniging geheel verschillen. De Commissie heeft het regt, bij haar rapport een volledig ontwerp van Reglements-herziening te voegen; zij is verplicht vóór of uiterlijk zes maanden na hare benoeming, haar Verslag bij het Bestuur der Vereeniging in te dienen.

„Discussie en stemming over het rapport der Commissie zal plaats hebben op eene buitengewone Algemeene Vergadering.”

De voorsteller gaf als zijn aanleiding tot deze vragen de volgende toelichting:

„Sedert eenigen tijd blijkt het, duidelijker dan vroeger, dat ook onder leden der Vereeniging verschil van gevoelen, soms scherp verschil van gevoelen, bestaat, omtrent haar doel en werking. Stond dit zwart en wit, dat voor en tegen der minderheid op zich zelve, onze Vereeniging zou daarvan op den duur meer goeds dan kwaads te wachten hebben. Wat haar echter in de toekomst zou kunnen schaden, is het weifelen der meerderheid. Die weifeling verdooft de belangstelling; die verdooving van belangstelling leidt eindelijk tot onverschilligheid. Bij de laatste kan geen Vereeniging, van welken aard ook, zich krachtig ontwikkelen.

„Wat is waar? wat onwaar? — die vragen komen dus, thans vooral, te pas, nu onze Vereeniging in 1867 haar 50jarig bestaan zal vieren. Verdient zij begraven te worden, of heeft zij, ook voortaan, regt van bestaan? Zit het kwaad, dat sommigen haar toedichten, in den dwang dien zij hare leden oplegt, of in den dwang dien hare leden haar willen aandoen? Eischt men te veel van haar, of eischt zij te veel van hare leden? — De beantwoording dier vragen, misschien nog van meerdere, moet de taak zijn der leden zelve; het bovenstaande voorstel kan welligt die beantwoording bevorderen.”

Sommigen waren met dit voorstel, ook om den kaut vanwaar het kwam, hoogelijk ingenomen. Zij juichten het toe als een middel, dat nu eens tot kordate besluiten den weg zou banen. Na 50 jaren van voorbereiding zou de gouden eeuw aanbreken. Geen beter, waardiger inleiding tot het feest van den dag dan een nieuwe bedeeing aan den vooravond. Het voorstel was juist bij tijds gekomen. — Anderen, en verreweg de meesten, betoonden zich kalmer. Na den eindeloozen strijd der vorige jaren zagen zij alleen in het vooruitzicht een herhaling van het

vroeger betoogde. Het zou wel wonder zijn, indien er nu op eens een nieuw licht daagde. Maar, waarom zou men dit plan van de hand willen wijzen? Het gaf in elk geval wat leven in de brouwerij. De gestelde vraag was geen kleinigheid; maar daar hadden de toeschouwers niet mede te maken. Wie kon van te voren gissen, wat de berg baren zou? De heeren moesten hun gang maar gaan en beproeven hoe zij het rooiden. — Een nieuw reglement, mocht het noodig zijn, nadat het laatste pas *drie* jaren bestaan had, en het hoofdartikel 12 sinds het vorige jaar geheel gewijzigd was? Het zou te bezien zijn. — Men loofde de onmiskenbaar goede bedoeling des voorstellers, en nam het voorstel zonder tegenspraak, maar ook zonder opgewondenheid aan. — Aan W. H. Kirberger, P. Kraaij Jr., A. C. Kruseman, D. A. Thieme en H. A. Kramers, met medewerking van J. H. Gebhard als raadgevend lid, werd door de vergadering de ongeluks-taak der hervorming op de schouders gelegd.

Toen een jaar later de lange reeks der commissie-bijeenkomsten gesloten was, stapels beschreven papier in omslagen waren opgeborgen, de onontwijkbare kibbelpartijen in een onstuimige algemeene vergadering hadden plaats gehad en onder pijnen en weeën een muis uit den berg was te voorschijn gekomen, schreef Gebhard op de eerste bladzij van zijn archief deze dichterlijke verzuchting:

GELOFTE VAN EEN VOORZITTER-SECRETARIS-RAPPOORTEUR.

Wat ooit gebeurt of niet gebeurt,
 Al werd Vereeniging verscheurd
 Door roofgedierte en nadrukbroedsel;
 Al werd ze ontzield, vernield, verbeurd
 Verklaard, — 't Vertalingsregt als voedsel
 Geworpen in de kaken van ter G. . . .¹

¹ A. ter Gunne, van Deventer, een lastig, maar kloek en manhaftig

Cum suis — diep betreurd
 Door al wat boekwurm heet of meê
 Er toe gerekend wordt; — al zať ze in wee
 Verzonken, half verdrongen
 In een moeras van kwalen, — nimmermeer
 Doe ik een voorstel tot hervorming weêr!

Hij had er wel reden toe! Allereerst, zijn werk als adviseerend lid en secretaris der commissie was van beteekenenden omvang geweest. De leden bleken niet van plan te zijn, hun arbeid lichtvaardig op te vatten. Zij maakten er ieder voor zich zelf een zekere studie van en kwamen wêltoegerust op de kampplaats. Aan verschil van meening was geen gebrek; aan den moed om voor zijn oordeel uit te komen evenmin. Alzoo werd er menig woord gesproken en had de secretaris vrijwat te doen. Omtrent één punt trouwens waren allen het dadelijk eens: de eerste vraag: of de Vereeniging uitgediend had of blijven kon, behoefde niet aan twijfel te worden onderworpen. De Vereeniging was een weldaad.

Voorts achtte men, dat het op de keper herzien van het reglement van zelf aanleiding zou geven tot het voorstellen van, zoo noodig, nieuwe maatregelen. Daarbij kwamen in aanmerking het uitbreiden van het ledental, door ook den toegang open te stellen voor fabrikanten en handelaren aan den boekhandel verwant; het voortaan aannemen allcen van geschillen tusschen leden onderling en niet meer die tusschen leden en niet-leden; een verhooging van contributie; het afschaffen van de betaling van den jaarlijkschen maaltijd uit de kas der Vereeniging; het opruimen van de vastgestelde gelegenheid tot het doen van han-

tegenstander van het uitsluitend vertalingsrecht, die gewoon was over personen en zaken zijn oordeel te vellen zonder er doekjes om te winden.

delszaken op een tweeden vergaderingsdag; het houden der alg. vergadering bepaald te Amsterdam en niet meer in eenige buitenstad; enkele verordeningen voor de provinciale correspondenten; en een aantal kleine bepalingen betrekkelijk het huishoudelijk beheer.

Maar van alles was het vertalingsrecht nogmaals en nogmaals het kardinale punt. Om het der commissie lichter te maken, had het raadgevend lid Gebhard vóór den aanvang harer werkzaamheden een opstel rondgezonden, waarin hij op zijn eigenaardige frissche manier de geschiedenis der Vereeniging kortelijk in het licht gesteld en, op grond van haar veelzijdige weldaden, haar behoud en waardeering voldingend bepleit had. Hij had daaraan toegevoegd een tegen-elkander-overstelling van het voor- en tegen-ingebrachte betreffende de vertalings-artikelen en een middenweg aangeraden. Ten einde aan beide partijen te ontmoet te komen had hij ten slotte voorgesteld het aloude recht vooralsnog te behouden, maar — hetgeen reeds door de vorige commissie was aangeraden — zijn duur te verkorten van tien tot drie jaren.

Voor dit bemiddelend voorstel was trouwens de tegenpartij wel dankbaar, maar zij was er niet meê voldaan. Al kon zij vooruit bevroeden, dat zij ook ditmaal niet tegen den woeligen stroom zou kunnen oproeien, en al was er, zooals zij te kennen gaf, iets onbarmhartigs in, door het telkens herhalen van verloren spel haar, de onderliggende, ieder oogenblik aan een nieuwe nederlaag bloot te stellen, toch verlangde zij blijk te geven van haar onbevreesd bestaan en haar vlag te vertoonen, ook nu weêr. Een harer woordvoerders achtte zich daarom in gemoede gedrongen, Gebhard's plooiend betoog met een verweerschrift te beantwoorden. Al de oude grieven kwamen daarbij, natuurlijk, op nieuw te berde. Maar ook enkele andere werden erin aangevoerd als ter verscherping van het pleidooi. Vooral tegen de zoo altoos op den voorgrond gebrachte gelijkstelling van vertalingsrecht met

kopijrecht trok het geschrift te wapen. Die gelijkstelling was ganschelijk onbillijk, werd erin beweerd.

„Naar onze meening”, zeide het opstel, dat wij hier en daar met de pen in de hand moeten nagaan, omdat het voor het overzicht der kwestie van eenig gewicht is: — „naar onze meening beschermt de wet onze *kopijregten* even als zij een gewoon koopcontract beschermt. Tusschen een auteur en mij heeft een overdragt van waarde plaats gehad, onder voorwaarde, dat hij van zijne zijde voor zijn schriftelijken arbeid eene zekere som gelds zou genieten, waarvoor ik aan mijnen kant het eigendom verkrijg van een zeker getal gedrukte exemplaren. Opdat ik nu mijne waarde zou kunnen gebruiken, exploiteren, te gelde maken, bewaakt de wet mij tegen openbaren diefstal of namaak, en verzekert mij een ongestoord tijdelijk bezit, voor zoover hare magt toelaat. Bij *vertalingen* echter is geene waarde in mijne handen verkocht. Ik heb mij een bezit toegeëigend, en de wet wil mij alleen in zoo ver beschermen, als zij mijn eigen industriëel voortbrengsel, dat is de door mij betaalde, de door mijne zorg verkregen vertaling, onder hare hoede neemt, even als zij dit elke andere vertaling van het zelfde werk doet. Dit beginsel, dit onderscheid tusschen de meerdere en mindere waarde van kopijen en vertalingsregt, is, dunkt ons, bij het behandelen der traktaaten duidelijk uitgesproken.

„Het vroegere vertalingsregt is in de landswet opgenomen in den tijd dat oktrooijen en beschermende regten gehouden werden voor onmisbare middelen tot ontwikkeling van persoonlijke inspanning en handelsverkeer in het algemeen. Het was alsof men, bij de schraalheid van onzen eigen letteroogst en de weinige verspreiding van boeken, daardoor het uitgeven van vertaalde werken hier te lande begeerde aan te moedigen als surrogaat van beter; en in een landje als het onze, waar betrekkelijk zoo weinig gedrukt en gelezen werd, was deze maatregel zoo kwalijk

niet. Sinds zijn de gevoelens, men weet het, gaandeweg gewijzigd. Vrijheid van handel, opheffing van alle beperkende maatregelen, is de theorie der handelswetenschap geworden; en hoe ook, op onderscheiden terrein, mannen van de praktijk tegen de toepassing hiervan gebeeft en hare gevolgen als verderfelijk uitgekreten hebben, heeft de uitkomst bewezen dat ditmaal de theoristen niet zoo geheel ongelijk hadden gehad.

„Onze Boekhandel heeft zijne oude palen nog niet durven verzetten. Angstig heeft hij zich nog blijven vasthouden aan het uitgebloeide regime, en ofschoon losgelaten door 's lands wet, ofschoon zelf huiverig om bij de Regering op zijne vermeende belangen in dit opzigt aan te dringen — in onze jongste bij den Minister ingediende Conceptwet wordt van vertalingsregten door ons niet gerept — klemt hij zich te naauwer aan een onderling verdrag, hetwelk de weigering eener landsbescherming vergoeden moet. Alleen bij wijze van onderlinge assurantie gaan wij voort op het vertalingsgebied de een den ander kunstmatig te beveiligen en elkaar met lankmoedig-vreesachtigen schroom te ontzien. De liefderijkheid van deze gezindheid in hare waarde latende, verstouten wij ons in bedenking te geven, of deze weekhartigheid, bij uitsluiting ten aanzien onzer vertalingen, nog wel behoort tot dezen tijd. Ons komt het voor, dat wij hierin eerder toegeven aan eene zwakheid, die andere handelsbedrijven reeds te boven zijn. Vergeten wij Boekverkoopers niet eenigzins, dat wij, bij uitzondering, toch voor ons zelve niet een monopolie kunnen blijven eischen, waarvan andere takken van nijverheid sinds lang geleerd hebben afstand te doen? Vergeten wij niet, dat de atmosfeer waarin wij ademen frisscher is dan die van voorheen? Zien wij niet voorbij, dat de weg die ons wordt aangewezen niet meer is de oude sleur van onze voorzaten? Thans wordt er veel gelezen; thans wordt er goed gelezen: het publiek geeft ruimer gunsten — maar het heeft ook hooger eischen, en

het haalt de schouders op voor wat niet aan zijne vorderingen beantwoordt."

„Wij voor ons," betoogt de schrijver verder, „beschouwen onze vertalingsregten in strijd met den geest des tijds; maar daarenboven hoogst onevenredig begunstigd ten overstaan van onze overige handelsbelangen.

„Wat onze oorspronkelijke kopijen aangaat, die als gekochte waarde bij de wet een erkend regt hebben, wij raken gewoon deze blootgesteld te zien aan eene onvermurwbare concurrentie, waartegen wij ons door eigen inspanning zoo goed mogelijk trachten te wapenen. De uitgever van onze dagen wil aan het publiek doen zien, dat hij zijn beroep met geweten en als een wakker werkman drijft; hij doet zijn best aan zijne firma een stempel van vertrouwen te geven, hetgeen door het publiek wel degelijk gewaardeerd wordt in tegenoverstelling van anderen, die lossers over hunne koopwaar heenloopen. Op deze ervaring gerust, schromen wij niet ons de toenemende concurrentie te getroosten, al ontveinzen wij elkander de grieven niet, dat men ons op ons terrein soms vrij lastig zoekt te bestoken. Wij bidden u, welke goede en voordeelige onderneming van eenig oorspronkelijk werk kan in onze dagen roemen op een langdurig onverkort privilege? Naauwelijks blijkt eenige speculatie vruchten af te werpen, of een handig navolger doet er een greep naar. Boeken voor onderwijs verbeteren en verdringen elkander; populaire geschriften belegeren elkaar onder allerlei vorm en tegen al lager prijzen. Gij geeft eene bloemlezing uit van Hollandsche auteurs, een half dozijn rijst er naast; een plan tot een godsdienstig, een letterkundig, een wetenschappelijk tijdschrift vindt meer dan gewonen bijval, straks ziet gij uw publiek door een navolger verlokkt; dagbladen, weekbladen, maandwerken, jaarboekjes, modejournalen, boeken en ondernemingen in allerlei geest en onder iederen vorm, stuwen elkander voort en terug, en het gevolg

daarvan is — dat men ontmoedigd de handen in den schoot legt? Neen, dat er met elk jaar meer uitgegeven, meer gelezen, maar ook beter uitgegeven en beter gelezen, dat er geschaafd en geschift wordt, en dat op den langen duur, hoe ook aangevochten, het degelijke over het middelmatige blijft zegevieren.

„Terwijl wij nu van dezen wedstrijd en van de voor- en na-deelen, die er het gevolg van blijken, dagelijks getuigen zijn, gaan wij voort met op een onderdeel van onzen handel, het vertalen van buitenlandsche boeken, een prioriteitsregt te handhaven en er jaren lang het onverlet bezit van te waarborgen, veel strenger dan aan onze kostbaarste oorspronkelijke ondernemingen te beurt kan vallen. Wat wij magtig geworden zijn zonder noemenswaardige inspanning van onze zijde, niet door doorzettenden wil, of maanden vlijt, of beteekenend kapitaal, maar door hardloop of handigheid, soms ook door bloot toeval, wordt ons in bezit verzekerd oneindig vaster dan hetgeen wij, voor een deel althans, mogen aanzien als de vrucht van eigen vinding en uitvoering. Waar wij elders ons haasten ons idee een vorm te geven, opdat men ons in dezen vluggen tijd van sympathiën niet vóór zij; waar wij dien vorm naauwelijks in den handel hebben gebracht en al onze berekening, moeite, connectiën en kosten op het spel zetten, op het gevaar af van aanstonds door een ander in de wielen te worden gereden, mag men zich, ten opzichte van vertalingen, voor *f* 3.— offerens, voorshands rustig bij zijne inschrijving in de rolle der verzekering nederleggen, tijd hebben van beraad, ruimte van uitvoering, volkomen veilig twaalf maanden lang om te beginnen, en tien jaren achtereen om er al de voordeelen van te genieten. Wij weten wel dat wij veel langer eigendomsregt, door de wet beschermd, op onze oorspronkelijke kopijën hebben; maar waar onze eigene plannen en ondernemingen zoo weinig van mededinging ontzien worden, achten wij de vrijbuitery onzer vertalingen toch wel wat al te hoog geëerbiedigd.

„En hierin is zeker wel eene der redenen te vinden, dat er zoo gretig op de gemakkelijker winst van vertalingen gejaagd en ons land met dergelijke overbrengingen overvoerd wordt. De opgaven in ons *Nieuwsblad* getuigen er ten minste wekelijks vrij overvloedig van.

„Gelukkig trouwens, niet alles wat in die lijsten beloofd wordt komt tot vervulling. Uit eene nacijsfering van een paar jaren is gebleken, dat van de p. m. 800 werken, die van Januarij tot December, in 1863 en evenzoo in 1864, vertoond werden, gemiddeld 50 pCt. onvertaald is gebleven.

„Waar blijft het overige? Was het ten gebruike ongeschikt? Zooveel is zeker, dat het ganschelijk was overgelaten aan den luim en de willekeur van den bevoorregten betaler van een *f* 3.—, die er voor dien prijs de hand op hield, vrij of hij er iets mede doen wilde of niet. En hiertegen hebben wij een grief.

„Onderscheiden toch kunnen de oogmerken zijn, die er achter deze beklemming schuilen. Niet altijd vertoont men een goed boek om het uit den vreemde hier over te brengen; integendeel, soms veeleer om het aan onzen handel te onthouden en het publiek er van te versteken, uit de eenvoudige beweegreden dat men concurrentie met zijn eigen editiën wil voorkomen, of, niet uit kwaden wil maar uit eigenbelang, verhinderen dat een ander er partij van trekke. — Dezen roof te plegen veroorlooft het vertalingsregt.”

„Doch er is meer”, zegt de schrijver verder. „Naast de genoemde voorbeelden rijzen andere, die een nog duisterder schaduw werpen op enkele onzer vertalings-paragraphen. Wij vragen nogmaals: welke is de handels-, niet minder de zedelijke verhouding, waarin wij als leden der Vereeniging ons soms gedwongen zien te staan tegenover beroepsgenooten, die zich niet aan de corporatie aangesloten, of haar verlaten hebben? Zie, tot de laatsten — en hij heeft er geldige persoonlijke redenen voor —

behoort de boekverkooper A. IJverig en eerlijk oefent hij zijn beroep als uitgever uit, zonder iemand te willen benadeelen. Zijn aandacht is op eenig buitenlandsch werk gevallen en hij haast zich het te doen vertalen. Wil hij zoo voorzigtig mogelijk te werk gaan, zoo geeft hij in het *Nieuwsblad* van zijn voornemen openlijk kennis. Wat behoeft nogtans dit plan, deze bloote kennisgeving, der Vereeniging aan te gaan? Zij heeft alleen toe te zien op de eischen en belangen harer eigene leden. De boekverkooper B., lid der Vereeniging, heeft insgelijks, maar later, het voornemen tot het vertalen van dit zelfde werk opgevat; wellicht heeft de annonce van A. hem op de gedachte geholpen. Hij vertoont het boek, krijgt daarmede regten, en naauwelijks zijn de beide vertalingen in het licht, of het bestuur der Vereeniging, gebonden aan § 14 van onze vertalings-statuten, moet de uitgaaf van B. in haar uitsluitend regt erkennen, neemt alle schade die deze zou kunnen lijden voor rekening der gemeenschappelijke kas over, en is gedwongen de uitgaaf van A. zoo scherp mogelijk tegen te werken, zelfs door waarschuwing, zelfs door prijsverlaging. Willens en wetens, met voorbedachten rade, wordt een eerlijk man ganschelijk onverdiend aangevallen, en elk lid der Vereeniging, hoe ook zich van het onbillijke dezer handeling bewust, wordt, onder de leuze van regt, verhelen wij 't ons niet — medepligtig aan onregt, dat, met een reglement in de hand, zonder bleeken of blozen gepleegd wordt.

„Wij meenen, uit het oogpunt van handelsvrijheid, in het aangevoerde, zij het ook maar met enkele trekken, te hebben aangeduid: 1°. dat kopijregt op oorspronkelijk werk iets meer beteekent dan vertalingsregt; 2°. dat onze vertalingen tegenover onze eigene ondernemingen onevenredig beschermd worden; 3°. dat onze vertalingsregten soms aanleiding geven tot laakbare misbruiken; eindelijk 4°. dat wij, bij onze gemeenschappelijke maatregelen „ter bevordering van regt, goede trouw en welbegrepen

handelsvrijheid," soms verstandigst doen onze eigene consciëntiën maar buiten spel te laten.

„Na deze staaltjes, hoe ons vertalingsreglement met zijn verschillende onderdeelen, hoe ook van tijd tot tijd aangevuld en gewijzigd, niet altijd in toepassing even lofwaardig is, gaan wij over tot den toets van zijn invloed meer in 't algemeen. Wij hebben daarbij allereerst te spreken over het *publiek belang*.

„Honderdmaal is beweerd en verdedigd, dat juist onze beschermende statuten aan het publiek degelijke vertalingen waarborgen. Wij fluisteren: Gaat de bewering wel volkomen op, dat zij dáár-om expresselijk tijd laten, opdat men beter gelegenheid zou hebben tot onberispelijke bewerking? Volstrekt niet. Beter of minder goed werk is eene zaak waarom onze Vereeniging zich eigenlijk niet bekreunen mag. Ons bestuur, als scheidsregter, maar gebonden aan de wet, heeft niet te vragen of deze of gene vertaling deugdelijker is, wanneer het geroepen wordt uit te maken aan welke zijde het regt ligt. Het steunt zelfs met open oogen het gebrekkige tegenover het betere, omdat het zich daartoe in sommige opzichten door het reglement bepaald gebonden ziet. Een vertaling van Dickens, overhaast, slordig bewerkt, heeft meer malen den geldelijken en zedelijken steun der Vereeniging onderhouden, ten overstaan van eene van degelijker gehalte, omdat door de uitgevers dier laatste niet stipt voldaan was aan het voorschrift van het reglement. Bij een jagt op Sue's *Sept péchés capitaux* kreeg de voorkeur niet hij, die contract had gesloten met den Franschen eigenaar; ook niet een tweede, die bezig was eene goede vertaling te geven van het origineel, maar een derde, die eene vertaling fabriceerde naar eene Duitsche vertaling, welker eerste aflevering verscheen een of twee dagen vroeger dan de Fransche editie de pers verliet. Deze voorbeelden zouden te vermeerderen zijn. Het bestuur deed daarin volkomen zijn pligt, al kon het zijn uitspraak bezwaarlijk rijmen met het publiek

belang en met de eischen van letteren en wetenschap. Niet aan die eischen, alleen aan de prioriteitsregten immers had het gehoor te geven?

„Dat onze Vereeniging die belangen, nogtans, ook bij hare vertalingsartikelen niet uit het oog begeert te verliezen, blijkt ten duidelijkste in de woorden van haar reglement: „Van de bepaling, wat betreft het vertalingsregt, zijn vrijgesteld *vertalingen van buitenlandsche dichtwerken.*” „Omdat hierbij de vormen der kunst hoofdzaak zijn”, pleegt men te zeggen, „dient men ook aan de pogingen, om die vormen behoorlijk terug te geven, ruim baan te gunnen.”

„Deze uitzondering heeft den schijn van eene zelfbeschuldigende transactie, daar waar de Vereeniging overigens alleen de prioriteitsregten tot basis aanneemt. Zij erkent hierin zijdelings dat zij meet met twee maten en den vorm des dichters hooger regten toekent dan dien van den besten stylist. Sluiten wij het oog toch niet voor de onbillijkheid, op die wijze gepleegd aan de meesterstukken van het plooibare proza! De berijmde sproken van Andersen, de verzen van Longfellow, verklaren wij publiek domein, omdat wij den wedstrijd niet keeren willen tot eene juiste vertolking. Maar des eersten: *'t Was maar een Speelman*, des anderen *Hyperion* (ze zijn gelukkig in goede handen gevallen) — wat gaat het ons reglement aan wie ze verbroddelt? — Stellen wij ons voor een oogenblik een omgekeerd geval, en verbeelden wij ons dat de vertalingsregten in Duitschland, Frankrijk en Engeland eveneens geregeld of door eene corporatie gebonden waren als hier. Men dingt er om den prijs, ten einde de zuiverste, zangerigste overbrenging te geven van Beets' *Balladen*, ter Haar's *Gedichten*, of de keurigste en krachtigste van ten Kate's *Schepping*; van da Costa's *Tijdverzen*. Het is den dichters te beurt gevallen zich ook daar gewaardeerd te zien. Maar de daardoor opgewekte belangstelling drijft een gretig speculant aan om nu

ook het proza dier zelfde auteurs te geven; hij stelt die werken onder de prioriteits-bescherming van het vertaalsysteem, en de arme *Camera Obscura*, de *Tafereelen der Kerkhervorming*, ten Kate's en da Costa's dichterlijk proza, gehoond en gehavend worden ze onder de pen van een broodschrijver, en tien jaren lang zuchten ze te vergeefs naar eene geroofde vrijheid. — Bekennen wij het eerlijk, al zij het met schaamte: zoo als thans in ons reglement onderscheid gemaakt wordt tusschen dicht- en prozavorm (soms waarlijk niet zoo gemakkelijk af te scheiden), kunnen de statuten onzer Vereeniging verdacht worden deze uitgevers-toespraak te houden aan het publiek belang: „Wij willen eerlijk deelen: aan u de verzen, aan ons *la part du lion*: alles wat rijm- en maatloos is.”

„Met volkomen regt kan aan deze eenzijdige grievé de vraag worden overgesteld: Heeft ons publiek dan over zooveel slechte vertalingen te klagen? En zoo ja, draagt dan het reglement der Vereeniging daarvan de schuld? Gelukkig — wij zijn de eersten om het te erkennen --- worden onze vertalingen in den regel aan bekwame pennen toevertrouwd en spreidt de Vereeniging hare beschermende vleugelen meestal uit over den kundigen vertaler. Maar onze vertalingen zouden er zeer zeker toch wel niet te slordiger om worden, indien de concurrentie dreigde met eene betere; en onze Vereeniging heeft in ieder geval geene aanspraak om zich, even eenzijdig, te verhoovaardigen op hare koesterende wieken, aangezien zij hiernede, onderworpen aan de alles overheerschende wet van prioriteit, gelijkelijk den knoeijer als den kunstenaar beschut.

„Wij wagen het zelfs te vreezen dat onze Vereeniging, bij de beste bedoelingen, gevaar loopt zich zelve en anderen in den dommel te wiegen met het gemoedelijk sluimerlied van *publiek belang*, wanneer zij meent met hare vertalings-beschermings-theoriën daarvoor te waken. Hoe goed van wil ook, zij is niet al-

toos bij magte met die wapenen daarvoor in de bres te staan. Zoekt het publiek belang daarin zijn voornamen steun, zeker mag het er wel nooit te vast op vertrouwen. Niet zoo zeer op onze Vereeniging collectief, maar op ons zelve als individuën allereerst en allermeeft klemt de pligt, om bij den arbeid tot eigen voordeel het belang van het algemeen en dat van letteren en wetenschap streng en stipt in het oog te houden. Daarvoor zijn wij boekverkoopers, en geen komenijswinkeliers. Op ons, uitgevers, rust wel waarlijk de verplichting om de hoogere eischen van onzen handelsstand niet over het hoofd te zien, om alles behalve lichtzinnig te denken over de koopwaar die voor een groot deel aan onze zorgen is toebetrouwd. Ons zelve, onze persoonlijkheden al ernstiger en ernstiger van die bewustheid te doordringen, is een begrip van verantwoordelijkheid, dat wij te nauwer met onze vrijheid willen verbonden zien. Tegenover ons zelve, persoonlijk, tegenover de maatschappelijke plaats die wij hebben ingenomen, hebben wij ieder voor ons zelf te weten wat ons te doen of te laten staat, hebben wij te beslissen of wij ons geld op min of meer nuttige, lofwaardige wijze verdienen willen, of wij het nu en dan zelfs willen prijs geven voor eenige zedelijke voldoening van het goede en schoone te meer te hebben bevorderd. Hij die hierin te rade gaat met zijn geweten, vindt naast zijn prikkel daarin ook zijn loon. Maar de Vereeniging, als corporatie, mag en kan zich ten opzichte harer vertalingsstatuten deze verantwoordelijkheid niet opdringen, noch zich eenige voldoening daarvan diets maken, zoolang prioriteitsregt het beginsel is waarvan zij uitgaat.

„Het publiek belang, maar veel meer nog dat *van onzen handel*, zou, naar onze steeds bestreden meening, veel beter gebaat worden, indien de Vereeniging aan de voorbeelden van andere landen en aan de veranderde eischen des tijds gehoor gaf.

„En alzoo de vertalingen overliet aan vrije concurrentie?

„Ja. — Wij zijn aan het einde genaderd van ons verweerschrift, maar tevens aan het gevaarlijkst punt. Hier toch hebben wij, tegenstanders, niets dan losse hypothesen tegenover geijkte bezwaren.

„Die hoofdbezwaren zijn: breidelooze concurrentie; afschriking van ieder solied uitgever ter onderneming eener vertaling; gebrekkige uitgaven in plaats van zorgvuldige; vernietiging van een der takken van ons bestaan.

„Zien wij, met onze illusiën, bescheiden maar vrijmoedig deze schrikgestalten in het oog.

„In de tegenwoordige statuten van het vertalingsregt staat uitdrukkelijk: dat van de bepalingen zijn vrijgesteld *Brochures in het oorspronkelijke niet meer dan 3 vellen druks bestaande*. Wij vermeten ons te vragen: Waar zijn de voorbeelden, bij dit min-kostbare en rentegevende handelsartikel, dat meer dan één uitgever zich deze vrijstelling ten nutte gemaakt en een ander onderkropen heeft? Van hoe menig klein vertaald boekje van godsdienstige strekking, bundeltjes van anecdoten, verzamelingen van raadgevingen, enz., worden duizendtallen onverlet verkocht. Op dezen grond nu meenen wij van de algemeene goede trouw te mogen wachten, dat men bij werken van meer uitgebreidheid ook niet zoo ligt zou overgaan, zonder bepaalde redenen, onder de duiven te schieten van één ander. Zoo eigen conscientie hiertoe al vrijheid vond, de afkeuring en tegenwerking der goedgezinde beroepsgenooten zouden deze navolgers wel wat voorzigtiger maken.

„Ons land is een klein land: twee vertalingen kunnen er moeilijk naast elkander gaan. Dit bezwaar der voorstanders nemen wij gereedelijk over als een schild voor ons zelve. Juist hierom zal men het niet rockeloos wagen, mede te dingen met een reeds door een solied uitgever opgevat plan. Stelt men ook zich zelf niet bloot aan eene nederlaag, waar men, door wedijver gedre-

ven, een ander van zijne voordeelen ontrooven wil? Welligt — eene crisis brengt altijd ongezonde verschijnselen mede — zou bij eene afschaffing van het prioriteitsregt het jagen en op zijde duwen niet achterblijven; maar welhaast, zoo er maar eerst eenige tastbare voorbeelden van teleurstelling gevallen waren, zouden de driftige stroopers wel wat genezen zijn. Is in Duitschland, waar toch ook veel uit den vreesde wordt overgenomen en waar het terrein zooveel ruimer is, de concurrentie zóó scherp, dat zij ons, wat ons aangaat, vrees zou aanjagen? Naar ons inzien, zou de solide uitgever even rustig kunnen voortgaan als onder de tegenwoordige bescherming, en zijne aan goede handen toevertrouwde vertaling niet overvleugeld zien door het knutselwerk van een wangunstig mededinger. De Boekhandel zou hem steunen, en het publiek is tot de mondigheid des oordeels gekomen.

„Naar onzen blik in de toekomst zou, onder de bedeeeling der vrijheid, het uitgeven van vertalingen, en daarmede het getal der uitgevers, veeleer af- dan toenemen. Wij zouden dit geene schade achten voor onzen handel. Toegegeven dat het uitgeven van vertalingen voor velen voordelige uitkomsten heeft opgeleverd; toegegeven dat het handelskapitaal door vertalingen omgezet, dat de voordeelen door debitanten genoten, in den omvang van een jaar een aanmerkelijk cijfer beloopt; daartegenover rijzen de vragen: welk aanzienlijk bedrag door het mislukken van dergelijke speculatiën verloren en aan den handel ontvoerd wordt, en of de debitant door het ijveriger werken met sommige levensvatbare artikelen niet ruim vergoed zou zien, wat hij thans over een massa van rijp en groen verdeelt, waar hij zijne begunstigers mede overstapelt.

„Is het uitgeven van vertalingen voor enkele bedachtzamen een welige bron van bestaan, voor hoe velen is het niet een diep water, waarin de waaghals, vurig maar onnadenkend en onvoor-

zigtig tevens, te gronde gaat eer hij het zelf vermoedt! Aangelokt door de wekelijksche vertalinglijsten, bedwelmd door geruchten van groote winsten, verleid door dezen of genen vertaler, die in iederen boekwinkel zijn man zoekt, neemt menigeen een lot in deze loterij en verspeelt zijne karige bezitting, waarmede hij als ijverig debitant welligt zijn bestaan had kunnen vestigen. Door een licht te beproeven vertaling wordt hij medege-sleept in het waarlijk niet zoo heuzelachtige of altijd winstbelovende beroep van uitgever, welks gladde baan hij eerst leert kennen als hij er jammerlijk op getuimeld is. Aan deze licht te beproeven vertalingskansen hebben wij het misschien voor een deel te wijten, dat hier te lande bijna elk boekverkooper uitgever te gelijk wil zijn; daarin zeker ligt een der oorzaken van die tallooze kleinere en grootere verliezen, die, zoo zij niet op faillissementen en het vaarwel zeggen aan den handel uitloopen, toch zoo velen aan gevaarlijke wonden laten lijden; daarin eindelijk is mede een bron te vinden van dien breeden stroom van middelmatigheden en prullen, die jaarlijks, ten koste van betere kopijen, door ons leesgrage publiek heengolft. In statistieke cijfers is het niet te bewijzen, maar zoo heel gewaagd zal het toch wel niet zijn te stellen, dat de verhouding van uitgevers-boekverkoopers tot enkel debitanten staat: in Holland als 1 tot 10, in Duitschland als 1 tot 15, in Frankrijk als 1 tot 20, in Engeland als 1 tot 25. Het laatste is zeker verreweg het beste. Een gezonder toestand zal ook hier niet achterblijven, wanneer het getal der uitgevende boekverkoopers wat vermindert en zich terugtrekt tot een kleiner kring van firma's, die zich met kennis van zaken toeleggen op specialiteiten, waarin zij te huis zijn. In hun eigen weg zullen deze zoeken naar het goede en voordeelige, en waar zij daaronder ook gebruik maken van vertalingen, zal men van lieverlede hun die gewillig en veilig gaan overlaten, wetende dat zij in die handen beter zijn dan elders.

Rijst er dan onder dezen eene vaak onvermijdbare concurrentie, welnu dat zij die uitmaken onderling, gelijk in den algemeenen handel alle mededinging bij min of meer minnelijke schikking wordt beslecht. Maar niet door de pressie van een verzekeringsbond, die alleen te rade gaat met het gezag van prioriteitsregten, en die zich de nadeelen niet ontveinzen kan, welke aan de toepassing daarvan kleven.

„Reeds nu wordt er rafelend getornd aan het kunstmatig weefsel van het vertalings-systeem. Waar men voortgaat onze uitgevers te beschermen en te oordeelen met de letter der wet, worden de debitaanten vrijgelaten om een concurrerende vertaling, die buiten den cirkel ligt, te begunstigen zooveel zij verkiezen, en alleen gemoedelijk vermaand de (zeer rekbare) billijkheid in het oog te houden. Telken jare groeit het kleine aantal aan van hen, die zich tegen het monopolie der vertalingsregten aankanten, al hebben zij overigens de nobele strekking der Vereeniging in vele opzichten lief. En wat ons aangaat, die erkennen den band onzer broederschap te waardeeren als iemand: zonder driftig de omstandigheden te willen dwingen, zonder ook nu te begeeren, dat men ten onzen wille de wet der Vereeniging plotseling ontsla van hare vertalingsbanden: ieder reizende waar wij er, gelijk thans, toe geroepen worden, zullen wij niet schromen getuigenis af te leggen van onze meening, onder den wensch dat, wanneer het eeuwfeest onzer Vereeniging moge aanbreeken, onze opvolgers mogen erkennen dat wij — welligt dwalende, maar dan ter goeder trouw — naar ons beste weten getracht hebben een baan te breken voor de vrijere en bredere ontwikkeling van onzen handel.”

Nog vervuld van oude herinneringen aan gesproken woorden en met gedrukte letters andormaals gewezen op het voor en tegen, hadden alle de Vereenigingsleden nu den tijd vóór zich van be-

raad en toerusting tegen den grooten Augustus-strijd van het volgend jaar.

Ook het nieuwe ontwerp-reglement, met memorie van toelichting en bijlagen, werd in December 1866 aan de leden toegezonden. Op een en ander kwamen gaandeweg niet minder dan ruim honderd amendementen in, behalve de kritieken en „kantteekeningen” in het *Nieuwsblad*, die allen natuurlijk door de commissie besproken en door den secretaris beschreven moesten worden. Terecht begreep het bestuur, zulk een woedenden ijver ietwat te moeten laten bekoelen en de feestviering liever naar vooraf te doen plaats hebben, opdat de gebleken verscheidenheid van meening geen invloed zou oefenen op de eenheid van feeststemming. Alzoo werd de behandeling uitgesteld tot October.

Met groote kalmte en onpartijdigheid werd deze buitengewone vergadering van 16 October, die, met een korte tusschenpoos, van 's morgens 10 tot 's avonds 11 uur duurde, door den voorzitter W. H. Kirberger geleid. Het leeuwendeel der be-toogen genoot natuurlijk het vertalingsrecht. Met spanning werd verbeid wat dezen dag zijn beslist lot zou worden. Een tijdlang stonden de kansen van behoud en verwerping gelijk. Toen helde de balans gevoelig over. Na allen die dat begeerden te hebben laten lucht geven aan hun volheid van overtuiging of van woorden, trad een man van gezag op, die zijn oogenblik geduldig had afgewacht. De ridderlijke kampioen G. T. N. Suringar, thans als medestander vergezeld door zijn zoon, was wel-toegerust opgekomen tot den strijd, waaruit hij reeds zoo meermalen als overwinnaar was teruggekeerd. Met rustig oog zag hij om zich heen. ontplooid een geschreven stuk en las met eenige plechtigheid aan de woelige vergadering de volgende toespraak voor:

„Verwacht ge van mij, M. H., dat ik, nu het wederom het zoogenaamde vertalingsregt geldt, mij krachtig zal aangorden ten strijde? Gij zoudt u daarin wel eens kunnen bedriegen.

„*Twintig* jaar geleden heb ik den strijd gestreden met al de warmte eener gevestigde overtuiging en met een uitslag, zóó beslissend, dat er naauwelijks te denken viel aan eene vernieuwing van die twistvraag.

„En toch kwam ze *tien* jaar later weér ter bane en deden zich krachtige stemmen hooren tegen de nog altijd gehandhaafde overeenkomst. Het onderzoek en advies werd (in een vergadering, die ik niet kon bijwonen) opgedragen aan leden van een jonger geslacht, dat vrij was van de gehechtheid der ouden aan het oude — en toch leidde dat advies, na rijpen rade, tot het behouden van hetgeen men had en achtte men het veiliger eene overeenkomst aan te houden, die elk op zijne beurt beschermde, dan zich te wagen aan een vrijheid, waarvan de goede en kwade kansen nog niet wel te berekenen schenen.

„Nu zijn er andermaal *tien* jaren verloop en ziet! die onderlinge overeenkomst wordt weér bestookt, bestookt met grof geschut. Voor bekrompen en immoreel wordt uitgekreten wat vroeger regt en billijk en betamelijk en in 't belang geacht werd van den boekhandel zoowel als het publiek.

„Waar dat het geval is, waar een vroeger gehuldigd beginsel de algemeene sympathie en daardoor zijne morele kracht heeft verloren — hoe zal men daar eene overeenkomst, op dat beginsel gegrond, in stand houden? Het is toch de morele kracht en geenszins fiscale bepalingen die haar in het leven moeten houden.

„Welnu, M. H.! elke tijd moet zijn eigene behoeften kennen en ieder geslacht zijn eigen weg weten. Laat ik mij dus onthouden van u dien weg af te bakenen of eenige pressie op uwe overtuiging uit te oefenen.

„Wil men nogtans van mij weten, of ik door al hetgeen er nu en vroeger is aangevoerd tegen de zaak in haar beginsel, niet in eenig opzigt ben teruggekomen van mijne zienswijze van voor *twintig* jaren? Ik moet eerlijk antwoorden: neen, Mijne-

heeren. Nooit evenwel en ook toen niet heb ik mij kunnen vereenigen met het denkbeeld om aan dat vertalingsregt een langeren duur te geven, dan dien van drie jaren, dien het vroeger door de wet gegund werd; maar overigens zou ik nog dezelfde gronden aanvoeren ter verdediging van onze onderlinge overeenkomst. Ik heb een ander begrip van handelsvrijheid dan hetgeen waaruit men, naar het mij voorkomt, de zaak in haar beginsel veroordeelen wil; een ander begrip van ons handelsbelang, dan hetgeen waarmede men de afschaffing in harmonie wil brengen.

„Men verlieze niet uit het oog, dat we hier te doen hebben met vruchten, die aan den algemeenen weg overhangen uit den tuin eens buurmans. Het plukken staat ons vrij en kan ons niet worden belet, immers zoo lang de wetgever den eigenaar geen uitsluitend regt op die overhangende vruchten toekent. Maar zullen we nu, als verstandige knapen, aan elk zijn beurt geven, of allen om strijd de handen in de takken slaan, de een den ander de vruchten uit de hand scheuren en met de takken de vruchten gaan vernielen, zoodat niemand iets in de hand houdt? O kostelijke vrijheid!

„Maar men vergunne mij, op mijne beurt, ook een enkele vraag te doen, namelijk: Heeft men bedacht wat de Regering zal kunnen doen, als de Vereeniging het vertalingsregt niet meer handhaaft, maar vogelvrij verklaart?

„Om *wier* wille, als het niet is om den Nederlandschen boekhandel, heeft zij in der tijd dat regt geschapen; om wier wille heeft zij in onzen tijd, bij het sluiten van internationale tractaten, den buitenlandschen auteur dat regt, ondanks allen aandrang, niet willen toekennen? Zal zij dit langer blijven weigeren, als zij ziet, dat de Nederlandsche boekhandel het niet meer regelt, maar prijsgeeft?

„Heeft zij tot dusverre het regt van den buitenlandschen auteur

niet willen erkennen, van harentwege kan in dezen tijd kwalijk een toekenning van regt aan den Nederlandschen Boekhandel uitgaan. Laat het zijn, dat zij voor alsnog het een noch het andere wil; onbeheerd goed zoekt naar een beheerder, een ongeregelde staat van zaken zoekt naar regeling, en wat ligt er dan meer voor de hand, dan dat men terugkeert tot de bron en oorzaak, den eersten schepper en eigenaar van het product? De uitgevers zelve zullen, bij de algemeene concurrentie, dien weg opgaan en zich ten laatste verstaan met den uitgever of schrijver van het oorspronkelijke, en de wetgever zal om de orde te herstellen dat begiusel bekrachtigen.

„Hem, die den auteur gaarne het loon op zijn arbeid gunt, zou bij zoodanigen keer van zaken, als hij kiezen moest tusschen de ongeregelde en wanorde, die uit de algemeene plunderzucht van het onbeheerde zou ontstaan en tusschen het erkennen van den buitenlandschen auteur als eersten eigenaar, de keus niet twijfelachtig zijn. Maar welke kretten zouden er dan opgaan over den staat van afhankelijkheid, waarin men zich dezerzijds zou gesteld zien tegenover den buitenlandschen schrijver en uitgever, over de sommen, die dezen zouden vorderen voor het regt van vertaling, over de eigendunkelijke en gebrekkige wijze waarop zij die vertalingen zouden willen beheerschen!

Ik vraag maar of men bij het voorstaan van de afschaffing aan dat alles gedacht heeft?!”

Zulk een vraag, zulk een waarschuwing, uitgesproken door een man van jaren, van achtbare verdiensten, en met die klankrijke, heerschende stem, waarvan Suringar in hooge maat het voorrecht bezat, misten ook thans weér haar invloed niet bij een groot deel der aanwezigen. Velen, die, zonder gevestigd oordeel, voornamelijk verschenen waren om van een belangrijk steekspel getuigen te zijn, hadden na die woorden hun partij gekozen. Zij

werden daarin bevestigd, toen bezadigde en heldere mannen als W. P. van Stockum en W. E. J. Tjeenk Willink hun ernstige vermaning tot voorzichtigheid voegden bij die der Suringars. Noch de herinnering aan geschreven betoogen, noch de warme bestrijding van het vertalingsrecht door monden als die van P. Kraaij Jr., Mart. Nijhoff, D. A. Thieme, A. Belinfante, H. A. Kramers, W. T. Werst en anderen, waren bij machte de tegenpartij te doen zegevieren. Het beginsel van het behoud werd met de overgroote meerderheid van 66 tegen '23 stemmen aangenomen. Het oude artikel bleef gehandhaafd, alleen met kleine wijzigingen in den vorm en met de meer beteekenende toenadering, dat voortaan de tijd van het uitsluitend recht van tien tot op drie jaren werd ingekrompen.

Wat de overige bepalingen voor het nieuwe reglement, dat met 1868 van kracht zou worden, aangaat, werden van de voorstellen der commissie alleen die aangenomen tot het verhoogen der contributie, tot het niet meer gedwongen inzenden der door de leden uitgegeven boeken, en tot het houden der vergadering op één dag. De jaarlijksche maaltijd op kosten der Vereenigingskas werd door luiden bijval bestendigd.

Tot oprissing uit den benauwden dampkring van reglementenbedwelming, wachtte den moégestreden leden op den volgenden dag een feest. Den 17^{den} October werd het standbeeld voor Vondel onthuld. Onze geleerde vakgenoot J. A. Alberdingk Thijm had reeds in de vorige vergadering van Augustus op deze aanstaande feestelijke gebeurtenis gewezen en den boekhandel angevuurd zich bij deze plechtigheid te laten zien. Daaraan was door de Vereeniging gehoor gegeven. In den luisterrijken optocht, bij die gelegenheid in Amsterdam's straten gehouden, had de boekhandel een praalwagen, met zinnebeeldige voorstellingen, allen over-

heerscht door een groot beeld van de Faam. Ook nam hij, daartoe uitgenoodigd, door afgevaardigden deel aan gedachtenisviering, bedevaart en maaltijd. En wie niet tot de uitverkorenen behoorde schaarde zich met vaderlandschen trots en welbehagen onder de duizenden jubelende landgenooten, die, allen op hun wijs, hulde brachten aan den naam van Nederland's hoofddichter Joost van den Vondel¹.

¹ Door een op dien wagen werkende drukpers werden o. a. de volgende dichtregelen van Alberdingk Thijm onder de menigte gestrooid:

Waarom de Faem op den Wagen van den Boekhandel staat.

Druckt lustigh Boeck en Bladt en geeft ze rustigh uit.

Waer Pers en Handel huwlijck sluit,

Is Grootvorstin De Faem hun echte, rechte spruit.

Hier en Hiernaemaels.

De Faem vermagh het Al, op 't rollend Hierbeneden.

Laet Pers en Boeckverkoop, uit wier verbondt zy sproot,

Zich op de weerelt zóó besteden,

Dat Goet Gerucht hém, Boven, vóór gaet treden,

Die Hierbeneden de oogen sloot.

De Drukkunst.

»O moeder van ontelbre kindren.»

VONDEL.

Geen steen noch stael gelijckt, in duurzaemheit van krachten,

Het zingend stemgeluit, dat 's Dichters borst ontzweeft.

Het Woort van Vondel leeft: zijn vlugtichste gedachten

Zijn hechter dan 't Stadthuis, dat hy bezongen heeft.

Maer hoe bewaert zich 't Woort, by volgende geslachten,

Gejaeght en voortgezweept, verwrongen, licht verkromt,

Eer 't, gants ontaert, vervalt, veracht wordt, en verstomt?

't Idee ontstroomt de ziel, in sijn gekleurde wolking;

De Tael is de offerschael, die 't, drupplend, zaemlen zal:

De Pers, eerbiedigh reë met zedige vertolking,

Keert, als retort, de wolck in duerzaam rotskrystal.

Verzuimen wij niet, te roemen in een verblijdend uitvloeisel van het vertalingsrecht.

Reeds in 1844 was door S. E. van Nooten aan de leden der Vereeniging ter overweging gegeven: „Bij al het goede en nuttige, dat de Vereeniging in het belang van den Boekhandel heeft te weeg gebragt en nog te weeg brengt, zou het belang der leden in het bijzonder nog kunnen bevorderd worden door de oprigting van een Weduwen-fonds. Dergelijke instelling, op een duurzamen grondslag gevestigd, zou ook tot de uitbreiding der Vereeniging medewerken. Op dezen grond schijnt het wenschelijk, dat benoemd worde eene Commissie, ten einde een plan te ontwerpen tot oprigting van een Weduwen-fonds uitsluitend voor Boekhandelaren, Leden der Vereeniging.”

Deze welmeenende gedachte -- hoe zou zij niet? -- vond in aller gemoed weerklank. Niemand beter dan boekverkoopers kunnen zich dagelijks overtuigen, hoe hun handel niet iedreen rijk maakt; integendeel, hoe binnen onze beperkte taalgrenzen diegenen tot de soort der witte raven behooren, die op hun ouden dag eenig kapitaal hebben overgespaard, genoegzaam om bij hun overlijden hun nablijvenden tot kommerloozen stenn te zijn. Veelmeer behoort het tot de jaarlijksche voorvallen, dat arme tobbers in den kleinhandel, die van den morgen tot den avond sloven achter hun toonbank, die geplaagd worden door altoosdurenden geldnood, die tot de blanke slaven van ons beroep behooren en toch voor de uitgevers van zoo groote waarde zijn, hun tranendal verlaten met een laatsten blik van bittere zorg op hen die zij liefhebben. Den broederband te erkennen tusschen meerderen en minderen, elkander te helpen waar zulks noodig en betamelijk is, de hand te reiken in den nood: van welke vereeniging is dit doel méér het beginsel geweest dan bij de onze?

Van Nooten's voorstel ging dus niet ongewaardeerd voorbij.

Het was maar de vraag, hoe het plan te verwezenlijken zou zijn. En daartoe bleken voor het oogenblik onoverkomelijke bezwaren te bestaan. De middelen der nog weinig talrijke Vereeniging waren te schraal voor overwinst; bijdragen, voldoende tot vorming van een fonds, welks renten tot het bepaald oogmerk zouden kunnen strekken, waren vogels in de vlucht; de tijd voor de beantwoording aan zulke idealen was in 1844 nog niet aangebroken.

Zestien jaar daarna, in 1860, begon die gedachte nieuw voedsel te krijgen bij D. A. Thieme. Zij lag in zijn bedoeling, toen hij het voorstel deed om onze ter vertaling bestemde boeken niet meer bij den ambtenaar tegen betaling van *f* 1.— te doen registreren — een maatregel die den staat in de laatste jaren, naar zijn berekening, een goede *f* 2000.— in den schoot geworpen had —, maar die aantekening te doen plaats hebben in eigen kring, tegen de helft der kosten, en die opbrengst te doen strekken tot stijving onzer inkomsten. Reeds in het volgend jaar had die nieuwe wijs van doen aan de kas *f* 361.— opgebracht. En toen nu in 1863 het bedrag dier aantekeningssom tot *f* 3.— verhoogd werd en de jaarlijksche toelage daarvan gemiddeld op een *f* 1500.— kon worden geschat, leefde het plan weêr op om deze toevallige bate te bestemmen tot een doel van broederlijke weldadigheid.

Daaruit vloeide op de punten van beschrijving voor de vergadering van 1865 het voorstel des bestuurs voort: „om eene Commissie van vijf leden te benoemen en aan deze op te dragen in de volgende vergadering een plan aan te geven ter besteding der rente van het kapitaal der vertalingskas tot ondersteuning van behoeftige nagelaten betrekkingen van leden der Vereeniging, en tevens de vraag te beantwoorden: Op welke wijze en met welke middelen een weduwen-fonds voor boekverkoopers tot stand te brengen zou zijn.” Toen dit voorstel aan

de orde kwam, werd het door den voorzitter Kirberger warm aanbevolen „Van Nooten's begeerte”, voerde hij o. a. aan, „was nooit voor goed begraven. Als *the sleeping beauty* in het bekende sprookje was zij nu en dan tot leven teruggekeerd; zij had slechts onder de betoovering der cijfers gelegen, die alleen op een heldere groepeerling wachtten om luisterrijk te kunnen ontwaken. Daartoe moesten wij de gedachte van ons afzetten om reeds in den eersten tijd eenige afdoende hulp te willen verleen. Voor een goed en heilzaam werkend weduwenfonds hadden wij hoofdzakelijk voor toekomstige geslachten te arbeiden. Het lag volstrekt niet in de bedoeling van het bestuur, dat de Vereeniging nu al tegenover een vaste contributie een vaste uitkeering zou stellen. Het bedoelde met zijn voorstel voorloopig slechts een „ondersteuningsfonds”, waaruit wel terstond in dringende gevallen eenige tijdelijke hulp zou kunnen worden verleend, maar dat voor volgende tijden op een vaste uitkeering zou kunnen worden aangelegd, zoodra de opgespaarde geldmiddelen daartoe ruim genoeg waren. — Hoe dikwijls kwam in 's menschen gemoed de wensch op, in de toekomst te mogen leven! Welnu, hier was ons die blik gegund. Als de spruit, die wij in ons midden wenschten te planten, met trouwe liefde door allen werd gekweekt, dan zou er een boom van groeien rijk aan weldadige vruchten. En zoo zeker als zaaien en oogsten niet zouden ophouden in de natuurlijke wereld, zoo zouden in later jaren tranen van dankbaarheid gewijd worden aan hen, die van het stekje de planters waren.”

De mannen, aan wier bespreking deze zaak werd toebe-trouwd, het vijftal S. E. van Nooten, W. P. van Stockum, J. G. Broese, R. J. Schierbeek en J. H. Gebhard, zonden eenige maanden daarna aan de leden een uitvoerig verslag van hun overwegingen, daarbij een concept-statuut voegende, om op de eerstvolgende vergadering te worden behandeld. Dit verslag, door

de onmiskenbare hand van Gebhard geschreven, overwoog in de eerste plaats de vraag omtrent de kans van een weduwen- of van een meer algemeen ondersteuningsfonds. Voor het eerstgenoemde golden de belemmeringen, die zeker ook de commissie van 1844 voor den geest gestaan hadden: 1° het klein getal deelhebbers, dat de toepassing der gewone kansrekening van de jaarlijksche sterfte onzeker maakte; 2° de aanzienlijke contributie, tot de instelling van zulk een onderlingen waarborg noodig, en 3° het vermoedelijk lidmaatschap van velen in dergelijke inrichtingen ten behoeve van het algemeen. Bovendien zou bij de gunstigste berekening van contributiën de jaarlijksche uitkeering aan weduwen altoos zeer weinig strekzaam moeten blijven, tenzij de bijdragen zoo hoog werden gesteld, dat zij menigeen bezwaren zouden en alzoo wel eens aanleiding zouden kunnen geven tot een vermindering van het getal leden der Vereeniging.

„Ware hiermede de zaak afgedaan”, zoo ging de verslag-schrijver voort, „en misschien weder voor twintig jaren „in doodelijke stilte begraven”, uwe Commissie zou zich beklagen er toe geroepen te zijn, om *the sleeping beauty*, waarmede onze geachte voorzitter op de laatste algemeene vergadering onze weduwenfonds-quaestie geestig vergeleek, in plaats van uit haren slaap op te wekken, een nieuwen slaap, misschien den doodslaap te doen ingaan. Gelukkig echter kan de Commissie, zonder gewetenswroeging, de twintigjarige *beauty* met al de gevaren, die, volgens het sprookje, aan hare opwekking verbonden zijn, laten rusten, om haar minder gevaarlijke en uiterlijk misschien minder schoone, maar zeker niet minder liefelijke zuster bij u in te leiden. Zij draagt den bescheiden naam van *ondersteuningsfonds*. Wel doet zij geen moeielijk na te komen beloften, maar eischt ook geen moeielijk na te komen opofferingen; zij werkt niet voor een verwijderde toekomst alleen, maar ook voor het

tegenwoordige; zij vraagt geen hulp voor enkelen die hulp behoeven, maar wekt medelijden op voor allen die medelijden verdienen.

„Doch hier verlaat uwe Commissie het terrein der beeldspraak, waarop zij door de fantasie van uwen voorzitter gelokt werd, om tot de werkelijkheid terug te keeren. Zij heeft de vraag te beantwoorden: waarom een *ondersteuningsfonds* in onze Vereeniging de voorkeur verdient boven een weduwenfonds; welke de middelen zijn om tot oprichting en instandhouding daarvan te geraken.

„Een weduwenfonds stelt tegenover vaste contributie evenredige uitkeering; zijne deelhebbers kunnen dus tegenover *plichten* op hunne beurt *rechten*, tegenover *beloften*, *eischen* stellen. Faalt een weduwenfonds in zijne berekeningen, het moge ter goeder trouw falen, met zich zelve vernietigt het de uitzichten van anderen, die in goed vertrouwen op dat fonds hun geluk bouwden: het maakt te ongelukkiger, omdat het beloofde gelukkig te zullen maken. Een *ondersteuningsfonds*, zooals uwe Commissie beoogt, rust óók op berekening, maar niet op cijfers alleen; het rekt op weldadigheid. Het zoekt geen deelhebbers met het uitzicht zoo veel mogelijk te ontvangen om zoo weinig mogelijk terug te geven, het vraagt deelneeming met den wensch zoo veel mogelijk te ontvangen om zoo veel mogelijk te kunnen weldoen. Tegenover zulk een fonds geen andere plicht dan belangstelling voor ongelukkigen, geen ander recht dan de eisch van trouw en belangloos beheer. Zal de Vereeniging nog in de keuze aarzelen? Uwe Commissie heeft gekozen en geeft het resultaat van haar onderzoek aan u ter beoordeeling over, met aanwijzing der middelen tot oprichting van een *ondersteuningsfonds*, niet alleen voor weduwen, maar ook voor behoeftig geworden leden der Vereeniging. Zij gaat daarbij uit van het beginsel dat het *ondersteuningsfonds* moet zijn een inrichting van vrijwillige philanthropie, niet een associatie die uitdee-

ling doet naar rato van *verplichten* inleg van deelhebbers; zij doet aan de eene zijde, volgens de haar gedane opdracht, een beroep op de *vertalingskas*, aan de andere zijde een beroep op de *sympathie der leden*. Volgens hare overtuiging kan dit beginsel zijne toepassing vinden door de volgende middelen:

- 1°. Door eene jaarlijksche bijdrage uit de vertalingskas¹.
- 2°. Door de rente van het kapitaal der vertalingskas.
- 3°. Door de rente van de uit de vertalingskas ontvangen bijdrage.
- 4°. Door jaarlijksche vrijwillige bijdragen.
- 5°. Door donatiën.
- 6°. Door toevallige baten, als erfenissen, legaten, eventueel daar te stellen loterijen, enz.” ---

Wat de werking en het beheer betrof, stelde de commissie voornamelijk voor:

„dat de wijze van verdeling der uitkeeringen zou geschieden naar gelang der beschikbare rente-som en van de meerdere of mindere behoeften van hen die zich tot onderstand aanmeldden;

dat de tijd der uitkeering zou plaats hebben naar aanleiding van onvoorziene behoefte, tusschentijds, in gedeelten, of, na afloop van ieder vereenigingsjaar, in eens; en

dat het beheer zou opgedragen worden aan vijf commissarissen, te Amsterdam wonende, en onafhankelijk van het bestuur der Vereeniging.”

Met eenige wijzigingen werd het plan met algemeene stemmen op de vergadering van 1866 aangenomen en het ondersteuningsfonds op nader vast te stellen statuten in beginsel als gevestigd

¹ Later gewijzigd met deze bijvoeging: »en wel uit het vierde gedeelte van de opbrengst der ter vertaling aangeteekende boeken, na aftrek der onkosten van de Commissie voor het Vertalingsrecht”.

beschouwd. Tot het opmaken dier nadere regeling en als commissarissen van beheer viel de keus op J. H. Gebhard, J. Noordendorp, G. van Heteren, J. D. Sybrandi en C. Caarelsen, op hun beurt van aftreding te vervangen.

In het laatst van het jaar waren commissarissen reeds in staat een reglement verkrijgbaar te stellen en deden in het begin van het volgende een beroep op aller medewerking door het inschrijven hetzij voor een jaarlijksche bijdrage, hetzij voor een gift in eens; een beroep, dat reeds dadclijk door een honderdtal inschrijvers en begunstigers met milde schenkingen beantwoord werd. In 1868 was het getal der vaste bijdragen al tot 149 geklommen, terwijl daarentegen behoefte aan ondersteuning zich nog niet had voorgedaan. Op voorstel der beheerders besloot de Vereeniging in 1869 het steeds aangroeiend kapitaal van het „Ondersteuningsfonds voor weduwen en nagelaten minderjarige kinderen van leden der Vereeniging enz.” te beleggen in inschrijving op het grootboek der nationale schuld.

Had het bestuur der Vereeniging, gelijk wij gezien hebben, in dit tijdvak handen vol werk om de menigte voorkomende geschillen tot een goed eind te brengen en zich te bemoeien met verschillende beginselen van algemeen handelsrecht, het gaf niet minder blijk van belangstelling in de huishoudelijke verbetering van den handelskring. Daarvan getuigde de besproken instelling van het ondersteuningsfonds niet alleen, maar evenzeer gewichtige andere daden. De hervorming van het *Nieuwsblad* was daar één van. Reeds in 1854, toen *Weekblad* en *Nieuwsblad* met elkaar wedijverden en aan eerstgenoemd zonder eenigen twijfel, wat degelijkheid van inhoud betreft, de voorrang moest worden toegekend, was de wensch geuit, dat deze beide mededingers tot een enkel blad mochten samengesmolten worden en dat dan dit tijd-

schrift niet de wankelbare onderneming van een uitgever blijven, maar het verantwoordelijk orgaan der Vereeniging worden mocht. Met verdienstelijke zelfopoffering hadden de toenmalige bestuurders-eigenaars van het *Weekblad* daarop afstand gedaan van hun uitgaaf en was het *Nieuwsblad*, met 1° Januari 1855, verklaard te zijn het gewenschte „officieele orgaan”, onder toezicht staande van een daartoe bijzonder aangewezen bestuur. Even als J. I. C. Jacob, gelijk tot hiertoe, redacteur bleef, zou ook de voor eigen rekening gedreven uitgaaf bij J. M. van 't Haaff onveranderd blijven.

In 1864 nochtans, bij Jacob's overlijden, toen men de handen vrijer gekregen en het ontzag voor oude maar verouderde verdiensten door den dood van zelf een eind gevonden had, begreep het bestuur der Vereeniging het *Nieuwsblad* onder frisscher leiding een hervorming te moeten doen ondergaan en wenschte het een toelaag uit de algemeene kas te bestemmen ten einde daartoe door eenige bezoldiging van de redactie bevorderlijk te wezen. Dat voorstel ging op. Een beter ingerichte inhoud werd afgebakend; de taak van den redacteur werd tot vaster regelen gebracht; de bibliographische behoefte overeenkomstig den vooruitgang des tijds op den voorgrond gezet. De bekwame Leidsche boekhandelaar S. C. van Doesburgh nam, op verlangen der algemeene vergadering, de toekomstige leiding op zich; terwijl te gelijk het *Nieuwsblad* meer onder bepaald toezicht der Vereeniging werd gesteld.

De nieuwe redacteur, die zich aan den wensch zijner beroepsgenooten onderworpen en zijn taak met den warmsten ijver aanvaard had, had daarbij allereerst op de medewerking van bibliographische vrienden staat gemaakt. Hij had zich trouwens in die verwachting bitter teleurgesteld gezien. Men had hem veel beloften, maar weinig kopij gegeven, en het was dus wel geen wonder, dat hij, bij eigen overdrukke handelsbezigheden, zich al

meer en meer met dezen arbeid bezwaard moest gevoelen. Met 1° Januari 1867 vroeg hij alzoo eervol ontslag en werd hij in zijn post vervangen door G. L. Funke te Amsterdam.

Ook door dezen werd met niet minder lust en opgewektheid aan de verbetering van den inhoud gearbeid. Maar nu begon ook, bij het meer versnelde en driftiger handelsleven, het slechts éénmaal verschijnen van het blad tot een onhoudbaar gebrek gerekend te worden. Men had geen geduld, zeven dagen naar het nieuws, naar advertentiën, aanbiedingen, verschijningen en wat dies meer zij te wachten, maar verlangde een dubbele uitgaaf. De uitgever, die nog altoos eigenaar van de onderneming gebleven was, gaf wel met 1868 aan dien aandrang toe, maar kon toch op den duur niet aan de telkens grooter wordende wenschen blijven voldoen, waar daardoor zijn eigen geldelijk belang groot gevaar liep. Daarentegen meenden sommige leden, dat het overnemen van de uitgaaf door de Vereeniging een winstbelovende zaak voor de algemeene kas kon worden. En zoo kwam tusschen den toenmaligen eigenaar en het bestuur van lieverlee, na vrij wat onderhandeling, een overeenkomst tot stand, waarbij het *Nieuwsblad*, na 36 jaren op eigen wieken gedreven te hebben, met 1870 in vollen en vrijen eigendom overging aan de Vereeniging; wat zijn beheer betreft naar Amsterdam verplaatst werd, en uit zou komen, als uitsluitend orgaan van de Vereeniging, onder toezicht van drie daartoe aangewezenen: P. N. van Kampen, J. C. Loman Jr. en K. H. Schadd, bij aftreding door anderen te vervangen. De redacteur Funke, die voorloopig zich met de tijdroovende samenstelling had willen blijven belasten en met medewerking van jeugdige medewerkers als R. C. d'Ablaing van Giessenburg, L. D. Petit, J. Bontjes Jr., J. H. Kesper en T. Kouwenaar (de drie laatsten vroeger leden van de jongelingsclub) daarin gunstig geslaagd was, zag, tot zijn eigen en evenzeer tot aller leedwezen, uit gebrek aan tijd zich genoopt zijn arbeid te staken. De Ver-

eeniging begreep terecht, dat tot dit werk ook een onbelemmerde tijd vereischt werd. Zij benoemde met den aanvang van 1871 tot de betrekking van redacteur-administrateur C. Zwaardemaker, onder wiens bekwaam en vlijtig bestuur het *Nieuwsblad* een nieuwe toekomst te gemoet ging, tevens, gelijk enkelen voorzien hadden, zooals later bleek ook van niet gering geldelijk belang voor de algemeene kas.

Van gewicht voor den handel was evenzeer de door het bestuur uitgelokte en ondersteunde uitgaaf van het werkje: *Het Letterkundig Eigendomsrecht in Nederland. Wetten, Traktaten, Regtspraak. Benevens de wetgeving op de drukpers in Nederland en Nederlandsch Indië*, in 1865 en 1867 bij Gebr. Belinfante in het licht gekomen. Behalve dat deze verzameling van belang geoordeeld werd voor den boekhandel in het algemeen, werd zij tegelijk beschouwd als een uitstekend middel ter voorbereiding van een nieuwe wet op het letterkundig eigendomsrecht, nog altoos in wording, en werd zij daartoe door de Vereeniging ten geschenke aangeboden aan de hooge regeeringsmachten en aan alle leden der beide kamers. Het eerste gedeelte van dezen bundel bevatte, behalve de verschillende wetten en besluiten, voornamelijk de rechtsgedingen hier te lande over geschillen van kopijrechten gevoerd, het tweede de rechtspraak van 1827 tot 1865 in België gedaan, benevens de gedingen in Nederland voorgevallen betreffende het staatskopijrecht. Aan de samenstelling van het eerste, in 1865 uitgegeven stuk had de firma Belinfante, aan het tweede, in 1867 verschenen gedeelte Mart. Nijhoff een groot aandeel.

Een andere poging om den handel in het algemeen te verbeteren en tegen gevaren zooveel mogelijk te vrijwaren, bestond in een nauwgezetter toezicht op de fondsveilingen. De gedurige geschillen over kopijrechten en de moeielijkheid die het bestuur der

Vereeniging. bij gebrek aan de noodige bewijsstukken, telkenreize ondervond om de bescherming van de belangen der leden op zich te nemen, leidden in 1866 tot het voorstel, dat de overweging dezer zaak commissariaal zou gemaakt worden. Dat de uitgevers door het niet voldoen aan de formaliteiten bij de landswet bepaald veelal de slachtoffers waren van eigen verzuim, hadden zij aan niemand anders dan aan zich zelf te wijten. Maar meermalen gebeurde het, dat deze of gene ter goeder trouw een kopij op een veiling overgenomen had en dat, bij voorkomenden nadruk of inbreuk, de bewijzen van kopij-overgang en inlevering van exemplaren niet konden worden overgelegd. De commissie stelde alzoo in haar verslag op den voorgrond de waarschuwing, dat men toch voortaan niet zoo lichtvaardig met dergelijke plichten mocht omspringen, maar bij elken druk en herdruk in acht zou nemen wat de wet voorschreef. Maar buitendien achtte zij het alleszins noodzakelijk dat de houders van fondsveilingen, bij de soms aanzienlijke waarde die in hun handen gesteld werd, wel degelijk zouden toezien dat die bescheiden voor den kooper ter beschikking waren. Mitsdien verlangde zij: „Om de houders van fondsveilingen aan te bevelen, de volgende wijzigingen te brengen in het bovengemeld stelsel:

„1°. Hen uit te noodigen, bij hunne principalen aan te dringen op het inzenden van alle stukken, die betrekking hebben op het kopijrecht der te veilen artikelen, en deze stukken ter inzage te deponeeren op zoodanige wijze, dat ieder gegadigde daarvan zoo-veel mogelijk onbelemmerd kennis nemen kan.

2°. De bepaling, betreffende de verantwoordelijkheid der principalen van de verkoopers, wat het kopijrecht betreft, te wijzigen in dien zin, dat die principalen verantwoordelijk blijven voor contracten die niet in den catalogus of vóór de verkooping zijn medegedeeld, en dus niet in het procesverbaal der verkooping voorkomen.

3°. Elke opgave van debiet, die in den catalogus wordt opgenomen, of op andere wijze gedaan, zooveel mogelijk te controleren, en in de veil-conditiën te vermelden, dat hun principaal gehouden zal zijn de juistheid van die opgave naar billijkheid aan te toonen aan den eventueelen koper, indien deze dit binnen zeker tijdsverloop verlangt. Ieder zoodanige opgaaf, ook die welke niet in den catalogus zijn vermeld, doch tijdens de veiling worden gedaan, in het procesverbaal der verkooping te insereeren.”

Het voorstel werd met toejuiching beantwoord, mededeeling van dit besluit aan de houders van fondsveilingen gedaan, maar opgevolgd? In 1868 verklaarde het bestuur: „Wij hebben die Heeren uit Uw naam uitgenoodigd de wijzigingen in dat stelsel te brengen die gij wenschelijk hebt geoordeeld, maar moeten tot ons leedwezen verklaren, dat wij niet hebben mogen opmerken, dat bij latere fondsveilingen eenig gevolg aan die uitnoodiging gegeven is.”

De onderscheiden taal- en letterkundige congressen, die er in dit tijdvak, nu eens in België, dan weér in Nederland, om en om, gehouden werden, werden doorgaans door den boekhandel met allen eerbied voorbijgegaan. Wel ontving de Vereeniging telkens, volgens gewoonte, de beleefdheid van een uitnoodiging, maar vermits de lijst van werkzaamheden steeds liep over onderwerpen die met den handel weinig of niets te maken hadden, begreep men wijselijk zich niet te moeten laten vertegenwoordigen waar men een vijfde wiel aan den wagen zou zijn. Toen evenwel nog altijd de beloofde wet op den letterkundigen eigendom muurvast bleef slapen in de werkkamer van den minister, meende de Vereeniging nu eens de wekstem van een congres te moeten te hulp roepen, opdat niet alleen van den kant van den boekhandel, maar evenzeer van de zijde der mannen van wetenschap en letteren een kreet zou opgaan, die op de regeling van

wederzijdsche belangen zou aandringen. Met dat doel werden in 1868 de bestuursleden W. H. Kirberger en D. A. Thieme naar het 10de congres te 's Gravenhage afgevaardigd. De overvloed van werkzaamheden nochtans die daar ter tafel kwam, de rederijkheid der letterkundige bezoekers, en het groote aantal punten zelfs voor een volgende bijeenkomst uitgesteld, maakten dat met den besten wil der wereld onze handels-afgezanten niet aan het woord konden komen. Hun schoot niet anders over, dan zich tegen latere teleurstelling te waarborgen, en wel door bij hun heengaan den volgenden brief achter te laten op de tafel van het bureel:

„Aan het Bureau van het Tiende Nederlandsch
Taal- en Letterkundig Congres.

„Namens de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels hebben wij de eer het Congres aan te bieden een op last dier Vereeniging uitgegeven *Verzameling van Wetten en Besluiten betreffende het Letterkundig Eigendomsrecht en de Wetgeving op de drukpers* enz.

Het was het verlangen der Vereeniging, de zaak van het kopijrecht op dit congres ter sprake te brengen. De vele onderwerpen, die echter nog op den laatsten dag van het congres ter behandeling overbleven, hebben ons doen besluiten, de bespreking van dat, voor letterkunde en boekhandel, hoogst belangrijke onderwerp uit te stellen tot het volgende congres. Wij wenschen echter reeds nu dit onderwerp aan te kondigen, en hopen op dat congres gevolg te geven aan ons voornemen tot uitvoerige behandeling.”

Op het 11de congres, dat in September 1869 te Leuven gehouden werd, was dien ten gevolge deze zaak behoorlijk op de lijst van werkzaamheden gebracht. Bij uitlandigheid van W. H.

Kirberger, werden A. C. Kruseman en D. A. Thieme met de taak belast het onderwerp ter spraak te brengen. Zij deden dat, door het woord te vragen voor de volgende toespraak:

„Wij veroorloven ons even het woord te vragen, als afgevaardigden van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels, tot het doen van een practisch voorstel. Laten wij u reeds dadelijk de vertroostende verzekering mogen geven, dat wij zoo weinig mogelijk misbruik zullen maken van uw geduld. De afbakening van 15 minuten zal door ons niet overschreden worden. Hier vooral is tijd kostbaar, hier — vergunt ons deze uitdrukking — op deze geestelijke beurs, moet binnen den tijd van weinig uren véél omgaan. Wie de spreekplaats inucent, ontleemt haar aan een ander: dit beseffen wij. Alles stemt ons tot bescheidenheid; ook en vooral dit, dat wij als eenvoudige uitgevers te midden van dezen uitgelezen kring voor eenige oogenblikken uwe aandacht vergen voor een der nuchterste, dorste onderwerpen: eene wet. 't Moge u in dezen atmosfeer van kunst en poëzij niet al te veel ontstemmen!

„Ook stoffelijke belangen dienen nu en dan besproken te worden, en daarvoor zijn wij, uitgevers, beheerders van de voortbrengselen van uwen geest, de aangewezen personen, en hier op onze plaats.

„Het is tijd, meer dan tijd, dat er eene betere wet kome op den boekhandel. Daarvan zijn wij, mannen van het vak, tot in ons binnenste doordrongen. Maar wij wenschen dat deze overtuiging ook gedeeld worde door de mannen van de pen, door alle schrijvers in Noord- en Zuid-Nederland. Daarom matigen wij met eenige vrijmoedigheid ons aan, onze stem te verheffen op dit congres.

„Gij, M. H. zult ons dit toegeven, wanneer het ons zal mogen gelukken u het gewicht der zaak duidelijk te maken.

„Zoowel de Belgische als de Hollandsche boekhandel is tot he-

den toe onderworpen aan dezelfde wet, die dagteekent van 25 Januari 1817, dat is van langer dan eene halve eeuw.

„Reeds onmiddellijk na hare afkondiging, in die overdrukke dagen, bleek het dat ze niet deugde, en de vijftig jaar die sinds verlopen zijn, en de reeks van feiten die er aan zijn getoetst, hebben de grieven er tegen stapelhoog gemaakt.

„Ons voegt het hier ter plaatse niet, u lastig te vallen met de bewijzen daarvoor ontleend aan de handelservaringen van ons beroep. Maar vermits wij uwe instemming begeeren met ons oordeel, meenen wij eenige grieven te mogen aanhalen, die wel ter dege het belang van auteurs en redacteurs raken.

„Genoemde wet, regelende en beschermende wat wij gewoon zijn kopijrecht te noemen, dat wil zeggen de stoffelijke waarde van den wetenschappelijken en letterarbeid door den druk openbaar gemaakt, kent aan schrijvers of hunne rechtverkrijgenden een uitsluitend vruchtgebruik van hun werk toe voor een zeker aantal jaren. Gedurende dien tijd waarborgt de wet het materiëel eigendom tegen nadruk en misbruik. Zij maakt het mogelijk, dat tusschen schrijver en uitgever eene overeenkomst gesloten worde, waarbij de arbeid van den geest geldswaarde verkrijgt, veilig voor ontvreemding. Belang van auteur en handelaar gaan hier samen en zijn ten nauwste aan elkâar verbonden.

„Op deze beschermende uitspraken der wet is nochtans eene kapitale uitzondering. Ze staat er in dezer voege in te lezen: „Onder de bepalingen der voorgaande artikelen is niet begrepen „het geheel of gedeeltelijk in druk uitgeven van de Grieksche „en Romeinsche *auctores classici*, immers voor zooveel den tekst „derzelve aangaat; voorts bijbels, testamenten, catechismussen, „psalm-, kerk- en schoolboeken, mitsgaders tijdwijzers en almanakken.”

„Noemt deze uitzondering niet gering, M. H! De rubriek, die aan de bescherming onttrokken wordt en alzoo straffeloos, ja

wettig kan worden nagedrukt, omvat een aanzienlijk fonds. Dat oude classieken, bijbels, catechismussen, psalmboeken, gewone tijdwijzers, niet aan eenig bijzonder persoon kunnen toebehooren, spreekt wel van zelve. Maar deze vrijdom is ruimer. Een nieuwe vertaling van de gewijde schriften, waaraan onderscheiden geleerden jarenlangen studie-arbeid hebben opgeofferd, valt in dezelfde termen en kan volgens dit artikel nagedrukt en verspreid worden zonder dat de schrijvers daarvoor eenige geldelijke vergoeding kunnen bedingen van uitgevers, die er de begeerige handen naar uitstrekken. Kerkboeken, gebedenboeken, voor welke gezindte ook, geestelijke liederen op noten gezet om bij openbare godsdienstoefeningen te worden gebezigd, ze worden verklaard te zijn zoogenoemd *domaine public*. Schoolboeken, in den regel wel de moeilijkste wetenschappelijke taak, maar overigens een van de meest rentegevende handelsartikelen, kunnen den schrijvers uit de handen worden geroofd door den eersten den besten nadrukker. En wie, vooral in onze dagen van het zooveel verbeterd en meer uitgebreid middelbaar onderwijs, zal uitmaken wat niet of wat wèl tot den kring van schoolboeken behoort, nu men, den hemel zij dank, de taal niet alleen onderwijst uit hersenverstompemde *grammatica's*, maar ook op de school ons vrij en vloeiend Hollandsch doet genieten uit boeken als de *Camera obscura*, en men onze vaderlandsche letterkunde leert waardeeren uit de werken-zelven van onze Noord- en Zuid-Nederlandsche proza-stylisten en dichters van onzen eigen tijd. — Wij herhalen: de uitzonderingen in dit artikel opgesomd geven ruim baan aan ieder heler of steler, die zich met de letter der wet zou willen verdedigen.

„Eene vrijstelling als deze werd, al vijftig jaar geleden, zoo onbillijk en onhoudbaar geacht, dat, ter verhoeding van de gevaren, die er uit konden en zeer zeker al meer en meer uit zouden voortvloeien, een kring van uitgevers en boekhandelaars

zich vormde, ten einde, tegen deze wet in, elkanders rechten en die hunner respectieve auteurs te waarborgen, en door onderlinge goede trouw te beschermen 't geen de wet prijs gaf. Men heeft de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels wel eens verdacht een gilde te wezen, belemmerend voor de ontwikkeling van wetenschap en letteren — hierin ten minste heeft zij tot heden toe een krachtig en onoverwonnen wapen ter harer verdediging.

„Doch het is niet alleen in het bovengenoemde, dat de wet roekeloos omspringt met de belangen van den auteur. Zij is niet slechts afkeurenswaard voor wat ze zegt, waarlijk wel allermeeft voor 'tgeen ze verzwijgt. In deze wet geen enkel woord, dat de rechten van den schrijver verzekert of hem de middelen aan de hand geeft om, bij verkorting, zijn belangen voldoende te handhaven. Hij moge met zijn oorspronkelijken uitgever eene overeenkomst hebben aangegaan: wanneer die uitgever sterft of zijne kopijen verkoopt, is het oorspronkelijke contract op natuurlijke manier verbroken, tenzij de wet gebiedt, dat, en op welke wijze, de overeenkomst ook voor derden verplichtend zal wezen.

„Maar wij noemen een tweede, veel erger leemte. De wet bepaalt een termijn, waarop het kopijrecht vervalt en een werk het eigendom wordt van het algemeen. Niets natuurlijker. Zonder dezen zouden de meest classieke werken altoosdurend het doode eigendom kunnen blijven van een enkel persoon; zou er nooit een tijd komen waarop het volk zijne rechten zou kunnen doen gelden op de nalatenschap zijner beroemde woordvoerders. Heeft de wet nu dien termijn gesteld twintig jaar na den dood van den auteur, zij heeft verzuimd daaromtrent bepaling te maken voor die werken, die geen eigenlijken auteur kunnen aanwijzen, maar die uit onderscheiden, naamlooze bijdragen gevormd zijn: tijdschriften, woordenboeken, encyclopedieën, in één woord zulke, die niet aan één schrijver toebehooren, maar hunne waarde ont-

leenen aan het plan, de samenstelling en ordening van het geheel. Noch ook voor die boeken, waarbij de naam van den schrijver willekeurig weggelaten of onder een pseudoniem vermomd is. Op de doodenregisters van den burgerlijken stand zal men wel nimmer de namen vinden van Hildebrand of Multatuli; en, om slechts één voorbeeld van anonymiteit te noemen: van de bij ons dezer dagen verschenen *Parlementaire Portretten* heeft niemand zich het vaderschap willen laten aanleunen, al is dit ook menigeen als *don gratuit* aangeboden of opgedrongen.

„Dergelijke werken, waarvan het getal waarlijk niet klein is, liggen alzoo voor de wet onbeheerd, evenmin als die wet er in voorziet, dat de door u heden uitgesproken en door een ander snel opgeschreven verhandelingen en gedichten niet morgen, buiten uw toedoen of voorkennis, worden gedrukt en openbaar gemaakt.

„'t Zou niet moeilijk vallen, M. H., nog heele bladzijden te vullen met gebreken en leenten, aan deze verordening klevende. Zwaarder valt het, ons er van te onthouden. Maar de tijd bindt, en wij hebben ons zoo moeten beperken tot slechts enkele grepen.

„Tegen deze klachten bringe men nu niet in, dat men buitenaf van de groote nadeelen door deze wet berokkend weinig vernomen heeft; dat ze, reeds zóó oud, nog vooreerst wel wat meê kan; dat ze haar lot deelt met zooveel andere verouderde reglementen die onverhoord om herziening zuchten; en dat de zaken in de wereld vaak beter gaan zonder wet, dan op alle punten hakend in de mazen van in alles voorzienige verordeningen. Wij zouden hierop kunnen antwoorden met de opsomming van een tal van processen, zoowel in Zuid- als in Noord-Nederland gevoerd, die bij menigeen op den achtergrond van het geheugen geraakt zijn, maar die niettemin huone droevige en zeer kostbare historie hebben; -- wij zouden met zekeren trots kunnen wijzen op de

Vereeniging, die wij de eer hebben te vertegenwoordigen en die in haren boezem, langs den minnelijken weg van overreding en schikking, menig geschil heeft uit den weg geruimd dat tot langdurige en waarlijk niet altijd even goedkoope rechtsgedingen aanleiding dreigde te geven; — wij zouden moeten toegeven, dat de goede trouw soms oneindig vaster bindt dan de letter van rek-en plooibare zinnen, microscopisch bespied door een spitsvondige critiek. Maar, waar op het machtige gebied der drukpers, bij zooveel behoefte en zooveel inspanning van verschillenden kant, onze nieuwe, geheel hervormde toestanden aan den leiband loopen van, of vogelvrij verklaard worden door een staatsbeleid reeds ouder dan eene halve eeuw, daar mag het van onze zijde wel niet ontijdig geacht worden, als wij, door bittere ervaringen wat voorzichtig geworden, aandringen op herziening, vernieuwing, verbetering van het toezicht op onze schrijvers- en uitgeversbelangen, waaraan soms aanzienlijke kapitalen verbonden zijn.

„Het is waarlijk hier niet voor het eerst dat over het onvoldoende van de genoemde wet geklaagd wordt. De geschiedenis onzer pogingen ter verbetering is eene lange rouwreeks van teleurstellingen. Geen vier jaar na hare invoering werd er reeds van getuigd — 't zijn woorden in 1821 gesproken —: „dat ze, al- „leszins gebrekkig, tegenstrijdig, een amalgama was, dat zich „zelf tegensprak, uithoofde der ampliatiën en alteratiën; welke „ampliatiën en alteratiën, zonder dat de vorige wetten herroepen „waren, ingevoerd zijnde, de rechters deden verlegen staan, hoe „over de geschillen uitspraak te doen, en van daar de tegenstrij- „dige, vlak tegen elkander inloopende uitspraken van twee recht- „banken in eene en dezelfde zaak.” — Twee jaar later, in 1823, sprak de toenmalige minister Falck het uit: „dat hij voldoende „omtrent het gebrekkige was ingelicht, om aan Z. M. een voor- „stel te doen ter verbetering.” — In 1829 werd met vreugde vernomen, dat het Departement van Onderwijs zich nu toch ein-

delijk met de redactie van eene nieuwe wet op den boekhandel bezig hield. — Kort daarna werd, onder rechtsgeleerd en zaakkundig advies van desbevoegden, door onze Vereeniging een conceptwet aangeboden, waarop officiëel ten antwoord kwam, dat eerlang aan de Staten-Generaal eene nieuwe wet zou worden voorgedragen. — In 1836 bleek het dat dit concept wel degelijk zijne reis gemaakt had door de kabinetten der onderscheiden ministeriën, naar alle kamers van koophandel en naar het koninklijk instituut; maar het bleek alras evenzeer, dat het, na een langen zwerftocht in het groote magazijn der residentie teruggekomen, daar wederom indommelde tot de zoete rust der vergetelheid.

„Wij zullen deze vervelende opsomming niet verder rekken, M. H. Elk nieuw ministerie heeft onze oude klacht vernomen, en het was waarlijk wel geen overdreven weemoed, die een onzer in 1840 deed verzuchten, dat men het onbepaalde geduld van den standvastigsten Nederlander noodig had om niet te wanhopen, dat deze onze wenschen niet immer onvervuld zouden blijven.

„Het ontwerp eener nieuwe wet, met geweten opzemaakt, vergeleken en toegelicht, ligt sinds jaren gereed en wordt met allen eerbied en aandrang elken nieuwen minister van justitie op het hart gebonden. Wij weten het, van ieder nieuw minister wordt veel geëischt, en wij voor ons kunnen niet begeeren dat wij het eerst geholpen worden waar zooveel andere belangen de handen te gelijk met de onzen verlangend uitstrekken. Wij wachten onze beurt, mits die beurt slechts kome. Maar bij dat lange wachten en dat billijk aanhouden van bijkans 50 jaar, hebben wij — het moet ons van het hart — méér nog dan tegen de Hooge Regeering, eene grief tegen de letterkundige afdeeling der Akademie van Wetenschappen, die, in 1861 over ons ontwerp gehoord zijnde, niet haar oordeel uitsprak of haar bepaald advies gaf, maar blootelijk aan den minister antwoordde met 17 *Punten of grondstellingen betreffende den zoogenoemden letterkundigen en kunst-*

eigendom, en uit de hoogte van haar wetenschappelijk standpunt te kennen gaf, dat zij overigens niet had te zorgen voor de belangen van uitgevers, boek- en kunsthandelaars.

„Deze uitspraak was even krenkend als onwaar. Neen, Mijneheeren letterkundigen en mannen van wetenschap! Waar wij op eene betere wet op den boekhandel aandringen, springen wij in de bres niet alleen voor ons eigenbelang, maar evenzeer, ja allereerst voor het uwe. Wij uitgevers zijn in den regel niet meer, maar ook niet minder, dan de makelaars van de voortbrengselen van uwen geest. Een deel van uw belang, het stoffelijke, het geldelijke, geeft ge in onze handen over, vertrouwt ge aan onze zorgen toe. Wij hebben ons dat vertrouwen waarziger te maken door te waken, dat uw eigendom gewaarborgd en beveiligd worde door de wet. Waar die wet niet deugt of onvolledig is, spreken wij ook uit uw naam wanneer wij klagen. Wij bidden u, spreekt met ons mede en versterkt onzen roep!

„Onverdroten heeft onze Vereeniging dezer dagen aan onze Hooge Regeering andermaal haar ontwerp aangeboden, met de bescheiden herhaling onzer grieven. Ook thans hebben wij de belofte vernomen, dat wellicht eerlang aan onze wenschen zal kunnen voldaan worden. Wij wachten in hoop. Maar wij dienen tevens te waken met zorg. Wanneer werkelijk die herziening aanstaande is, mogen wij, bij alle vertrouwen op de boven ons gestelde machten, als de naastbelanghebbenden toch wel onze oogen open houden en onze opmerkingen, voor zooveel het ons voegt, gereed hebben. En dat is wel des te meer wenschelijk, Vlaamsche letterkundigen en uitgevers, voor u zoowel als voor ons Noord-Nederlanders, nu over de grenzen van onze gescheiden landen toch de broederband ons blijft binden van ééne gemeenschappelijke taal. Wordt er van uwe en onze zijde niet eendrachtelijk tegen gezorgd, wie weet of niet te eeniger tijd twe-

erlei en uiteenlopende wet de bescherming onzer gemeenschappelijke taalrechten pijnlijk verdeelen zou.

„Mochten wij uwe belangstelling hebben opgewekt, en vergunt gij ons een voorstel, dan zouden wij wenschen in overweging te geven: dan dit elfde congres eene commissie benoemde, bestaande uit letterkundigen en boekhandelaren van Noord- en Zuid-Nederland, „die, met het oog op eene gewenschte nieuwe wet op den boekhandel, belast werd met het onderzoek omtrent de beste wijze, waarop het kopijrecht in Nederland en België op eenparigen voet zou kunnen geregeld worden.” --

Naar aanleiding van dit voorstel, dat door het congres met goedkeuring werd aangenomen, werden tot leden dier commissie benoemd uit Zuid-Nederland de letterkundigen Jan van Beers, Mr. J. Vuylsteke, prof. Heremans en de boekhandelaar W. Rogghé; uit Noord-Nederland de letterkundigen Mr. W. van der Kaaij, Mr. T. van Hettinga Tromp en de boekhandelaren W. H. Kirberger en A. C. Kruseman.

De benoemden gingen, het spreekt van zelf, met de meeste opgewektheid en de beste voornemens uiteen. Tusschen de leden onderling werd een briefwisseling geopend, waarin allerlei hoofd- en bijzaken uitvoerig werden behandeld. Dat alles zou te berde komen, zoodra de commissie voltallig zou kunnen vergaderen. Maar de plaatsen, waar die leden hun tenten hadden, lagen niet naast elkaar en hun vacantiedagen troffen alles behalve samen. Redenen, waardoor een persoonlijke bijeenkomst telkens vertraagd werd en zich hun bemoeiingen oplostten in een door allen onderteekend adres aan het bureel van het 12de congres, gehouden te Middelburg. In dit adres gaf de commissie een kort verslag van haar heen- en wedschrijven. „Overtuigd van het belangrijke van den haar opgelegden last”, meldde zij, „was zij tot het begrip gekomen, dat haar tijd tot vruchtbare beraadslaging over hoofdzaken nog niet gekomen was. Naar ingewonnen berichten

toch was het gebleken, dat er bij de Nederlandsche regeering een ontwerp van wet gereed lag, hetwelk aan de kamers der staten generaal ter behandeling stond aangeboden te worden zoodra andere, naar het oordeel des ministers gewichtiger belangen dit zouden toelaten. Bij dezen stand van zaken meende de commissie vooralsnog te moeten uitzien, of wellicht spoedig dit ontwerp aan de beurt zou komen en, indien dit werkelijk gebeuren mocht, onmiddellijk bijeen te komen, ten einde, zoo noodig, daarop van hare zijde eerbiedig hare bedenkingen in het midden te brengen. Vóór toch dit ontwerp bekend gemaakt was, zouden vele beraadslagingen in het blinde of ijdel kunnen blijven en zou de commissie zich kunnen te berouwen hebben over verloren uren van vergeefschen arbeid. — Nochtans zou de commissie het zeer wenschelijk achten, dat het congres haar machtigde om in zijnen naam zich te wenden tot de Nederlandsche regeering met het verzoek, dat het haar mocht behagen deze aangelegenheid niet op de lange baan te schuiven, en dat ook aan het Belgische gouvernement de belangen van letterkunde en boekhandel in dit opzicht werden kenbaar gemaakt." —

Eerst op het 13de congres te Antwerpen gehouden en bijgewoond door Mart. Nijhoff en B. van Dijk, kwam dit adres ter tafel. Het ontving bijval. — Maar had geen gevolg.

Op hetzelfde congres te Leuven, waar de boven vermelde commissie benoemd was, greep nog een vrij vurige woordenwisseling plaats tusschen de Vlaamsche letterkundigen en de Nederlandsche boekverkoopers. Eerstgenoemden beklaagden zich bitter, dat hun pogen om de vruchten onzer taal in de Vlaamsche provinciën tot het volk te brengen zoo tegengewerkt werd door de bekrompen en schriële vasthoudendheid van Noord-Nederlandsche uitgevers. De weg tot de kennis en waardeering van het Nederlandsch lag in het verspreiden van volks- en schoolboeken, goed-

koope bundels en bloemlezingen. Maar welke moeite men daartoe ook had aangewend, de uitgevers bewaakten met scherpe zwaarden hun kopijrechten, en wee dengenen, die naar een luttele snipper de hand durfde uitstrekken. De beide afgevaardigden, ter zijde gestaan door den uitgever P. van Santen uit Leiden, die trouwens ook de billijke rechten der bezitters handhaafde, verdedigden de doorgaande ruimheid en hulpvaardigheid hunner beroepsgeenooten. En toen na lange tegen- en voorspraak, nu en dan zelfs met een bitter verwijt gepeperd, door een der boekhandelaren de nuchtere vraag gedaan werd: of één der aanwezige Vlaamsche heeren meer dan twee of drie Hollandsche uitgevers te noemen wist, die het leengebruik van brokstukken hunner kopijen ten behoeve van bloemlezingen of bundels geweigerd hadden? werd, onder vroolijk gelach, bevestigd, dat ieder slechts van hooren zeggen sprak, maar niemand zulks bij eigen ervaring had opgedaan¹. --- Men vond de baan dus vrij wel open en dacht haar dan ook vrijmoedig te gaan bewandelen.

Een kleine anekdote van uitgevers-handigheid moge hier, tot lof van een overledene, haar plaats vinden.

De beide Hollandsche afgevaardigden waren deze drie dagen zoogenoemd leden van een letterkundig congres, maar hadden daarom den handelsman alles behalve t'huis gelaten. Toen nu de Vlamingen zoo steen en been hadden geklaagd over het gebrek van minkostbare bloemlezingen ten behoeve hunner taalgenooten en vooral van het onderwijs, waren die woorden niet in een woestijn gesproken. Na de gezellige gemeenschappelijke tafel, ging een der twee --- zij waren bij elkander gehuisvest --- stil-

¹ Dezelfde klacht werd herhaald op het 13de congres te Antwerpen, waar de Vlaamsche letterkundigen zelfs spraken van het wenschelijke van een onteigeningswet ten behoeve van bloemlezingen. Mart. Nijhoff wist ook daar de oproerigen tot vrij wat beter inzicht te brengen.

leken naar zijn kamer; de ander ging „op boodschappen” uit. De kamerman zette zich oogenblikkelijk aan het maken van een plan, aan een geregelde keus, aan het becijferen van kosten, aan een afgebakend ontwerp, kortom aan een bloemlezing kant en klaar op schrift. Den volgenden morgen aan het ontbijt had het volgend korte gesprek plaats:

A. „Ik heb er over genuisd, of er aan die zaak van gisteren niet wat te verdienen valt. Ik ben tot de overtuiging gekomen van ja. Maar ik voor mij heb, na een nacht beraad, op dit oogenblik te veel omhanden, om aan een behoorlijke exploitatie en het daaraan verbonden reizen te kunnen denken. Het zou zonde en jammer zijn, het getij te laten verlopen. Hier hebt ge mijn plan. Maak er gebruik van. Ik doe 't je present.”

B. „Ik dank je feestelijk. Uitstekend bedoeld. Niet noodig. Ik ben al klaar. Zoudt ge denken, dat ik aan die Belgen vrij spel liet? Gisteren avond, toen ik boodschappen ging doen, heb ik het ding met Jan van Beers op touw gezet. Ik vind de stof in eigen kopijen. En voor de rest zult gij me met je fonds bijspringen; ik heb op je gerckend. Gisteren heb ik getelegrafeerd, dat ze op de drukkerij een letter zouden vrijhouden: op dit moment is de eerste aangewezen kopij al in handen van den zetter.”

Wie zou de laatste spreker anders kunnen geweest zijn dan de voortreffelijke kordate D. A. Thieme?

In de maand Augustus van den jare 1867 toonde zich de Vereeniging in haar zondagspak. Tot den achtbaren leeftijd van 50 jaren gevorderd, zou zij feest vieren. Zij begeerde dat met eenigen luister te doen. Want zij besefte dat zij daar recht toe had.

Behartigingswaardig. Even als in het bestaan van den enkelen

mensch komen er voor broederschappen en bonden in het samenstel der maatschappij tijdperken voor, die er als van zelf toe zijn aangewezen om een blik achterwaarts te slaan en zich de vraag te stellen: hoe staat de balans van hetgeen ik gedaan heb? In de alledaagsche woeling heeft ieder dag genoeg aan het zijne. Met onbarmhartige onverschilligheid verdringt het een het ander. Wat voorbij is, is heen en raakt ons niet meer. Wat ons vasthoudt of wacht, dat alleen prikkelt onze zorg. En mengen wij soms het verledene daarbij in onze gedachten, dan is het, onbillijk genoeg, in den regel bij voorkeur onder herdenking van verdrietelijkheden, van teleurstellingen, van grieven, die ons voor de toekomst op onze hoede doet zijn. Tevredenheid, laat staan dankbaarheid, is zoo zelden onze goede geleigeest.

Maar op enkele, als het ware daartoe bepaald voorgeschreven tijdpunten eischt die stem toch gehoor. Zelfs door den somberst gestemden zwartgallige is zij niet tot zwijgen te brengen. Zij breekt zich baan door alle wanklanken heen. Zij wil althans voor een enkele maal den boventoon hebben. Indien men haar slechts bij wijlen hooren wil, is zij voldaan. En dan uit ze zich ook in een te blijder jubelgalm, als om zich te wreken over haar doorgaande onderdrukking.

Wèl hem, die zulke dagen van erkentelijkheid in eer houdt! Ieder enkele mensch en iedere groep van menschen ontleent er kracht en leven aan.

Wie buitenaf of binuenin gewoon is een oppervlakkig oog op onzen boekhandel te slaan, zou den jongen man kunnen waarschuwen, die dit beroep tot zijn keus verlangde te maken. De jeremiaden over slechte tijden, de klachten over verval, de haken en ooggen tusschen vakgenooten, de politie-reglementen der Vereeniging en de nooit rustende schermutselingen in dezen broederbond, wien zouden ze niet kunnen afschrikken op den gewonen dag?

Heil den hoogtijdsdag die tot beter oordeel wekt! Heil een

dag, als de 12de Augustus van het jaar 1867, die inderdaad een gouden letter vraagt voor zijn aanteekening in de historiebladen der Vereeniging.

Men had het erop gezet, dat het dezen dag louter zonneshijn zou wezen. Donkere huijen hingen er aan de lucht. Onze grondwet, wij wezen er zoo straks op, zou van A tot Z worden herzien; de groote slag over het vertalingsrecht zou geleverd worden. Gebhard's goed bedoelde tweede vraag: Welke hervormingen bij het ingaan eener nieuwe halve eeuw noodig waren? had als het ware een vonk in het kruit geworpen. De partijen stonden tot de tanden toegerust tegen elkander over. Maar de worsteling was wijselijk tot October verdaagd. Thans had men alleen te antwoorden op zijn eerste: Is onze Vereeniging in strijd met den geest van dezen tijd, of kan zij ook een taak in de toekomst vervullen? En het antwoord dáárop zou klinkend wezen, door wat in studententaal heet een gloeiend feest.

De gewone dag der vergadering op den 10den Augustus was aan kalme huishoudelijke belangen besteed geworden. Het buitengewone aantal van 119 aanwezigen gaf reeds een blijk van buitengewone belangstelling. Nog een 60tal had zich daarbij aangesloten, toen den volgenden morgen de deuren van het volkspaleis zich voor de feestvierenden geopend hadden. De Amsterdamsche boekverkoopers hadden hun huizen met vlaggen getooid. Zoo, van alle kanten als met een welkom begroet, vloeiden van verschillende zijden de beroepsgenooten op de verzamelplaats toteen. Toteen. Want waarlijk, daar is iets aantrekkelijks in, als mannen van één vak, uit alle oorden des lands, zich voor een oogenblik uit de bonte mengeling der maatschappij afzonderen om samen te zijn, samen met dezelfde belangen, met denzelfden kring van gedachten, met hetzelfde hart voor een algemeene zaak, met een besef van broederschap, dat zij in elkanders persoonlijke nabijheid des te meer erkennen. Laat ze in leeftijd uiteenloopen, van stand

verschillen, van richting onderscheiden zijn, in allerlei bijzaken van elkaar vreemd wezen: zij dragen denzelfden beroepsnaam, zij hebben een zeker maatschappelijk bloed gemeen, zij gevoelen zich genooten van éénen huize. Het is een eigen lucht, waarin zij voor een oogenblik ademen, een eigen terrein waarop zij staan, een eigen taal waarin zij spreken, een eigen band die hen allen omvangt.

Na door het lid der feestcommissie H. J. van Kesteren met een hartig woord verwelkomd te zijn, was er eenige tijd van kalmte noodig om dit 200tal tot onderlinge rust te brengen. Het ontmoeten, het weêrzien, het kennismaken gaf zijn eigenaardige opschudding. Dat heen en weêr schieten om elkander de hand te drukken, dat geschuifel van voeten, dat gegons van stemmen, het mocht al een deel der feestviering heeten: waarom er geen volle ruimte aan gelaten? Het was goed begrepen, daarvoor den geheelen ochtend te bestemmen en den tuin van het volkspaleis te kiezen tot de eerste gezellige ontmoetingsplaats.

Eindelijk evenwel, ten half twee ure, riep het trompetgeschal naar de hoofdzaal. Er waren geen ceremoniemeesters noodig om den optocht te ordenen. Ieder kende zijn eigen plaats. De ouderen van jaren wisten, dat het hun taak was voor te gaan, de jongeren, dat zij in het gelid te volgen hadden naar rang van leeftijd. Alles schaarde zich van zelf. En toen daar die lange lijn, op de maat van een bezielenden feestmarsch, door het talent van onzen muzikalen vakgenoot Mr. J. G. A. Bosch voor deze gelegenheid geschreven, ter plechtigheid langzaam en statig optoog, wie die er deel aan nam gevoelt niet nóg iets van die half gewijde, half geestdriftige aandoening, die bij zulk een gelegenheid het gemoed van ieder overmeestert.

Nauwelijks hadden allen in de met bloemen en tropheeën versierde zaal hun zetels ingenomen, of het eerste gedeelte van een cantate door J. H. Gebhard, uitgevoerd door een koor onder

leiding van den bekenden toondichter Wilh. Smits, maakte de inleiding uit tot de toespraak, waarmede de dichter-redenaar Gebhard het feest zou openen.

Dezen in zulk een moment te zien en te hooren, was een eigenaardig genot. Niemand was dan meer in zijn element dan hij. Tot in hart en nieren boekverkooper, de vriend en vraagbaak van oud en jong, zich zelv' bewust dat hij zonder eenige uitzondering op aller toegenegenheid rekenen kon, rustte zijn blik met hetzelfde welbehagen op zijn hoorders, als het oog van dezen hem toestraalde naar zijn hoogere spreekplaats. Van afgemeten deftigheid geen spoor. Van kunstig gebouwde volzinnen geen gedachte. Van opgeschroefde galmen geen schemer. Uit en tot het hart stroomden zijn woorden, ongemaakt, natuurlijk, frisch. Den teugel vierend aan zijn luim, sprong hij over van diepen ernst tot geestige hekelarij. Als ware zijn inderdaad wèlberekende rede niet anders dan een aaneengeschakelde reeks van invallen, losweg neêrgeschreven, vluchtig uitgesproken, zoo wierp hij u zijn gedachten toe. Maar hij wist wel, dat juist daarin zijn kracht stak. Hij dwong u tot luisteren, beter, hij dwong u tot aannemen, hij oefende op u zijn overmacht. En menige wenk, die in vormelijke plooiën vergaan zou zijn, bereikte in het luchtig gewaad van den kwinkslag zijn doel. Dat wist Gebhard, en dat wilde hij. Want ijdelniterij was hem een gruwel; goed te doen, nuttig te zijn, zijn streven heel en al.

In een lichte schets riep hij de geschiedenis van de Vereeniging in herinnering terug, „dien goeden ouden tijd”, toen men zoo met elkander overhoop lag, elkaars kopijen kaapte, de nadruk een wockerplant was die de beste krachten van den boekhandel wegzoog en het louter eigenbelang tot maatregelen van verdediging dreef. Twijfel niet, of de drie oprichters met hun onmiddellijke medestanders krachtige mannen waren! Binnen vijf jaren hadden zij den nadruk onder de knie. Maar wat hun nog hooger

tot eer strekt, is de zedelijke invloed, dien zij door hun kordaat handelen op hun beroepsgenooten hebben uitgeoefend. Al ware het alleen om deze onstoffelijke waarde, hebben wij hun erfating dankbaar te bewaren. Verreweg de meesten onzer hebben nooit de tusshenkomst der Vereeniging in te roepen gehad. Hebben wij daarom niets aan haar te danken? Wie, die, inkeerende tot zich zelve, dat zou durven ontkennen? Persoonlijke herinnering aan onze voorgangers hebben wij weinig of niet. Gunsten hebben wij nooit uit hun handen ontvangen. Goede woorden hebben zij ons nooit toegesproken. Maar toch staren wij met eerbied op hun afbeelding. Toch zweven hun schimmen om ons heen. Toch erkennen wij aan hen onze verplichting. „Zangers, die ons in uw koor een welkom toebracht, huldigt hen in uw lied!”

Heft aan

Een lied, dat nog in 't graf hen eert

Die ons zijn voorgegaan

Daarheen

Van waar geen stervling wederkeert!

„Hun geest

Beziel' ons!” zij geen ijdele klank

Wegstervend na dit feest!

Doordring'

Hun beeld ons! *Dat* zij onze dank!

Ons feest

Geev' telkens als het wederkeert

Getuignis van dien geest!

Voortaan

Eer' men in óns, wat hen vereert!

Na dit plechtig, indrukwekkend grafkoraal, den ontslapenen toegewijd, was er eerst ruimte voor blijmoediger toespraak.

Achtereenvolgens behandelde de redenaar kortelijk deze vier punten :

Kopijrecht gewaarborgd door de wet ;

Drukpers- en handelsnijverheid ;

Goede trouw en vriendschap onder konfraters ;

Verbreiding van kennis en beschaving.

Nu eens streng en gemoedelijk, dan weêr dartel en jolig, trok de spreker van deze onderwerpen partij om zijn hoorders aan zijn lippen te doen hangen. Hier en daar enkele grepen uit de geschiedenis, vingerwijzingen naar gevoerde processen, waarschuwingen tegen al te gevoelige kitteloorigheid, voorbeelden van stormen in een glas water, herdenking van gesticht nut, herstelden vrede, optreden voor algemeen belang, onderling streven naar vooruitgang: dat alles werd in beeld, in verhaal, in anekdote, in ernst en scherts voor de oogen en in het gemoed teruggeroepen. Dat daaronder de vlugge vervulling van ons verlangen naar een nieuwe wet, onze volkomen eenstemmigheid omtrent het vertalingsrecht, onze pas gebleken harmonie ten opzichte van ons reglement, vrij wat veêren moesten laten, spreekt van zelf. Maar dat deze rede een feestrede was in den besten zin, boeiend van het begin tot het eind, stemmend tot erkentelijkheid, opwekkend tot blijmoedigheid, bezielend ten goede: dat liet zich op 200 aangezichten lezen. „Mannen broeders!” zoo luidden 's sprekers slotwoorden: „Steunt dan onze Vereeniging met uwe krachten, al is het ook, dat zij nog niet in alles aan uwe wenschen voldoet. De geest der Vereeniging veroudert niet, als onze geest niet veroudert: onze geest veroudert niet, als wij telkens nieuw leven zoeken in verstandelijke en zedelijke beschaving. Vormen mogen wijken voor andere en betere vormen, de geest blijft leven wanneer hij gevoed wordt door belangstelling, onder-

linge vriendschap en welwillendheid. Met die gevoelens gesteund, ga onze Vereeniging een nieuw tijdperk in en zal zij tot heil van onzen schoonen handel bloeien, al stond over nòg eens vijftig jaren niet anders aan haar hoofd geschreven dan dit: Het doel der Vereeniging is — VEREENIGING!"

Na deze woorden hief het orkest de wijs van het volkslied aan en werd door allen gezongen:

Komt, broeders! allen opgestaan!
 Sluit hier den broederkring!
 Voor recht en waarheid steeds vooraan,
 Sta pal! Vereeniging!
 Maar — als ge weêr in Jubilé
 Ons om u heen moogt zien,
 Breng dan een beter wet ons meê,
 Dan 't prul van *zeventien!*

Klink luid, klink luid steeds onze beê:
 „Verlos ons van die plaag!"
 Die dissonant in 't Jubilé
 Dring' door tot in *den Haag!*
 Maar zij 'tdan ook dat onze kring
 Weêr *vijftig* jaren wacht:
 Ons Wetboek blijv' *Vereeniging*
 Door *Recht* en *Trouw* tot *Kracht!*

Het was wèlbegrepen, dat de feestcommissie nog twee andere sprekers had uitgenoodigd, uit eerbied voor den ouderdom, uit hulde aan een jeugdig dichterlijk talent. De een was P. Meijer Warnars, de ander W. Marten Westerman.

Warnars was nog de eenig overgeblevene van hen, die tot de oprichting van de Vereeniging hadden bijgedragen. Sinds 1818 was hij voor zijn vroegere firma, de Wed. Meijer Warnars &

Zoon, lid geweest. Jong van jaren en bloed, had hij volijverig het zijne gedaan tot haar vestiging en uitbreiding. In 1828 komt zijn naam reeds voor op de kandidatenlijst voor leden van het bestuur, een betrekking die hem in 1833 werd opgedragen, zelfs tegelijk met de keus tot voorzitter, in plaats van A. L. Le Normant. Van dat jaar af tot 1838, en daarna weder van 1839 tot 1844 had hij aan het hoofd der Vereeniging gestaan en zich een warm voorstander betoond van al haar belangen. Sinds den handel verlatend en naar elders verhuisd, had hij nooit weder een vergadering bijgewoond van de stichting, die zooveel aan hem te danken had en wier bloei hem steeds zoo na aan het hart lag. Zijn verdiensten waardeerende had men hem in 1858 tot eefelid benoemd. Thans was de 77jarige grijsaard, op aanhouden van het bestuur, in het midden zijner oude handelsbroeders opgekomen. Met eerbied zag men den achtbaren veteraan het spreekgestoelte innemen. En toen hij na een woord van weemoedige herdenking zich dwong het verledene te laten rusten om zich te verblijden in het heden en meê te leven voor de toekomst; toen de traan, zijn ontslapen vrienden gewijd, was weggedrongen voor een blijden blik op een jonger geslacht: toen zijn van aandoening trillende stem vastheid gekregen had, vurig en luid geworden was onder den invloed van dankbaarheid en hoop, toen klopte ieders hart den man te gemoet, die daar als een vader stond te midden zijner zonen. — Twee jaren later was hij tot de zijnen naar het graf gebracht.

W. Marten Westerman, erfgenaam van een dichternaam, had met dien naam tevens de kunstgaaf en het warm gevoel voor den boekhandel van zijn grootvader ten deel gekregen. Hij gaf daarvan blijk door de toezending van een schoonen lierzang, die, daar de dichter door ziekte persoonlijk niet tegenwoordig kon zijn, door zijn begaafden vriend H. J. van Kesteren onder luiden bijval werd voorgedragen.

Na dezen woordenstroom en een welaangename rustpoos kwam natuurlijk het feestelijkste van het feest: de maaltijd. Zelden zeker is hier te lande een smaakvoller bijeenzijn toebereid. De inrichting en versiering der zaal getuigden waarlijk van kunstenaarshanden. „Men werd als het ware medegesleept door haar betooverend aanzien”, meldde de pers er eenige dagen later van. En van de tafel heette het: „dat men getuigen kon er nooit de wedergade van te hebben gezien.” De geheele feestdich was in tien gelijke groepen en wel in tien zoogenaamde „liedertafels” verdeeld, waarvan de hoofdtafel den naam van Apollo en de anderen elk den naam eener muze droegen. Behalve de eeretafel werd er om de plaatsen geloot, in dier voege dat men zich met zijn vijven vereenigen kon, maar de schikking van de verschillende vijftallen bij het lot werd aangewezen. Zoo kon men met zijn vrienden samen blijven, maar werd overigens aan de bontheid vrij spel gelaten. De tafels-zelven waren gesierd vooreerst met vijf zinnebeeldige middenstukken of hoofdgroepen: „De oprichting der Vereeniging”. — „De lente in ons vak”. — „Het vertalingsrecht”. — „Het *Woordenboek der Nederlandsche taal* compleet”. — „De Colporteur-Commissionair”. Daaromheen groepeerden zich tal van bloemvazen, uit welker groen en bloemen meer dan honderd borstbeeldjes van beroemde vaderlandsche schrijvers heengluurden, terwijl het levensgrootte portret van Mr. Jacob van Lennep aan den wand glimlachend op de feestvierenden neêrzag. Ieder bord was gedekt met een schijnbaar roodfluweelen boek op marmeren blad, waarachter, keurig van steendruk-bewerking uit de werkplaats van Enrik en Binger, de spijlslijst verscholen bleek. In één woord, alles bij het binnentreden was verrassing op verrassing. En onderwijl jubelden de tonen van het orkest het: „Waar kan men beter zijn”, en daverde het handgeklap van vroolijke toejuiching.

Aan de eeretafel namen plaats de voorzitter aan den disch J.

Schuitemaker, de eerevoorzitter W. P. van Stockum, de cereleden der Vereeniging P. Meijer Warnars, M. H. Binger en I. van Bakkenes, en de eenig aanwezige afstammeling en naamgenoot van een der oprichters, G. van der Heij.

Wij onthouden ons natuurlijk van het opsommen der eindeloze toespraken, toasten, gedichten en liederen. Ook maken wij slechts ter loops melding van een samenspraak tusschen Lourens Coster en den tafelpresident, door J. Schuitemaker vervaardigd, en een wedstrijd van Liedertafels, door H. Binger gedicht. Evenzoo van een extra feestnummer van het *Nieuwsblad* en van de *Purmerendsche Courant*. Van al deze bijdragen is uitvoerig verslag gegeven in een *Gedenkboek der feestviering*, door de geestvollen van H. Binger geschreven en later den leden aangeboden. Zeker is het, dat de feestvreugd door niets gestoord, door alles bevorderd werd; dat de opgewondenheid klom, de geestdrift steeg, de zangen schalden, de bekers elkaâr kruisten, het handgeklap daverde, en elk den disch verliet met den lof der Vereeniging op de lippen.

Nog twee dagen werden aan kleinere feesten gewijd. Wie bij al deze gelegenheden den Nederlandschen boekhandel in zijn zondagspak had gezien, zou gemeend hebben dat er geen beijdenswaardiger handelsvak ter wereld was¹.

De Vereeniging telde in 1869 360 leden en 6 eereleden.

¹ Even als van het zilveren, op bladzij 346 van het 1e deel, vinde hier het programma van het gouden feest een hoekje ter bewaring:

»Feestcommissie: C. Baarslag, B. van Dijk, P. Smidt van Gelder, H. J. van Kesteren, J. Schuitemaker.

Commissarissen van orde: H. Binger, Jan D. Brouwer, D. B. Centen, G. L. Funke, G. van Heteren, J. W. Lutkie, P. Pz. Proost, U. Proost.

Zondag 11 Augustus. De Feestcommissie zal zich 's avonds ten zeven

ure in het Paleis voor Volkslijt bevinden tot ontvangst van de leden. Concert in den tuin van het Paleis 's avonds ten 8 ure.

Maandag 12 Augustus. Voormiddags 10 ure: Gewone jaarlijksche vergadering, in het Locaal *de Keizerskroon*, Buitensingel tusschen de Leidsche en Raambarrière. — 's Namiddags 5 ure: Gemeenschappelijke maaltijd in hetzelfde Locaal, bij intekening à *f* 1.50.

Feestviering. Dingsdag 13 Augustus. 's Middags 12 ure: Welkomstgroot aan de leden, in de groote zaal van het Paleis voor Volkslijt. 's Namiddags 1½ ure: Toespraak van den Heer J. H. Gebhard, afgewisseld door kooren, gecomponeerd door en onder leiding van den Heer Wilhelmus Smits, met welwillende medewerking der Typografen-Zangvereeniging »Voorzorg en Genoegen.» Ten 3 ure: Bijdragen van H. H. leden, die zich daartoe bij de Feestcommissie hebben aangemeld. Bij afwisseling Muziek. — 's Namiddags 5 ure: Feestdiné in de gedecoreerde schilderijzaal. Ten 8 ure Pause van een uur. — 's Avonds 9 ure: Hervatting van het Feestdiné.

Woensdag 14 Augustus. 's Morgens 10 ure: Réunion in de tuinen van *Natura Artis Magistra*, waar het bestuur van het Genootschap dien dag welwillend aan de leden der Vereeniging toegang verleent. — Ten 5 ure: Diné bij intekening in het nieuw gebouwde Amstel-Hotel, à *f* 2.50 per Couvert. — Ten 7 ure: Stoombootvaart op den Amstel. — Ten 10½ ure: Afscheids-réunie in het Park. Vauxhall en Vuurwerk.”

PERSOONLIJKE WAARDEERING.

INHOUD.

Wed. G. Hulst van Keulen. — J. C. van Kesteren. — G. Portielje. — J. W. Verbruggen. — Is. An. Nijhoff — Gebr. Diederichs. — Jac. Radink. — J. I. C. Jacob. — Schalekamp, van de Grampel & Bakker. — Hendrik Krijlink. — J. C. Sepp & Zoon.

WED. G. HULST VAN KEULEN.

In 1860 verspreidde de firma de Wed. G. Hulst van Keulen, te Amsterdam, een fondslijst van de kaarten en zeevaartkundige werken, bij haar in de laatste 40 jaren uitgegeven. Die, welke vóór 1820 verschenen waren, vonden daarin geen plaats.

Het huis der van Keulen's is een der oudste en merkwaardigste geweest in onzen handel. Het heeft de eer van de Hollandsche zeevaartkunde, ook in het buitenland, roemrijk opgehouden „Evenals de Blau's" — zegt G. D. Bom H.Gz. in zijn belangrijke *Bijdrage tot de geschiedenis van het geslacht van Keulen* — „evenals de Blau's behalve koopman ook ijverige beoefenaars waren van de

wis-, zeevaart- en sterrekunde en daaraan, naast hunne energie, grootendeels den bloei hunner zaken te danken hadden, zoo heeft ook het geslacht van Keulen als het ware eene reeks gevormd van beoefenaars der voornoemde wetenschappen. Zij hebben daardoor bij voortdoring voor hunne uitgaven het cachet van vertrouwen weten te verwerven; zij hebben steeds gezorgd dat zij bleven op de hoogte van hun tijd en — sommige drukken bewijzen het — niet geaarzeld om een halve oplage te vernietigen, wanneer nieuwe uitvindingen of ontdekkingen eene nieuwe uitgave vereischten. Wij zien verschillende leden der familie behalve als uitgever, als hydrograaf, als plaatsnijder, als mathematicus, ja ook als schrijver optreden. Geen wonder, dat een geslacht, dat telkens zóó de energie overplante van vader op zoon, door zijne tijdgenooten was gezien en dat zij, hetgeen weinigen te beurt valt, gedurende ruim 150 jaren de eerste leveranciers voor de zeevaart bleven."

Het geheele bestaan der firma telt niet minder dan 207 jaren. Eigenlijk leefde het huis der Blau's in haar voort. Meester Joan Blau had tot meesterknecht of zetbaas in zijn zaken den „caertafzetter" Frans Coerten, en toen deze laatste een eigen handel opzette, was Johannes van Keulen bij hem in dienst. Deze Johannes (de eerste) was in 1678 de grondlegger van het beroemde huis. Zelf een door en door zeevaartkundige, wist hij al spoedig als uitgever de beroemdste mannen van wetenschap en de bekwaamste teekenaars en graveurs aan zijn handel te verbinden. Als koopman had hij daarbij den tact zijn uitgaven op te dragen aan grootwaardigheid-bekleeders, gelijk den admiraal Cornelis Tromp en de Amsterdamsche burgemeesters Witsen, Hudde, van Benningen en Boreel, die, als bewindhebbers der O. en W. Indische Compagnie, in de gelegenheid waren zijn debiet niet weinig te bevorderen. Johannes van Keulen dreef de zich al meer en meer uitbreidende zaken tot in 1704, toen hij ze in handen van zijn zoon Gerard overgaf. Deze, die zijn jeugdige jaren tusschen

teekenaars en graveurs had doorgebracht en zelf uitstekend hydrograaf was, legde zich minder op den zeevaartkundigen boekhandel dan wel op het uitgeven van kaarten toe, en vestigde alzoo de tweede helft van de werkzaamheid der firma. Op den krachtvollen leeftijd van nog geen 50 jaren, te midden zijner talrijke ondernemingen gestorven, moest hij het verdere beheer overlaten aan zijn zoon Johannes, die het in 1726 aanvaardde, onder den naam van Gerard van Keulen & Comp. Tal van nieuwe kaarten kwamen achtereenvolgens bij hem in het licht, vooral voor de Oost-Indische vaart. Hij had daarenboven den koopmansgeest, om zooveel mogelijk de fondsartikelen van zijn concurrenten machtig te worden en alzoo zich meester te maken van bijna den geheelen zeevaartkundigen boek- en kaarthandel. Dat deze maatregel hem overvloedige vruchten afwierp, kan blijken uit het feit, dat hij, bij zijn dood in 1755, behalve zijn boekhandel, ook naliet een zeer uitgebreide aukersmederij, met winkels en pakhuizen te Amsterdam, Zaandam en Delfshaven, door hem gedreven onder de firma Hulst & Comp. Na zijn overlijden ging de zeevaarthandel over aan zijn zoons Gerard Hulst van Keulen en Cornelis Buys van Keulen, onder de firma Joh. van Keulen & Zoonen. Toen de laatstgenoemde firmant in 1778 overleed, kreeg de eerstgenoemde het beheer alleen en hield door onvermoeide werkzaamheid en groote persoonlijke bekwaamheid den roem van zijn huis zooveel mogelijk staande gedurende het langzame, maar al meer en meer toenemende verval van onze zeevaart. Dat de van Keulen's bij den Amsterdamschen boekhandel hoog aangeschreven stonden vindt een teeken hierin, dat Gerard, even als zijn grootvader dit reeds geweest was, overman was in het boekverkoopersgild. Bij zijn dood in 1801 ging de zaak, onder de firma Wed. Gerard Hulst van Keulen, over aan diens weduwe Anna Hendrina Calkoen; later in 1810 aan haar kleinzoon Johannes Gerard Hulst van Keulen van de Velde, en voorts in

1823 aan J. Staats Boonen, totdat zij in 1840 in handen kwam van den beroemden Jacob Swart.

Jacob Swart had eigenlijk al van 1828 af de zaken bestuurd. De heer Staats Boonen, Amsterdamsch patriciër, was er wel de eigenaar van geweest, maar was niet de man, die voor de wetenschappelijke en technische leiding was opgevoed. Wijselijk had hij daarom naar een bevoegd bestuurder omgezien en dezen in Swart gevonden. Swart was bij het zeewezen grootgebracht. Na als stuurmansleerling een drietal jaren op de Oost gevaren te hebben, werd hij als onderwijzer aan de kweekschool voor de zeevaart aangesteld, en nam die betrekking met groote kennis en ijver waar, totdat hij in 1828 aan het hoofd werd gesteld van de firma Wed. G. Hulst van Keulen. Hij toonde zich voor zijn nieuwe taak volkomen berekend. Man van wetenschap en praktijk heeft hij de firma tot haar ouden roem teruggebracht. Die poging was te zwaarder, naarmate ons land in zeevaart was achteruitgegaan en de handel in het eerste vierde van onze eeuw door de Fransche overheersching en de gevolgen daarvan ernstig geleden had. Jacob Swart evenwel rustte niet eer hij door eigen arbeid als schrijver en cartograaf, en als uitgever door het aanknoopen van de meest wenschelijke wetenschappelijke en handelsbetrekkingen zijn huis tot de vroegere glansrijke hoogte had opgeheven. Na zijn overlijden in 1866 trad een zijner zonen als zijn opvolger op. Door verschillende omstandigheden daartoe gecoöperd zou deze de laatste zijn, die de uitgebreide handelsfirma voortzette.

Wij hebben deze handels-bijzonderheden — de wetenschappelijke zijn niet van onze taak — ontleend aan de bovengenoemde monographie van G. D. Bom HGz., een studie die om haar historische en bibliographische waarde groote verdiensten heeft¹. Wie kennis

¹ Ook in den *Konst- en Letterbode* van 1861, n° 32, komt een zeer waardeerend woord voor over Jacob Swart, van de hand van prof. Lauts.

wil nemen van de verbazende menigte boeken en kaarten door deze firma gedurende twee eeuwen in het licht gezonden, raadplege de in Bom's werk nauwkeurig beschreven lijsten. Onze boekhandel mag trotsch wezen op een huis als dat van de van Keulen's. Geen enkele firma huiten haar hebben wij aan te wijzen, die zich zoo lang en zoo breed op één enkel handelsterrein bewoog en die zoo groot was en bleef door de persoonlijke verdiensten van de zich opvolgende hoofden. Bovendien was er nooit een, wier vertakkingen zich zoo ver uitstrekten in den vreemde. Dat wij er met zooveel waardeering en eerbied bij kunnen stilstaan, danken wij aan het werk van den heer Bom, die daardoor te gelijk een veelbeduidend voorbeeld heeft gegeven aan jonge boekverkoopers en bibliografen, hoe véél er op dat veld van onderzoek nog te vinden en te bewerken is. Zulk een arbeid is wel waarlijk geen onnut bestede tijd. Hij leert er in de eerste plaats den boekhandel meê, hoe kennis en werkkraft den weg banen tot voordeel en eer, zoo hoog te schatten boven het lichtzinnig spel op de kansen der fortuin. Maar wat nog meer zegt, hij levert er de stof door voor die inwendige geschiedenis des vaderlands, die ontwikkelings-, die volksgeschiedenis, die, vooral voor een klein, bescheiden land als het onze meer te beteekenen heeft dan een historie van staatkunde of soldaten. Een handelshuis als dat der van Keulen's heeft door zijn zeevaartkundige toewijding meer toegebracht tot de algemeene welvaart en den roem van Nederland, dan menig generaal en diplomaat, wier ademhaling beklemd wordt onder de vracht hunner decoratiën.

J. C. VAN KESTEREN.

In het begin van 1860 (29 Januari) leed de boekhandel een gevoelig verlies door den dood van Johannes Christoffel van Kesteren. De tijding van zijn overlijden, op 67jarigen leeftijd, greep

al zijn beroepsgenooten smartelijk aan, en toen hij naar het graf gedragen werd, was er zeker zelden een zoo talrijke lijkstoet gezien als den boekhandel uit alle plaatsen des lands daar tegenwoordigde. Van Kesteren was, en met recht, de overal geziene man bij uitnemendheid.

Hij had dit niet aan zijn uitgeversschap of aan zijn handel als debitant te danken. In geen van deze opzichten was hij een man van invloed. Maar hij had een andere plaats, die hem van veel beteekenis deed zijn. Niemand was er, die den boekhandel of liever de boekhandelaren van zijn tijd zoo door en door kende als hij. Voor hem was er geen andere kring van menschen dan boekverkoopers. Wie dat beroep niet uitoefende ging hem niet aan. Hij was eronder opgegroeid, hij ging er dagelijks meê om, hij kende ze zoo gezegd van haver tot gort. Voor een buiten-boekverkooper zou het in Amsterdam-geweest, maar niet-bij van Kesteren aangelopen te-zijn als een verzuim gegolden hebben, dat hij u nooit zou vergeven hebben. En wederkeerig bezocht hij, op zijn jaarlijksche rondreizen, die hem tot een levensbehoefte waren geworden, allen, letterlijk allen, die maar eenigszins tot „de konfraters” behoorden. Zoo had hij een bekendheid met personen en zaken opgedaan, die eenig was.

Van Kesteren had zijn in het oog loopende eigenaardigheden. Fijne beschaving en manieren had hij nooit gezocht. Zijn militaire dienst van 1813 tot 15 was hem hierin ook niet bevorderlijk geweest. Zelfs had hij soms een vertoon van ruwheid, dat wel eens aanstoot gaf. Maar daartegenover stond een karakter, dat menig man van groote beschaving hem mocht benijden. Zijn oude soldatenhart kwam o. a. uit in 1831, toen onze Hollandsche troepen door Franschen en Belgen ingesloten lagen op Antwerpen's citadel, een heelen winter haast van alle verkeer ontbloot. Van Kesteren's meêlijden met die „Hollandsche jongens” deed hem aan den boekhandel een dringenden brief richten tot het zenden

van bijdragen om hun den vervelenden tijd wat dragelijker te maken. Wij deelen er een enkelen regel van meê, omdat de inhoud karakteristiek is evenzeer voor den schrijver als voor dien alle Belgen met een doodelijken haat hatenden tijd. „Ik stel u derhalve voor”, schrijft hij, „voor deze verdienstelijke manschappen, die niet dan met groote moeite, of misschien wel geheel niet, voorwerpen tot vermaak kunnen bekomen, daarvan uit uwen voorraad te voorzien, beter dan de uitspanningen van die domme, onwetende Belgen, die hun plezier zoeken bij hunne liters onder snoeven en snorken, liegen en schimpen op onze brave Hollanders. Gaarne wil ik, die u den wenk en het voorbeeld daartoe geef, mij met de ontvangst en de opzending daarvan belasten. Boeken, tooneelstukken, muziek, speelkaarten, teekenbehoefden, alles van dien aard kunnen onze jongens gebruiken.”

Zoo handelde hij ook, zijn leven lang, met de boekverkoopters. Wie bij hem kwam om mooie woorden te hooren of geleid te worden, had het deerlijk mis. Wie met eenigen eigendunk tegenover hem stond, had een gevaarlijke stelling. Maar wie de voorlichting zocht van zijn helderen blik, ging nimmer ongetroost heen. Wie zijn bekommernissen voor hem blootlei, kon op hem vertrouwen als op een rots. Wie zijn hulp begeerde, vond raad, en daad erbij. Hoeveel geschillen van Kesteren heeft bijgelegd, hoeveel boedels geredderd, hoeveel weduwen en ongelukkigen geholpen, niemand vermag ze te tellen, omdat niemand ze wist dan de betrokkenen en hij alléén.

Daardoor had hij in den boekhandel een plaats. Maar om meer dan dit tevens. Van Kesteren was als houder van fondsveilingen de aangewezen man. Hij had daarvoor een geschiktheid en oefening gelijk niemand vóór of na hem. Men zou kunnen zeggen, dat hij als bij instinct de koopwaarde van fondsartikelen wist te schatten. Hij bracht ze op hun prijs en faalde hoogst zelden in

zijn berekening. En dat was in zijn tijd een wezenlijke verdienste. In onze dagen, nu het verkoopen van fondsen aan de orde van den dag is, heeft men elk oogenblik gelegenheid zich in die waarde-berekening te oefenen door vergelijking en ervaring. Maar een veertig jaar geleden was het aan de markt brengen van kopijen een zeldzaamheid en gebeurde dit bijna nooit, dan wanneer de eigenaar gestorven was. Nog in 1853 vinden wij in het *Nieuwsblad* een advertentie van van Kesteren, waarbij hij „het noodig acht kennis te geven, dat hij jaarlijks, en wel in de maand Augustus, een verkooping van ongebonden boeken zal houden, gelijk zulks reeds door hem gedurende een tijdvak van ruim dertig jaren te Amsterdam heeft plaats gehad”. Tegen dien tijd werd dan groot en klein bewaard en van Kesteren in den arm genomen. Men was er bij hem niet gemakkelijk af. Hij eischte, dat uw boel volkomen in orde zou zijn; dat gij al de bladen van uw fondsbalen zoudt doen natellen, of hem gelegenheid zoudt geven dit van zijnentwege te doen; hij vorderde open kaart met uw jaarlijksch debiet, zonder de geringste achterhouding; hij begeerde alle ab- en dependentiën te weten, tot de geringste toe. En met die wetenschap ging hij aan het cijferen en kwam in Augustus als een veldheer voor zijn soldaten, klaar en toegerust van top tot teen. Noch de verkooper noch de koper mocht eenige reden hebben tot klagen; hij voelde zich den man van vertrouwen van beide partijen, en dat vertrouwen moest ongerept blijven. Dat was zijn eer, zijn plicht, zijn onkreukbaar beginsel. Wee hem, die hem in verzoeking bracht, daarvan af te wijken!

Die verkoopingen waren dan ook zijn glorie-dagen. Van het jaar 1822 af tot 1859 toe heeft hij er niet minder dan 84 gehouden. Dan was hij in zijn element, als hij daar, met den hamer in de hand, in het midden van de vrienden zat, links en rechts een gullen, geestigen kwinkslag uitdeelende en door

zijn opgewekten toon den kooplust aanmoedigende. Voor ouden en jongen, voor grooten en kleinen was hij dezelfde. En als na de auctie de beker gevuld werd en de opgewonden gezelligheid haar recht kreeg, wie was dan opgewondener of gezelliger, dan de altijd jeugdige en jolige van Kesteren. Toen in 1857, na afloop van een belangrijke fondsveiling, de vrienden er behoefte aan hadden hem als blijk van hartelijke genegenheid een fraaien stoel te vereeren, daverde de zaal van toejuiching bij het volgende extempore van van Zeggelen :

Een roeper met een koopren long,
 Een praatvaâr met een gladde tong,
 Een maaklaar met gestaafd crediet,
 Een boekenprins, als 't past een Piet,
 Een Jan Kordaat, een Jan Pleizier,
 Een zachte duif, een scherpe gier,
 Een redenaar vol animo,
 Een lettervraat in folio.
 Een licht in 't duister van het vak,
 Een speurhond voor eens anders zak,
 Een worm die 't stof doorkropen heeft,
 Een leeuw die voor geen schampschot heeft.
 Een vraagbaak die je hart doorziet,
 Een jager die met plokjes schiet,
 Voor goede trouw een trouwe wacht ---
 VAN KESTEREN een dronk gebragt!

J. C. van Kesteren heeft voor de praktijk van den boekhandel meer gedaan dan zijn tijdgenooten soms wel beseften. Eerst na zijn overlijden gevoelde men, welke eervol bekleede plaats er ledig gevallen was.

Een woord van waardeering is hem gebracht in de *Bijdragen tot de geschiedenis van den Ned. boekhandel*, dl. I, bladz. 103.

Zijn zoon George heeft na den dood zijns vaders, met zijn vriend J. W. Schleijer, de verkooping van ongebonden boeken even nauwlettend voortgezet, totdat hij in April 1880 plotseling uit zijn nuttigen werkkring werd weggerukt.

G. PORTIELJE.

In November 1860 overleed Gerrit Portielje, sinds 1823 boekverkooper te Amsterdam; een stille in den handel, die nooit naar opspraak zocht, geen weelde begeerde, maar zijn eigen weg ging in alle bescheidenheid; een gemoedelijk man, die zijn tijd en zijn taak begreep en tevreden was in het bewustzijn van zijn brood te verdienen langs eerlijke en eervolle middelen. Van opvijzelen of aandringen zijner uitgaven bij hem geen spraak; van de strengste nauwgezetheid op inhoud en vorm bij hem de boven alles gaande zorg.

Portielje had zijn lievelingsrichting: geschiedenis, godsdienstige lektuur, onderwijs. Naar deze kanten ging zijn eigen neiging uit, en hij wilde zich-zelf zijn ook in zijn betrekking tot de maatschappij. Nooit heeft hij een boek in het licht gegeven, waarin hij niet met hart en ziel deelde; en aangezien hij een braaf man was, gaf hij ook brave boeken uit. Aan den weg timmeren was zijn zwak niet; van beweging maken was hij afkeerig. Hij ging stillekens zijn gang, en eerst toen zijn fonds in 1870 in veiling kwam, kwam men tot de helderheid, hoe veel en hoeveel goeds deze eenvoudige man in zijn kalm en gestadig voortwerken als uitgever, gedurende bijna vijftig jaren, gedaan had. Zijn catalogus bevatte een groote 400 titels, en daaronder was geen enkele, waarover hij zich in eenig opzicht te schamen zou hebben gehad. Integendeel, stuk voor stuk waren zij degelijk in hun soort.

Voor geschiedenis noemen wij de namen van van de Capelle,

Hermann, Lastdrager, Moll, Lublink Weddik, Oudemans, Scheltema, ter Gouw, en de vele en kostbare uitgaven van Engelberts Gerrits: diens *Gedenkwaardige Tafereelen*, zijn *Gedenkstuk van Neêrlands Heldendaden*, zijn *Schoonheden uit de Nederlandsche Geschiedenis*; van Nösselt, diens *Algemeene Geschiedenis voor jonge lieden*; van Pölitz, diens *Wijsgeerige en Staatkundige Geschiedenis der Wereld*. Voor stichtelijke lektuur, de werken van van Heijningen, Meppen, Ewald, Verwey, Muntinghe, Radijs, Wilmsen. Voor onderwijs, de grootere werken van Eng. Gerrits, Ouwersloot, Quetelet, Carlebur, Douchez, Mayer, Verenet, en die menigte kleinere van Ippel, Hamonière, de Jager, de Keyzer, Knuivers, Landré, van Leeuwen, Plokker, Prinsen, Statius Muller, Verenet, Witlage, waarvan de meesten ettelijke herdrukken noodig hadden. Maar de kapitale uitgaven, waarin Portielje het meest leefde, waren zijn *Prachtbijbel*, met 1000 houtgravuren, en bovenal zijn *Bijbelsch Magazijn voor alle standen*, met 312 staalplaten, en zijn *Geschiedenis der Christelijke Kerk in tafereelen*; ondernemingen van zijn eigen plan en krachtig gesteund door de bekwaamste schrijvers en kunstenaars van ons vaderland. Zij waren zijn liefde, en zij waren te gelijk zijn kroon.

Gerrit Portielje is heengegaan zonder dat er eenige melding gemaakt is van zijn verdiensten. Maar wie zijn fonds overziet, ziet zijn leven en streven en erkent in hem een man van consciëntie, die den boekhandel tot sieraad, de beschaving van zijn volk ten zegen was.

In 1854 nam Portielje zijn zoon als deelgenoot in zijn zaken op. Deze trok zich evenwel in 1873 van den handel terug, de rust kiezende boven het bedrijvige leven.

J. W. VERBRUGGEN.

In Februari 1864 overleed Johannes Wilhelmus Verbruggen,

vroeger deelgenoot in de Rotterdamsche debietzaak van der Meer & Verbruggen, later (1861) in die van Verbruggen & van Duym. Van beide was Verbruggen evenwel het leidend hoofd. Tot schuchterheid en afgetrokkenheid overhellend, vond de jonge man, toen hij niet alleen voor eigen belangen, maar ook voor die van de weduwe zijns vroegeren patroons Pieter van der Meer te zorgen had, zich minder geschikt. Hij wenschte dit te vergoeden door als uitgever op te treden, en hij slaagde daarin boven verwachting. Eigen neiging deed hem uitzien naar Engelse stichtelijke lektuur. Tot zijn eerste uitgaven behoorde de vertaling van Muston's werk *Herleven en herkennen*, een boek, dat onder den geweldigen indruk, dien de verschijning van de cholera hier te lande te weeg bracht, 1833, zulk een aftrek vond, dat er reeds in 1835 een derde druk van moest worden ter perse gegeven. Deze bijkomstige omstandigheid kan aanleiding geweest zijn, dat Verbruggen zich voornamelijk toelei op het uitgeven van theologische en stichtelijke lektuur. Achtereenvolgens verschenen bij zijn firma werken van Clarisse, van der Kemp, Laan, van Oordt, van der Palm, Prins, van Teutem, en die gansche reeks van van Oosterzee, toen deze welsprekende Rotterdamsche predikant de gevierde man was geworden; voorts vertalingen van Abbott, Gieseler, Hoffmann, Schenkel, Tholuck e. a. Ondernemingen van grooter omvang waren de vertalingen van Hagenbach's *Wezen en geschiedenis der Hervorming*, 10 deelen, Merle d'Aubigné's *Geschiedenis der Hervorming*, 5 deelen, en Neander's *Geschiedenis der Christelijke Godsdiens en Kerk*, 9 deelen. Op letterkundig gebied gaf de firma uit het tijdschrift *De Fakkel*, en op historisch de beroemde *Atlas* van Mr. G. Mees.

Het fonds, dat gedeeltelijk in 1839 en voor het overige in 1865 verkocht werd, bracht een aanzienlijke som op, een bewijs van de waarde der uitgaven en van den uitgever. Verbruggen had er dan ook alle zorg aan besteed. Hij werkte langzaam en

zeer bedachtzaam. Met eigen oog zag hij alle drukproeven na, en de uiterlijke vorm zijner boeken beantwoordde aan de deftigheid van hun inhoud.

Hij overleed op 58jarigen leeftijd. Een breeder levensschets van dezen verdienstelijken uitgever, van de hand van zijn vriend J. van Reyn, is opgenomen in de *Bijdragen tot de geschiedenis van den Ned. boekhandel*, dl. I, blz. 122.

IS. AN. NIJHOFF.

In de *Levensberichten van Leden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* van 1864 wordt door P. C. Mollhuijsen hulde gebracht aan de verdiensten van den in Juni 1863 overleden archivaris van Gelderland. De schrijver geeft daar in breede trekken aan, wat de geschiedenis onzes vaderlands aan dezen geleerde te danken heeft. Hij wijst erop, hoe deze reeds in 1820 de aandacht trok door zijn *Wandelingen in Gelderland of geschiedkundige en plaatsbeschrijvende beschouwing van de onstreken van Arnhem*; hoe die aandacht des te belangstellender werd, toen van dezelfde hand in 1826 verscheen de *Statistieke beschrijving van Gelderland*, uitgegeven in overleg met een commissie der provinciale staten: een gedeeltelijke overwerking van het in 1741 verschenen boek *Tegenwoordige Staat van Gelderland*, maar zóó uit tal van physische en historische bronnen verrijkt en zoo geheel ingericht naar de behoeften van den tijd, dat deze arbeid een niet genoeg te roemen waarde had. Als opzichter van het oud-archief had Nijhoff de daar aanwezige maar gansch vergeten stukken van hof en rekenkamer, van klooster- en geestelijke goederen uit de onderscheiden schuilhoeken, waar zij na 1795 verstrooid waren, bijeengezameld en gerangschikt, ze beschreven en in registers gebracht, in één woord ze op nieuw in het leven geroepen, zeer ten bate van allen, die er bij hun onderzoekingen gebruik van zochten te maken. In 1832 schreef

de rijks-archivaris de Jonge, bij de toezending van cenige dier beschrijvingen, aan den minister van binnenlandsche zaken: „Ik kan niet genoeg bewonderen den tijd, de moeite en den ijver, welke de genoemde Opzigter aan de zamenstelling van deze registers heeft besteed, en ik doe volgaarne hulde aan derzelve doelmatige inrigting en aan de orde, die in dezelve heerscht. Deze registers toch zijn de slotsom van jaren arbeids, welke doorgebracht zijn in het opsporen, schiften, rangschikken en catalogiseren van stukken van den meest uiteenlopenden aard, en waaronder zonder twijfel duizenden aan hem voorgekomen zijn, die of geheel onnut of van geringe waarde waren.”

De naam, dien de opzichter zich door dezen arbeid gemaakt had, gaf aanleiding dat hij, op 31jarigen leeftijd, van regeeringswege in 1826 de opdracht kreeg om op gelijke wijs ook het rijke archief van Culemborg te bewerken en als rijks-eigendom naar Arnhem over te brengen.

Het ontginnen van deze historische mijnen, het vinden van schat op schat, waren den jongen geschiedvorscher tot dagelijkschen prikkel om zich aan de wetenschap en het bewerken van oude oorkonden te wijden, gelijk dit vroeger Bondam en van Spaen zoo vruchtbaar gedaan hadden. In 1830 verscheen dien ten gevolge het eerste deel van zijn *Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland*, „een boek”, zooals de kritiek het waardeerde, „vol diepe geleerdheid en voor de geschiedenis des vaderlands van het hoogste aanbelang, hetwelk dat van Bondam op zijde streeft, ja in vele opzigten overtreft.” Sedert verschenen tot 1862 toe van dit uitstekende werk 6 deelen, de vrucht van verbazenden arbeid, en den verzamelaar — onderwijl met de waardigheid van archivaris van Gelderland bekleed — tot blijvenden roem. In *de Gids* van 1863 wordt daarvan gewaagd als „een werk, dat door geen ander van dien aard buitenslands overtroffen wordt en dat eene eer is voor onze natie. Het behoort tot die werken,

die den schrijver de ondermaansche onsterfelijkheid verzekeren." Naast deze *Gedenkwaardigheden* verscheen van dezelfde hand in 1837 een tijdschrift onder den titel: *Bijdragen voor Nederlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, dat van niet minder wetenschappelijke waarde was, waarvan de redacteur-zelf tot aan zijn dood toe 13 deelen bearbeidde en dat tot den huidigen dag, thans onder leiding van prof. R. Fruin, wordt voortgezet.

Achter genoemd levensbericht wordt een opgaaf gevogd van des schrijvers werken, in getal zoo veel en van inhoud zoo rijk, dat meer dan een menschenleven, zou men zeggen, tot zulk een arbeid noodig was.

Deze geleerde, eerelid van niet minder dan 15 binnen- en buitenlandsche genootschappen, vereerd met 's konings groote gouden medaille, ridder van den Nederlandschen leeuw, door de Groninger hoogeschool *honoris causa* tot doctor in de rechten verheven, en lid van het hoogste wetenschappelijke lichaam in ons vaderland, het koninklijk instituut, was de boekverkooper Isaak Anne Nijhoff, te Arnhem.

Nijhoff was van boekverkoopers bloed. Dr. Ledeboer vermeldt in zijn register: Jacob Nijhoff, werkz. 1733—1792; Paulus Nijhoff, zoon van Jacob, werkz. 1793—1839, daarna Isaak Anna, zoon van Paulus, werkz. 1817—1863.

Paulus Nijhoff (de eerste) was debitant en drukker. Met uitgeven hield hij zich niet op. Alleen was hij eigenaar van een paar katechisatieboekjes en van het zoo voorbeeldeloos gezochte boekje van van den Berg, *Bijbelsche Historievragen*, waarvan in 1863 de 52e druk verscheen, telkens met een oplaag van 6 tot 10.000 exemplaren. Na het gewone schoolonderwijs te Arnhem werd Isaak, 26 Juli 1795 geboren, op 14jarigen leeftijd ter verdere opleiding toebetrouwd aan een vriend zijns vaders, den predikant Nik. Lobry, bij wien hij achterevolgens te Gorcum en te Leeuwarden inwoonde. Na drie jaren diens vorming genoten te hebben, keer-

de hij in 1812 als 17jarige jongeling in het ouderlijke huis terug, om in de zaak zijns vaders behulpzaam te zijn. Vijf jaren later kreeg hij aandeel in de zaak en trouwde.

Het ligt voor de hand, dat dit aandeel, in deze voor ons land zoo benauwende dagen, niet zoo voordèelig was, of het had aanvulling noodig door anderen arbeid. De jonge Nijhoff had zich reeds bekend weten te maken als man van studie en ijver. Als geheel overeenstemmend met zijn eigen richting, nam hij alzo gretig de betrekking aan van opzichter bij het provinciaal archief, toen die met 1818 openkwam. Bovendien: hij had het oog laten vallen op het zoo gebrekkig schoolonderwijs van zijn tijd, gedeeltelijk de schuld van de behoefte aan geschikte leermiddelen: waarom zou hij, ten voordeele der firma en ten profijte van zich zelf, niet een proef wagen om daarin zelf naar zijn vermogen te helpen voorzien? Vader en zoon kwamen overeen, dat de laatstgenoemde van betere leerboekjes de schrijver en de eerste de uitgever zou zijn. Zoo trad hij dan als auteur op, voor het eerst in 1817, op 22jarigen leeftijd, met een *Nieuw Schoolboek der Rekenkunde* en een *Nieuw Schoolboek der Aardrijkskunde*, die jaar op jaar gevolgd werden door verbeterde herdrukken, en door een *Abrégé de Géographie*, een bewerking van Pölitz' *Algemeene Geschiedenis*, en een *Histoire Romaine*. Van deze uitgaafjes werd nauwkeurig boekgehouden, werd jaarlijks een rekening-courant opgemaakt, en aan den uitgever, den vader, de gewone 10% administratiekosten en aan den schrijver, den zoon, de zuivere opbrengst uitgekeerd. Enkele van die afrekeningen van 1818 tot 1830 liggen vóór ons. Er is iets cerwaardig treffends in, als wij den man, dien wij boven schetsten als een later zoo aanzienlijk geschiedschrijver, onder een balans van zulk een eersten proefarbeid met eigen hand zoo kinderlijk-eenvoudig zien schrijven: „tot slot van Vader ontvangen f 44. —, 19 stuivers en 4 duiten.”

Het gezamenlijk cijfer van al deze boekjes, die alle druk ver-

kocht en meerimalen herdrukt werden, riep aan de eene zijde den auteur, aan den anderen kant den koopman wakker. Nijhoff had als schrijver van zijn werk, vooral van zijn daarop gevolgde *Wandelingen om Arnhem*, alle gewenschte voldoening en eer. De invloed ervan op zijn debiethandel, die al meer en meer door geletterden en aanzienlijken gezocht werd, bracht dezen tot ruïne uitbreiding. Evenzoo zijn betrekking aan het archief, die hem met allerlei personen van naam in aanraking stelde. Terwijl zijn handel al grooter en zijn studie al ernstiger werd, werden zijn werkzaamheden in beide opzichten ook des te ijveriger en strenger. Toen de vader, op 75jarigen leeftijd, in 1831 zich aan de zaken onttrok, werden deze door den opvolger op geheel nieuwere leest geschoeid, werd de drukkerij vernieuwd, het auctiehouden en het antiquariaat erbij aangesloten en trad Nijhoff ook meer als uitgever op, en wel in den beginne meer in de richting van het onderwijs, waarvan hij het vruchtbare uit eigen arbeid had leeren kennen. Weldra evenwel groeide zijn fonds aan, al heeft hij dit altoos slechts als een onderdeel van zijn werkkring beschouwd. Zijn liefde voor wetenschap en letteren deed hem een hem aangeboden degelijke uitgaaf moeielijk van de hand wijzen, maar ze opzoeken deed hij zelden. Vóór alles trok hem het historische aan. Dat getuigen zijn werken van Delprat, *Over de Broederschap van Geert Grootte*, Janssen's *Oudheidkundige Verhandelingen*, Schotel's *Graven van Culemborg*. Sloet's *Geschiedkundige bijdragen*, Vitringa's *Bataafsche Republiek*, Pringles's *Tirndrecht*, Tadama's *Geschiedenis van Zutphen* e. a. Ook verschillende stichtelijke werken, van Lobbry, Brouwer, Donker Curtius, Francke, J. L. Nijhoff, Clarisse, Steenmeijer, Maronier; letterkundige, zooals Cremer's *Daniel Sils* en ter Haar's *Gedichten* en Staring's *Werken* gaf hij in het licht. Maar onder al zijn kleinere uitgaven hing zijn hart bovenal aan den *Geldersche Volksalmanak*, in 1849 door hem uit het fonds van Thieme aangekocht en dien hij van toen af, blijkens het

voorbericht van den 16en jaargang, „als zijn kind aannam, met het vaste voornemen alles in het werk te stellen wat in zijn vermogen was, om dat jaarboekje op te kweeken en te ontwikkelen en telken jare beter toegerust te doen verschijnen.” Nijhoff zocht het, zoo in eigen zaken als in het algemeen, niet in de veelheid van uitgaven, maar wel in het gehalte. Toen er omstreeks 1842 bijna van allen kant geklaagd werd over achteruitgang en kwijning, kon hij het niet laten een woordje meê te spreken in het *Nieuwsblad*. „Eén ding weet ik wel,” schrijft hij daarin; „wil men over verval in ons vak klagen, dan is dit althans voor een deel te wijten aan het uiterst gering aantal van *wezenlijk goede boeken*, die onze persen verlaten. Met slecht geschrevene of slecht vertaalde boeken” — en hier had hij het oog op de welberuchte fabrikanten dier dagen — „kan men toch niet werken; en de boekverkoopers, die genoeg kennis, smaak en oordeel bezitten de zoodanige te onderscheiden, handelen braaf en in het belang van den handel en van het publiek beiden, dat zij er *niet* mede werken. Met slecht geschrevene of slecht vertaalde boeken moet wel *geknoeid* worden, want zónder dat willen zij niet, gelijk hunne meer degelijke broeders, winkels, magazijnen en pakzolders verlaten. Goede boeken komen wel voort ook zonder extra rabat en dubbele premie. Och, dat men zich toch bevljigtige, niet om *veel*, maar om *goed*, en dan liever *weinig* uit te geven!”

Mr. Is. An. Nijhoff was boekverkooper in zijn hart. Dat toonde hij ook als lid van de Vereeniging, wier vergaderingen hij trouw bijwoonde en wier werkzaamheid hij met warmen ijver deelde. Tot welke taak of commissie hij ook geroepen werd, men kon op hem rekenen. Herhaalde malen was hij haar voorzitter. Steeds waren zijn adviezen doordacht en grondig. Hij had *dúúr*, en overal elders, de deugd van niet te spreken als hij niet iets te zeggen had. Hij was een geduldig luisteraar, een spaarzaam prater. Hij had zijn eigen inzichten, maar wist gedwee toe te

geven, als de meerderheid zijn gevoelen niet bleek te deelen. Die gelooven haasten niet. Zoo is hij b. v. altoos gebleven een tegenstander van het uitsluitend vertalingsrecht, maar heeft er zich aan onderworpen, omdat de meesten het in hun voordeel achtten. Zoo heeft hij zich bepaald verzet tegen den vromen oorlog, dien de Vereeniging aanbond tegen de uitgaaf hier te lande van Strauss, *Das Leben Jesu*, niet omdat hij -- want hij was een godsdienstig man -- met dat boek ingenomen was, maar omdat hij de vrijheid der wetenschap geen stroobreed in den weg verlangde gelegd te zien door den boekhandel. Al deed de Vereeniging, tot wier invloedrijkste bestuursleden en voorzitters hij lange jaren behoorde, nu en dan een daad tegen zijn meening in, toch hing hij haar aan met dezelfde trouwe liefde. Toen zij in 1842 haar 25jarig jubilé vierde, was hij, en met volle ingenomenheid, haar feestredenaar.

Bij die gelegenheid had Nijhoff wat te zeggen, en hij sprak het uit zoo fier en zoo welsprekend, en te gelijk zoo karakteristiek voor hem-zelv', dat wij niet willen verzuimen er eenige regels uit aan te halen.

„Ik zie mij omringd”, zeide hij, „door een aantal mijner beroepsgeenooten, met mij in dezelfde betrekking geplaatst tot de burgerlijke maatschappij; met mij doordrongen van het gewigt der verschillende soorten van pligten, uit die betrekking geboren; met mij overtuigd, dat het heilige roeping is, op de baan dier pligten steeds met moed en ijver voorwaarts te streven; dat daar — zoo ergens elders — stilstand voor achteruitgang geldt. Ik voel mij gelukkig te midden mijner handelsbroeders, omdat ik dien handel liefheb. Ik roem hem allereerst als eene bron van bestaan en welvaart van velen, ook in dezen, onzen eigenen tijd. Ik weet het: de dagen zijn voorbij, dat de boekhandel in Holland bij uitnemendheid bloeide en hun, welke dien uitoefenden, tonnen bij tonnen schats aanbragt; de dagen, waarin onze

voorvaderen, gelijk met de voortbrengselen van het kille noorden en van den verzengden aardgordel, zoo ook met de gedachten der schitterendste vernuften van geheel het beschaafde Europa, den meest voordeeligen wereldhandel dreven. Maar nochtans, ik vraag het u, zijn er onder u van den tegenwoordigen dag niet nog een aantal, die zich verheugen mogen, met Gods zegen, in dat bedrijf ruime middelen van onderhoud voor zich zelve en hun gezin te vinden, niet verscheidenen, welke het daarenboven in staat stelt, om aan al de eischen van betamelijk zingenot en weelde onbekrompen en onbezorgd te voldoen? — Ik roem dien handel, ten andere, om zijnen invloed op de beschaving van het verstand. Zegt mij, van welke personen zijn de werken uitgegaan, die, in elk vak van menschelijke kennis en wetenschap, het eerste helder licht verspreid, die het eerst goede gezindheden gekweekt, beschaving bevorderd hebben? Is het niet van Nederlandsche? Vraagt het den Godgeleerden: zij noemen u den volledigen *Calvijn*, de *Poli Synopsis*, de beste uitgaven der *Kerkvaders* en der *Critici Sacri*. Raadpleegt de Regtsgeleerden: zij wijzen u op het *Corpus Juris* bij Elzevier, op de *Pandecten* van Pothier, op den *Thesaurus* van Meerman. Of ook de Geneeskundigen: zij danken aan onze pers de naauwkeurigste uitgave van *Hippokrates*, den *Vesalius* van Boerhave, de werken van Leeuwenhoek, Musschenbroek en 's Gravesande. Hoort de Aardrijkskundigen: hunne eerste en beste kaarten ontvingen zij van Blaeu, en de landbeschrijvingen van Dapper, en Nieuhoff en Valentijn zijn nog heden ten dage hunne gidsen. En wat zal ik zeggen van die rei van uitgaven der werken van de beste schrijvers van Griekenland en Latium, door keurigheid van druk, zuiverheid van tekst en zorgvuldige correctie tot hiertoe onovertroffen, ja welligt onovertreffbaar, en den ondernemingsgeest der Nederlandsche boekhandelaren evenzeer als der voortreffelijkheid hunner drukkerijen, van den tijd der Elzeviers tot op dien der Luchtmanssen,

onsterfelijken roem verzekerende? — Voorwaar, onberekenbaar is de dienst, door die allen aan de uitroeiing van dwaling en vooroordeel, aan de bevordering van kennis en goeden smaak bewezen, niet te waarden de invloed, daarin door den Nederlandschen boekhandel op de beschaving uitgeoefend. — Maar hooger nog rijst de Nederlandsche boekhandel in onze schatting, wanneer wij dien beschouwen in zijn naauw verband met de zelfstandigheid van ons bestaan als volk. Zegt mij, wanneer bereikte die handel den hoogsten trap van luister? Het was toen, toen Nederland de belangen der volken van Europa regelde, het lot der wereld in handen had; toen onze vloten alle zeeën bedekten, toen de sleutels der Sont in onze havens berustten. — Groot is de magt van onzen handel, groot is zijn waarde als bron van welvaart voor velen, groot is zijn invloed op ware beschaving, groot is zijn verband met de zelfstandigheid en het geluk van ons volk!”

Nogmaals, Mr. Is. An. Nijhoff was boekverkooper in zijn hart. Hij bleef dat, met al de bescheidenheid aan onzen maatschappelijken stand verbonden. Den man, die als geleerde den eeren dag een eervollen zetel had aan de groene tafel in het Trippenhuis, te midden van de bloem van Nederlands wetenschap, vindt ge den volgenden achter zijn lessenaar, zich de meest alledaagsche werkzaamheden getroostende. De man, behoorende tot de aanzienlijksten naar den geest, betoonde in handel en wandel zich den eenvoudigste.

De jonge boekverkooper, die het voorrecht had dezen grijzen en beroemden vakgenoot nu en dan op vergaderingen van de Vereeniging of wel ten zijnen huize, in zijn bejijden-waardig gezin, te ontmoeten, zag met beschroomden eerbied op tegen dezen man, die meer dan het ideaal verwezenlijkte dat men zich bij zijn beroepskeus gedroomd kon hebben. Hij had outzag voor dezen eerwaardige, wiens hoofdschudden hem een vermaning, wiens goedkeurend knikje hem een riem onder het hart was, en wiens handdruk hijzelf nooit zou hebben durven zoeken, indien die hem niet zoo gulhartig ware toegereikt.

Mr. ls. An. Nijhoff heeft onzen stand opgeheven, zijn eigen bestaan van dubbele beteekenis gemaakt en, als zijn beste erfeling, zijn voorbeeld op het hart gebonden van allen, die willen begrijpen dat een menschenleven ernst is en ieder uur zijn waarde heeft.

De eerste, die dat spoor met heel zijn geweten volgde, was zijn zoon Paulus, in 1853, op 32jarigen leeftijd, als deelgenoot in de firma opgenomen. Tien jaar lang was hij met en naast zijn vader zoowel in wetenschap als in handel werkzaam. Na den dood zijns vaders, den 20en Juni 1863, trad hij geheel in diens plaats, ook als archivaris van het provinciaal archief, ook als redacteur van de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis*, ook, door verschillende geschriften, als Gelderland's historieschrijver. Zijn gaven daartoe had hij reeds getoond door zijn welbekend boek *Het voornaamste uit de Geschiedenis van Gelderland aan kinderen verteld*. Als uitgever had hij zijn streven bewezen o. a. door Lenting's *Nederlands Staatsbestuur* en Moll's *Kerkgeschiedenis van Nederland*. Als man van praktijk ten behoeve zijner stadgenooten had hij de Arnhemsche bibliotheek hervormd en geregeld, evenals hij ook het stedelijk archief en die van verschillende andere Geldersche gemeenten geordend had. Zijn toekomst beloofde nog zoo veel. Op 48jarigen leeftijd ontviel hij plotseling aan zijn gezin, den handel en de wetenschap, waardig beelddrager zijns vaders naar hoofd, gemoed en vruchtbare werkzaamheid.

Van deze beide Nijhoff's — over Mart. Nijhoff spreken wij later — zijn uitvoeriger levensberichten te vinden in de *Bijdragen* dl. 1, blz. 108 en 171.

Na den dood van Paulus ging de zaak met 1868 over in handen van P. Gouda Quint, die haar met eer voortzet, o. a. blijkens zijn keurige uitgaven van Ver-Huell's prentwerken, zijn *Bouwstijlen* van Gugel, Buys' *Grondwet*, en zoo menig geschrift en kaart betreffende Gelderland.

GEBR. DIEDERICHS.

In 1865 werd het tweede gedeelte verkocht van het fonds van Gebr. Diederichs te Amsterdam; de eerste helft was in 1847 in veiling gebracht. Beide auctiën liepen over ongeveer 600 titels van eigen en aangekochte uitgaven.

De firma Gebr. Diederichs is zeker de grootste boekhandel geweest in ons vaderland. Zij had haar eigen beginsel, dat waardeering eischt evenals ieder ander, al loopt het ook met dat van anderen uiteen. Zij beschouwde den boekhandel bovenal als een zaak van koopmanschap en dreef dien in dit opzicht met eer en met groot voordeel. Onderscheiden bekende, met lof bekende buitenlandsche huizen zouden te noemen zijn, die haar daarin tot voorbeeld waren en die, even als zij zulks deed, van de overtuiging uitgaan, dat elke groothandel, ook die in boeken, erop uit moet zijn te voldoen aan de verschillende behoeften der groote menigte, natuurlijk de lichtzinnige en onzedelijke uitgesloten. Naast zeer degelijke, zeer wetenschappelijke, zeer ernstige boeken kunnen, beweren zij, die van wat minder gehalte, wat fabriekmatiger van maaksel, gevoegelijk hun plaats hebben; ieder lezer heeft zijn eigen gading, en de boekhandelaar als handelaar heeft elkeen te bedienen overeenkomstig diens keus en smaak, zonder eigen persoonlijke voorkeur daarbij te laten gelden. Dat deze meening te verdedigen valt is zonneklaar; dat zij bestrijders heeft achten wij een zegen.

Zeker is, dat de firma Gebr. Diederichs haar beginsel breed heeft opgevat en kloek ten uitvoer gebracht.

Als debitant dreef zij zaken over het gehele land, in allerlei vakken en talen. Ook verkocht zij buitenlandsche boeken, die zij bij groote partijen opdeed, tot verminderden prijs. Bij duizenden verspreidde zij o. a. van tijd tot tijd haar „*Verzeichniss Deutscher Bücher vermischten Inhalts und über Medicin, Chirurgie, Anatomie, Chemie, Pharmacie, Physik, Botanik, Mineralogie, Thier-*

artzneiwissenschaft u. s. w. zu 50°/_o en dergelijke Fransche en Engelsche catalogen. Zij beheerde een leesbibliotheek op groote schaal, niet voor Amsterdam alleen, maar dienstbaar voor alle steden en dorpen; de catalogus daarvan, van 1838, bevatte meer dan 30.000 boekwerken of 70.000 deelen; hij bestond uit negen stukken en kostte f 2.90.

Als uitgevers in 1822 begonnen, zonden Gebr. Diederichs een aantal tijdschriften in het licht, van allerlei richting en prijs: voor geneeskunde *Boerhave*, voor gezellig onderhoud *De Echo*, voor gemengde letterkunde *De Atlas*, voor vaderlandsche literatuur *De Moniteur*, voor nieuws van den dag *De Naprater*, voor het tooneel *Het Tooneelklokje*, voor land- en volkenkunde *Cybele*, voor modes *Psyche*, *Le bon ton*, *l'Élégant*, voor natuurkennis *Magazijn der Voorvereld*, enz. enz., en daarnaast voor de algemeene gebeurtenissen *Onze tijd*, een van de degelijkste vaderlandsche maandwerken. Hun *Nederlandsch Magazijn ter bevordering van algemeene en nuttige kundigheden*, in 1834 begonnen, is een van de moedigste en vruchtbaarste ondernemingen geweest en heeft de baan gebroken voor die menigte geïllustreerde volksbladen, die niet weinig hebben bijgedragen tot de ontwikkeling van ons volk. -- Hun uitgaf van boeken en boekjes liep over alle vakken, alle vormen, alle prijzen; van kinderspellen en volksrecepten, van allerlei almanakken en raadgevers af, tot werken als Sommer's *Tafereel van het Heelal*, Arnott's *Natuurkunde*, van den Houert's *Verzameling van Arresten en Wetboeken*, en *Prentbijbels* toe. Van de Vijver's *Amsterdam*, Polak's *Algemeene Geschiedenis*, het *Algemeen Woordenboek der Zamenleving*, het *Nederlandsch Handelsmagazijn*, Cats' *Werken*, Olinger's en Fleischauer's *Woordenboeken* waren editiën waarop ons land roem mag dragen, omdat zij onder de degelijkste boeken kunnen geteld worden en meest alle van de uitgevers-zelven uitgingen. De koopmansgeest en de arbeidzaamheid van Gebr. Diederichs wa-

ren buiten mededinging en hebben hun handel opgevoerd tot een hoogte, die voor een klein land als het onze waarlijk merkwaardig is. — Na 1865 hielden Gebr. Diederichs zich al minder en minder met het uitgeven op, om zich bij uitsluiting te wijden aan het *Handelsblad*, mede een van hun scheppingen. een dagblad, dat sinds zijn vestiging een eerste plaats beslaat in de journalistiek van Nederland. — P. A. Diederichs, de laatste der twee gebroeders, overleed in 1873, een eenigen zoon nalatend. die zijn vaders opvolger werd in het beheer van het *Handelsblad*.

J. RADINK.

Den 17den Juni 1865 overleed Jacobus Radink. Radink is in den boekhandel een eigenaardige figuur geweest. Hij was dit reeds door zijn persoonlijk voorkomen. Stoer van bouw, breed van schouders, grof van vormen, met een reuzenhoofd waarvan de stugge haren lang afhingen, duidde deze gestalte, die dagelijks door Amsterdam's straten kuierde, alles behalve den man aan, die beroepshalve gewoon was in aanraking te komen met het uitgelezen deel der maatschappij. Aan zijn opvoeding was weinig ten koste gelegd. Hij verstond geen enkele vreemde taal, en van wetenschap of letterkunde had hij al een zeer sober begrip. Ook hadden zijn manieren meer iets afstootends dan aantrekkelijks. Des te grooter lof verdient de eereplaats, die hij zich in den boekhandel veroverd heeft. Wat natuur en opleiding hem onthouden hadden, wist hij goed te maken door voorbeeldige werkkraft en stalen volharding. Zijn schrandere blik, zijn helder doorzicht, gepaard aan een zeldzaam geheugen, deden dezen volkomen ongeletterden man zich den weg banen tot een roemrijk zelfstandig bestaan in een vak, bij welks uitoefening men zou meenen, dat wetenschappelijke ontwikkeling allerminst gemist kan worden.

Jacobus Radink, in 1794 te Amsterdam geboren, was de derde zoon van J. J. Radink, boekverkooper en leesbibliotheekhouder in de Amstelstraat, en jongere broeder van den zeer bekwamen J. A. Radink, die in de Sint Luciënsteeg den ouden boekhandel dreef en in 1821 stierf. Hij was alzoo te midden van boekenstof gewonnen en opgewassen. Nog heel jong moest hij zijn vader in diens winkel bijstaan en den kost helpen verdienen. Wellicht zou er nooit iets anders uit hem gegroeid zijn dan een onbetekenend leesbibliotheekhoudertje, indien niet een omstandigheid van betrekkelijk gering belang hem tot aanleiding geweest was om zich aan den ouden boekhandel te wijden. Door een handelshuis buiten Amsterdam namelijk werd aan den vader opgedragen commissiën waar te nemen op alle voorkomende boekverkoopingen in de hoofdstad, en de jonge knaap was daarvoor de aangewezen persoon.

Al heel spoedig, en waarschijnlijk door het voorbeeld van zijn broeder nitgelokt, vond hij, buiten de taak hem door zijn vader opgedragen, op die auctiën gelegenheid zaken te beginnen voor eigen rekening. Op 18jarigen leeftijd had hij niet alleen den moed om zich zelfstandig te vestigen, maar tegelijk een huwelijk aan te gaan, waardoor hij meteen de Fransche conscriptie ontging. In dit zelfde jaar wist hij op de verkoopng van de prachtige bibliotheek van Jer. de Bosch, en een jaar later, in 1813, op die van J. Calkoen zulke voordeelige zaken te doen, dat hij zich een magazijntje kon aanleggen, dat zich gaandeweg tot een zeer belangrijken voorraad van de meestgezochte boeken uitbreidde. De omstandigheden waren hem daarbij alleszins gunstig. Het is bekend, hoe keizer Napoleon door het zoogenaamde *continentale stelsel* allen handel tusschen de verschillende landen bijna onmogelijk maakte. In 1812 wilde hij dezen strengen maatregel eenigermate verzachten en stond aan enkele groote handelshuizen *licenses* toe om voor een zeker kapitaal bedrag goederen en koop-

waren uit te voeren en daarvoor andere, tot een gelijk bedrag, weër in te voeren. Deze ruilhandel had, om koloniale waren binnen Frankrijk te krijgen, vooral met Engeland plaats. Het spreekt van zelf, dat het groote voordeel van deze *licenses* veel meer in den invoer dan in den uitvoer stak, aangezien de koloniale waren door de schaarste in Frankrijk, en dus ook in ons overheerscht land, zoo in prijs waren gestegen, dat ze vier- vijfmaal duurder betaald werden dan zij in Engeland kostten. Het kwam er nu maar op aan, hooge facturen van uitvoer te maken, om voor een even hoog bedrag te kunnen invoeren. En daardoor werd in Frankrijk, en dus ook hier, een ruim gebruik gemaakt van boeken. De handelshuizen, die in dit verlot deelden, kochten stapels oude boeken op, boeken van weinig of geen waarde, die voor den oorspronkelijken prijs gefactureerd werden en dus schatten goude moesten vertegenwoordigen. Maar aangezien Hollandse en Fransche boeken door de hooge Engelsche tolrechten zoo goed als verboden waren, werden die oude, schier waardelooze boekdeelen, veelal zoodra zij de havens uitwaren, overboord geworpen. Millioenen aan factuurswaarde verdwenen op die manier naar den bodem der zee.

Het ligt voor de hand, dat Fransche en Hollandsche antiquaren, bij wie die inkoopten veelal gedaan werden, goede zaken maakten. Maar veel meer deden zij dit, toen na 1815 de staatkundige hervorming plaats had en vrijheid en vrij verkeer waren teruggekomen. De liefhebbers haastten zich, om zich zooveel mogelijk van de nog overgebleven oude boeken, vooral de zoo gewaardeerde uitgaven der classici uit de 17de en 18de eeuw, vervolgens ook de werken der kerkvaders en andere theologen, die dien ten gevolge aanmerkelijk in waarde gestegen waren, meester te maken; uit alle landen stroomden zij naar Frankrijk en Holland heen. Onder de gelukkigen, wier magazijnen in de eerste plaats bezocht werden, behoorde Jacobus Radink. „Merk-

waardig", schrijven E. J. Brill en Mart. Nijhoff in de voorrede van den catalogus zijner magazijn-veiling in 1867; „merkwaardig was het bij die bezoeken, toen en ook later, op te merken, met welk talent Radink, ofschoon weinig geoefend in het gebruik van vreemde talen, wist uit te vorschen wat men verlangde. Een enkel woord was hem voldoende den vreemdeling het gewenschte aan te bieden. Dan bestudeerde hij diens gelaatstrekken om daarin de mate van tevredenheid over het aangebodene op te merken, en dit strekte hem bij latere gelegenheid alweder tot gids. — Intusschen hield deze wijze van handelen de vreemdelingen niet terug. Integendeel, het ernstige en open gelaat van Radink en zijn bekende goede trouw in handelszaken trokken allen aan. Zijn naam werd aan het bezoek van Holland verbonden; men wist, dat men veel belangrijks bij hem zou aantreffen, dat hij er steeds op uit was voor zijn vrienden in het buitenland het merkwaardigste, wat de verkooping in Nederland opleverden, te verzamelen, en tot hun komst te bewaren.

„Maar ook bij zijne landgenooten stond Jac. Radink met achting en eere aangeschreven. Het groote vertrouwen, dat hij gedurende zijn 53jarige loopbaan ondervond, mag vooral blijken uit het groot aantal bibliotheken, welker verkoop aan zijne zorgen werd toevertrouwd. De bibliotheken van Donker Curtius, Wiselius, Hoefft, Roothaan en zoo vele anderen zijn daarvan de sprekende getuigen. Mogt hij bij het zamenstellen van den catalogus de wetenschappelijke rangschikking aan andere handen overlaten, zelf was hij, bij de behandeling der bibliotheken en gedurende de veiling, de ziel der verkooping. Met eene naauwgezetheid, somtijds grenzende aan het kleine, nam hij daarbij de belangen waar zijner committenten en van allen die hem met hun vertrouwen vereerden, en zelden faalde hij in de hoogst moeilijke kunst daarbij naar aller genoegen gehandeld te hebben. Geheel doordrongen van zijn pligt als verkooper, wist hij door zijn geestdrift

het publiek te bezielen en mede te slepen, wij zouden zeggen te biologiseren, tot het hem in het opbieden volgde, meermalen zoolang hij verkoos."

Doch niet slechts in den antiquarischen handel openbaarde zich Radink's koopmansgeest; evenzeer in het aankopen van fondsartikelen. Weinig bekreunde hij zich om de soort van kopijen; ieder boek had voor hem zijn eigenaardige handelswaarde, en voornamelijk indien het tot den ouden handel in eenige betrekking stond was het van zijn gading. Een aantal aanzienlijke fondsartikelen, waarvan hij enkelen liet herdrukken, anderen met voordeel afleverde en weder anderen als kopijrecht overdeed aan uitgevers die er nieuwe uitgaven van wenschten te maken, pleitten bij menigen aankoop voor zijn praktischen blik. Zoo had hij, onder veel meer, niet minder dan 48 fondswerken en kopijrechten van Bilderdijk verzameld, wel wetende dat deze hem niet dadelijk renten zouden afwerpen, maar te pas konden komen wanneer eenig uitgever eraan denken mocht een compleete uitgaaf van Bilderdijk's werken te ondernemen. Toen dat eindelijk in 1855 gebeurde, kregen die kopijen haar waarde. De belanghebbende uitgever mocht in Radink vinden volstrekt niet den zelfzuchtigen man, die door het eischen van overmatige winst van die gelegenheid eenig misbruik begeerde te maken; integendeel den kloeken, roijalen koopman, die zonder het billijk eigenbelang uit het oog te verliezen, aanstonds bereid was zijn medewerking te verlenen aan de uitgaaf van, gelijk hij het noemde, „zulk een respectabel boek." Bij die gelegenheid, onvoorbered, kwam uit, hoe Radink, een man van eigen kracht en zelfstandigheid, zonder eenige de minste wetenschappelijke of boekhoudersopleiding, in zijn geheugen en tact daarvoor eenige vergoeding had weten te vinden. Van al die 48 kopijen noemde hij niet alleen, zonder veel nadenken, de gelegenheid waar hij die gekocht had, de getallen en de prijzen, die later volkomen juist bleken te

zijn, maar wist hij te gelijk meestal de plaats aan te wijzen, waar de overige ruim honderd kleinere en grootere kopijen van Bilderdijk gedurende den loop van bijna drie vierden van een eeuw verstrooid en thans te vinden waren. — Als een ander voorbeeld, hoe Radink steeds gezind was, „respectabele” ondernemingen uit ware liefde voor boeken te bevorderen, strekke de mededeeling, dat hij in 1850 ter nauwernood kennis droeg van het plan van de firma Binger om, onder Jacob van Lennep's leiding, een prachttuitgaaf van Vondel's gedichten te ondernemen, of hij zond aan Mr. van Lennep ten geschenke een kostbare verzameling van Vondel's werken, te samen bijeengegaard in 25 fraaie banden.

Aan al deze goede eigenschappen had hij zijn fortuin en zijn eer te danken. Frederik Muller, die over Radink bij diens overlijden een woord van hulde schreef, getuigt van hem: „Die vereeniging van krachten en gaven maakte het hem in zijn tijd mogelijk een overwigt in den handel te verkrijgen, terwijl het steeds mijne opregte bewondering heeft gewekt, dat hij zich met zoo geringe middelen zoo groote boekenkennis heeft eigen gemaakt als hij bezat. Voor die kennis, voor dien praktischen blik, voor die juiste toepassing van hetgeen hij zag, had ik groot respect en was daarvoor met regtmatigen naijver vervuld. Door en door man van zaken heeft hij het door hem beoogde doel ruimschoots bereikt en een naam in den boekhandel nagelaten.” En de verkoopers van zijn kostbaar magazijn, dat bijna 7000 titels bevatte, eindigen hun voorrede met deze woorden: „Radinks naam zal steeds een waardige plaats in de geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel innemen, maar niet minder zal Radink blijven leven in de dankbare herinnering van zoo velen, die met hem gedurende zijn 53jarige loopbaan als boekhandelaar in betrekking stonden, en hem leerden kennen in zijn buitengewone verdiensten.”

Radink bewoog zich bij voorkeur onder zijn beroepsgenooten. De vergaderdag der Vereeniging was voor hem een ware feestdag. Als de voorzitter bij die gelegenheid hem telkens uitnoodigde, de ingekomen boeken te verkoopen en daaraan een vleierend woord vastknoopte, was hij in zijn glorie. En toen hij dat in 1861 25 jaar had volgehouden en de Vereeniging hem een zilveren inktkoker met een opschrift vereerde, een geschenk „van de Broederschap”, gleed langs die ruwe wang een traan van dank, zeker zeldzaam in die oogen, maar daarom des te welsprekender.

J. L. C. JACOB.

In Juni 1865, zeven dagen na zijn vakgenoot Jac. Radink, overleed te 's Gravenhage J. L. C. Jacob.

Toen in 1856, bij gelegenheid der Costersfeesten te Haarlem, aldaar een tentoonstelling gehouden werd van incunabelen en zeldzame drukken, werd een der commissarissen van orde gewaarschuwd, dat een deftig, net gekleed heer een boekje weggenomen had uit een der glazen kasten. Men ging den schuldige na en vond hem weggedoken in een hockje van een bijgelegen bode-kamer met het onoogelijk perkamentje tusschen de krampachtig trillende vingers.

Toen Jacob, eenzame op de wereld, op sterven lag, bezocht die zelfde vroegere commissaris zijn ouderen vriend in diens ziekekamer. Daar lag de uitgeteerde kranke, boeken naast en om zich heen, boeken op alle meubeltjes van zijn schamel vertrek. Tot zelfs op de plank van zijn bedstede stond een reeks klein-octavos. En de man, die weldra sterven zou en zoo groote behoefte had aan verpleging in een betere woning, weigerde angstig dat men hem zou verplaatsen, omdat hij dan, het ergste wat hem zou kunnen gebeuren, zijn boeken, zijn schatten, verlaten moest.

Was deze man oneerlijk, of een gierigaard? Neen, waarlijk

niet. Maar hij was op den rand van het te kunnen worden: hij was bibliophaan.

J. L. C. Jacob, geboren Zwitser, van goeden huize, was naar Holland overgekomen om werkzaam te zijn in den Franschen boekhandel van Immerzeel & Co in den Haag. Daar had hem de lust voor taal, voor letterkunde, voor kunst bevangen en had hij zich bovenal verdiept in de studie van oude Fransche klassieken. In kennis geraakt met A. D. Schinkel, den bekenden Haagschen boekdrukker en boekenliefhebber, werd hij in diens bibliotheek vooral aangetrokken tot de vergelijking en bestudeering van de alleroudste en beste voortbrengselen der drukkunst in onderscheiden landen. Zoo kreeg Jacob de boeken lief naar mate hunner waarde van zeldzaamheid en keurigheid van uitvoering.

Geen wonder, dat hij, toen hij zich omstreeks 1830 te Rotterdam als Fransch boekverkooper vestigde, zich in dien kring van nieuwerwetsche zaken niet te huis vond. Weldra deed hij zijn handel aan S. van Reijn Snoeck over en ging naar zijn geliefden Haag terug, waar hij, van een kleine koopmanschap in oude boeken levende, zijn hart kon ophalen in de koninklijke bibliotheek, in die van Westreenen van Tiellandt, Schinkel en op verschillende aucties.

Tot een kleine instrooiing voor zijn sober bestaan bestuurd hij ongeveer 26 jaar lang het *Nieuwsblad van den boekhandel*. Ook gaf hij het *Jaarboekje* uit, dat van 1839 tot 1843 bestond. De stukken, die hij daarin en elders plaatste, getuigen van zijn nauwgezeten onderzoek en veelzijdige kunde.

Zoo leefde hij, stille in den lande, eenzelvig en afgetrokken voort, handel doende om den broode, niet om der weelde. Hij ontzeide zich vaak het allernoodigste, zelfs zijn dagelijksch maal, om in het bezit te komen van een boekje, dat hem met al te verleidende oogen toeloonkte. Hij zag vijanden in degenen die bij

hem aanklopten om zijn oud papier te ruilen voor geï. Hij liep, met een hart vol droefheid, heen van de veiling van zijn vriend Schinkel, omdat hij het niet kon aanzien, dat die zeerlijke boeken met zooveel kleinachting ter hand genomen en van elkaar gescheiden werden.

Noem dat alles dwaasheid; zie uit de hoogte neêr op den loekhandelaar die zoo weinig begrip had van handel: beklaag den man om zoo groote kleingestigheid -- maar heb toch ook wat waardeering over voor dien *eerbied voor het boek* en voor hem, die vlekkeloos en nederig, in zijn schuwheid zoo hulpvaardig, in zijn armoede nog vaak zoo weldadig, zijn leven en zijn liefde toewijdde aan *het boek*.

Frederik Muller herdacht Jac. Radink en J. L. C. Jacob te samen in één opstel, te vinden in de *Bydragen* dl. I, bladz. 115.

SCHALEKAMP, VAN DE GRAMPSEL & BAKKER.

In Augustus 1867 overleed H. Bakker Cz., een der laatst overgeblevene vennooten van de alom bekende firma Schalekamp, van de Grampsel & Bakker. Juist om die bekendheid, en gunstige bekendheid, was het, dat toen Bakker in 1833 als eenige eigenaar optrad, die firma haar dubbeleu naam behield niet alleen, maar dien nog vergrootte met dien van Bakker, die er zijn geldelijken glans aan toevoegde.

De grondvester van dit Amstedamsche huis in 1772 was Matthijs Schalekamp, die er later Evert van de Grampsel in opnam. Bakker bepaalde zich, evenals zijn voorgangers, tot het hoofdcorrespondentschap van de meeste boekhandelaren in de buitensteden en tot het houden van een groot magazijn van schoolboeken, dat ook voor een groot deel uit eigen uitgaven bestond. De firma had zich jaren lang bij uitsluiting op *werkjes* voor het onderwijs toegelegd en daarvan zulk een aanzienlijk ge-

tal verzameld, dat zij op dat belangrijk handelsgebied het rijk had weten in te nemen. Bakker, die een man was van veel kennis en onvermoeibaren ijver, legde daarbij tevens aan een depôt van alle uitgevers in hetzelfde vak. Men kon er dus op rekenen, dat men bij hem, en wel zonder wachten, terecht kon voor alles wat men voor het onderwijs zocht. Hij kreeg daardoor een uitgestrekt debiet, niet alleen onder de boekverkoopers, die zich liever tot hem wendden dan tot de verafwonende uitgevers, maar evenzeer onder de schoolhouders. Door zijn beide zoons gesteund bracht Bakker zijn firma tot grooten bloei.

Hij zelf onderscheidde zich, behalve door de genoemde eigenschappen, ook door strenge orde en stipt geldelijk beheer. Dit laatste toonde hij mede langen tijd als lid van het bestuur en penningmeester van de Vereeniging, waar zijn juist oordeel op grooten prijs gesteld werd. — Toen hij zich om ziekelijke oorzaken in 1866 aan de zaken onttrekken moest, werden deze door zijn zonen voortgezet.

H. FRIJLINK.

Met het einde van 1869 hield Hendrik Frijlink op, zich te tellen onder de uitgevers. Een gedeelte van zijn fonds had hij reeds verkocht in 1841, een ander deel in 1864, en het overgeblevene was in 1869 in veiling gebracht. Alles bijeengenomen, was het een der kapitaalsfen en zeker een der vruchtbaarsten geweest. Op het gebied der genees- en heilkunde had Frijlink enkele groote werken in het licht gegeven o. a. van Busch en van Bock, die tot de besten van hun tijd behooren. Voor het onderwijs zagen bij hem een aantal werkjes het licht, van hem-zelfen, van Hakbijl, van den Hoonard, Petiscus, van der Maaten, Cannabich, waarvan de meesten herdrukken noodig hadden

Maar vooral op het terrein van fraaie letteren en van romans, bovenal op dat van kinderlektuur, is hij een man van beteekenis geweest. Hij was een boekverkooper van kieschen smaak en degelijke letterkundige bekwaamheid. Deze twee eigenschappen teekenen zich bij alles, wat bij hem van de pers kwam. Hij en G. J. A. Beijerinck dongen om den voorrang in keurigheid van uitvoering zoowel in werken van smaak als in kinderboekjes; beiden zijn in dit opzicht de baanbrekers geweest van een nieuw tijdvak. Zij beschouwden hun boeken, ook de geringsten daaronder, niet als handelsartikel alleen, maar zij gaven eraan ten beste wat hun geweten hen deed beseffen dat aan die papieren kinderen toekwam: een weldoordacht innerlijk gehalte en een bevallig voorkomen. Zij waren daarin voorbeeldige voorgangers, die alleszins navolging verdienen, ook voor onzen tijd, nu het fabriekmatige en bloot voordeel belovende wel wat al te vaak een voortwoekerend kwaad dreigt te worden.

Frijlink is een merkwaardig man geweest. Wij, die er zoo op aandringen, dat iemand die zich als uitgever wil vestigen veel beschavende voorbereiding en voor het minst wat kapitaal bezitte, wij vinden die eischen gelogenstraff in den persoon van Hendrik Frijlink. Nochtans houden wij vast aan onze bewering, omdat wij Frijlink een zeer zeldzame uitzondering achten en hem daardoor te hooger stellen. Wij weten in onzen boekhandel niemand, die zoo van klein-af begonnen is, zoo met kleinigheden zich bemoeid heeft, zoo, tot in zijn laatste levensjaren, aan die kleinigheden waarde gehecht en er de hand aan gehouden heeft; en wellicht ook daardoor een betrekkelijk groot man geworden is. Voorzichtiger uitgever is moeielijk te denken; bedachtzamer, geduldiger evenmin. Vóór dat Frijlink een onderneming, hoe schijnbaar nietig ook, begon, werd er heelwat over gedacht en gewikt; het had wat voeten in de aarde voor ze naar zijn zin klaar was. Misschien heeft hij daaraan te danken, dat hij bijna

nooit aan zijn uitgaven verloren en met velen ervan groote winsten behaald heeft.

Wij hebben van Frijlink vóór ons liggen een eigen levensbeschrijving, drie jaren voor zijn dood ons toegezonden in zijn 83e jaar: natuurlijk nog al breed uitgemeten, tot allerlei bijzaken afdalende, ook, wij zouden haast zeggen met ietwat pronkende uitpluizing van zijn armelijk begin. Maar toch is daar te veel in dat den man-zelven en zijn eigen tijd schetst, en is zij te eigenaardig van bijzonderheden en van vorm, dan dat wij zouden aarzelen, volgens zijn eigen wensch, over zijn eersten, schralen tijd, althans hier en daar hem zelv' (tusschen „ ” aangeduid) het woord te laten en daardoor deze schets een grooter afncting te gunnen dan aan andere. Men houde daarbij in het oog, dat hij in zijn opstel van zich zelve spreekt in den derden persoon en het dus gemakkelijk maakt onze eigen aantekeningen met de zijnen saam te voegen.

Hendrik Frijlink werd den 1en September 1800 te Amsterdam geboren, maar kreeg zijn eerste opvoeding te Alkmaar, waar zijn vader een ondergeschikte betrekking had. Deze had het alles behalve breed en werd daarenboven telkens op rantsoen gesteld door de Fransche inkwartiering, die soms bij tien- of vijftien soldaten te gelijk van de sobere keuken me'at. Toen de oude Frijlink in 1808 plotseling overleed, bleef zijn weduwe met drie kinderen achter, zonder eenig middel van bestaan. Zij trok terug naar Amsterdam, waar haar verwanten den kleinen Hendrik voorschands voor hun rekening namen en dezen op een school bestelden, met het doel hem voor kweekeling en later voor onderwijzer op te leiden. Dat gebeurde, en op zijn 12de jaar gaf de knaap reeds onderricht aan nog kleiner knapen, maar zonder belooning. Gretig nam hij dus een jaar later de plaats in van jongsten klerk, of kantoorlooper, bij den advokaat Mr. N. Sinderam, waaraan een klein weeggeld verbonden was. Bij de boodschappen, die hij van 's morgens vroeg tot 's avonds laat voor zijn

patroon te doen had, vond hij ter verpoozing onderweg een onweerstaanbare verleiding in een boekenstalletje in de buurt, waar hij een ruim gedeelte van zijn tijd en van zijn karig zakgeld zoek bracht en dat hem tot allerlei lektuur verlokte, een lust, dien hij bot kon vieren, tusschen de boodschappen in, op den zolder van Mr. Sinderam, waar eenige jaargangen van de *Vaderlandsche Letteroefningen* met die van de *Recensent* gezellig op een hoop lagen. Zoodoende kwam de jongen tot lezen en wel bij voorkeur van recensien, „omdat hij het zoo vermakelijk vond,” zegt hij, „dat die beoordeelingen soms zoo lijnrecht tegen elkander inliepen.” Zoo „begon hij er over te denken, of niet mettertijd een boekverkooper uit hem zou kunnen groeien, een vak, dat hem, naar aanleiding van de boekenstalletjes, meer dan eenig ander aantrok. Alvast begon hij zich, in zijn tusschentijd, op het innaaien en kartonneeren van halfversleten boeken toe te leggen, behalve dat hij vroeg opstond en laat naar bed ging om zich zelf vreemde talen te leeren. Met dat innaaien verdiende hij tegelijk eenig geld bij zijn patroon en bij enkelen van diens vrienden, die hem, „het klerkje van Sinderam”, zooals zij hem in de wandeling noemden, nu en dan ook de levering van het een of ander boek opdroegen, dat hij bij een zijner boeken-stalletjes-vrienden met een klein rabat wist te krijgen.” Onderwijl kwam hij in kennis met den boekverkooper A. Vink, uitgever van een nieuw tijdschrift, het *Letterlievend Maandschrift*, die in het begin gebrek had aan stof en gaarne aan den knappen knaap overliet om maandelijks de ontbrekende kopij aan te vullen met vertalingen uit het *Morgenblatt* en andere buitenlandsche tijdschriften. Ook wist hij zich te doen gebruiken bij R. J. Berntrop als corrector van proeven van de geneeskundige werken door dezen uitgegeven. Zijn taal was hij vrijwel meester, en met zijn pen, dat besefte hij, moest hij voortaan gedeeltelijk zijn brood verdienen. Maar behalve een geldelijk had dit corrigeeren nog een ander voordeel. Frijliuk raakte erdoor in kennis met ver-

scheidene Amsterdamsche doctoren, evenals hij door zijn klerkschap bij Mr. Sinderam, „waar hij nog altoos, maar nu tot werkelijk kantoorklerk opgeklommen, werkzaam bleef, in aanraking kwam met mannen van de balie en met de personen die door den advocaat bediend werden. Dit alles gaf uitzicht op eenig debiet van boeken, toen hij zich in 1823 als boekverkooper vestigde en te gelijk trouwde. Zijn vrouw zou in den tijd, dat hij op Sinderam's kantoor was, een kleine leesbibliotheek kunnen besturen, en hij-zelf zou 's avonds die boeken voor zooveel noodig opknappen en de hand houden aan een leesgezelschap van binnen- en buitenlandsche tijdschriften, dat hij had opgericht.” Zijn eigenlijke debietzaak had heel weinig omvang. „Een Amsterdamsch boekverkooper, uitgever van prentwerken en kinderboekjes, was aan lager wal geraakt en gedwongen zijn kleine fondsartikelen bij partijen van de hand te doen. Deze werden door hem opgekocht, tegen veel verminderden prijs in zijn winkelkast ten toon gesteld, en bezorgden hem in Amsterdam den naam van den goedkoopsten boekverkooper van prenteboekjes.” Frijlink beroemt er zich op, hierdoor te hebben behoord tot de eerste tweede-hand-handelaars. „Daar dit artikel nu eenmaal bij hem zoo gewild was, begreep hij, toen die voorraad uitgeput raakte, zelf als auteur en uitgever te moeten optreden. Dit plan kwam ook ten uitvoer, en bestond in niets meer of minder dan in *De Historie van Klein Duimpje*, met vier gekleurde plaatjes, in zeer klein formaat, prijs 15 cents! Dit was zijn debut als uitgever van kinderboekjes”.

„*Klein Duimpje*, uitverkocht, werd met nieuwe plaatjes herdrukt, *Roodkapje* en *Blaauwbaard* en andere kinderwerkjes kwamen erbij, en alles vond een voldoende debiet, voorloopig nog alleen uit zijn winkel. Nu bekwam hem echter de lust om ook als uitgever van grootere werken op te treden. Vooreerst zouden dit bundels verhalen zijn, waartoe het hem aan stof niet ontbrak. De buitenlandsche tijdschriften, die hij in zijn leesgezel-

schap had, hielpen hem aan hetgeen hij verlangde. Nu vertaalde, of liever bewerkte hij eenige verhalen, die, onder den titel van *Galerij van menschelijke lotgevallen*, in drie deelen het licht zagen, gelijk mede een kleinen bundel *Luimige Verhalen* van Langbein en anderen.”

„Thans echter kon zijn betrekking bij den advocaat Sinderam natuurlijk niet meer voortduren, want zijn tegenwoordigheid in zijn woning werd volstrekt noodzakelijk. Dit was in 1828. Hij had spoedig nog een paar nieuwe kinderwerkjes gefabriceerd, doch nu wat meer elegant dan de vorige en met in koper gegraveerde plaatjes (de vorige platen waren alle houtsnedes), welke plaatjes zoo gekleurd als ongekleurd het licht zagen. In het volgende voorjaar deed hij zijn eerste afrekenings- en aanbiedingsreis, die vrij aanzienlijke bestellingen opbracht, zoedat hij zeer tevreden was.”

„Onder de tijdschriften in zijn leesinrichting behoorde ook *Euphonia*, uitgegeven door den Utrechtschen predikant Dekker Zimmerman. In een der nummers daarvan las Frijlink de aankondiging eener nieuwe uitgave van de *Arabische Nachvertellingen* in Duitschland, waarbij deze bekende bundel met eenige onlangs ontdekte verhalen vermeerderd was en thans compleet zou zijn. Dadelijk haalde hij bij den boekverkooper Joh. Muller een exemplaar en zorgde dat dit op het stadhuis ter vertaling vertoond werd. Iets later bij van Boekeren in Groningen gekomen, vertelde deze dat prof. Roorda¹ van die vertellingen eveneens een nieuwe overzetting had willen geven, doch door den dood daarin was verhinderd geworden. Hij, van Boekeren, zou die vertaling hebben uitgegeven, maar liet haar nu aan Frijlink over, tegelijk met de daarbij behoorende fraaie illustratiën van de Fransche editie. Ook bestond er een Engelsche. Deze drie moesten vergeleken, tot één verwerkt en in goed Nederlandsch teruggegeven worden. Frijlink toog dadelijk na de reis aan het werk en bracht

¹ Deze naam is in Frijlink's handschrift waarschijnlijk een schrijffout.

haar na drie jaren ten einde, met uitnuntend succes." — Dit werk vormde 9 deelen met platen en kostte f 21.60. — „Gedurende dien tijd bepaalde hij zich trouwens niet tot dit artikel alleen, maar ook andere werken, meest van romantischen inhoud en door hem zelv' bewerkt, zagen het licht. Zelfs de uitgave van nieuwe kinderwerkjes mocht niet achterblijven. Daaronder behoorde een *AB boekje voor lieve kinderen*, een *Nieuw AB boekje* en *het Huis van Adriaan*. Van het eerstgenoemde heeft Frijlink meer dan 80.000 verkocht". ---

Intusschen was er een grooter plan voor zijn verbeelding gerijpt: hij begeerde een tijdschrift uit te geven, een tijdschrift met platen, dat, in onderscheiding van de reeds bestaande letterkundige maandwerken, het publiek door verslag en teekeningen op de hoogte zou houden van de merkwaardige gebeurtenissen van den dag, en dat overigens bestaan zou uit vertaalde, met zorg gekozen proeven van nieuwere buitenlandsche schrijvers. In onzen tijd, waarin wij een aantal van dergelijke tijdschriften hebben zien opkomen en ondergaan, zou zulk een plan een vrij afgezaagd, alledaagsch denkbeeld zijn. Dat was het niet in Frijlink's dagen. De twee of drie maandwerken die bestonden: de *Letteroefeningen*, de *Recensent* en het weinig beteekenend *Letterlievend Maandschrift*, hadden het rijk in en zouden moeielijk een vierde naast zich dulden, tenzij het een heel verschillend karakter had en letterlijk door iets nieuws de aandacht wist te trekken. En juist dat bedoelde Frijlink met zijn *Leeskabinet*. Hij was de eerste, die zulk een oorspronkelijk voornemen opvatte, de eerste, die het ten uitvoer durfde brengen, en dat wel zoo uitnuntend deed, dat geen enkel van de menigte zijner navolgers hem daarin nabij gekomen is. Frijlink heeft zijn leven lang een teruggetrokken bestaan geleid; hij was een man die zich persoonlijk weinig in de wereld vertoonde, die zich noode aansloot aan de maatschappij om zich heen, maar die zich des te meer weerde in zijn eigen werkkamer

en vandaar uit een bespiedend en ver-reikend oog hield op alles wat er van zijn gading in binnen- en buitenland gebeurde. Toen hij zijn *Leeskabinet* ontwierp wist hij heel goed, dat hij-zelf de man moest wezen die het leidde en vulde, en dat het van hem-allen en van zijn eigen handigheid zou afhangen of hij zou slagen of niet. Het was bij hem niet maar het kiezen van een redactie, het zoeken van meêwerkers, het kopij zamelen en ter drukkerij zenden: het was het wikken en wegen van hetgeen het meest de belangstelling zou wekken, wat ter overneming uit den vreemde wel het allerbeste zou zijn, wat het behagelijkst zou wezen van vorm. Het was een gedachte opgeweld in een gelukkig oogenblik, vastgehouden ter gedurige overweging, langzaam gerijpt tot een bepaald ontwerp, en eindelijk met stevige hand uitgevoerd. Het was een letterkundige onderneming van gewicht, een goed berekende en welaangelegde handelsdaad; niet een poging, een proef, een lot in de loterij, zooals helaas met een groot aantal uitgaven in later dagen in ons laud het geval werd. Frijlink wist wat hij deed, en hij deed het vol vertrouwen. De eerste aflevering, in 1834 verschenen, trok al dadelijk aan door haar deftig, degelijk uiterlijk en door haar fraaie steendrukprenten van H. J. Backer. Er waren wat proeven van letter- en plaatdruk geleverd, voordat hij zijn keus gedaan had en tevreden was! Hij, meer dan iemand, was er zich van bewust, hoe het uiterlijk van een boek, eveneens als dat van een mensch, van grooten invloed is op den toegang tot fatsoenlijke kringen, en hij hechte daarom heel veel aan het kostuum van al zijn uitgaven, elk in haar bijzonder karakter. Frijlink en Beijerinck, wij herhalen, waren daarin de meesters van hun tijd. Zij waren lastig, veeleischend op dat punt; maar de boekdrukker bij uitnemendheid C. A. Spin, hoe ook door hen met proeven van tekst en omslag geplaagd, juichte erin, als hij hun smaak bevredigd zag, omdat hij-zelf, evenals zij, liefde had voor

zijn vak en er zich in verlustigde als zijn persen iets geleverd hadden dat onberispelijk van vinding en uitvoering was. Zulk een indruk maakte ook de eerste aflevering van *het Lees kabinet*. Men gevoelde, dat men zich op die onderneming verlaten kon, dat zij zou geven wat zij beloofde, dat zij in goede handen was en vertrouwen verdiende. „De uitkomst van deze onderneming ging de verwachting verre te boven”, schrijft hij zelf.

Ofschoon een groot gedeelte van zijn tijd, door oorspronkelijk en vertaald werk, aan zijn *Leeskabinet* wijdende, vond Frijlink, tusschen alle overige bemoeiingen in, nog uren genoeg tot het op touw zetten van nieuwe boeken, vooral romans: van Andersen, Bulwer, Dickens, Döring, Gerstäcker, Gotthelf, James, Lamb, Mac-Farlane, Marryat, Morier, Shelley, Spindler, Zschokke, een gansche reeks, waarvan hij verscheidenen zelf bewerkte en op de bewerking van anderen zeer nauwkeurig toezicht hield. Frijlink had een fijne taalkundige consciëntie en een bekwame pen. Hij werkte langzaam, maar lang, denkende voor hij schreef, gedurig talmende of hij ook een beter woord, een vloeiender zin kon vinden. Hij wist, dat de waarde van een auteur ook in schijnbare kleinigheden bestaat en dat men aan diens werk kleur en geur ontfutselt, als men hem achteloos in een andere taal overbrengt. Hij genoot humoristen als Dickens, Charles Lamb, Töpfer, in iedere letter, en hij achtte het zonde, onvergefelijke, moedwillige zonde, waar hij zag hoe sommiger slordigheid zich bij het vertalen van dier pennevruchten vergreep, al achtte hij het voor zich-zelv' geen schuld, als hij die auteurs hier en daar vrijwat bekortte. Nog al kribbig van natuur op dit punt, gaf hij later onder anderen meermalen de volle laag aan zijn vijand Boudewijn (J. I. van der Vliet), toen deze in zijn *Tijd* Frijlink's *Leeskabinet*, ofschoon in gewijzigden uiterlijken vorm, op den voet navolde en daarin ook stukken van Dickens opnam, niet zonder flaters of bokken, al was ook Boudewijn's pen

overigens handig genoeg. — Frijlink heeft zijn *Leeskabinet* met onverdeelde toewijding jaren lang bestuurd, tot het, bij den droevigen dood van zijn zoon, aan wien hij het had overgedragen, in 1874 voor den prijs van f 3250 — overging aan D. Noothoven van Goor. Het had indertijd een schitterend debiet genoten; zoo zelfs dat hij het getal lezers ervan in 1847 op 40.000 schatte; een belangstelling echter natuurlijk gaandeweg door de mededinging van andere tijdschriften en door het staken van veel leesgezelschappen verminderd. *Het Leeskabinet* is Frijlink's eerekroon geweest en, gelijk vroeger de *Muzen-almanak* van Immerzeel de oefenschool was voor jeugdige dichterlijke talenten, zoo heeft menig jong prozaschrijver in *het Leeskabinet* en zijn leider een vertrouwbaaren en ervaren gids gevonden voor zijn letterkundige loopbaan.

Minder gelukkig was Frijlink met het jaarboekje *Tesselschade*, een vervolg of liever plaatsvervanger van zijn *Volks-almanak*. De firma J. Sacré te Brussel had in 1826 begonnen uit te geven een *Almanak voor Blijgeestigen*, later door Brest van Kempen, mede te Brussel, voortgezet. „De afscheiding van België had aan het debiet ervan voor Noord-Nederland een einde gemaakt. Reeds in 1830 had Frijlink dat plan gedeeltelijk overgenomen voor dit deel van ons land in zijn jaarboekje *Nederlandsche Volks-almanak*. Deze eerste jaargang (1831) echter was met te veel overhaasting in het licht gegeven om aan het oogmerk te kunnen beantwoorden. Een tweede jaargang, gesteund door verscheidene Nederlandsche schrijvers en met platen van den graveur W. Nieuwhoff, slaagde beter; er werd verkocht een oplaag van 2200 exemplaren, zelfs niettegenstaande er een mededinging was opgestaan onder den titel van *Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen*. Dit ging zoo eenige jaren voort. Het debiet nam toe, zoodat in 1836 3700 exemplaren verkocht werden. Een groot verlies voor dit jaarboekje was het plotseling overlijden van den

bekwamen graveur Nieuwhoff, die des uitgevers rechterhand was. Daarenboven nam de uitgaaf van *het Lees kabinet* voor Frijlink zooveel tijd in beslag, dat de jaargang 1837, die nu vier steendrukplaatjes tot illustratie had, niet zoo kon uitvallen als hij wel gewenscht had. Hem werd aangeraden naar een afzonderlijk redacteur om te zien en daartoe werd de jeugdige E. J. Potgieter aanbevolen, die die taak dan ook bereidvaardig op zich nam. Spoedig echter zag Frijlink dat er thans geen *Volks-almanak* voor den dag zou komen, die voor 75 cents geleverd kon worden. Maar hieraan hechte hij ook niet. Met den *Muzen-Almanak* liep het toch ten einde. Potgieter vertegenwoordigde, zoo men achtte, in die dagen het jonge Holland in zaken van letterkunde. Om kort te gaan: geen achtste jaargang van den *Nederlandsche Volks-Almanak*, maar een eerste van *Tesselschade* zag het licht". Drie jaargangen zijn er van dit jaarboekje verschenen. Geen artikel echter, dat bij Frijlink gedurende zijn geheele uitgevers loopbaan het licht zag, heeft, naar zijn bekenenis, hem zooveel verdriet bezorgd en is in geldelijk opzicht zoo ongunstig uitgevallen als deze ongelukkige *Tesselschade*. „Het was alsof alles samenspande om het den uitgever onaangenaam te maken", schrijft hij. „Er zouden hier personen genoemd moeten worden, om daarvan eenige opheldering te geven, maar daar allen in het graf liggen, mogen zij daar rusten in vrede!"

Dit verzwijgen van feiten en namen bij deze uitstorting van te-leurstelling doet Frijlink's oude hart eer aan. Het ligt voor de hand, dat een kritisch talent als dat van Potgieter, die alleen het belang der letterkunde op het oog had, en een berekenend talent als dat van Frijlink, die het groote publiek te behagen zocht, niet lang samen konden gaan. Beiden, ieder op zijn eigene plaats verdienstelijk, bleven staan op hun rechten, zonder geneigdheid tot opofferen of toetreden; beiden moesten zich in elkander bedrogen zien. Niettemin heeft Potgieter later steeds

met lof over Frijlink gesproken; Frijlink van zijn kant heeft zijn ouden redacteur oprechten eerbied blijven toedragen.

„Door het aankopen op fondsveilingen van eenige werkjes, het onderwijs betreffende,” verhaalt Frijlink verder, „heeft hij zich als uitgever ook in dit vak niet onbetuigd gelaten. Bijzonder trok de aardrijkskunde, zijn oude voorliefde, zijn aandacht, en hij meende de uitgave zijner kinderwerkjes, zooals die door hem-zelfen bewerkt en geleverd werden, en waarvan het natuurlijk aan navolging door andere uitgevers niet ontbrak, eens af te wisselen met een kleinen *School-Atlas*, die volledigheid gepaard met beknopt formaat en goedkoop prijs in zich vereenigde. De inrichting hiervan en de opvolging der kaartjes moesten natuurlijk eerst behoorlijk en ernstig overwogen worden. Dit atlasje kwam na veel arbeid tot stand, en Frijlink had het genoeg, er in het eerste jaar reeds ruim 6000 exemplaren van voor rekening te mogen afleveren. Dit ging een jaar of wat zoo voort.” „Deze *School-Atlas* moest natuurlijk door tekst worden toegelicht. De uitgever had kennis gemaakt met een Duitsch boekje van Cannabich en wilde daarvan een bewerking geven, ingericht naar de behoefte hier te lande. Dit werd gedaan door E. van der Maaten, te Elburg. Maar nadat er een paar drukken van uitverkocht waren, was die wetenschap snel vooruitgegaan en kon de bewerker geen tijd vinden tot de noodige verbetering. Om kort te gaan, hij moest hier, gelijk vroeger in zoo vele andere opzichten, zelf aan het werk. Had hij zich reeds van tijd tot tijd een en ander aangeschaft wat door onze naburen op het gebied van aardrijkskunde werd uitgegeven, dit werd nu op uitgebreider schaal voortgezet. Van het *Nieuw Handboek der Aardrijkskunde*, op welks titel nu de naam van Frijlink als schrijver vermeld stond, zagen vier drukken het licht, de laatste in 1866, toen het debiet zeer werd bemoeielijkt door al de veranderingen, die in rijken en staten, niet alleen in Europa, maar ook daar buiten plaats had-

den. Een *Grootr Atlas* werd mede door hem bewerkt en uitgegeven, doch moest in hetzelfde lot deelen, want vele kaarten waren nauwelijks afgewerkt of bleken door het „annexiren” van grootere of kleine landen weder onbruikbaar te zijn geworden.” —

Met het eind van 1869 trad Frijlink uit de zaken terug. Hij had een bijna 50jarig handelsleven achter den rug en mocht met voldoening op dat leven terugzien. Zeker, met voldoening. Want hij had zich maatschappelijk tot een hoogte opgewerkt, waarvan hij in zijn jonge jaren niet had durven droomen. Maar hij was te gelijk zijn land ten voordeele geweest, want hij had met ijverige hand, en met veel vrucht, medegearbeid aan de algemeene beschaving. Hij had dit gedaan allereerst door aan de kinderen van ons volk lees- en prenteboekjes in handen te geven, die gezonder, begrijpelijker en bevalliger waren, dan in den regel tot heden toe verschenen; hij had aan het volwassen publiek uitspanningslektuur bezorgd, met nauwgezetheid gekozen en toebereid, en daaronder werken van onderscheiden buitenlandsche meesters, die door hem voor het eerst hier te lande werden bekend gemaakt; hij had door zijn uitnuntend *Leeskabinet* den algemeenen leeslust niet weinig in de hand gewerkt en daarin te gelijk menig jong schrijver de gelegenheid tot ontwikkeling en oefening zijner talenten opengesteld; hij had door eigen en anderer arbeid aan de algemeene beoefening der aardrijkskunde grooten dienst bewezen; en wat niet het minst beteekent: hij had aan de uitgevers van zijn tijd een les gegeven in het behartigen van uitwendige vormen, van netheid, van smaak, van kunstgevoel, die vooral in zijn dagen over het algemeen veel te veel uit het oog werden verloren. Door zijn eigen uitgaven teekende hij stilzwijgend protest aan tegen het fabriekwerk van zooveel anderen en opende hij aan het publiek de oogen voor de eischen die het kon stellen bij de keus van zijn lektuur. In één woord, als vertegenwoordiger van zijn beroep had Frijlink in de groote

maatschappij een gelijken invloed, als ieder nauwgezet, welopgevoed, beschaafd en degelijk man uitoefent in den ietwat lager staanden kring zijner eigen omgeving: hij voedde op door zijn voorbeeld.

Frijlink is de zeldzame verschijning van een aanzienlijk uitgever, die schier nooit, die alleen bij uitzondering met de auteurswereld in aanraking kwam. Hij wist zich zelf te helpen en had nu en dan alleen handen noodig om hem in het vertalen van zijn romans bij te staan. Voor *het Lees kabinet* werden de bijdragen hem toegezonden. Hij plaatste ze, als zij hem geschikt voorkwamen; maar noodig had hij ze niet. Zoo had hij iets onafhankelijks over zich gekregen, dat zich moeielijk plooiën kon naar de inzichten van anderen. Hij heeft liever alleen en hard willen werken, dan met of onder anderen. Om dat te doen moest hij een groote maat van eigen kracht en eigen fonds bezitten. En die beide had hij buitengewoon. Hij is in zijn vak een voornaam man geweest, en dat had hij aan niemand te danken dan aan zich zelf, aan zijn eigen scherpen blik, zijn eigen berekening, zijn eigen werkzaamheid, zijn eigen talent. Ook niet aan de toegenegen medewerking zijner vakgenooten. Frijlink was bij den boekhandel niet wat men noemt populair. Persoonlijk kende men hem haast niet, en bij de enkele noodzakelijkheid dat hij met vakgenooten in aanraking moest komen, was hij niet innemend door zijn voorkomendheid. Hij had iets stugs, ten gevolge van zijn eenzelvige afzondering. Maar niettegenstaande die ontoeschietelijkheid zag men werkelijk uit voller hart tegen hem op, omdat men zijn verdiensten waardeeren en benijden moest. Frijlink behoort tot de vruchtbaarste en beste uitgevers, waarop ons vaderland zich beroemen mag.

In zijn rust is hij niet werkeloos gebleven. Op zijn ouden dag, altoos teruggetrokken in zijn stille kamer, heeft hij zich beziggehouden met taal- en letterkundigen arbeid, waarvan o. a.

zijn vertalingen van gedichten van Goethe en Schiller en Burger, een vertaling van *de Jobsiade*, zijn *Rijmwoordenboek*, zijn *Geoleugelde Woorden*, zijn *Uitspraak van vreemde eigennamen*, zijn *Punctuatie*, zijn *Leven van Wolff en Deken* en van *A. Fokke Simonsz*, zijn laatste werk, op 84jarigen ouderdom, de in het licht gegeven bewijzen zijn.

J. C. SEPP & ZOON.

In Januari 1868 stierf op 57jarigen leeftijd Cornelis Sepp, in den boekhandel de laatste naamdrager van een beroemd geslacht. Weinig namen, zelfs ook in het buitenland, zijn met zooveel glans omstraald geweest als die der Hollandsche Sepp's. Zij blonken evenzeer uit door wetenschappelijke verdiensten als door uitgeversmoed. De catalogus hunner fondswerken is een eerbiedwekkend monument.

De grondlegger van deze firma was Jan Christiaan Sepp, den 8sten November 1739 te Amsterdam geboren. De familie was uit Goslar afkomstig, waar Jan Christiaan's grootvader conrector was aan de latijnsche school. Jan Christiaan's vader, Christiaan, vol liefde voor wetenschap en kunst, trok naar Amsterdam, waar hij zich naam maakte door zijn ervarenheid in het vervaardigen van land- en zeekaarten en zijn keurige, sierlijke schrijfkunst. Hij, tegelijk een groot beminnaar van nasporingen op entomologisch gebied, waaraan hij vooral zijn etsnaald en graveerijzer dienstbaar maakte, ving te Amsterdam de uitgaaf aan van zijn beroemd werk over *de Insecten*, van welk werk de 30 eerste platen met den tekst aan hem-alleen te danken zijn. Bij de latere afleveringen werd hij geholpen door zijn zoon Jan Christiaan, die, om te voldoen aan stedelijke keuren, ter wille van die uitgaaf alleen boekhandelaar werd.

Jan Christiaan, evenals zijn vader entomoloog, teekenaar en graveur, bleef onvermoeid bezig aan deze zijn eerste, zijn

hoofduitgaaf. Dra volgden eenige andere uitgaven: Philips, *Over de Perspectief of Doorzichtkunde*, Nozeman en Houttuyn, *De Nederlandsche Vogelen*, met platen van Sepp; Edwards en Catesby, *Over Tlilandsche Vogelen*; *Afbeelding van Marmers en van Houtsoorten*; Knorr, *Zeldzaamheden der Natuur*; Stoll, *Cicaden en Wantsen*; Stoll, *Zabel- en Treksprinkhanen*. Inmiddels had hij met zijn vriend den werktuigkundige Willem Writs de grondslagen gelegd voor de maatschappij „Felix Meritis”, en was in 1781 door de doopsgezinde gemeente „der Oude Vlamingen” te Amsterdam tot leeraar gekozen; iets dat meer gebeurde: zooals met Jan Nieuwenhuijzen, die omstreeks dien zelfden tijd boekverkooper te Haarlem was en te gelijk het ambt van liefdeprediker bij de doopsgezinden waarnam. Met den Utrechtschen hoogleeraar Jan Kops ondernam Sepp de uitgaaf van de *Flora Batava*, nadat hij mede diens *Afbeelding en Beschrijving van Artsenij-gewassen ter perse* had gelegd. In 1773 had Jan Christiaan zijn zoon Jan als deelgenoot in zijn zaken opgenomen en was die gaan drijven onder de firma J. C. Sepp & Zoon. De nieuwe firma, die tot nog toe van haar grootsche natuurwetenschappelijke ondernemingen, ook door aanmerkelijk debiet in het buitenland, genoeg aftrek gevonden had om ze voort te zetten, had intusschen ook andere uitgaven aangenomen, zooals bijv.: *Bijdragen van Buitenlandsche Godgeleerden*.

Jan Christiaan stierf in 1811 in den ouderdom van 72 jaar, een beroemden wetenschappelijken naam en een ongeloofelijken arbeid als teekenaar, graveur en uitgever nalatend.

Zijn zoon en opvolger Jan zette met hulp van vrienden, waaronder de H.H. d'Ailly en Ver-Huell, de uitgaaf van het voorvaderlijk werk over *de Insecten* voort. Hij zelf was wel geen onverdienstelijk entomoloog, maar kon niet in de schaduw staan van zijn vader en grootvader. Na hem zou onder zijn nakroost alle spoor verdwijnen van zijns vaders liefde tot „het zichtbare onderzoek der wonderen Gods in de minst grachte schepselen”,

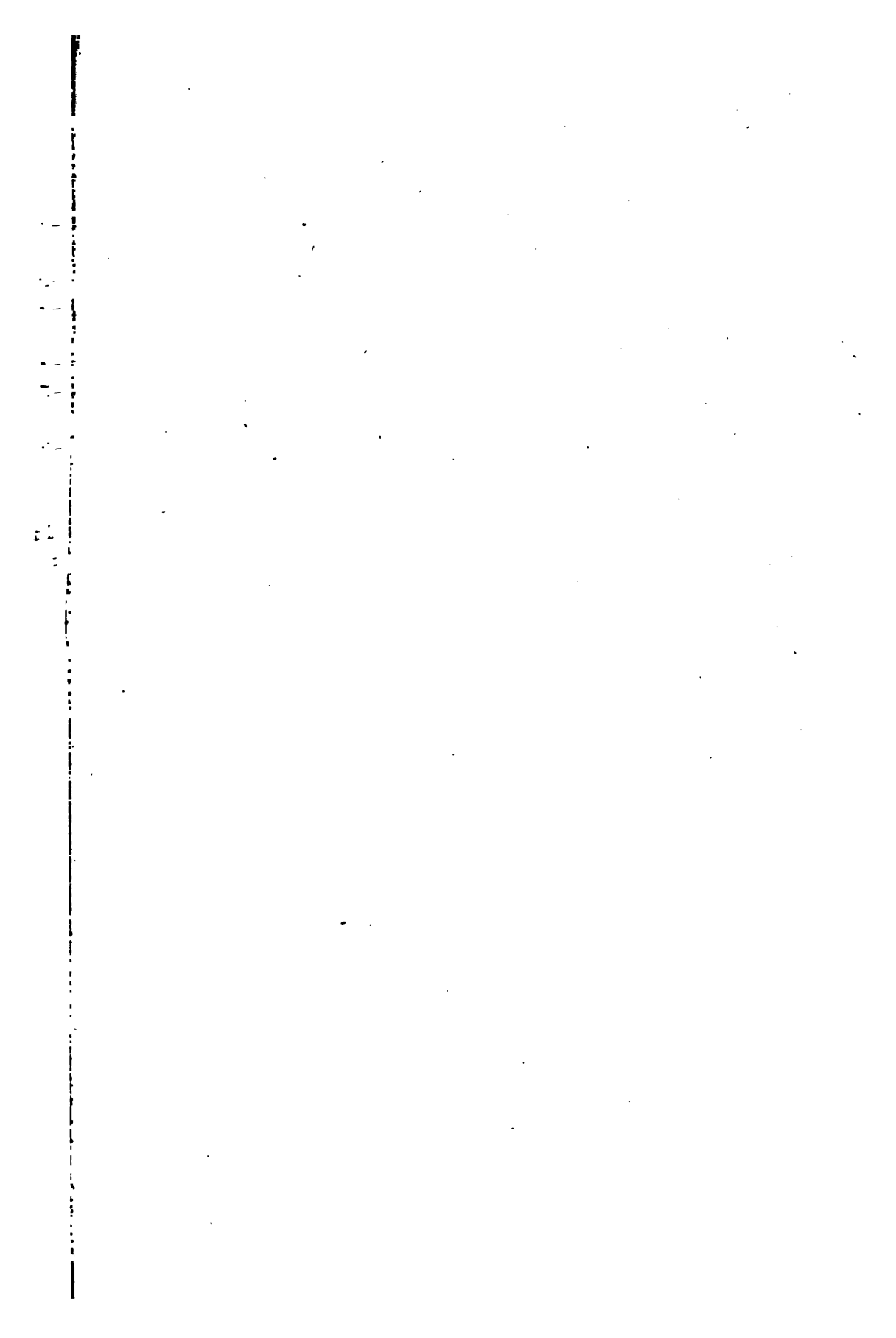
maar met eer overgaan naar het gebied der wetenschappelijke godgeleerdheid, door onzen tijdgenoot C. Sepp zoo voortreffelijk beoefend. Ook vond hij als uitgever van den kant van het publiek weinig aanmoediging. De inteekenaren op de zoo kostbare werken gingen langzamerhand verloren en nieuwe koopers kwamen er niet bij. Het boek der *Vogelen* werd in zijn tijd voltooid, het werk over *de Insecten* onder leiding van Snellen van Vollenhoven, de *Flora Batava* onder die van Miquel voortgezet, en zelfs een nieuw werk over *de Surinaamsche Vlinders*, en een ander, *Bloemkundig Woordenboek*, door hem ondernomen. Maar de tijd voor natuurwetenschappelijke prachtwerken was hier te lande voorbij. Jan Sepp stierf in 1853. Toen zijn oudste zoon, Cornelis, zijn opvolger, in 1868 overleed, was de uitgevers-firma van aard veranderd, in omvang gekrompen en was haar einde gekomen, nadat zij langer dan een eeuw haar roem had weten staande te houden.

Haar fondscatalogus, tot aan den dood van Jan Sepp, ligt vóór ons. Om de woorden, dat hij een eerbiedwekkend monument is, te bewijzen, noemen wij uit zijn 120tal titels de volgende:

Nozeman en Sepp, <i>Nederlandsche Vogelen</i> , 5 deelen, met 250 platen.	f 525.—
Kops en Sepp, <i>Flora Batava</i> , 10 deelen, met 800 platen.	„ 418.50
Sepp, <i>Nederlandsche Kapellen</i> , 6 deelen, met 300 gekl. platen.	„ 309.60
Edwards en Catesby, <i>Vitlandsche Vogelen</i> , 9 deelen, met 473 gekl. platen.	„ 284.—
Cramer, <i>Vitlandsche Kapellen</i> , 4 deelen, met 400 gekl. platen.	„ 272.—
Knorr, <i>Zeldzaamheden der Natuur</i> , 4 deelen, met 288 gekl. platen.	„ 216.—
<i>Surinaamsche Vlinders</i> , 30 afl., met 152 gekl. platen	„ 150.—

Trouw, <i>Zedelijke Platen</i> , met 100 gekl. platen.....	f	90.—
Houtmann, <i>Ja- en vilt-zedische Houten</i> , met 100 gekl. platen.....	„	81.—
<i>Verzameling van Maxims</i> , met 100 platen.....	„	80.—
Stoll, <i>Cicaden en Wanten</i> , 2 deelen, met 72 gekl. platen.....	„	80.—
<i>Icones Plantarum Medicinalium</i> , met 700 gekl. platen „	„	75.—
Stoll, <i>Spoken, Sprinkhanen, Krebsen</i> , met 72 gekl. platen.....	„	65.—

Welk uitgever in Nederland is de firma J. C. Sepp & Zoon in stoutheid van ondernemingen nabij gekomen: wie is er zoo met eigen talent en hand in werkzaam geweest?

Trew, <i>Zeldzame Planten</i> , met 100 gekl. platen.	f	90.—
Houttuyn, <i>In- en uitlandsche Houten</i> , met 100 gekl. platen.	„	81.—
<i>Verzameling van Marmers</i> , met 100 platen.	„	80.—
Stoll, <i>Cicaden en Wantzen</i> , 2 deelen, met 72 gekl. platen	„	80.—
<i>Icones Plantarum Medicinalium</i> , met 700 gekl. platen „		75.—
Stoll, <i>Spookten, Sprinkhanen, Krekels</i> , met 72 gekl. platen	„	65.—

Welk uitgever in Nederland is de firma J. C. Sepp & Zoon in stoutheid van ondernemingen nabij gekomen; wie is er zoo met eigen talent en hand in werkzaam geweest?

f 2-

kl.

... n 9-

... n 8-

l.

... n 7-

n n 7-

...

... n 6-

op & L

er 701

